A. MUHƏMMƏDIJ, N. ISRAJILUP, T. [redacted]SƏNUP

ƏDƏBIJAT

OTTURA MƏKTƏPLƏR UCUN

OQUŞLUQ

ƏZDƏVNƏŞR
TAŞKƏN—1934

A. MUHƏMMƏDIJ, N. ISRAJILUP, T. HƏSƏNUP

11 X-34 г.

ƏDƏBIJAT

OTTURA MƏKTƏPLƏR UCUN OQUŞLUQ

5 nçi sinip

Өz.XMK-din etti

Оренбургский государственный педагогический институт им. Горького
509893

ӨZDӨVNƏŞR
TASKƏN—1934

Çovapkər redaktorlar: Ə. Rəhimov, Z. Tərəxanov.
Texnika redaktorları: J. Ş. Bədəlov, Ja. Pinxasov.
Korrektor: A. Myhəmmədli, T. Həsənov.
İndeks: D'.

Özülü № 510 a Şərtnamə № 146 34 i zakaz № 425 Tiraj 1000+120. Format A5 şript g. 27. Kegil 10 Standarti 82,5×109 Bir list qəqəzdə 47712 hərp. Həcmi - varaq (list). Basmixanıqa verildi: 5/VII 34j. Besiqa ruxsat etildi 13/VIII 34 j. Basmixana vojıca volqan pytyn hərikətni 2-nci bəş jilliq namidiki birigada başard.

Ikramov etidiki basmixana Zakaz № 411

BIBLIOTEKA
478

SOVET JAZOQUCILIRININ ƏHIMJITI

Sovet jazoquciliri öz əsərliridə sovet işçi-dixan diktaturisini (hakimijtini) jaqlajdu, qoqudajdu və sotsijalizm quruluşi üçün kyrəşkə qicqiridu.

Bu jazoqucilar bizgə öz əsərlirinin *kəpidə* hazirqi turmuşimiznin başqidin quruluşinin bəd'ij sərət-kərynyşlirini beridu. Ular—bizdə jeni gigant zavut pabriklar həm pytyn şəhərlərnin qandaq qilip jaritilivatqanliqlirini jazidu, dixanlarnin jeni turmuş bilən qandaq jaşaşqa başlavatqanliqliri toqrisida sözləjdu. Ular bizniŋ udarniklirimiznin qəhriman-batурliqlirini kərsytyp, işçilər sinpinin ocuq və joşurun dyşmənlirini ecip taşlajdu.

Ötkən turmuş toqrusida sözləjdiqan sovet jazoqucilirinin əsərlirimu bar. Bu əsərlərdin biz kona kapitalizm tyzyminin (quruluşinin) nimidin ibarət ekənligi, işçi—dixanlarnin con jər egiliri və kapitalistlarda qandaq jaşiqanlirini yrgynymiz.

Bu əsərlərniŋmu biz üçün coŋ əhmijətliri bar, çünki, mundaq əsərlər turmuşniŋ qajaqqa qarap özgyryşini burunqi hökym sürgən siniplərniŋ öz aldiliriqa qandaq vəzipilər qojqanlirini və biziŋ proletarijat dəliti aldida qandaq vəzipilər turqanliqini uquşqa jardəm beridu.

İşçilər sinpiniŋ həm uniŋ partijisiniŋ pajdilirini köprək puxta həm sumbatliq josunda qoqudiquci proletar jazoquciliri biz üçün artuqca qimmətlik.

Proletar jazoquciliridin çiqqan, əŋ közgə köryngən həm əŋ danliqi bolqan M. Gorkij. Bu jazoquci pəqət *SSSR* da əməs, bəlki başqa pytyn əlkilərdimu danliq.

Biz Gorkiniŋ „*Balilik*“ isimlik hekajisidin parçilarni oquş bilən işkə kirisimiz. Bu parçilarda Maksim Gorkij—öz turmuşiniŋ dəslapqi jillirida beşidin kecyrgənlirini sözləjdu. Bu parça buniŋdin 50—60 jil burun kona car Rusija hökym sürgən dəvridiki turmuş şarajitliri bilən bizni tonuşturudu.

Turmuşi və ədəвij xizmiti.

„Gorkij proletar sən'itiniŋ uluq vəkili ekənligi gumansiz; u proletar sən'iti ycyn kəp nərsə işlidi və вuniŋdin kejin—mu kəp işlijələjdu" (V. I.Lenin 1910-nçi jil).

Maksim Gorkijniŋ turmuşi вizni tola qiziqturudu. Tyrlyk-tyrlyk vaqiələr вilən tolqan вu turmuş вizgə Gorkiniŋ əsərlirində adəttin tasqiri kişilər və vaqiələrniŋ nimə ycyn kəp ucrusisini və əz вaliliq turmuşini, qeliq, uşşaq вurzua (meşcan) ahvalda ətkəzgən jazquciniŋ qan daq qilip və qajsi jollar вilən sotsijalizm ycyn kyrəşkyci qahrimanqa ajlanqinini cyşəndyryp вeridu.

Maksim Gorkijnin вaliliq caqliri.

Maksim Gorkijniŋ ciqişi və вaliliqi toqrisida jazquciniŋ əzi teripidin jeziləqan tərçimə halidin mə'lymat alalajmiz:

Maksim Gorkijniŋ əsli eti Aleksej Maksimovic Peşkop edi (Maksim-Gorkij—ədəвij ləqimi). U 1868-nçi jil 14-nçi martta, Niznі—Novgorodda tuquləqan. U jərdə dadisi muqavici şagirdi, usta вolup işlər edi Maksim Gorkijniŋ anisi—Kaşirinlar uruqidin Niznigorod meşcan xotunliridin edi.

„Kaşirin ana teripidin вavam вolup, daŋqini Volgida вurlaqliq [1]) вilən ciqardi. Andin kejin jip вojaş isi вilən şuqullandi. Bujip Niznidə coŋ вir вojaqciliq işxanisini acti. U jeqin kyndila şəhərdə вir nəccə

[1]) Cətkə вerip iş вilən kyn kərgycі,

lərgə egə вoldi həm, вojaq ciqiriş və nərsilərni вojaş ycynmu 3 işxa-
si ecildi.

Ata вilən ana өz istigənliricə (ata-вala xahişiqa qarimaj) өləngən.
olmusa вavam өzi jaxşi kөryduqan qizini nəsilsiz, ulsiz, kelərceqi
manliq adimigə вərməs edi əlвəttə" dəp M. Gorkij hekajə qildi.
adısi Astırxanda iş tepip ailini şu jərgə kөcərdi. Biraq 1873-nçi jilida
вa kesili вilən өldi. 5 jaşliq Aljoşa Peşkop (Maksim Gorkij) anisi
lən Niznidiki вavisi jeniqa jenip kelişti.

Bu jərdə, вavisi өjidə Maksim Gorkij, өz вalliq caqlirini өtkəzdi.
avisi nahajiti dinci, өtyp kətkən zulumdar həm nahajiti qijiq edi.
joşa uniŋ өjidə өzini jalquz və jat kisidək his qilar edi. Uniŋqa
isidin вөlək həmmə qopal alaqa qılar edi, hec kim uni jaxşi kөr-
əs edi. M. Gorkij kejinkiliri вu mamajni „açajip jaxşi, çan kөjdyrər
amaj" dəp jaxşi kөryş tujqusi və hөrmət вilən jadiqa cyşyrər edi.

Maksim Gorkijniŋ uruq-tuqqanliri mədinijətsiz, cala savad kişilər
i. „Bavam jaxşi turmuş өtkyzyşni jəni kөp iciş və jejişni jaqturar edi.
dət вojicə icip, өz-ara ja mehmanlar arisida muşlisar, jaki өz xotun-
ini urar edi. Bir taqam ikki xotunini, вaşqisi вolsa вir xotunini gөr-
ə kirgizdi". Əlвəttə вalilarmu tajaq jeməstin qalmas edi. Balilarni
pilaqqa—təstəkkə şnndaq yrgətkən edikim, ular kaltəkkə qanunij
ə qutulqili вolmajdiqan вir nimə dəp qarar həm вunındin өpkyly-
əs edi. Sunindək Maksim Gorkijnimu urar edi.

Maksim Gorkij 7 jeşida məktəpkə вaridu. Bumu uniŋ turmusida
niglik jaritalmidi. Cynki məktəp nahajiti jaman edi. Maksim Gorkij
əktəptiki tərtiplərni jaxsi kөrmidi, jaman oqudi, aqiniliri вilən ciqi-
lmidu. Məktəptə cecək kesilini juqturup, oquşni juqusturdidə, вasqi-
in oqumidu.

Maksim Gorkij kişilər işigidə.

Bovusi jeqin vaqttila Gorkijni açritip qojdi. Jasaş ycyn вir nərsisi
q edi. Uniŋqa 8 jaştin вaşlap kişilər işigidə jyryşkə toqri kəld. Өzi-
вu dəvridiki turmuşi toqrisida M. Gorkij sundaq hekajə qilidu:

„Meni 8 jeşimda ajaq-kijim məgizinigə xizmətkar qilip вərdi; вiraq
ajdin kejin qajnaq şova вilən өz qolumni kөjdyrdym. Xoçajinim meni
idin вovam jeniqa uzatti. Saqajqindin kejin meni uzaq qerindaşli-
mdin cizmıkəşkə şagirt qilip вərdi. Biraq turmuş sarajiti eqir вol-
anliqidin вir jildin kejin unindin qecip, paraxodda aspəzgə şagirt вo-
ıp kirdim. Bu kisi guvardijicilik xizmitidin ciqirilqan unter opitsər
ixail Antonivic Smurmij edi. Açajip çismani kyckə egə, qopal, lekin
haiti nuroqun oquqan adəm edi. U məndə kitap oquşqa həvəs ojqatti.
Bu caqqica kitaplarqa, hər tyrlyk вesilqan qəgəzlərgə dyşmən edim.

Biraq myəllimim hər tyrlyk qijnaq və ərkilitişlər вilən kitapniŋ con
əhmijiti вarliqiqa cyşynyşkə və uni juqturuşqa məçвur qildi. Turmu-
şumniŋ вu pəjtidin вaşlap qolumqa cyşkən nərsini oqu-şqa kiriştim.
10 jeşimdin вaşlap kynlyk dəptər tuttum. Bu dəptərgə turmuştin və
kitaptin alqan təsirlərni jazdim. Buniŋdin kejinki turmuşum rəŋmu-rəŋ
və qoşulqan halda. Aşpəzliktin jana jenidin cizmikəşkə jandim, kejin
вut (ikon) sattim. Girjazij—Sartsin joluda qaravul вolup işlidim. Kejin
вolkici вoluşqa, çangalda jaşaşqa toqri kəldi. Rusijəni вir nəccə qetim
pijada sajahat qilisqa ciqtim".

M. Gorkij qandaq oqudi.

M. Gorkij вu caqlarda өz-өzidin вilim eliş вilən məsqul вoludu. Өz aqiniliri, ustular, işcilərgə tyrlyk qiziq hekajilarni oqup вerip ularniŋ kəzini acti. M. Gorkidə xususi juquri вir qaвilijət вarliqini ojliqansəngəgən вir gimnazistniŋ məsləhəti вilən darilpununqa kiriş ycyn təjjarliq kөryş məxsiidə Qazan səhrigə вaridu. Biraq Qazanda jaşimaq ycyn hec nimisi joq edi, iş axturuşqa toqri kəldi. Darilpununqa kiriş toqrisida ojlaşqimu mymkyn вolmidi.

Sundaq вolsumu, Maksim Gorkij kөp jaqtin toqri вolqan вaşqa вir jol tapti. U inqilapci student (oquçuci) lar вilən tonuşuvaldi: Ularnin joşurun kruzuk (tegyrək) lirigə qatnasti. Bu kurzuklarda içtimaij—sijasijhəm ədəвij mavzularda qizqin musahiвilər вolar edi. Nahajiti nuroqun çiddij ilmij kitaplarni oqudi. Bu вolsa Maksim Gorkiqa pəqət вilimla вərməstin, uninda inqilaвij qaraşlarnimu jaratti.

Biraq M. Gorkinij kitaplar, səhвətlərdə qanaətləndyrməs edi. Uni tolaraq turmuş qiziqturar edi. 1890-nçi jilda, 22 jeşida Rusijəni pijadə sajahat qiliş ycyn ciqidu. U Volga вoji вilən вerip, Donda, Ukrajnida, Besaraвijidə вoludu. U jərdin Qirimniŋ çəŋyв qirqaqlirini вojlap Kuвan, Qara deniz, Gurçistanqa вaridu.

M. Gorkij өziniŋ вir xetidə: „Meniŋ Rusijini ajlinisim işsiz, laqaljlap jyrys tiligi вilən вolmastin, вəlki өzymniŋ qəjərdə jaşiqinimni həm meni orap alqan xəlqlərniŋ kimlər ekənligini kөryş məxsitidə edi" dəp jazidu.

M. Gorkij вurunmu өz kəspini almaştufup tyrlyk adəmlər: işcilər həm xoçajinlar вilən arilaşqan edi: 2 jil вojica u iştin—вu işkə kөcyp tujuqsuz iş həqqi вilən ozuqlinip jyrdi.

Qara deniz piristalanlirida jykcilər və вaşqa işcilər вilən işligən vaqlirida qonus өjlərdə, çangalarda uxlidi. Uniŋ aldida kəŋ aləm ecildi. M. Gorkij өzigicə вolqan rus jazqucilirinin вirinu вilmigən turmuşniŋ pytyn jollirini вildi.

M. Gorkiniŋ, xususən вasəklər qiziqturdi.

Şu zamanlarda ləkcəklərdək turmuş kecirgyci, dajimij iş həqliri, aililiri, əjliri bolmiqan jerim işçi, jerim gadaj kişilərni basək dər edi; Maksim Gorkij bu turmuş məktipini bukarqa özinin „Darilpinuni" dəp atimiqan edi. Bu sajahatlar uniŋ turmuş təçribisini bajitti. Həm bədij içadliri ycyn pytməs-tygymәs materijallar bərdi. Şuniŋ bilən tәŋ Maksim Gorkijniŋ qaraşlirimu tajinlinidu. İşçilər, basəklər bilən sansiz hesapsiz ucruşuşlar, bularniŋ öz turmuşliri toqrisida hekajiliri Maksim Gorkijni xoçajinlar, bajlar, kapitalistlar, car əməldarliriqa qarşi boluşini janimu puxtulajdu. Əmdi u coqum josunda işçilər, əmgəkcilər teripidə, kocuda qalqan basəklər teripidə boludu.

Ədəbij hərikətniŋ başlinişi.

„Rusijini ajliniş" Maksim Gorkijgə nahajiti nurqun ocuq təsirlər qaldurdi. Buniŋdin kejin capsanliq bilən uniŋ berinçi hekajiliri dunjaqa ciqişqa başlidi. 1892 nçi jil Tiplis geziti bolqan „Kavkazda" uniŋ birinçi əsiri „Makar cudra" besilip ciqti. Buniŋdin kejin Qazan gezitidə kicik əsərlirini basturusqa başlidi. 2—3 jildin kejin bolsa—mərkizij zornallarda „Celkaş", Kanavalop" və başqa əsərliri pəjda boludu. Bu hekajilar özligə umumij diqqətni tartidu. M. Gorkij ajaq jalanliri, basəkliri toqrisida hər jaqta gəplər capsan qozquludu. Jaş jazquci—mundəriçisiniŋ jeniliqi qəhrimanlarniŋ orginalliqi tiliniŋ kyclykligi, bojaqlarniŋ tazıliqimu şunin bilən tәŋ adəttin taşqiri çanliqliq, ruh kətyryngilligi bilən kəplərni həjran qaldudi.

Bir nəccə jil icidə hec kimgə bəlgylyk bolmiqan Əliksej Peskop danliq jazquci Maksim Gorkij bolup tonuludu. Uniŋ toqrisida leksijilər oquludu, uniŋ hərmytigə ədəbij kecilər ujuşturuludu. Danliq rəssam Ribin kərgəzmə ycyn uniŋ syrytini salidu. M. Gorkij hekajiliri cət tillərgə tərçimə qilinidu. „Jalaŋ ajaqlar" niŋ jazqucisi cət əllərgimu tonuludu.

İnqilabij hərikətkə qatnişişi.

XX—əsirniŋ başlirida Maksim Gorkij Nizni Novgorodda jaşajdu. Sormop işçiliriniŋ inqilabij guruppisiqa həm bolşeviklər bilən billə jeqinlişidu. Bu 1905—nci jil edi. İşçilərniŋ inqilabij hərikətliri kvndin-kyngə dəhşətlik tus elişqa başliqan, ocuq koca namajişliri kycəjgən edi.

Maksim Gorkij bu caqlarda „Briveseniklər qoşuqi" ğa oxşaş ocuq inqilapqa qicqarquci əsərlərni jazdi. Suniŋ bilən tәŋ inqilabij hərikətkə toqridin-toqri qatnişidu. Buniŋ ycyn u car həkymitiniŋ toxtutuşiqa uttur boludu. Uni „Sormop işçilirigə xitapnama" ni, basturup tarqitişqa urunqanliqta əjiplədu həm Neznigorod gubernisidiki Arzamas degən kicik şəhərgə paiajdu.

M. Gorkijniŋ qamilişi həm palinişi, inqilabij işçilər oququcilarnin jazquciqa eciniş tujqulirinin əsyp ketişigə səvəpci boldi.

Maksim Gorkinin turmuşidiki bu onuşluq bilən V.I. Lenin özinin „namajişniŋ başlinisi" degən maqalisida təvəndikilərni jazqan edi:

„Niznidə kicik, lekin utuqluq ətkən 7—nçi nojabir namajişi Maksim Gorkijniŋ qutnişi, munasibiti bilən bolqan edi: Pytyn qural azat (hur) sezdin ibarət bolqan bu javrupaca danliq jazqucini car həkymyti sotsiz, təkşirişsiz, uni tuqulqan şəhridin palajdu. Joruqluqqa həm azatliqqa bir tamca bolsumu təmşilişi bolqan Rus adəmliri etidin natiq beşi buzuqlar uni (Gorkini) bizgə jaman təsir qilidu dəp əjipləjdu degən edi, biz bolsaq bu jaxşi təsir edi dəjmiz".

M. Gorkij 1905—nçi jilida „Qanliq jəkşənbə", 9—nçi janvar işçilərniŋ etilişi toqrisida hesabat xitap namisini tyzydu. Buniŋ ycyn car həkymyti Maksim Gorkijni Petropavlop krepustiqa qamajdu. Braq hər jaqtin kətyrylgən içtimaij naraziliqniŋ siqişi bilən uni capsan azatliqqa ciqirişqa (qutulduruşqa) məçbur bolqan edi:

1906—nçi jildin, 1913—nçi jilqica cət əllərdə kəprək Italijidə Karpij arilida jaşajdu. Bu jərdimu u özininŋ həm ədəbij, içtimaij işlirida davam qilidu. Bu jərdə Rusijidə basturuş ycyn 1905— nçi jil aldidiki işçilər hərikitiniŋ ocuq kartinilirini beridiqan „ana" isimliq danliq romanini həm qərp işçiliri turmuşidin elinip jeziloan bir qanca hekajilarni („Pormda is taşlaş" və başqilar) əvətidu. 1913—nçi jilda besilip ciqqan „baliliq" əsərmu Italijidə jazilqan. M. Gorkij Bolşeviklər ujuşmisi bilən puxta alaqida boludu. V.I. Lenin bilən xət jezişip turudu. Sotsijal—xəlqci işçilər partijisiniŋ Londun sijezigə qatnişidu.

Bir nəccə vaqttin kejin Rusijigə jenip, 1918—nçi jilda „Kişilərdə" hekajisini basturudu.

Maksim Gorkij biznin kynlərdə

Maksim Gorkij kejinki jillərdə qismən cət əllərdə, qismən *SSSR* də jaşajdu. U bizdə sotsijalizm quruluşiqa qizqin qatnisidu, zavutlarqa baridu, işçilər bilən səhbətlişidu. „Biznin utuqlirimizda" degən zornalni təhrir qilidu. Sular bilən billə ədəbij, bədij işinimu davam qildurudu.

U cət əllərdə hazir ikki dyşmən lagirigə bəlyngən kapitalizm məmlikətliridə kəskin sinipij kyrəş mərkizidə turudu. Sovetlar məmlikitini qoqudap, kapitalizm turmuşiniŋ cirişini, cət dəvlətlərniŋ basqunculuq pikirlirini ecip taşlap maqalilar jazidu. Uruşqa qarsi konkurs ujuşmisida qatnişidu. Javrupa həm Amriqa işçiliriniŋ kəpcylygimu həm zijalilarniŋ məlum qisimliri otturusida bolqan SSSR gə dostuq tujqusini kenəjtiş və puxtulaş ycyn urunudu. Bir səz bilən ejtqanda M. Gorkij özidin, SSSR niŋ ən jaxşi proletar jazqucisidin çahan inqilabi həm

sotsijalizm mənpə ətliri, nimilərni tələp qilsa, sularnin həmmisini işliməktə. Maksim Gorkijnin ədəbij xizmitigə 40 jil toluş munasibiti bilən jeqinda etkyzylgən toj Maksim Gorkinin SSSR işçilər sinipi həm unin kommunistlar partijisi bilən qandaq mustəkkəm jiplər bilən baqlanqanliqini jana bir qetim isbat qildi.

Bavamnin öjidə

(„Baliliq" degən povestidin).

Bavamnin öji, həmminin bir-birigə qarşi dyşmənligi bilən qajniqan bir tumanqa oxşaş qaplanqan edi. Bu tuman canlarni zəhərlər edi. Hətta balilarmu buninqa çanliq syrəttə qatnişar edi. Kejinki vaqtlarda, anamnin səzligən sozliridin taqilirimnin dadiliridin mallirini bəlyp berişni coqum josunda tələp qilqan vaqtida anamnin jetip kəlginini anlidim, anamnin bu kytylmigən vaqtida jenişi ulardiki ajrilip ciqiş arzusini janimu kycəjtti. Ularanamnin özigə bəlgyləngən, lekin bovam teripidin berilmigən syt həqqini (qalinni)tələp qilip elişidin ular qorqar edi Cynki anam bovamnin ərkigə qarşi „öz xalişicə" ərgə təkkən edi. Taqilirim, bu mallarni öz ara bəlyşyp elişni xalişar edi.

Şunin ycyn ular, qajsi birliri ycyn şəhərdə mastriskoj (ustuxana) eciş, qajsi birliri ycyn Aka [1]) arqisida—Kynəvin jezisida karxana seliş zaryrliki toqrisida kəptin beri, dəhşətlik syrəttə munazirə elip barar edi.

Biznin kəlginimizgə bir az vaqt bolqandin kejin, bir kyni cyşlyk tamaq vaqtida aşxanida çançal kətyryidi. Taqillirim birdin oltuqan çajiiridin səkrəp turuşti. Ystəl ystidin egilip, kekirdək cozup, şikajətlik bir tərzdə cislirini qiçirlitip, ittək bovamqa qarimaqqa, hyrpəjməkkə başlidi. Bovammu qoşuq bilən ystəlni taqilditip, qip—qizirip kətkən halda xorazdək acciqlanqan bir əvaz bilən qicqirdi:

—Həmminlarni həjdivitip tiləmci kojiqa cysyrymən!..

Anam, kesəl kişigə oxşaş jyzini buruşturup.

—Həmmisini şularqa bə, dada, tincip qalisən, bə.

Bovam kəzlirini jandurup.

—Çim, sən arilaşma!—dəp vaqiridi. Bundaq kicik bir adəmnin qulaqni jarqidək bir əvaz bilən vaqirişi, heqiqitən həjran qalarliq edi.

Anam ystəl jenidin turdi, aldirimaj derizə jeniqa berip həmmigə arqisini öryp turdi. Taqam Mixajil birdin tətyr kacat bilən ukusinin jyzygə birni cyşyrdi. Umu dad-pərjad qilip uninqa jepişti. Ikkilisimu xarildap hasirap tillişa-tillişa jərgə jiqildi.

Balilar jiqlimaqqa başlidi. Ikki qat jəngəm Natalija qattiq vaqirivatti. Anam uni qucuqiqa elip, səryginicə, qajaqqidu elip kətti. Quvnaq coqur xizmətci xotun-Jevgenə, balilarni aşxanidin qoqlidi. Ystəilər toqir-toqir qilişip jiqilar edi. Jaş jəlkisi kən, mastriskojda şagirt bolup isləjdiqan Siganok, Mixajil taqamnin beligə minivalci. Saqili, qara kəz əjnək tartqan, coqqa ceci təkylgən usta Grigori Ivanovic etibarsizla asta-asta taqamnin qolini romal bilən baqlar edi.

Taqam kekidikini cozup, sirək qara saqilini jərgə isqar, dəhşətlik josunda xirildar edi. Bovammu ystəl cərysidə pirildəp ojlunup jyryp şikajətlik bir tərizdə qicqirar edi:

—Mana, aka—ukinin hali. Bir tuqqan joldaşlar, jana bular...

Mən avval çançal başlanqan vaqtidila qorqqunumdin səkrəp məşnin tepysigə ciqivalqan edim. Pytyn urus davamida qorquş arilaş bir tə'əççyp bilən u jərdə anamnin mis ceginidiki su bilən taqam Jakuvnin jerilqan jyzidiki qanlirini jujuvatqinini tamaşa qilip turar edim. Taqam jiqlajdu, ajaqliri bilən jərni tepidu. Anam eqir mulajim bir əvaz bilən:

—Olalçur, javaji xəlqlər, əqilinlərni beşinlarqa toplanlar!..

Bavam jirtilqan kənlykini jəlkisigə artip uninqa

—Hə, çadugər kəmpr, nimigə sən bu jirtqic hajvanlarni tuqduq!.. dəp vaqirar edi.

Jəkuv taqam ketişi bilən anam özini bir burçəkkə elip dəhşətlik bir əvaz bilən həkyrəp jiqlar edi.

— Həj, xudaniq muqəddəs anisi Mərjəm, sən, sən menin balilirimqa əqil bər.

Con anam jenini anamqa öryp turar edi. Ystəldə pytyn nərsiliri sunqan, təkylgən ystəlgə asta qarap turup

— Sən, anam ularni bir dəmmu kəz aldindin qacurma! Bolmusa bir palakətni başlajdu. Ulardin hər nərsini kytyş mymkyn dəjmən..

— Jetər, nimilərni səzlysən özən... kənlikinni jəş, tikip berəj.

Anam qolliri bilən mamamnin beşini silap, peşanisidin səjdi. Umu anamqa kərə kicik boloinidin jyzini unin jəlkisigə qojdi.

— Demək, anam bolup bərmək kerək.

— Kerək, dadam kerək.

Ular xeli gəpləşti, avval gəpni doslarca başlidi, kejin mamam huçumqa təjjarlanqan xorazdək jərni təpməkkə, anamqa barmaq bulqap qorqutmaqqa və qattiq-qattiq picirlimaqqa başlidi.

— Bilimən, sən ularni nahajiti jaxşi kərysən. Mişka senin jyzyetin [1]) Jaşka bolsa parmazonin [2]). Ular menin bar joqumni icidu və tökydu.

Məşnin təpysidə ihtijatsiz bir hərikət bilən ətykni cyşyryvəttim. Ətyk pəlləmpəjlər bilən tuqur-tuqur qilip junda qacisi təştəkkə cyşyp kətti.

[1]) Darjanin ismi

[1]) Şəjtan, hilikar mənasida.

[2]) Xudasiz mənasida

Mamam səkrəp pəlləmpəigə ciqip meni u jərdin tutup ciqardi. Birinçi qetim kəryvatqandək menin jyzymgə tikilip qaridi.

— Seni вu jərgə kim cıqip qojdi? Ananmu?

— Өzəm ciqtim.

— Jalqan ejtisən.

—Joq өzəm ciqtim, qorqtum.

U kəpti вilən peşanəmgə urup meni astaqina iştirip qojdi.

— Xuddi dadanqa oxşajsən. Joqal вu jərdin dedi.

Mən aşxanidin jygryp ciqqinim ycyn xoşal вoldum.

Mamamnin eqilliq, diqqətlik kəzliri вilən meni toxtatqinini nahajiti jaxşi kərər və unindin qorqar edim. Esimdiə, ocini jeqip jandurquci kəzlərdin hər qacan josurunmaqni xalar edim. Mən şundaq ojlar edim-mamam nahajiti jaman adəm. U, hər kimni acciqlanduruşqa tirişar, həm migə tegısər və hər kimlər вilən acciqlanqan halda kinajə səzlər вilən gəplişidu.

U capsan-capsan:

—Ex silə!-dəp cozupqina ejtip qojar edi. Bu cozup ejtilqan „z" əvazi, məndə kisini zeriktyryduqan, sovuq his ojqutar edi.

Kəcki caj vaqti dəm elis pəjti вolar edi. Hər dajim вu vaqtida işcilər, harqan, səndəl вilən вojalqan papiros вilən janqan qolliri вilən işxanid n aşxaniqa kelişər edi.

Rumal вilən вaşlirini tanqan вu adəmlər əjnin вurçigidiki qara вutlarqa oxşaş edi. Bu qorqunçiliq saəttimu mamam hər qacan menin udulumda olturudu. Başqa nəvrilirinin jyrygidə rəşk qozqutup, ulardin oşuqraq ularqa qariqanda toluraq mən вilən səzlişər edi. Unin pytyn vuçudi tarasliqandək təp-təkşi və kəskin вir vəz'ijət alqan edi. Mamamnin jipək jip вilən tikilgən ətləs çilitkisi konuruqan və jirtilqan edi. Cit kənligi вykləngən, qiçimlanqan. Salvurnin tizidiki con-con jamaqlar kəzgə ocuq kərynyp turar edi. Şu haliqa u, əzinin ystilirigə pidzək və nimə kəjgən вojanliriqa jipək şərp taşliqan вaliliridinmu azadiraq, ulardinmu jaxşiraq cirajliq kijingən his qilar edi.

Kelişimizdin вir nəccə kyn ətkəndin kejin mamam meni dua yrgynyşkə məçвur qildi. Həmmisi Uspenskij вutxana xizmətcisidin dərs alar edi. Bu вutxaninin qizilвasliri əjnin derezisidin kərynər edi.

Mana javaş qorqaq Natalja yrgytər edi. U вalilarnin jyzigə oxşaş jyzlyk вir xotun edi. Tiniq ətkyr kəzliri вar edi, вeşinin arqa teripidə вolqan hər вir nərsini вu kəzlər arqiliq kəryş mymkyn ekənlikigə guman qilar edi.

Kəzlirimni almastin, jummastin, uzaq muddət unin kəzlirigə qarав turuşni jaxşi kərər edim. Natalja kəzini syzər, вaşlirini qimirlitar və asta picildiqandək:

— Qeni səzlə, ətynymən səndin səzlə: „otci naş, izi ..." dər edi.

Əgər mən: „jəkəzi nimə?-dəp sorusam, Natalja qoıqip viqirap— Sən soruma вu, jaxşi əməs. Sənmu maqa oxşaş gəp qil ətcinaş".. qeni gəp qil.

Bu, menin rahitimni вuzar edi. Soraşnin nimə jamanliqi вar? „jəkəzi" səzi, joşurun məna alar edi. Mən-mu hər qacan qəstin səzni вuzup gəp qilar edim—„jə-kyzi" „javhyzi"...

Lekin, azqin erip ketivatqan вir vəz'ijət elip turqan Natalja pytyn kesilgən əvazi вilən holuqup menin xatajimni tyzytər edi:—joq, sən addila qilip „jəkyzi" degin..

Lekin unin өzinin өzimu, səzliri вilən addij əməs edi. Bu duani oqusqa meni zolap, meni hajaçanqa cyşyrər edi:

Bavam вir qetim sorudi:

— Qeni, oqlum, вygyn nimə qildin? peşanəndiki uşşuq guvaliq вeridiki, sən ojnudinin, pesanənni işsiti ilis con iş əməsdin. Xəjr „otci naş" ni yrgəndinmu?

Natalja astaqina:

— Unin zehni nahajiti joq-dək-dedi:

Bovam seriq qaşlirini kətyryp, xoş вolqan вir kərynyş вilən kylymsiridi.

— Uni doppaslimaq kerək jaxşilap... вolmusa.

Məndin jana вir qetim:

— Dadan seni urarmidi?—dəp soridi:

Mən unin nimə toqrisida səz ecivatqanliqini uqmastin curq ətlməj turattim.

Lekin anam:

— Joq, Məksim, uni urmas edi. Manjamu uruşqa jol qojmaslin-dedi:

— Nimə ycyn?

Urup өzgərtip вolmajdu-dəp ejtatti.

Bovam acciqlinip, eniq qilip:

— Mərhym Məksim zadi axmaq edi. Kecir-kecir tənrim?—dedi.

Unin səzliri mana qattiq tegdi. Bovam вuni səzdi.

— Sən nimişkə kalpuklirini cozup aldin. Вuninqa qara—hə?... вaşliridiki kymyşləşkən altun caclirini silap:

—Bygyn şənвə kyni, ojmaq ycyn Saşkini вir doppaslap qojmisan вolmajdu-səzinimu qoşup qojdi, mən:

Doppaslas nimə?—dəp sorudum.

Həmmə kylyşti, maman:

— Toxta, kərysən hazir...—dedi.

Demimni icimgə elip, вundaq təsəvvir qilar edim: вu, nimisi ekən? вu jaqqa selinqan kijimni tikmək вoludu. Sundaq вolsa kerək...lekin kaltək-

ləş, uruş hammisi bir. Atni, itni, məşykn urudu. Astrxanda... (bətkəcllərni) kişilərni urqinini kədym. Bu jərdə hər qacan əz balilirini peşanisqa, jəlkisigə tarsilditip urup turqinini kəryp tursammu, kicikkinə balilarnin bundaq uruşini hec bir kərmygən edim. Bu jərdə baliiar kaltək jejişkə etibarliq qarajdu. Pəqət, urulqan çajni tatiap qojudu. Mən nəccə qetim ulardin:

— Aqridimu?—dəp sorar edim.

Ular hər qacan, mana teliklik bilən:

— Joq, hec bir... paşa caqqanciliqmu aqriqini joq·çuvabini berər edi.

Bu topulan əhvallirini mən bilər edim. Kəc qurunlar, cajdn kəcki tamaq vaqtiqica usta bilən taqam bojalqan şal parcilirini bir xil qilip, tikip, ystigə (kərtyn janliq jepişturar edi. Lala qarqu Girigorijə bilən taqam həzililişip taqam Mexail ukusinin 9-jaşar oqliqa ustunin ojmiqini otqa qizitip kelişkə burudu. Seşə, şamdin coqni almaq ycyn qollunilidiqan qisqac bilən ojmaqni coqda qattiq qizitti. Kejin səzdyrməstin Girigurijinin qol astiqa qojup əzi məşnin arqisiqa joşurundi. Xudi şu vaqtida mamam kelip qaldi. Işqa olturmaqci bolup, bilməstin qolini heliqi ojmaqqa tiqivaldi.

Bu, topulan şav—şuvlarqa jygyryp aşxanıqa kelip qalqinim jadimda. Kəjgən barmaqliri bilən quluqini məhkəm tutuvalqan mamam, kylkylyk bir vəz'ijət etip səkrər, vaqirar edi.

— Bu qajsi imansiznin işi?

Mixail taqam, ystəlgə inişip ojmaqni pydəp sovutar edi. Usta hec nərsigə qarimastin pərvasizla tikiş işi bilən məşqul edi. Unin con, təpə ceci cyşkən beşi ystydə balilar ojnar edi. Jakup taqam mu jygryp kəldi. Məşnin bir burçikidə joşurunup mamamnin həriktigə qarap kylyp turdi. Anam bir cəttə janju ezip olturar edi.

Mexajil taqam birdin:

— Buni Jakuvnin Saskisi qildi—dedi.

Jakuv məşnin arqisidın jygryp ciqdi:

— Jalqan dəjsən!—dedi vaqirap.

Qəjərdidu bir burçəktə unin oqli jiqlar və vaqirar edi.

— Işənmə, dada, unin əzi mana yrgətti.

Taqam tillimaqqa başlidu. Mamam şu zaman tinçilandi. Barmiqinin uciqa ezilgən janjumi bəsip menimu əzi bilən billə elip indiməstin kətti. Həmmə, əjip Mexajil taqida dər edi: Laj ystidə menin uni urup doduslajdumu?—dəp soruşummu təbiij edi.

Bavam mana kəz qirini taşlap:

— Əlvəttə!—dəp beşini linşitti.

Mexajil taqa, qolini ystəlgə urup, anamqa vaqiridi:

— Sən, u şuminni jaxşilap kytyp al! bolmusa bəsini sat qilip alimən.

Anam:

— Qeni, bir qetim bolsun, qol təkkyzyp baqcu ..—dedi.

Həmmə, şuk bolup qaldi.

Anam, q'sqa səzlər bilən şundaq şəkildə səzlər ed'ki, goja bu səzlər bilən ularnin kəkrygidin tyrtər edi, sətlər edi, ularmu jumşar edi.

Həmminin anamdin qorquşi mana mələymedi, hətta buvammu unin bilən, başqilar bilən gəpləşkəndək əməs, mulajim, astiliq bilən gəplişər edi, bu mana jaqar edi. Joldaslirimnin (Taqamnin baliliri) aldida bunin bilən maxtinar edim:

— Menin anam həmmidin zor...

Ularmu etiraz qilmas edi.

Pəqət, şənbə kyni bir vaqiə kəryndi. Bu vaqiə menin anamqa bolqan munasibitimni pacaqlidi.

Şənbə kynigicə mənmu bir guna iş qilip qojdum.

Conlarnin capsanliq bilən gəzlimilirinin əzgərtişliri meni kəp qiziqturar edi. Seriq rənni elip qara suqa saiar edi. Materijimu qojuq kək bir tys alar edi. Jeşilini elip bə'ip seriq rəndiki suda caqişidu. Qizqlşraq bir tus alar edi. Buninqa „bardo" dəjdu. Bu qanciliq sadda bolsumu, şuncilik uqup bolmajdiqan iş.

Mən əzəm, bir nərsini bojasni xalar edim. Bu pikirni hər qacan çiddi saqlap jyryduqan Saşa Jakuvqa səzlidim. Conlarnin kəzi hər qacan uninda edi. U bala həmmigə mehriban, nimə bilən bolsa həmmigə xizmət qilişqa təjjar edi. Con kişilər qeşida səzgə unişi, əqilliq bilən maxtinar edi. Lekin bovam uninqa kəz uci bilən qarap;

— Jaman, ikki jyzlyk bala!—dər edi.

Azqin, qap-qara, lşşiqan və sərgək səzlyk Saşa Jakuv çiddi bir vəzijət elip, hovluqup səzləjdu. Və hər qacan, goja bir çajqa qecip joşurunmaqci bolavatqandək sirlik bir tyrdə jan-jeniqa qarap qolar edik. Unin qoj kəzidək sarqiş kəzliri, kəpyncə hərəkətsiz qatar edi. Lekin qizisip kətkən vaqtida kəzliri, qara cuqliri bilən təntirəjdu.

U, mana jaqmas-xuş kəlməs edi. Mən az kəryayduqan, eqir ustixanliq Saşa Mexajlopni uninqa qariqanda xeli oədan kərymən. U, kəzliri qajquluq, lekin cərisidə hər qacan təbəssym bəlgylirini kərsytyp turuduqan Saşa, əzinin jumşaq muamililik, anisiqa, nahajiti oxşar edi. Unin xunuk və kərymsiz cişliri bar edi. Bu cişlar aqzidin ciqip juquri çaqida ikki qaiar sələt bolup əskən edi, bu nərsə uni kəp ojlarqa paturar edi. Hər dajim barmaq qollirini aqziqa selip, arqa qatar çişlirini suqurup eliş arzusi bilən əvara bolar edi. Cişini tutup kəryş arzusida bolqan hər bir kişini bojsunarliq bir miçəz (vəz'ijət) tə qobul qilar edi. Braq, mən uninda oşuqca qiziqarliq bir nərsə kərməs edim. U jinnə jiqarliq çaj bolmiqan bir əjdə jaşar edi. Jerim qaranqu burçəklərdə,

təcki pəjtlər, derizə aldida olturuşni jaxşi kərər edi. U derizə aldida turq qilmastin xijalqa cymyp olturuşni, derizigə məkkəm siqilip, saətərcə indiməstin ispimiskij butxanisinin altun qubbisi cərysidiki qizil axşam kəkydə qara qarqilarnin cirqillişini; ularnin juquri ciqip, təvən cyşyşini, bir arqilirida bosluq qaldurup, sunuvatqan kəkni qara bir tor bilən qaplap kəzdin joquluslirini tamaşa qilişni jaxşi kərər edi: Uninqa qariqan vaqtinda hec nərsə səzləşni xalimajsən. Kənlyn ho (qussa) bilən toludu. Jakuvnin Saşisi bolsa, hər nərsə toqrisida anam bilən u, mana, işkaptin məjrəmdə jezilidiqan aq dosqanni elip, kək bojaqqa bojaşqa məsləhət bərdi.

Saşa Jakuv, nahajiti çiddi bir vəzi'ijəttə.

— Aq nəsini bojaş həmmidin asan. Mən buni nahajiti jaxşi bilimən!—dedi.

Eqir dosqanni işkaptin suqurup elip, hojliqa jygryp ciqtim.

Unin cetini kək bojaqliq qazanqa salaj dəp turqinimda, qajaqtindu Sigənək jetip kelip, qolumdin dosqanni tartip aldi, meni kən pənçiliri biiən siqip turup, dəhlizdin menin işimni toxtutup turqan taqamnin oqliqa qarap turup qicqadi:

— Dərru ananni bu jaqqa qicqa!

Qara paxpajqan cacliq beşini cajqap turup mana...

—Bunin ycyn senin tegişlik çazanni beridu—dedi.

Anam jygyrgən boji jetip kəldi. Kylkylyk bir tyskə kelip vaqirap datlidi. Hətta jiqlidi.

— Hə, axmaq anqa! əgər bu kelip qalmiqanda dosqannin pytynləj rəsvasini ciqiridikən.

Andin kejin segnəkni əgməkkə baslidi:

— Vanjə, sən buni mamanqa demigin, mən işini bas-basti qilivetimən.

Vanka rənlik pərtuqiqa həl qolini ejta-ejta, qandaqdu bir təşviş astida sezlər edi:

— Menin nimə işim bar? lekin kəz qulaq bolup turun, Saşutka sikajət qilip qojmusun.

Anam, meni əjgə elip berivitip:

— Mən uninqa semickə berimən—dedi:

Sənbə kyni kəcki ebadət aldidin kimdu meni aşxaniqa elip bardi. U jər qaranqu və çim-çit edi. Əj və ajvan işiklirinin qattiq bekitkənligi, derizilər arqisidiki kyzlyk aqşamnin laj, bolqanciq mənzəriliri, sarildap jeqip turqan jamqur əvazi helimu jadimda.

Məşnin qara tystə bojalqan boş teripidə kən bəldunda Legənək əzini untup qojqandək acciqlanqan halda olturudu. Mamam burcəktə cilənpənzə-təştək jenida turup, su çiq celəktin uzun nəvdilər ciqirip əlcər, həmmisini toplap, dəstiləp ajlandurup havada tavus ciqaquzup kərər edi. Anam qəjərdidur, qaranqu bir burcəktə bir tamakusini istimal qilip cyckyryp qinildap jatar edi.

— Ejsa hərmiti ycyn kecirin...

Saşa Jakyv, aşxanisin ottura bir jerida ystəldə olturup, muşti bilən kəzini syrtər əz tavişi bilən əməs pəqət başqa tyrlyk tiləmci tavişiqa oxsas bir taviş bilən:

— Xudanin hərmitigə kecirin dər edi.

Stulnin arqisida, Mexajil taqamnin balilliri, aka-uka, apa-sinilliri jəlkimu-jəlkə jaqac tək qetişip turuşar edi.

Bavam, uzun və həl civiqni qoluqa elip:

Urumən, kejin kecirimən—dedi. Qeni iştininni sal, kərəj...

Bovam asta, mis-mis pərvasizqina səzidə davam qilar edi. Nə unin əvazi, nə qiqildap turqan ystəldə oltuqan balinin bezavat boluşi, nə anamnin puti bilən jərni tepisi hec bir nərsə, bu həmmə jaqni qara-qurum basqan postək torusluq aşxaninin qira sirə qaranquluqidin xatirilik çimliqni buzmas edi.

Saşa turup iştinini saldi. Iştinini tizigicə cyşyryp qolliri bilən tutup enişip tyrtynyp, qeqinip bəldunnin jenida kəldi. Unin bu vəzijitidə kəryş nahajiti eqir edi. Hətta menin həmmə putlirim qaltiraşqa başlidi.

Lekin, u bas əkkəndək, bəldunqa dum cyşyp jetişi janimu eqir tujuldi. Vanka bolsa, unin qoltuqi tegidin, bojnidin qolini bir tasma bilən bəldunqa baqlidi. Kejin unin təpysigə enişip qara qolliri bilən putinin topuqidin tutti. Bavam:

— Leksij!—dəp qicqadi. Məjəgə kəl..., həj, sana gəp qilivatimən qara, qandaq urudu... bir! ..

Qoluni unca juqari kətərməstin civiq bilən jalanqac bədinini şipilditidu. Saşa vaqirap jiqlidi bovam:

Jalqan ejtivatisən şəjtan, jiqi qilivatisən, u aqritmidi! Qara mana bu aqritidu! bu qetim şundaq urdiki balinin bədini şu zamatla aq-qarijip kətti. Qizil jol jol siziqlar qapirip ciqti. Saşa eqir-eqir inridi.

Bavam, tərtiplik bir syrəttə qoluni juquri kətyryp, təvən cyşyryp urup:

— Qanqaq jaxsimu, jaqamdu?- dəp sorar, bu, həmmisi ojmaq ycyn ...—dər edi.

Bavam qolini kətyrysi bilən jyrykymdiki pytyn nərsə unin bilən tən kətyrylər edi: Qoli pəskə cyşyş bilən mənmu pytynləj çimlik qucuqiqa kəmyiər edim.

Saşa, həddidin taşqiri dəhşətlik, ecinişliq bir vəz'ijət etip jiqlar edi:

— Əmdi hec qilmajmən zadi, mən dosqan toqrusida pəqət dedimki... axir mən dedimki...

Bavam hec pərva qilmastin inçil oquvatqandək.

— Şikajət aqlijalmajdu. Birinçi qamca şikajətcigə cyşydu. Mana вu, janimu sana dosqan ycyn...

Anam mana tapşurup, qolumdin tutup vaqiridi.

— Artuq, leksijini sana вərməjmən. Өltəsən meni өltyr, вərməjdi-qandimən.

Anamni qicqirip işikni puti вilən tepişkə вaşlidi:

— Vərjə, Vərjə!..

Mamam, anamqa өzini taşlidi. Uni jiqitip, menin qolimdin tartip aldi. Və taxtinin jeniqa elip вardi. Mən unin qoluda tipircilap seriq saqilini tartar, qollurini cişlər edim. Mamam meni məkkəm siqar, miçar edi. Nahajət taxtiqa elip вerip jyzlirimni qanitivatti. Unin javijilarca vaqirişi helimu quluqum tegidə çaranlajdu.

— Baqla uni өltyrymən ..

Anamnin appaq aqirip kətkən jyzlirini, cəkcijip eciqan kəzlirini helimu əsimdə saqlajmən. Anam taxtinin u вeşidin вu вesiqa jugurar və xirildiqan əvaz вilən:

— Çan вava qojun!.. mana вerindər edi.

Bavam meni huşumdin ketip qalqanca doquslatti. Bir dərəzilik kicikkina өjdə, вurçəktə вir kəp вutlardin eвarət вolqan təkcinin udulida qizil qəndil jenip turqan өjdə qelin və issiq orun icidə вir nəccə kyn qym cyşyp jattim. Bu, kesəllik kynlirim, hajatimnin uzun kynliri edi. Bu kynlərnin icidə mən xəli əskən вoldum. Өzimdə вir вaşqiciliq his qilim. Bu kynlərdin tartip məndə kişilərgə qariqanda tiniçsiz вir diqqət ojqandi. Goja jyrykymnin terisini şilip alqan edi. Menin jyrykym kerək özimni kerək вaşqini hər вir dərd və azaвiqa qarşi kejinki dəriçidə huşar вoldi.

Həmmidin вurun anam вilən mamamnin çançalliri meni həddidin aşqiri həjran qalduruqan edi. Өjnin qaranqu və tar вir вurçikigə qapqara və joqan gəvdilik momam anamqa jepişip uni вurçəktiki syrətərgə qaritip syryp picirlar edi: —Nimişqa вalini unin qoludin tartip almidin?...

— Qorqtum.

— Ujat, Varə sana.. şu gəvdən вilən qorqtum degili ujatmamsən? Iən qeri вir monaj вolup turup qorqmajmən. Ujal, ujal!..

— Qecin neri, uzaqlişin məndin... Өzəmnin kenlym ajlinip turudu.

— Joq sən вalini jaxsi kərməjsən: jetinmgə aqrinmajsən!

Anam xorsinip, qattiq əvaz вilən:

— Mən өzəm qəmrym вoji jetimən!..—dedi:

Kejin вurçəktiki sinduqnin təpysidə olturup, ikkilisi uzaq jiqlidi. Anam:

— Əgər Əliksej вolmusa edi, ciqip ketər edim вu jərdin. Bu dozaxta irtuq turalmajmən... taqitim joq, çan ana...

Mamam:

— Çenim, menin jyrək вaqrim...—dəp picirlar edi.

Mən cyşəndim: anam, kyclyk əməs umu вaşqilarqa oxşaş mamamdin qorqudu. Unin jaşalmajdiqini вir өjdin ciqip ketişigə mən tosqun вolar ikənmən. Bu nahajiti, ecinarliq вir hal edi. Bir ikki kyndin kejin rastin anam өjdin qajip вoldi. Qajaqqidu mehmandarciliqqa kətti. Mamam вir kyn asmandin cyşkəndək uştum-tut өjgə kirip kəldi və top-toqri karvatta olturup muzdək sovuq qolliri вilən вeşimni silidi.

— Salam вərdyk xoçajin!..—dedi.—Qeni acciqlanmastin çuvap вər, nimişqa indiməjsən?.. Uni, putum вilən tepişni nahajiti xalisammu, lekin aqriq kyciдin qimirlijalmas edim... U hazir вurunqidin kərə seriqraq kərynər edi. Bovamnin вeşi qarisiz cajqilip turar, parlaq kəzliri tamdin nimilərnidu izləjdu. Cəntikidin вir az qurutqan nan (suxari), вir—ikki caqmaq qən, вir şinil kək yzym elip, вurnumnin uduliqa-jastuq təpysigə qojdi.

— Qara kərəmsən, seni mehmanxaniqa elip kəlgənmən!

Inişip turup peşanəmdin səjdi. Kejin, seriq rəngə вojaloan kicikkinə, qattiq qol вilən вeşimni silap mulajimliq вilən səz qilişqa вaşlidi. Qolliridiki вojaq, quşlarnin timiqiqa oxşiqan tirnaqlirida janimu ocuqraq kəzgə taslinar edi:

— U kyni seni urqan vaqtimda nahajiti acciqlinip turqan edim. Sən meni cişlidin, cimdidin, kejin jana acciqim ciqip kətti. Senin artuq kaltək jeginin uncilik con palakət əməs. Pəqət sən şuni вil: Qacan seni qerindaşlirin urar ekən, вu senin ycyn haqarət əməs, вəlkim вir dərs. Jat kişilərdin kaltək jəp jyrmə. Өzənnikinin zijini joq. Sən ojlajsən—meni jaşliqimda urmiqan—dəp? Əljoşa meni sundaq urar edikl, sən uni vəhimilik вir cyşyndimu kərəlməjsən. Meni şuncilik qijnar ediki, xudanin өzimu kərsə jiqlar edi. Lekin вuninдin nimə ciqti? Jetim, tiləmci вir xotun вolqinim ycyn şu mərtiвigə jetiştim. Sex вaşliqi adamlərqa nəcəlnik вoldum.

Qatma və picimliq vucudi вilən menin jenimqa sərylyp kelip, onajliq və capsanliq вilən sözlirim вirinin arqisidin-вirini tizip, salmaqlap өzinin вaliliq kynlirini hekaja qilip kətti.

Unin parlaq kəzliri janar edi. U, seriq caclirini cangallap,—xoş vəzijəttə joqan əvazi вilən menin jyzymgə toqri:

— Mana, qara, sənmu pərəxot вilən kəldin. Seni ho elip kəldi. Lekin mən jaşliq vaqtimda Volga eqimiqa qarşi вarza həjdər edim. Barza suda, mən вolsam ləptə, put jalan, ətkyr, qirliq taşlar, təpysigə kyn ciqqandin kəckicə cyşyryp işlər edim! Kyn jəlkənni kəjdyrydu. Beşin cejyndək qajnajdu. Sən вolsan sənəklirinni sipirlitip yc qəvət вolup pykylginin halda ketisən... ketisən, nahajiti ketisən... jolmu

kərynməjdu. Kejin pytyn vuçudin ziqirajdu, kəzyndin ixtijarsiz jaşlar aqidu. Ox Əljyşə, Əljyşə... U jərdə turmastin ketisən... eqir hajat keciriş bilən abrujinni—qimmitinni cyşyrysən. Xudanin Mərhəmətlik həzriti—Esanin kəz aldida ejtimənki, şundaq jaşar edyk.. mən yc qetim animiz—Volguni əlcəp ciqtim. Sinbiriskidin—Rəminiskigə, Saratoptin—bu jərgə, həm Astraxandin—Məkərivə jarmarkisigicə kəldim. Bu minlarca caqirimliq jol edi. Lekin tertynçi jilda su bilən kəttim. Xoçajinimqa əqilliqimni kərsəttim—dər edi.

Bovam capsan-capsan gəp qilidu. Bu qisqa bojluq qatma kəlgən calnin əpsaniliq bir kyckə egə, bir adəmgə oxşaş.... (simasi) buluttək kəz aldimda ulqujup barar, unin tolquni con bir dərja eqimiqa qarşi bir barzini jalquz əzi həjdəp elip ketivatqanqa oxşaş təsvir qilar edim... Gaji u, ornidin səkrəp turup, qollirini ajlandurup, jetəkcilirinin ketişini, suni elip təkysini hərikət bilən mana kərsytydu. Jalqan bir avaz bilən bir xil naxşilarni ejtidu. Kejin əpcillik—caqqanliq bilən karivatqa əzini taşlajdu, kejin pytyn bir aldiraşliq və jalqan bir əvaz bilən vaqirap: Lekin şunin bilən tən, Əljyşə dəm eliş ycyn jazliq axşamni zigylidə kecirimiz, jeşil bir taq elikigə cyşər, şova qajnitiş ycyn ocaq qurar, bu jərdə taqliq jetəkci (borluq) səmimi syrəttə jyrəktin ciqirip bir naxşa jetidu. Birsi başlaş bilən həmmisi qoşuludu. Vuçudinni tatliq.bir çimirlaş qaplajdu. Ox, goja Volga, attək bulutlarqica əsyvatqandək barqan—seri jaqmaq caqqanliqidək aldiqa qarap capidu. Naxşilar ejtilsa, jyrəkliridiki pytyn qajqu—həsrətlər əlyp ketidu, naxşiqa şundaq həm tamam xəbərsiz qalar edyk. Əmdi bu jərdə aşpəzni kaltəkləs kerək, xalisan qandaq naxşa ejtsan ejt, qanca xalisan anla. Lekin işnimu unutma!..

Bir nəccə qetim işiktin qicqarsimu bovam mana qarap kylymsirəp, ulardin qol şiltidi.

— Kytyn, unda..—dedi.

U, kəckicə mana hekajə səzləjdu. Mehribanliq kərsytyp mana kəryşyp kətkəc mamamni jaman və qorqunucluq bir kişi əməsligini bildim. Momamnin həddidin taşqiri meni qajnap urqini jadimqa cyşsə jiqliqum kelər edi, lekin uni unutalmas edim.

Momamnin zijariti həmmə ycyn isikni kən acqan boldi. Ərtidin-kəckicə birinin arqisidin bir kelip, karivitim jenida olturup meni jupatmaqqa tirişar edi. Lekin buni hər qacan syrər və jaxşi həm kənyl acidiqan bir hərikət bolup ciqmasliqini bilimən. Aldinqa həmmidinmu çiq anam kelip turar edi. U mən bilən billə bir karivattimu jetip uxlar edi. Lekin, bu kynlərnin ən kyclyk təsirini mana Siganok berər edi. Bu, qara gəvdilik, qojuq çingilək cacliq adəm, altun rənlik jeni jipək kənlək, pihislik istan, qacildajdiqan (qic-qic) ətyk kijip kəc vaqtida gar-

mun bilən kelər edi. Unin cacliri jaltirajdu. Qojuq qəlirinin tegidə bulmaq kəzliri, jas, qara burutliri tegidə appaq cişliri jaltiraidu.

Siganok, qizil kənlikinin jenini çəjnikigicə tyryp, jalanqac qolini mana kərsytyp:

— Muninqa qara—dedi. Qandaq işşiqan. Bundin—mu jaman palakətlər kəryngən. Kəp balilarqa ucrudum. Sezəmsən? Bovan acciqlanqan vaqtida, kərdym, seni kaltəkləjdu. Mən mana bu qolumni unin civiqiqa qarşi tuttum. Civiqlirinin yzylyşini kytər edim. Bovan başqa civiqqa kətkən vaqtida anan, jaki anan seni bir cətkə elip ketişi kerək edi. Elip kətmidi. Civiqmu yzylmidi.

Həl civiq edi. Hər halda sana az təgdi. Kərəmsə, mən qandaq kəlitək jedim.. mən xeli helikər adəm...

Ux, u, xoş və jumsaq bir kylki bilən kylər edi. Işşiqan qoluqa jana bir qetim qarap qojup, kylə-kylə:

— Mən seni qanca qizqancim.. Tamiqimdin bir kisi boqup turqandək his qilar edim. Hər halda kytylmigən bir palakət...

Attək kişnəp, beşini cajqap, menin dərru anlajdiqinim sadda və balilar səzi bilən iş toqrisida gəp qilişqa başlidi.

Mən uninqa-nahajiti jaxsi kərgynymni səzlydym. U mu kejinki dəriçidə sadda qilip çuvap bərdi:

— Zadi, mənmu seni jaxşi kərymən. Bu azaplarnimu jaxşi kərgynym ycyn qobul qilip aldim. Mən hec bir başqa adəm ycyn şundaq qijnaqqa cyşkəndinmu? Tykyrimən mən undaqlarqa...

Kejin capsan capsan işikkə qajlap, asta-asta mana yrgytər edi:

— Seni biru urqan caqda, sən bədininni burnşturma, aqriqin ikki həssə eşip ketidu. Cyşynyvatamsən? Bədininni ərkin tut, əz halica tursun. Tiniqinni icingə tartma. Pytyn kəkrygyn bilən dəm al! Tavuşinnin baricə vaqiravə... ajna şu caqda jaxşi boludu, anlidinmu?...

Mən:

— Heli, jana uramdu?—dəp sorudum.

Siganok pərva qilmaj:

— Bommusam cu, əlbəttə urudu...—dedi. Sən, heli pat-pat kaltək jəp turusən...

— Nimişqa?...

— Bovan jana bir bana tapar...

Kejin qajquluq bir vəzijət elip, jana yrgytyşkə başlidi:

— U, seni jatquzup qojup urudiqan bolsa-addij bir şəkildə juquridin təvəngə qarap urudu. Sən bu caqda bezavita bolmastin bəmalal və jumşaq bir vəzijəttə turivə. Əgər uzaqlitip ursa, teninni şilip almaq ycyn teninni əzigə tygəl tartidu. Sənmu arqanni əryp pytyn vuçudin bilən unin teripigə jiqil. Anlavatamsən? U, zaman isin jenik boludu.

— Bu iştə mən məhəllə pəlisiliridinmu əqilliqraq... xalisan joldaş menin terəmdin ətyk tik.

Unin syrlyk jyzigə qarap, anamnin şahzada Ivan və əxməq Ivanoşka hekajilirini əslidim.

KONA MIŞCAN TURMIŞI TOQRUSIDA M. GORKIJ.

M. Gorkijnin sinpij pozitsijisi.

„Baliliq" M. Gorkij teripidin, unin mişcanliq teripidin bir qanca uzaqlaşqan vaxtida jeziləqan edi və bu muhitta unin baliliq dəvri ətkən edi.

Bu hekajini jazqanda jazuci 40—50 jaşlarda bar edi. Bu caqqica u inqilabij kuruzoklarni ətti, işcilər hərikitigə, 1905-nci jil inqilabiqa arilaşti. Unin prolitarcə qarişi jetərlik tajinlandi. M. Gorkinin bu prolitarlarcə qaraşliri əsərlərnin mundəricisigə, mənasiqa əzinin joruqliqini səldi.

M. Gorkij uşaq xususij mylykci kasiplarnin jaman adətlirini təsvirləjdu. Sunin bilən tən bu muhitta pəjda bolqan munasibət və qaraşlarnin tomurini ecip, səvəplirini anlaşqa imkan beridu.

Mişcanlar muhitida əz-ara baqlinişi.

M. Gorkij miscanlar turmuşini dajimij, yzlyksiz urusqa oxşaş təsvir qilidu. Bundaq həmminin-həmmigə qarşi uruşi bovusinin əjidimu boludu. Taqiliri bir-birliri bilən musluşup, xotunlirini unutudu. Jerim kor usta Girigori ystidin zanliq qilip kylydu. Natalija şundaq qattiq ezilgən kim, u gəp qilisqimu unutqan. Balilarmu uni cimdidu. Hətta husidin kətkinicə qamcilajdu. Xoşamətci Saşa Jakov Aljoşani çazaqa joluqturudu. Bularnin həmmisinin ystidə bolsa zalim, əzgyci qeri Kaşirin turudu.

Bu baqlinişlarnin səvəpliri.

Turmuşni zəhərləjdiqan bəzi şu turmuştin qutuluş ycyn əlym toqrisida ojlaşqa məçbur qilidiqan bu javajilarcə baqlinişlarnin səvəpliri nimiə? uqumsizliqmu ja bolmisa mədinijətsizlikmu?

Uqumsizliq mədini qiziq sunmasliqmu kənulni acidiqan nərsinin joqliqi arqiliq ularnin səvəplirini qismən cyşəndyryş mymkyn, mişcanliq turmuşida və içtimaij işcanliq, nə kitap, nə gezit və nə tijatir bar. Əgyr, u turmuşta bolqan-jirginic nərsilər, tillaş, uruşlar bilən kənylni avitmisan zerikip əlyş mymkyn.

Unun səvəplirini jana şunin bilən cyşəndyryş mymkin: bu adamlar jaş vaxtidin başlap qopalliqqa və muşt bilən çazalaşqa kəndyrylgən və buni məçburi tərtip dəp hesaplişidu.

— Sən meni urmidimikin, dəp ojlamsən: meni şu[illegible] urdiki, uni qorqunuşluq cyslərdimu kərəlməjsən dəp ular teripidin kaltəklängən-Aloşaqa unin bovisi ejtar edi. Hazir bolsa kyc unin teripidə, şunin ycyn u başqilarni uruşqa əzini həqliq hesaplajdu. Başqilar bolupmu balilar bolsa bununqa cidaşlri kerək. Cynki „əzinin tuqqanliri ursa bu ujat əməs".

Braq kişilik munasibətlirinin qattiq zulumluq boluşinin typki səvəpliri uqumsizliqta ja bolmisa adətlərdila əməs. Typki səvəp pulnin hakimliqida, xususij mylknin iqtisadi qaranquliqida. Bu qaranquluqmu qopal adətlərnin hakimligi bilən kəpitalistik asasida tyzylyşi bilən izah qilinidu. Nimə ycyn Mixajilnin taqisi bilən Jakov çançallaşti. Nimə ycyn ular Varvarani həm unin oqluni təqip qildi. Ularnin həmmisi xususij mylykciliktin pulnin işidin bovusiqa mənsup bolqan bojaqxanilarmu əjlridin Bajliq qeri Kaşirin qolida bolqanliqi ycyn u həm hakim həm həmmini qorquş icidə saqlijalajdu. U pytyn mal mylkini oqulliri otturisida bəlyp berip bərpad bolqandin kin, unin hakimliki şu saat icidə tamam joquludu, kycsiz qeri bolup qalidu, əmdi unin ystidin həmmiliri kylyşydu.

Iqtisadi qaraşliq, kəpitaldin açrilip qeliş qorquşi con ajililiq adəmlərni, Mixajil həm Jakuvlarni, heli hakimlik syrgyci bovusiqa hec səzsyz itaət qilişqa məçbur edi. Mana şu tabiliqtin mytəkkəbir Varvara əzynin „dozax" degini turmuşqa cidajdu. Ajna şunin ycyn Varvara nazlanmastin u təvənliklərni kətyrydu. Kona usta—mu sundaq. Braq Siganok bolsa, çəllad—babaqa unin işidə jardəm berişkə məçbur edi.

Mişcanliq muhitida din.

Pytyn bu dyşmənlikmu bir birsini kərəlməslik ruhi mişcanliq dinini tajin qilidu. Qeri Kaşirin dinci. Unin əjidə nahajiti nurqun butlar bilən tolqan kişta (butlarni qojudiqan taxta) nin aldida hec əcməjdiqan şamlar Kaşirinnin dinciliqi, zalimliqi həm mystəbitliki (ezişligi) bilən qattiq baqlanqan.

— „Biznin dadimizni) yrgəndinmu!—dəp Aljoşadin sorudi:

— Unin esi pəs—dedi kusuldap həmmisi.

—Uvdaq bolsa, uni galcilaş kerək.

Maksim Gorkij hekajisinin parlaq obrozi.

Maksim Gorkij teripidin syrətlängən u qajqulnq kartinilarda bir az bolsumu parlaq daqlar bar. Bu Seganok. U hec kimni xapa qilmajdu, hec kim bilən çan-çallaşmajdu—uruşmajdu. Jaş Aljoşkiqa jardəm berişkə tirişidu. Lekin u bunin ycyn nimə işlijələjdu? Acciqlanqan bova teripidin bolqan, berilgən çazani jenigləştyryş məxsiidə tajaqnin bir

[1]) Tənri mə'nasida.

вəlygini əzigə eliş ycyn qoluni uniŋ arqisiqa qojudu. Aljoşaniŋ anisi şundaq minutlarda, uniŋqa jardəm вerişkə təjjar вolsumu lekin u heqiqi jusunda qoqudaşqa haçiz. Cuŋki вularniŋ ikkilisimu iqtisadi jjaqtin əz вujruq вərgycisigə вojsunuвdu. Əjdə вular hec qandaq hoquqqa egə əməs.

Şundaq qilip, вiz mişcanliq turmuşiniŋ qajsi вir jeqini almisaqmu hər jərdə M. Gorkij kişilərniŋ javaji alaqiliri həm javaji qaraşliriniŋ typki səvəpliri: kapitalniŋ hakimliqi və uqumsizliq, mədənijətsizlik вilən вirləşkən xususi mylykcilik hoquqliri ekənligini kərsytyp вərgyci proletar jazqucisi вolup tonuludu.

Maksim Gorkijniŋ ədəвij ustuluqi.

Maksim Gorkij uluq xuдoznik (rəssam) вolup turmuşni ocuq kartinilərdə, cirajliq oвrazlarda uluq ustuluq вilən kərsytydu. Gorkij şundaq hekajə qilişni вilidiki uniŋ hekajilirini oqup вolqica qatnaşquci şəxsilərniŋ: вova, Siganoklarni kəz aldiŋqa kəltyrysən, ular seniŋ kəz aldiŋda çanliq jusunda gəvdilinip turudu. Hekajida nahajiti nuroun səxnilər şundaq kartinilik, şundaq oвrozluq jeziloanki, asan jusunda ularniŋ rəsmini seliş mymkyn. Məsilən вovuniŋ qizitqan ojmaqni tutuş, jaki ular teripidin uruloan Aljoşa вilən Bovuniŋ səzlişip turuş kərynyşliri. Jazquci ustuluq вilən səz tallişi arqiliq təsvirləngən adəmlərni, oвstanopkilarnila (cərsidiki вoloan halni) kərsytyş вilən qalmastin, вəlki ularqa məlym вir noqtaij nəzərdə qaraşnimu yrgytydu. Mana вuniŋ вir oli (vasitisi) oxşutuşlardin ibarət.

M. Gorkij вovusiniŋ əjydiki çançallarni təsvirləp turup „Taqilirim birdin вirdin olturoan çajliridin səkləp turdi. Ystəl ystydə egilip, kekirdək sozup, sikajatlik вir xilda cisini qicirlitip, itqa oxşaş вovamqa qovimaqqa, hyrməkkə вaşlidi: Bovammu qoşuq вilən ystəlni taqilditip ip-qizirip kətkən halda, xorazqa oxşaş acciqlanoan əvaz вilən qicadi" Bu oxşutuşlar oququcida həmmidin вurun əzigə məlym вoloan aqiəni əslitidu həm mana şuniŋ ycyn u uluqluq ciqqan. Jazquc ququcininŋ, itlərni qandaq uruşqanliri, xorazlarniŋ gaji qattiq qicqirişini anliqanliqlirini nəzərgə alidu. Jazquci вilidiki, əgər oququcida əzigə вdan tonuş вoloan вu kartinini kəz aldiqa kəltyrəlisəŋ, u caqida вousiniŋ əjydiki çançal səhnisimu kəz aldiqa jaxşiraq kəltyrylydu. Bu oxutuşlar jana ikkinçi вir jaqtin utuqluq, вolup ular təsvir qiloan şəxsiniŋ ərikətlirigə nahajiti toqri kelidu. Şuniŋ вilən tən jazquciniŋ noqtiij əzirini kərsytydu. Maksim Gorkij eksplatatsijə qiliŋqan həjdəlgənlər ripidə. Şuniŋ ycyn uniŋ miras və xususi mylyk ycyn əz-əzini əltyşkə təjjarlanoan taqiliri uniŋqa qalçur it oвrozida kərynydu. Kicikinə, вraq çaŋ-çalci həm şavqun-suranci вovusi əziдiв kycsiz вoloanlaroa atliq jyrgyci qəjrətlik xoraz teriqisidə вerilidu.

M. Gorkij povestinin sotsijal əhmijiti.

Biznin zaman ycyn Maksim Gorkij povestliriniŋ qandaq əhmijiti вar? Ular вizni nimigə yrgytydu? Ular вizgə kona kəpitalistik turmuşiniŋ qopalliqi və zulumliri toqrisida səzləjdə, şuniŋ вilən çançal, xorlaş, haqaratlaş və dini aldamciliqlar вolmajdiqan jeni turmuş quruşqa qicqiridu.

M. Gorkijniŋ hikajiliri mişcanliq turmuşiniŋ вiznin vaqtimizdimu saqlinip qaloan qalduqliriqa qarşi, ajiqusiz jusunda kyrəşkə həm turmuşimizniŋ qajsi вir вurçikidə ornaşqan вolsa, ularni həjdəp ciqirişqa qicqiridu.

D I M J A N B E D N I J.

(1883 uçi jilda tuqulDi).

Turmuşi həm ədəвij xizmiti.

Dimjan вednij вolşevik şairi. Uniŋ məsililiri həm şeirliri inqilap вilən, вiznin məmlikət əmgəkcilirinin pomişcik həm вurzujlardin qutulduruş kyrəşliri həm вiznin satsijalizm qurulişimiz вilən məkkəm вaqlanqan.

Dimjan вednij—içtimaij ciqis teripidin вurunqi Xersun guвurnisinin Guвupki jezisinin dixini Jepim Alikseјivic Pridvorupniŋ ədəвij ləqimi. Uniŋ вaliliq aвistanopkisi atisiniŋ əjidə nahajiti eqir halda edi. Bu toqrida uniŋ əzi sundaq hekaja qilidu:

„Meniŋ əz вaliliq caqlirim jadimda. Əvvəl 7 jaşqica əstym. şəhərdə U vaxtida atam cerku qeşidiki slissavetgradskij ruhanij məktipidə xizmətci (storoz) edi. Biz ikkimiz atamniŋ 10 somluq ajliqida padval tegidiki əjdə jaşiduq. Anam вiz вilən nahajiti az vaqt вillə jaşidi. Bumu hər zamanda вolar edi. Buniŋ şundaq вolişi nahajiti jeqimliq edi. Cynki anam maŋa jirtqiclarca muamila qilar edi.

7 Jeşimdin 12 jeşimqica anam вilən вillə, jezida вovam Gupraniŋ əjidə eqir turmuşta jaşasqa cididim. Qeri вovam həjran qalqudək josunda rəhimlik, meni qizqinar və meni jaxşi kərər edi. Anamqa kəlgəndə вolsa... u əgər mən dunjada tirik turar ekənmən, вu əjiвni hec vaxtida əz вojniqa almas edi. U meni ac jaliŋac saqlar edi. Əlgyncə kaltəklər edi, əŋ axirida şu əjdin qecip ketiş toqrisida ojlaşqa вaşlidim...“

Bu hekajiniŋ axirida вiz kelidiqan şairniŋ jaş vaxtida jaşaş ycyn qandaq vəsəjit tapqinini ərginimiz. U padici вolup jallinidu; dixanlarqa ərizini jezip вeridu: jaki jezida вəjrəm caqlirida garmon celip pul tapidu.

Pridvorup 12 jeşida Kijiptiki hərвij pildşer məktipigə kiridu. Patişa həkymiti ycyn itaətlik xizmətcilər jetiştyryş məxsitidə, вu jərdə tərвijiləngycilərgə nahajiti qattiq əskiri məşq yrgytylər edi. Kelidiqan vaxtiki xizmət, patişa armijisidə işləş vəzipisi uni qiziqturmajdu. U nahajiti tola oqujdu, Puşkin, Lermontop və Nekrasupniŋ əsərlirigə qiziqidu; əzimu şeirlər jezişqa вaşlajdu. Qandaq-la вolsa, patraq hərвij kijimdin qeciş, darilpununqa kirip eliş toqrisida ojlajdu.

1904 nci jilda tiligigə jetişidu. Pridvorup əmdi Peterвurg darilpununiniŋ student вoludu. Uniŋ darilpununqa kirişi kejin 1905 nçi jil inqila вiqa toqri kelidu. Bu patişa həkymətniŋ zulmini siniqan Jepim Pridvorupqa kimniŋ, qajsi tərəpniŋ adimi вoluş kerəkligini kərsətti.

Işcilər hərikitiniŋ jeni kətyrylyşi вaşlanqan vaxtida həm вolşevik gezitliri: „Julduz“, „Pravda“lar vuçudqa kəlgəndin kejin (1910-1912) Pridvorup вularda jazquci вolup işləjdu. Mana вu vaqitlarda uniŋ inqilaвij qaraşliri məkkəmlinidu. Lekin Pridvorup (Dimjan вedn) əzinin məsəlliri həm şeirliridin („coruq həm ətyk“) „Kiarnit həm razuk“, „Himmətlik kişi“ həm вaşqilar) patişa həkymiti dəvridə işçi sinipi Həm kəmвəqəl dixanlarniŋ ezilgənliklirini təsvirləjdu. Həm ekisplotatsijigə qarşi coqum kyrəşkə qicqiridu.

Dimjan вednij вuniŋ ycyn kəp vaqt məsəllərdin pajdilinidu. Məsəllər patişaliq quruluş şarajitida əziniŋ sijasij məxsədlirini joşurun, pəridiləs ycyn mymkynlyk вeridu; u saraitta şundaq qilismu kerək edi.

Dimjan вednijnin məsəlliri.

Ədəвij əsərlərniŋ вir tyrlyk вolqan xususijətlirini həm şuniŋdək Dimjan вedвij məsəllirinin xaraktirini və nimə вilən açrilişini aŋlaş ycyn „Coruq həm ətyk“ əsirini atrapliq josunda təkşirimiz.

„Coruq həm ətyk“ вu məsəl 1912 nçi jilda təvəndiki munasiвət вilən jeziləqan edi.

Patişa həkymitiniŋ vəzirliridin Stalipin dixanlarniŋ oвşinlardin qutuluşini jenikləştyrgən jər islahatini ətkəzdi. Mana вuniŋ nətiçisidə jezida вurunqi pomişcik həm вurçujlarniŋ jələncigi qulaqlar qatlimi kycijidu.

Jərliri ceciləqan dixanlarqa jezidin uzaq çajlardin вir jərdin jər elişqa mymkynlyk вərdi. Ular jezidin uzaq çajlarqa xuturlarqa вerip tirikcilik qilişqa məçвur вoldi. Qulaqlar вu jərlərdə jaxşi turdi. Xuturlarqa ornaşqan jeza kəmвəqəlliri eqir əhvalqa cyşti.

Mana вu məsilidə coruq вilən ətək otturisida gəp ketidu. Coruq əziniŋ cyşkən eqir əhvalidin, xuturci вolup qaloqinidin, nalə qilidu:

Əjdə xotunum aqriq,
Balilirim ac jatar

Өzymmu kөrgynyn-dək
Oruqlidim qurajdək...
Qalqan—qatqan niminiŋ
Həmmisini qerincilar
Jejişip tygətti.

Өlyk coruqniŋ uqumsizliqini tujup qalidu. Uniŋqa „seniŋ zəmвil вeşıŋ heli əxlətlər вilən xili tolqan“ dəjdu. Uniŋ өzi kəmвəqəlləngən, talanqan вolsimu, lekin coruqqa oxşaş jardəmcisiz, jalquz əməs. Cynki u—өzini işcilər ammisiniŋ, ujuşqan kəlliktipniŋ вir вəlygi dəp cyşynydu. Biz вolsa өzigə (өtykkə kyc həm ystynlykkə egə вoluşqa işənçi вeridu. Şundaq qilip вu məsəldə pikiriniŋ toqri ejtilqan pikirdin вaşqa ikkinçi xil qilip, cətlinip вerilgən pikirmu вar. Başqa tyrlyk qilip ejtqanda məsəl өz icigə adavət qilinip ejtilqan pikirni alidu.

Bu jərdə өtyk həm coruq kөrynyştin içtimaij siniplər işcilər həm kəmвəqəl dixanlarni uqudu: patişaliq turmuşi vaqtida ularniŋ əhvalliri kөrsytylydu. Dixanqa qariqanda ujuşqan və uqumluq вolqan işci eqir əhvaldin qutuluş ycyn dixanqa toqri jol kөrsytydu.

Bu jol-inqilap joli.

Məsilə ocuq: jazquci өziniŋ ciqarqan nətiçisi вilən pəqət işci өtyk teripidə; uniŋqa tiləkdəş.

Bu nətiçini вaşqa səz вilən ejtqanda; jazquciniŋ inqilaвij qicqiriqini patşaliq rusijasidiki kəŋ əmgəkci kөpciligigə cyşynərlik qilip вeriş kerək edi. Ədəвij əsərlərniŋ вir tyrlygi hesaplanqanqan məsəl вolsa, вu tələplərgə kөprək çuvap вerələr edi. Rastinmu şundaq вoldi. Məsəl — kicikkinə jiqma hekajə. Unda вir nəccə qatnaşquci şəxsilər вoludu. Bu şəxslərniŋ xaraktrestikisi arilaşmajdu. „Coruq həm өtyk“ toqrisida əŋ muhim nuqtilar elinqan: hər ikkilisimu kəmвəqəl, ekisplotatsijə qilinquci isinipkə kirgycilər. Braq вuniŋqa qarimastin ularniŋ өzlirini elip вerişlirimu вaşqa-вaşqa вolqinidin turmuşqa qaraşlirimu вaşqa-вaşqa.

Biri qutuluşiqa carə qilip „çajlinişni“ kөrsə, ikkinçisi вolsa „zərвə вeriş“ toqrisida kөprək pikir qilidu. Masiliniŋ tili qisqa həm kicikkinə-kicikkinə çymlilər вilən tolqan.

Jazquci qatnaşquci qəhrimanlarniŋ təsvirini kөprək işinərlik qiliş ycyn ularni өzlirigə xaraktirlik tili вilən gəp qilişqa məcвur qilidu, şunimu ejtip qojuş kerəkkim, D. Bednij өz məsəlliridə jeza tilidin kəŋ pajdilinidu.

„Şam“. Bu əsər Dimjan вednij teripidin 1913 nçi jildə jezilqan edi; Bu jərdə mərkiziij qatnaşquci şəxs sodigrə Pantalej Ilic. Bu şəxs qorqunuçluq vaqtlarda qutuluş ycyn dindin jardəm soruquci kişi. Uniŋ yzylgən, вir вiri вilən tutaşmiqan səzliri — өzini joqutusqa həm aldirasliqini kөrsytydu.

„Avlijalar... Maldin açraş... ilahij mənsəp“ həm вaşqilar.

Xeli helilərgə, aldamciliqqa asaslanqan din Pantelej Ilicniŋ pytyl işliridə jardəmci və qoquduquci вolup xizmət qilidu. U өzinin xudasiqa munasiвəttə həm xeli helisiz ətəlməjdu. „Şam toqrisida вiz kejin. qarajmiz... adavat qilimiz, jardəm qil, coqunimən“ jazquci вu məsəlni jazqan vaxtida, pəqət dinniŋ ekisplotaturlar ycyn qandaq rol ojniqinin kөrsytyş вilən-la qalmajdu. U вaşqa maxsətlərnimu nəzərgə alidu. Bu toqrida məsiliniŋ axiridiki sөzlər вojica hөkym qiliş mymkyn. Şundaq qilip вu məsəldə toqri mənadin вaşqa — kөcyrylgən, cətlitip ejtilqan mənamu вar.

Bu jərdə səz juqurida ejtqinimiz 1905 nçi jil inqilaвij вilən вaqlanqan vaqalar toqrisida вarudu. Kyndin-kyn ammivij tys alqan inqilaвij hərikəttin qorqqan patişa hөkymiti вir nəccə vaqitlarda вir qanca jol qojuşqa toxtam qildi həm graждanlar „azadliqi“ ni jəni şəxslər azadliqi, mətвuat, məçlislər və вaşqilar azadltqini təmin qilidiqan konistitutsijə (qanun) elan qildi. Braq inqilaptin kejin вu vədilər əməigə aşurulmidi. Patsaniŋ əməldə вir pulqa turmiqan ərkin hədijisini alqişliqan içtimaij guruhlarniŋ vəkilliri (вurzuva və uşşaq вurcuva) heqiqəttə əxməqlərcə vəzijəttə qaldi. Mana вu məsəldə kөrynyp turudu-kim, jazquci juquridin, patişa hөkymiti təripidin вerilidiqan „azadliq“ tərəpdari əməs. U — kөpcylyknin cidamliq kyrəslər arqiliq qolqa kirgyzylgən azadliq teripidə turudu.

Dimjan Bednij və graждanlar urusi.

Өktəвin inqilaвidin kejin вolqan graждanlar uruşi vaxtida Dimjan вednij prontqa ketidu. Bu jərdə u harmajdiqan təşviqatci вolup xizmət qilidu. Өzinin şeirliri вilən qizil əskərlərni çanlandurudu; qəjrət вilən qorquncilarni tygytyp, mixtiliq вilən dyşməngə qarsi kyryşyştin ularqa jardəm вeridu. Jazquci — „Otluq halqa icidə“ eti вilən 1918 nçi jil 1 nçi majda jazqan seiridə вiznin məmlikitimizdiki işcilər sinipi өz kyryşidə jalquz əməsligini, uniŋqa çahan proletariјatinin jardəmci ikənligini jadida tutup zorliquculari joqutuşqa, вajevoj qatarlarni məhkəmləşkə qicqiridu.

U—өziniŋ həmmigə tonulqan ataqliq „Kyzytyş“ degən qoşuqida nahajiti sada sөzlər вilən quralliq kyrəşsiz, işci-dixan həkymətsiz hec nimə ciqmasliqi toqrisidiki pikirlərni вeridu. Dimjan вednij əsərliri вiznin kyrəşcilirimiz otturisida ataqliq həm nahajiti jaxşi kөrylyp oquludu. Bu seirlər dyşmənlirimizniŋ arisiqa cyşkəndimu өz təsviqitl kyclirini kөrsytydu. Buni вir vaqa ocuq kөrsytydu.

Bularniŋ saldatliri — вir өjdin Dimjan вednij sөzlirigə cyşyrylgən gromopon plastinkisini teplp alidu; вaşliqlarniŋ kөryp, uqup qelişidin qor-

qup, uni pana çajlarqa joşurup, xoşalliq bilən tinlajdu. Cynki başliqlar-Dimjan bednij teripidin jezilip və bir nəccə qetim bolşeviklər ajroplanidin ceciləqan varaqliridin qorqar edi; Dimjan bedniniŋ dyşmini edi.

Dimjan Bednij və sotsializm quruluşi.

Grazdanlar uruşi tygygəndin kejin Dimjan bednij jana ədibij məşqulatini davam qildurudu. U — əz qəlimi bilən sosialistik quruluşiqa xizmət qilip, uniŋ dyşmənlirini aşkara qilidu. Bu dyşmənlər qatarida din həm cerku bar. Dimjan bednij dinniŋ əmgəkci xəlqni aldaş və talaş məxsitiga xizmət qilqinini kərsytydu.

Jugurida ejtilqan sözimizgə „Tajjarqa həjjar poplar" şeiri ocuq misal bolalajdu. Bu şeir dingə qarşi jasalqan plakatlarniŋ tegigə jeziliş ycyn xizmat qilidu. Mana bu şeirda kəmbəqəl muzik obrazini beridu. „Səpkici", „Çaqçi", „jamaqta" sözliri bilən uniŋ kəmbəqəlliqini cizip ətydu. Muzik bilən billə „pəqir qeri" mu xəlqniŋ jəlkisidə toq jaşiquci pop berilidu.

Jazquciniŋ nuqtaii nəzəri şeirniŋ sərləvhisidin və axirqi bəlymidin uqulup turudu.

Dimjan Bednij əsərlirinin əhmijiti.

Biz kərdyk, Dimjan bedniniŋ şeir və məsəlliri biziŋ sijasij vəzipilirimiz bilən məkkəm baqlanqan: partija və sovetlar həkymiti teripidin aldiqa qojulqan məxsətliri ycyn kyrəştə qural bolup ximət qilidu.

Şundaq qilip bu şeirlərniŋ kəŋ oququci kəpcylygi ycyn zor tərbijəvij əhmijiti bar.

Bu əhmijət Dimjan bednij əsərliriniŋ məzmun teripidin saddiliqi və tiliniŋ nqulqudək boluşi bilən açrilip turuşliri — bu əhəmijitini janimu kycəjtidu.

Dimjan bedniniŋ kərşətkən xizmətlirini nəzərgə elip ittipaq məzkəzij içrakomi uni qizil bajraq nişani bilən tartuqlidi. Əziniŋ təbriknamisida: Dimjan bednij „qozqalqan proletarijatniŋ ezilişi, ystynliklykliri, həm utuqlirini kyjlygyci" şair ikənligini kərsytydu.

Dimjan bednij hazirmu jazidu. U — „sosializm quruluşi qəhrimanliri bilən bir qatarda" ilgiriligyci „bolşevik ədibijatiniŋ udarnigi" boluşta davam qilmaqta. Biziŋ sovet jazquciliri 1931 nçi jilda Dimjan bedniniŋ ədəbij xlzmitigə 20 jil toluş munasibiti bilən şundaq bahalidi.

Goruq bilən ətyk.

(1912-nçi jil)

Koca ystydə jamqur
Şirildap jeqip ətti,
Gaji həlq peşajvanqa
Gajilar hojliqa copti.

Zavut dərvazisiniŋ
Jenida kona caruq,
Jirtiq iş ətygi bilən
Joluquşti—ucraşti.

Haj... işliriŋ qandaq,
Aqinə coruq?—dəp,
Ətək qoşnisi bilən
Gəp əz ara qilişti.
—Sezlimə... xuda meni
Nimigikin cazalajdu
Əjdə xotunum aqriq,
Balilirim ac jatidu...
Əzəmmu kərgynyndək,
Oruqlidim qurajdək..
Qalqan — qatqan nərsiniŋ
Həmmisini tojmaslar
Jejişip tygətti...
—Bundaq vaqta nimişqa
Xəlq berişkə jardamqa
Xalimidimu soŋa?
—Joq ular əjiplik əməs,
Məhəlliniŋ xəlqliri
Jardəm berərlər edi... pəqət
Biz ular kişisi əməs!
—Nimə ycyn? coruqlar
Aq seŋəkmu boluşti?
Ah... zaŋliq qilma... biz
Xutur kişilirimiz.
—Sən!
Kəttiŋmu xuturqa?!
Bəlyp qapsən-dəjmən hə..
Suniŋqa jeqinraq hə!

Əz şoxliqim bilən
Çəmijəttin açraldim,
Əjdin beşim ciqalmaj
Qaldi iş həddisidin.
Başliq nəgə burusa,
Şu jaqqa aka kətti.
Bir gəp bar edi sundaq.
„Hec kim sizni, akilar,
Jezidin həjdiməjdu.
Amma çəmijət-qulluq!
Kəptin anlaşniŋ ceqi:
Kim Xuturqa barmisa,
Təlijini qoldin beridu.
Əzənniŋ eqirliqiŋ
Əzəŋgə eqir kəlməs,
Iləm bu ələmlik əməs.
Qoluŋqa jenik bolar.
Çeniŋqa-rahət berər.
Turmuş əməs-çənnət,
Sovuqliqqa-issiq həm
Issiqliqta qalqin bu"
Sundaq sözlar ciqidu.
Birinçi dəvirdə biz
Balani səzməs edyk.
Işəndyk. Turmuşni biz
Jaxşilap əlcəp kərdyk.
Vaj u jərdə, qandaq turmus!
Jaman emiş
Mən saŋa əjtivatimən..,
Sundaq hajat kəldi:
Əz çinazəŋni əzən
Aldidin təjjarlajsən!
Hər kyni tinmastin mən,
Eşəklikim tillajmən.
Nimə bolatti əmdi?
Joqaldi tapalmajsən!
Əmdi mən təminatniŋ
Ilaçini kəryşkə,

Joldaş hər jan вarimən,
Hər jərgə jugryjmən.

Ətyk manlaj tegidin
Una вeqip uh tartti:
— Bajquş! sən вalani
Əzən вaşlap kəldin.
Senin вu cetən вeşin
Heli kəp вilən tolar.
Təqdirin qanca eqir,
Qijin cataq вolsa вolar,
Şunlaşqa вil: səndə
Qutuluşqa „çan“ hec joq,
Eqirliq вoludu.
Jana вundinmu oşu
Bizdək iş ətyklirigə
Kəz salsan edi əgər,
Jalquz вotka jenida
Silçimastin вuradər.
Qeni вizgə вirəsi
Ilmək selip kərsyncu!
Bundaq dejişkə jeqa
Adətlinip qelisqan:
„ə... hə, вu ətyklər! kerək
Bularni taqilimaq!“
Qoj ular dejişivəsyn.
Biz вuninqa qəm jeməjmiz.
Bir-вirimiz ycyn вiz—
Suqa, otqa kirimiz.
Qeni вizgə tegişip
Kərsyncu elişimiz!

Ş a m.

(1913-—jil).

Pantelejə Il'ici qara...
Volga quturuvatidu ..
Xuda hazir nazir.
Petişliqmu uzaqmas.
Patmiqiniizdimu
Bəri-вir pytyn ekin
Sada jəllunup qalur...
Xizmətci hər jan juqurup,
Una cara izləjdu,
Pantelejə Ilic вolsa
Asmanqa jyzin qilip,
Qaltiraq davus вilən
Kyclynyp qinildajdu:
— Əvlijalar... dat... mədət!
Asman əməldarliri,
Pariştələr, hakimlar,
Qutquzunlar вizlərni
Bundaq вala — qazadin.
Mən işinlar — ycyn
Jaxşilap həq telyməjmən...
Harpa kyni mana
Şu xadidək həşəmni
Qadap qojup şamdanqa
Jeqip lipilditimən...
Jyzlyklərni [1]) mənmu,
Coqum qizqanmajmən...
Buni anlap xizmətci,
Pantelejqa sezlidi:
—Xa, xax, pantelej Il'ic,
Toqri sezləvatamsən?“
Bundaq вir joqan samni,
Əjtqin nədin tapisən?
—Suk olta axmaq təntək,
Əqilliqraq вolusən,
Xoçajin miş-miş jiqlap
Jandurdi una çuvap,
—Kəkkə jalvurup capsan
Muraçiət qilişimqa
Tosqunluq qilmaj turqin!
Əçəp əməs menin вu
Jaxşiliqim вilən вiz
Qalsaq zijan — zərərsiz,

[1]) Jyz somluq qəqəz aqca.

U şam toqtiliq вolsa
Kejincirək kərərmiz...
Bəlki uni ehtimal,
Bir azraq qisqartarmiz“.
Oquci, təkəllypsiz
Sorioqim ycyn kecir..,
Əjtqin sən, həsəl jenida
Vizildiqan hərilər
Oxşaşla həmmə jərdə
Xəlqlər alimannin.
—Ərk!
—Ərk!
Dəp gyryldigan
Kynlirini esləmsən?
Amma ular işlirin
Axiriqa jətkyzmi i.
Xoşal-xuram konini
Untup, ərkin sə iqə
Qaşlirida jumşidi.
Oququci, əgər sənmu
Şu hərilərdin вolsan,
Əz-əzidin jamanla,
Əzəngə-əzən ecin,
Mən sana əcinmajmən.
Sədiqilərgə qiziqip,
Qandaq xizmət qilqan sən
Alqin şuninqa lajiq:
Juz somluq sam orniqa —
Eqindi şam yc pulluq.

Təjjaroqa həjjar poplar.

Muçuk qaşşaq, kop azqin,
Silkip appaq saqilin
Dər: təxsir mana вaвaq [1])
Вaвaq, вaвaq... вaвaq, вaвaq...
Muçiknin вerki jurtuq,
Curuqi ilmə teşyk,
Həm dolliri jamaq...
Jamaq, jamaq... jamaq, jamaq...

Xotuni kycsiz, qeri,
Bu kecikkən xuda quli,
Dər: — təxsir, mana toxu...
Gipar toxu... cipar toxu...
Tuxumi jigirmə...
Ajaq ystydə aran
Turudu вajquş momaj...
Momaj... вajquş mamaj...

Pop cirajini ecip,
Dər: xop вaвaq вilimən...
Tuxumin jəp kərymən...
Jəp kərymən... kərymən...
Ehtimal jana вirər
Kisi nəzir kəltyrər...
Səjynyp kylydu pop
Joqan qarnin silkitip...
Joqan qarnin silkitip...
Şu caqqica ruhani
Qulluqida nadanliq
Bilən jaşap dixanlar
Qarqu sacqanqa oxşaş
Jərni qezişidu...
Jərni qezjsidu....

Caqmaq ular kəzlirin
Qacan acalar ekən?
Bakaxorlarni ular
Qacan kərələjdikən?..
Qacan kərələjdikən?..

[1]) Kokulliq toxa.

Menin tərçimə halim.

Mən 1910 nçi jili Almuta ojizi, Talqir qara su bolisiqa qarəşliq Paltivaj (hazir „Birlik") jezisida bir batraq ailisidin dunjaqa kəldim. Mən 4 jəşqa qədəm basqan vaqtimda atam oldi. Anamnin qolida menindin başqa jana baliliri bolqaşqa, meni tərbijiləşkə haçizlandi və şu jil qətij qijinciliq astida Almutuluq bir kişigə baqma baliliqqa tapşurdi. Mən bu kişinin qoli astida ta 26 nçi jilinin basliriqicə tərbijiləndim. ən başlap, mən savadimni cirqirişqa urundum. Mana özəmnin hədəmdin pajdilinişqa toqri kəldi. U ilgiri konica oquqan edi.

1920 nçi jili Almutidiki birinçi baldaq tatar məktivigə kirip, 23 nçi jili tygytyp ciqtim və hədjilər aldim.

1924 nçi jili Almutidiki „Zarvat" məktivinin 4 nçi sinipiqa kirip, bir jil oqup, 6 nçi sinipiqa kəctym və şu jili jatar—turar çajim bolmiqasqa, məktəpnin jataqxanisiqa kirişkə urundum. Lekin kirəlmidim. 27 nçi jili özbəkistanqa kelip, Taşkəndiki Az millətlər bilim çajiqa kirdim və 1929 nçi jilqicə unda oqudum.

Ənə şu bilim çajinin qojnida menin eçadijitim başlandi.

Hazirqi kyndə, mən Özbəkistan til və ədəbijat ilimij təksyryş institutida 3 nçi jildin beri Aspirantmən.

Nur.

N. Israjilup əktəbir inqilabidin xelila kejin jetiskən jaş şair. Unin ədəbij xizmitinin başlanquc mandimi 1927 jilqa toqri kelidu. Ujqur proletarijatimu, ujqur əmgəkcilirimu sinpij celişnin taza qajniqan məzgillidə özinin celiş qəhrimanlirinin bir muncilirini Nurqa oxşaş şair sypytidə majdanqa etip kəldi.

Nur özinin başlanquc şeirlirinin birini və birinçi şeirlər toplumuni bekardin bekar „Qajnam" dəp atimidi. U şair sypyti bilən həqiqətən sinpi celiş, sotsijalizim quruluşinin taza qajniqan məzgilidə tuquldi. Şunin ycyn U;

Celiş qajnimida əstyk
Sunlaşqa
Hər bir işimiz
Qajnam biznin
Zavut—pabrika
Kolxoz—sovxoz
Qajnamlirida
Qajnap pişkəşkə...
Uluq quruluş,
Hər bir
Olturup qopuşimizmu—
Qajnam.
Qajnamda tuqulup
Qajnamda əskəşkə..." dəjdu.

U şair bolus bilən sinpij celiş, sotsijalizim quruluşinin qajnimiqa, qojniqa etilidu, unin kyjini kyjləjdu, unin naxşisini ejtidu. Qolidin kelişicə öz eriqlirida su kəltyryp uluq sotsijalizim quruluşi, bəş jilliq plan, zavut, pabrika, kolxoz və sovxoz gigantlirini manquzuşqa tirişidu.

Kyndin kyngə—
temp bilən əsyvatidu...
Bizdə—
SSSR də
Jeni texnika...
Elimizni janlivaştin—
Sotsijalizim asasiqa
quravatimiz,
Mana qaranlar!...
Biz miljonlavatimiz—
Əsyvatimiz,
Miljonlarqa—
Işni çypləp,
Plan qurqacqa
Jeza egiligidə—
Maşina—traktor
Istansiliri
Hatta məktəplər actuq
gigant kolxoz—
gigant sovxozlarqa..
. . . . . .

dəjdu Nur, sotsijalizim quruluşinin gigant mandamlirini, gigant onuş-luqlirini tasvirləjdu.

Sotsijalizim quruluşinin вu onuşluq netiçisidə şəhər və jezidiki tygəp ketip вarqan siniplar və ularnin qaldiqliri əlvəttə „təqdirgə tən вerip“ вekar jatmajdu, jetip çan вərməjdu, kyndin-kyngə özliriniŋ celiş metod-lirini özgərtip, tyrlyk rənlərgə kirip, sinpij celişini, sinpij dyşmənligini teximu artturudu, özliriniŋ axirqi kyclirini jiqip, hec вolmuqanda zijan kəslik, вuzqaqliq joliqa cyşydu, sotsijalizim qurulişiniŋ gigant tempiqa tosqunluq qilidu.

Nurniŋ ətkyr qəlimi.

Biz əsyvatimiz
Miljonlar hesaвiqa,
jolimizni tosumanlar!
Qeciŋlar kəzdin,
Joq вoluŋlar
Sinpij iplas
Qanxor zalimlar
. . . . . .
Isimiznin qajnimida,
Tosalquluq qilqanlarqa
„Huçum!“
Sinpij dyşmynimiz ular вiznin
Rəhimsiz celişimiz—
Tazilajmiz ularni
Sap,
satsijalliq вu joldin..

dəp u dyşmənlərgə məkkəm sancilidu, celiş qajnimida aktipliqini Kərsytydu.

Nurniŋ sajliqan temiliri (sərləvhiliri): Qajnam, Anamqa, Biz miljon-lavatimiz, Biz quruvatimiz, Pojez, 15-ni tizduq jeŋi əsirgə, Taşkən, Kolxoz naxşisi, Qizil əskər, Proletarliq salam, Jeŋi şarajitta jeŋicə işləj-miz, Gynqixanidin və вasqilar.

Nurniŋ şeirliriniŋ həmmisidə degidək şusixarakterliki! Uniŋ seirliri-niŋ məzmyni əlvəttə SSSR sotsijalizim quruluşiqa вaqlanqan, həmmisi şu „caq“ ni cəgylytyşkə xizmət qilidu. Nurniŋ seirlirida təвiətni təsvir-ləş az orun alidu. Hatta temini (sərləvhini) toqridin-toqri təвiəttiŋ alqan „jaz tamciliri“ degən şeiridimu təвiətni təsvirləşkə вarliqi вir kuplet (7 qur)-la вerilip qalqini (89 quri) jana jeziniŋ sotsijalizim quru-lusini təsvirləşkə kəcydu. Nurniŋ alqan temiliri qandaq-la вolsumu, uniŋ məzmuni sotsijalizim quruluşi sinpij celiş, partijimiziŋ aldiqa qojqan (rəttiki, nəvəttiki) sijasij məsililərgə вerip qosuludu və u şeir-niŋ вerip-вerip məzmuniniŋ mərkizi su məsililər вolup ketidu.

Nur şeirlirida şerijət, sən'ət, oвroz.

Nur öziniŋ ədəвijattiki najti 6—7 jilliq jaş dəvridə вir məzmun çəhəttin-la əməs, porma, sən'ət, şerijət çəhəttinmu u xeli-la joquri вaldaqlarqa minəlidi. Uniŋ pormuliri məzmunliridin вəkla kejin qalmidi, u вuniŋ hər ikkilisini tən elip вerişqa tirişti.

Hapaş qilip kettətiŋ.
meni, ana,
Taŋ aldida вelin вaqlap,
işkə ciqqanda,
Capiniŋqa jəgəp,
Etizliqqa taşlap
Qojattiŋ meni,
Qjeripliq naxşaŋ etip
Capcip-capcip omaŋ oqanda.

Mana uniŋ „Anamqa“ degən şeiridin вir parca.

Ərkin hajatniŋ
Paraxlap—
Qajnişiqa sazlap,
Sazimizni calduq,
Sazimiz
Gaŋ—
Cəjyn
Almazdin вolqaşqa...
Celinqan saz
Jyrəklərni
Ərkin qajnitip
Satsijalliq quruluş
Udarniliq
Ystidə caraŋliqaşqa...

Mana „Taskən“ degən şeiridin вir parca.

Azmu вularda sən'ət, coŋqur serjtət, aһəŋ?
Məzmunidin qelişamdu вu pormular?

Mundaq cirajliq kelişkən, cirajliq oвrozliq, coŋqur mənaliq oxşutns ıstıarilərni Nuriŋ kejinki „Taşqirisida“ degən poemisida kəp kərv-miz. Nur öziniŋ sən'əttə naqataliq kyclyk, usta ekənligini вuninda jana ocuqraq kərsətkən „Taşqirisida“ Nuriŋ ataqliq əsərliri qatariqa kiriləjdu.

Turmuş вəlgyliri.

(Hikajidin parca).

Biz Haqul-Avat istansisida pojizdin cyşkəndə saat tyngi yc-lər məz-gili вolup qalqan edi. Hava вulut, tyn qaraŋqu вolqaşqa istansiniŋ jul-tuzqa oxsaş çimildap, paqirap turqan iliktir lampiliriniŋ joruq şoliliri astida qatar tizilgən qizil vagonlar, ara-ara tamakini paqirtip cekip ətkan

istansa rabociliri və istansa jyk xanilirinin çəsəkciliridin başqa hec nimə kəzgə kərynməs edi. Həmmə ətrap ujquqa cəmgən pəqət əlym çim-çitliqini buzup ara-ara iştlar qavap qojuşudu. Xuddi „neri tu!" degəndək paravuzlardin „to...tot...to...tot" degan segnallar bərilip qojuludu. Bu avazlarni illiqqina jəlpyp ətkən bahar şamili jiraqlarqa elip ketidu.

Çenəstəm, bu jərlərdə, umumən Pərqana vadisida birinçi qetim bolqini ycyn, ərkin havida rahatlinip, vagzal ətrapliriqa uzaq tikilip qarap' „...ah qandaq jaxşi hə, bu jələ..." dəp qojar edi.

Biznin pojiz istansida uzaq turmidi, və biz pojizdin cyşyp ujaq-bujaqqa qariqicə jər çahanni titritip „to...tot...to..." qilip bir segnal bərdidə bir minut icidə kəz aldimizdin qaldirlap, puşuldup ətyp kətti. Biz ilgiri qajaqqa berişni bilməjla qalduq və bir azdin kejin qolida qarimaj qacisini pulanlitip kelivatqan bir istansa rabocisi ucrudi.

— Ortaq Baliqciqa ərəvə barmi?—dəp sorudum mən.

— Hojlə barinlar, hojlə...bittə-jarimtə ərəvəkəş bardir—istansa rabocisi başmaltiqi bilən harvular turuduqan jərni kərsytyp bərdidə özi ildam ətyp kətti.

Mən orun—kərpylirimni jəlkəmgə atip, bir qolum bilən camadanni kətyryp Çenəstəmnin aldida jol kərsytyp mandim. Lekin harvukəşlərdin hec kisi edi. Pəqət biz tuqan jərdin səl neriraqta bir cajxana kəryndi.

— Avu cajxana əməsmu Nuram, çyry bygyncə şu jədə qonup, tanla harvu tepilip qalsa, Beliqciqa ətyp ketəmiz—dedi Çenəstəm cajxanin kərsytyp. Mənmu uzaq ojlap turmudum, „kəttyk!" dedim.

Cajxanida kişi nahajiti az edi. Samavarci kecicə uxlimiqan və ununq aldida 2—3 kişi paran qilişip olturar edi. Neriqi bulunda bolsa kimdu biri əski capanqa orunup, xuddi kirpidək tygyrlynyp, jatar və arilap xorək tatip qojar edi. Biz cajxaniqa kirip kelişimiz bilən samavarci—xoş keliniz mehmanlar!—dəp qarşi aldi və cajxaninin təridin çaj kərsətti. Biz təgə ciqip, orun kərpilərni jejip qollarni jujup, bir cajnək caj elip icişkə oltaduq. Çenəstəmnin kəzliri jol boji uxlumastin, jumulmastin kəlgənligi ycyn qip-qizil bolup qizarqan, yz-kəzidə qan jygrəp ojnar edi. Çenəstəm özi əslə xuş miçəz, tilliri tatliq və qiliqliri andinmu eşip cyşkini ycyn eni əz jəcikisidiki komsamol həm kamsamolkilar „omaq qiz" dəp jyrgyzər edi.

Mən cajni cinigə qujusum bilən joqan, gəvdilik, kəzliri cinisigə conqur olturqan, yzi japilaq kəlgən və ucisiqa bəqisəm ton kijgən bir kişi biznin jenimizqa kelip, Çenəstəm bilən mana uzaq qarap turqandin kejin:

— Sizniki qajettən?—dəp soridi.

Mən çuvap bərgicə, Çenəstəm „Bizniki Taşkəntdən..." dəp qoidi.

Bu kişi özicə nimə dəptu quduqliqandək boldi və mana qarap:

— Nimə ycyn keldiniz munda, bir iş bilənmi?—dəp soridi.

— Hə...Paxta terimni ətkəziş ycyn birigada bolup keldik...siz kolxozcimi?—dəp sorudum mən.

— Hə...mən kalxoznaj...siz qajsi rajonda?—dəp soridi.

— Baliqci rajonigə keldik—Çenəstəm u kişinin kəzlirigə qarap—jaqinmi?—dəp sorudi.

U, kişi jancuqidin nasvaj caxcisini elip, bir cekim nasvajni alqiniqa saldi və niminidu etmaqci bolup toxtap, ojlunup hec nimə etmastin, nasvajni tilinin tegigə salqandin kejin xuddi kekəş kişilərdək duduqlap:

— hm...hm...jaqin mənəm şyndən..., dedidə başqa səzmu qilmastin ornidin astaqina turup talaqa ciqip kətti.

U kişinin hərikətliri, qiliqliri, ton-ton gəpliri kənyldə bir qisma jetişməslikni tuqdurar edi.

Çenəstəm heliqi kişi ciqip kətkəndin kejin mana astaqina:

— Nuram səp saldinmu, kəzliri xuddi ac bərilərnin kəzidək janidu-qu...Həj bununda bir gəp ba..bommisam.., dəp səzini yzdi və toxtap „bygyn bu jərdə uxlaş kerək əməs...qorqunucluq!...,dəp qojdi. Mən u kisinin kəjnidin qancə diqqət bilən qarisammu,' ununq işiknin aldiqa ciqqinidin kejin kəzdyn joqaitim.

Sundaq qilip biz tyn boji uxlumuduq və uzaqmu ətmidi jər çahanni appaq syttək aqatip tanmu syzylgili başlidi. Cajxaninin ici xelila ədəmlər bilən toldi və taş jollarda taraqlitişip hərvukəşlərmu toplanqili başlidi. Arida Ənçan pojizimu kelip toxtidi, istansa birdəmnin icidila avat bolup kətti... Pojizdin cyşkən ədəmlərnin alla qandaq avazlar bilən vaqirasliri, kylyşliri, acciqlinişliri, pəstə qatar tizilisip kətkən harvukəşlərnin „hə, kelin... Mənə ərzan sajavan!..." dəp vaqiraşliri bilən qoşulup istənsini dym kəmyrər edi.

Biz, Çenəstəm bilən ikkimiz bir sajvan harvuni elip tannin xeli umdan aqirişiqa Beliqci rajoniqa qarap cysyp kəttyk.

Jol boji kənyllyk edi. Biznin aldimizda ikki sajvan harvuqa liq tolqan xəliq, bular Ənçandin ciqqan maşşaqlar bolqaşqa özlirinin barliq synəj kanajliri bilən jol boji məşq qilip xoşal—xoram ojun-kylkə, caqcaq bilən jolni avat qilip barmaqta edi. Ularnin van—cunliri astida mənmu qizip ketip, özəmni tutup alalmastin, sət və joqan avazim bilən „...ajarəj..." dəp vaqirap baqattim, lekin hec nimə kelip ciqmatti, əslə özəm naxşa etişni bilmigəşkimikin tan, əjtəvyr, mən naxşa etmaqci bolsamla ətraptiki joidaşlirim zanliq qilişqandək kylysər edi. U arida mən „naxşici jigit" degən namnimu elivaldim...

Jol ənə şundaq kənyllyk boldi. Qizirip hər tərəpkə nur jaqdurup şərqtin kynmu ciqqili baslidi. Bu gəzəl bir mənzirilər astida, ərkinginə kerilip, sap hava bilən toluq suqurulsanmu hec qeniqqininni bilmes edin.

Əj... qoj əmdi... ejtip tygətkysyz, həjvətlik — də... Kəŋ etizlar jap-jeşil, ystyn qarioqanda xuddi вir cəksiz zilcə giləmni jejip qojoqandək jaki eriqliri вilən xuddi saxmat casilиridək təkşi və gəzəl jərlərdə kolxozcilar işlirini davam əlməktə, tiraktorlar gyryldyşyp kolxoz jərlirini tilqimaqta edi... Jiraqtin qarioqanda jeşilliq вostani jər, jeşil asman вilən tutaşqandək qandaqtu вir cirajliq kərynyşni pəjda qilar və вu jərlər kynnıŋ altun nurliri astida paqirap zox вilən kəzlərni caqar, ədəmni əzigə çəip etər edi. Barqansiri jeŋi, вarqansiri gəzəl... Bularmu xuddi вiz вilən xoşlaşqandək arqimizda kəzymizdin çiвirlişip qalidu....

— Bu jərlər kolxozcilarniŋ jeri... ətkən zamanlarda вajlarniŋ qolida edi... Ularni joq qilduq... Əmdi kolxozci qahrimanlar gyllitidu вu jərlərni, kolxozcilar jaşajdu вu jərlərdə... həj qandaq umdan hə—dəp qojdi arimizda kimdu вiri.

— Əlvəttə gyllitimiz! — Çenəstəm omaqliq вilənginə çovap вərdi.

Harvukəş вarqansiri etini jildam hadimaqta və вizni jildam rajonqa jətkyzyp qojusqa tirişar edi. Mana вil caq: „hə, kep qalduq!" — dəp qojdi. Biz jolimizda вir nəccə jezilarni rkesip ətkən вolsaqmu, ularniŋ həmmisi Narin rajoniqa qaraşliq edi. Mana əmdi Beliqci rajoniniŋ вirinci jezisiqa kirdyk, вunimu kesip ettyk, arida uzaqmu ətmidi. Beliqci rajoniqimu kirip kəldyk. Bizni rajon komsomollar təşkilati coŋ alqiş вilən qarşi aldi və вiz əzimizniŋ Əzвəkistan mərkəzij komsamollar təşkilatidin Beliqci rajoniqa ətijazliq terilqu kampanijisiqa kəlgənligimizni вildyrdyk. Rajon komsomollar təşkilati, terilqu işiniŋ nahajiti qiziq ketip вarqanliqini təstiqlidi. Biz rajon komsomollar вaşliqidin, umumən rajonniŋ icki və taşqi işliri вilən tonuştuq. Andin kejin terilqu kampanijisiniŋ qajsu halda ketip вerişini вizgə səzlәp вərdi və qolumizqa tegişlik qollanmilarni tapşurdi. Komsamollar вujrasiniŋ həl qilişi вojicə вiz, Çenəstəm вilən ikkimiz Xoça-Avat jezisiqa qaraşliq 12 kolxozqa вirigadir вolup вəlgyləndyk.

— Xəjr, joldaslar, işinladin onuşluqla tiləjmiz!...

Kyn kəc peşin vaqti вolup qalqan edi. Rajonniŋ icidə pəqət idarə xizmətciliridin вaşqa hec kimni ucurtalmas ediŋ. Bu hadisini kərgəndin kejin əz-əzəngə, ələəttə „вu rajonniŋ ədəmliri nəgə joqalqan?..." degən вir şyвhylyk soraq вerişkə məçвur вolisən. Bu soruquŋqa „ularniŋ həmmisi etizda!" degən çovap вilən qənəəlinisən. Əgər etizlarqa ciqip qarajdiqan вolsan, ah... mana qəjərdə işniŋ qajniqan jeri... Zoquŋ kelidu... Təp-təksi, xuddi zilcə giləmdək jejilqan kəŋ etiziŋ ərkin вaqrida onlap-onlap kolxozci ər-jigit və xotun-qizlar вaş kətərməstin işliməktə. Bu etizlar texi ocaska-ocaskilarqa вəlyngən; вu ocaskilarda alajtən-alajtən вirigadilar işləjdu... U вirigadilar вolsa, вir-вirsi вilən satsialliq вəs qilişqan. Bularniŋ aldiqa qojqan məsilə, umu вolsa

svpətlik işləş, və myddəttin ilgiri planni tolquzup aşurus..." Iş nahajiti kəŋyllyk; kərsəŋ вular xuddi вir ata, вir aniniŋ вalilири вir-вirsiniŋ səziqə qonaq вeridu. Bir-вirsini tinlajdu, cyşynydu, əgərdə jetişməsliklər вolsa, məçlislərdə əz-əzini tənqit astiqa вasidu...

Biz, Çenəstəm вilən ikkimiz aldimizdiki qisqa vaqt icidə etizmu-etiz iyryp işlar вilən xeli tonuşup ciqtuq. Andin kejin, Xoça-Avat jezisiqa ətyp kəttyk. Xoça-Avat jezisi nahajiti cirajliq, jər suqa вaj jərgə selinqan. Xoça-Avatniŋ ikki qanitidin coŋ ikki dərja eqip turudu. Bu jərlərgə kelidiqan вolsaŋ xoşalliqindin qini-qiniŋqa вəimastin, vaqirap naxşa etivetəsən.

— Əj...gəzəl jərlər!...

Xoça-Avat jezisida otiraqliq ədəmlərniŋ təndin tolisi ujqurlar andin qalsa, əzвək, qara-qalpaq, və вaşqilar jaşajdu. Bu jezida tət uiqur kolxozi вar. Bularniŋ həmmisi rajonda kəzgə kəryngən kolxozlar saniјidu.

Bizni „Qizil Ujqur" kolxozciliri coŋ alqişlar вilən qarşi aldi və вizgə şu dairidin вir əj tepip, вizni ornasturup qojdi. Biz həmmə çaвduqlirimiz вilən вu əjgə ornaştuq və kəcqurun səl qosaqlarni dəhləp keliş yçyn gyzərdiki cajxaniqa ciqip caj icip oltursaq вajiqi, Haqul-Avat istansisida ucuriqan ədəm pəjda вolup qaldi. Bu qetim unuŋ kəzliri qipqizil xuddi ac qalqan вəriləriniŋ kəzlirigə oxşaş qan вilən tolqan edi. U ədəm вiziniŋ jenimizqa kelip „hə, ortaqlar keldiŋizətmi?" dəp soridi və вir cəjnək cajni elip olturup işkili вaşlidi. Unuŋ jeniqa kəlsən sesiq, aqzliridin səlgəj dajimi eqip turar edi.

— Qandaq ədəm вu Nuram? — Çenəstəm astaqina meniŋdin soridi və səskinip.

— Kəzlirigə qariqina, xuddi вəŋgi ədəmlərniŋ kəzigə oxşas qizarqan və jumulup turudu; qorqunucluqqu.. çygynə Nuraxun ildamraq ketəjluq! — dedi. Bu arida, u ədəm kəzlirini alajtqandək вolup şyвhylyk qaridi və kalpuklirini jalap şorap — Bu xatiŋizmi? — dedi.

— Joq, xatinim əməs, вir çajda oquqanmiz..., dedim. Anqicə Çenəstəm „çysən ketəjluq!..." dəp ornidin turdi.

Biz ciqip kətkəndə u ədəm cajxanida caj icip qalqan edi.

Kəc вoldi. Arida вir nəccə vaqt ətyp kətti. Çenəstəm əjniŋ вir вuluniqa əzigə və ikkinçi вuluniqa mana orun saldi. Biz вir dəm S. K. kənsamoldin algan jol juruqlirimizni oqup, qarap ciqtuq və вu arida „K. C. H." gezitiniŋ axiroi nomurinimu oquqili вaşliduq. Bu gezittə Joldaş Hasanup Turdiniŋ jazliq terimoja qaritip jazqan şeirinimu oqup, tonuşup ciqtuq.

— Jaxşi jeziptu, hə Nuram! — dedi Çenəstəm, şeirni jana вir qajturup oqumaqci вolup.

— Ujqurlarnin icidə kəzgə kəryngən şairlirimiznin biri şudə— dedim mən.

Saat 12 ni urdi. Biz ciraqni əcyryp əndi jatmaqci bolqanda derizinin aldidin kimdu biri ətkəndək boldi.

— Kimdu bu derizini marap jyrgən?—dedi Çenəstəm astaqina beşini kətyryp.

Mən xeli vaqqicə uxlimastin qarap jattim. Hec qandaq cəcyş bolmidi. Bu caqda Çenəstəm tatliq ujquqa cəmgən edi. Toluq aj jeşil asmannin qojnida xuddi jasiqan altun toqac həmmə ətrapqa parlaq nurini cacmaqta edi. Jezinin ikki qanitidiki dərjanin şarildap dolqunlinip eqişi çim—çitliqqa cəmgən jezini kənyllyk bir his bilən kəmər və ajdin kecilərdə tinimsiz işligyci kolxozcilarqa zoxi kəlgidək bir qimmətni tuqdurar edi. Bu kənyllyk tynnyn qimmətlik minutliridin xeli vaqqicə zoq elip jattim; Əmdi ujqa kelip jotqanqa pyrkynysymgə, kimdu biri dalannin işigini qiccidə qilip actidə çimçitla bolup kətti...

Çenəstəm ornidin səskinip ojqandi və astaqina gudun bilən:

— Nuram, Nuram anlidinmu, işikni biri acqandək boldi—dedi və ornidin jerim qopup—menin tenim əjminivatidiqu, həj birər oqrijavan bolmisun—dəp cim qulaq tiklәp tinsaşqa başlidi.

— Çimm!... Yninizni ciqarman!—Mən təkijimnin astidin tapancamni qolqa aldim və asta ornumdun turup oltadim, əjnin ici jerim qaranqu edi. Dalanda paxta punkitida işləjdiqan bir „Sura" degən 30 jaslarqa kirgən işci xotun jatar edi. U bygyn „Menin beşim aqrivatidu, birdən uxlap dəm elivalaj ətlikkə ətigən qopuşum kerək—dəp ətigənla jetivalqan edi. Menin kənlymgə bir tərəptin „su actimikin işikni?" degən ojmu kəldi, lekin unin xorək tatip jetişi mana ynlykla anlinip turar edi. Sundaq bolsimu bir az tinşap oltudum, uncə uzaq vaqt ətmidi, tiriqqidə qilip biznin işikni tatti və sərəngə janduqandək boldi. Mən ornumdum devinip turmaqci boldum və tapancamni etişqa təjjar qilip: „Kimsən? dəp vaqiridim, anqicə eqir bir dəhşətlik avaz ciqti, dalandiki Sura karəvitidin jiqlip cyskəndək boldi, işiklər taraqlap kətti, xosnida işt havşiqandək qildi bir caqda umum toxtidi. Mən bir paj oq bərdim və əzəm isikni ecip jygrəp ciqişimqa, koca tərəptin qaravul: „Toxta!!... Kimsən?... toxta!!!" dəp miltiq bilən kimdu birinin kəjnidin qoqlap ətyp kətti... Çenəstəm ornidin turup lampini jandudi və qorquncluq halda,„ Nuram!..." dəp vaqiravətti. Mən jygrəp əjgə kirsəm, bajiqi, bizgə cajxanida ucruqan ədəm qoliqa joqan qoşqa piciqini tutqan halda ornida qetipla qaldi.

— Toxta it, taşla picaqni hazir atimən taşla!—Mən topancini tənləp turuvaldim, u, ixtijarsiz qolidiki picaqni jərgə taşlidi və baş egip „kecirin ortaq mən axmaqliq qildim!..." dəp menindin sorandi. Çenəstəm appaq

aqarqan halda u qan ickyrlər... sən çallatlarni pytynləj joq qiliş kerək!..." dəp silkivətti. Mən u ədəmni aldimqa selip talaqa hajdap ciqişimqa, dalanda qip—qizil qanqa milinip Suranin çansiz bədini jatar edi... kocida ikki atliq melitsə nəgidu at cepip ətyp kətti.

Çenəstəm, bu əhvalni rajon təskilatliriqa bildyryş ycyn, xlopkomnin tiliponi bilən sözləşkili kirip kətti ..

Anamqa.

Şox denizdək tolqunluq
Hajatnin tar qojnida,
Azap cekip əskən
Jitim mən edim.
Bəşygymgə baqrin qojup
„Çan qozam!..." dəp
Əmcək bərgən anam
Sən edin...

Jadindidu bəlki
Kannin boquzida,
Acliqta samandək sarqijip
Jatqinin
Jadindidu bəlki
Hajat denizigə
Yzgyc matrosdək,
—„Adaqqi tamca qenimizqicə
Celişimiz — dəp
Qulac atqinin...

Esindidu bəlki,
Unutmiqansəndu —
Taqdək eqir kynlər
Bizni şundaq jəklətti.
Oq ilandək zəhər cecip
Təjja taplar,
Jadindidu bizni sətlətti...

Hapaş qilip ketəttin
Meni ana,
Tan aldida belin baqlap
Işkə ciqqanda.
Capininqa jəgəp
Enziqqa taşlap
Qojattin meni,
Qeripliq naxşan etip
Capcip-capcip oman oqanda.

Mən kicik edim
Bilməttim, cyşynməttim.
Pəqət:
Simaptək məl-məl aqqan
Jaşlarqa həçəplinəttim..,
Sən bolsan anam,
Qanliq jaş bilən
Hajattin ekaj ə ejtip
Ynçidək tizip mana sözlətin...

Həə, şundaq edi, ana,
Daptək uşuq kynlərni
Tizip ejtiqanda.
Kukumdək kəjyp ecti
U ərşi zaman,
16 jil toldi, mana
Ərkin elkə qurulqanqa.

U, əsirlər
U, əmgəkci qenidin
Kəl jasiqan
Dəhşət dəvyrlər,
Turxundun ciqqan
Qapqara qojuq tytyndək
Ucup ketişti.
Jamqur kyni cyşkən
Otluq caqmaqtək

Bir ymyr volqini
Jeŋip ɵtyşti...

U, əskilik—dexanciliqtiki,
Sapan вilən
Bojunturuqlar,
Alla qacan keŋəşnıŋ
Gaŋ atlaridin jeŋilgən.
U, ilpizliq—təjja taplar
Alla qacan gaŋdək
Giŋ qollarda jemirilgən.

Dini-xurapat
iman—şeriət,
Alla qacan вizdə uştulqan.
U, əskilik orniqa
Hazir—əmdi,
Egsiz qilip, Lenin tuqi qadalqan.

Ɵlkymiz hazir gɵzəl,
Dunjada вirla,
Ərkinlikni ɵzligən.
Proletariat tyrygi
Ərkin əlni,
Almazdək pak qilip вezigən.

Sapanniŋ orniqa—tiraktur,
Quştək ucudu—
Kɵkni jerip ajruplanimiz.
Mecitlar orniqa—
Qulup, məktəplər,
Timaqtək qarinimu
Oqup—tonujmiz...

Qolimiz—sapla kyc,
Teŋimiz—texnika
Elimizdə ottək qizijdu zavudlar.
Işimiz—ot,
Kijimimiz—gan,
Şunlaşqa qul вizgə
тавiət və istanoklar

Sundaq, ana!
Bygynki ərkin sazim
Gaŋdak çaraŋlajdu—certsəm.
Ɵzəŋmu ustazi вopsən
Texnikiniŋ,
Jaxşi uqup—jaxşi вilsəm...

Tiŋşa, ana!
Sən meni celiş qajnimida
Tuqup ɵstədiŋ,
Baqriŋqa вastiŋ...
Jitimmu qaldim
Malajmu вoldum,
Celiş qajnimida
Uttum ɵsyşni...
Rəxmət ana!
Meni tuqup, əmcək вərginiŋgə.
Celişci вoldum—qoqmas
Jyrykymdə вildim
Celişta kɵjyşni...

Tiŋşa, zoxlunup tiŋşa,
Hekajitiŋni
Hekajə qilip sɵzləjmən Ana
Kicigimdə „celişci вol!...“
Dəp etqan ediŋ,
Celişci—şair вoldum,
Tiŋşiqin, tiŋşa
Serimnimu atajmən saŋa!.

Gegant zavutniŋ qojnida
Ygnypsən jeŋilarni—вildim.
Tykyrypmu vəttiŋ
Ɵtkəndiki qara kynlərgə
Tykədiŋ—kərdym...

Aŋlidim, ana вopsən
Ərkin zavutqa,
Kərdym, ustazi вopsən
Gaŋdək qollarniŋ istanokta.
Miŋlərcə əmgəkcilərgə
Vəzə sɵzləp,

Bildim jolвaşci вopsən
Jeŋi turmuşqa.

Tiŋşiqin, tiŋşa, ana!
Jitim ɵskən oğluŋniŋmu
Celiş sazini.
Işiŋda şirdək gɵkyrə,
Cogadək asmanqa ucut,
Kona hajatnin
Iplas nazini!...

Əlvəttə вilisən,
Texnikini ɵzləştyrəjlyk
Bolşiveklik вu vizdanqa.
Sən вir maŋila
Ana əməssən,
Bəlki, anisən
Maŋa oxşaş
Miŋlərcə—miŋlərcə
Batur isci—dejxanqa

Ɵlkymiz—pak,
Almazdək—sap,
Tutqun jolimiz.
Camdimimiz
V.K.P.(в) niŋ вaş jolidin,
Tərtipimiz gaŋdək,
Ɵzimizmu xuddi
Gaŋ вolimiz....

Celişimiz sinpij
Dyşməngə qarsi,
Qurumiz,
Quruluşimiz—dunjada
Quruluşlarniŋ
Boludu əŋ aldi...

Kər, ənə sərqtə,
Dunja namini alqan
Hər tərəptə...
Saŋa oxsaş
Maŋa oxsaş insanlar
Isjan ciqarmaqci,
Palta urmaqci
Qanliq qəpəzgə.

Tiŋşa, aŋlinar
Ujqurijə və Iranda
Məhвusanə qaxsiqan
Ujqur, Tungan
Xitaj, Eran
Əmgəkci xotun-qizliriniŋ zari.
Eçadqa al, pytyn dunjada
Azadliq tiləjdu,
Hər tyrlyk millət
Əmgəkciliriniŋ ahi...

Bil, zamanisida
Sənmu şundaq,
Zəhərlik kynlərni
Baqriŋqa вasqan ediŋ.
Unutma, qatmun-qat
Dərrilərni-jəp
Qanqa milinip
Kəlgən oqluŋ mən edim.

Baştinla sɵzyŋ ciŋ edi,
„Jeŋimiz,
qurimiz“
degən ediŋ—
qur...Anam!...
Mənmu işiŋda jardəmciŋ,
Bil, jyrykymdin
jazdim saŋa,
Sairliq posidiŋ—
Nur вalaŋ...

1933 jil Taşkənt

Tərçimə hali.

Turdi Həsənyp өzinin tərçimə halini mundaq jazidu:

„Mən 1909 jili Kyn ciqiş Tyrkystanniŋ Qulça guвernisiqa qaraşliq Syjdyn səhəridə вir kəmвiqəl navaj ailisidə dunjaqa kəldim. 8 jeşimqa kəlgəndə toŋuruqa ot selip, dadamqa jardəmlişidiqan вoldum. 9 jerimqa kəlgəndə meni kona molluqa oquşqa вərdi. Amma mən oqumaj qecip jyrdym. (Bu caqda вiz Jensaqa kөckən ediky). Samsa setişni yrgəndim 1920 j. jana qulciqa (Syjdyngə) jenip ciqtuq. Kəspimiz jana navajliq edi. Syjdyndə meni jenicə (çədid) məktivigə вərdi, 2 jil oqudum xət savadim ciqti. Ata-anammu вir az kөtyrvldi, turmuş xeli jaxşilandi. Lekin kejin dadam həmmini qimarqa utqazdi, mənmu məktəptin ciqtim və majda-cyjdə "nimilər jasap setiqciliqta вoldum. Kejin qimavaz вolup ketip, pytyn ujquтca, xitajca qimalarni jaxşi yrgəndim. Dadamniŋ qərzliri kөp edi. Pul dəp kelip вizni qinar edi. 1925 nci jili şu qərzlərdin qecip, SSSR gə ciqtuq. Qazi-qistaniŋ Jərkət şəridə navajliq qilduq 1926 nci jili Almutuqa kəldyk. Məni Zarvat„ məktipigə oquşqa kirdim (1927 nci jili) 4 nci sinipni tamam qildim. 1928 nci jili Taşkəngə kelip SAGY raвpikiqa oquşqa kirdim. Ata-anamm u Taşkəngə kelip, ərtelgə kirip, navajciliq qildi. Mən rappakniŋ tajjarliq вəlymini (1931 nci jili) tygytyp, oquşni taşlidim, „Qutuluş" geziti idarisigə işkə kirdim: korrektor, ədəвijat вəlym mudiri, ƶurnalisŧ вolup işlidim. 1933 nçi jil ajiqidin tartip mən gezit idarisiniŋ məsyl katipi вolup işləp kelivatimən.

Mən jazquciliq işimni 1928 j. вaşlidim. Nurqun şeiri-ni jazdim, вasturdum".

Ədiвij xizmiti.

Hazirqi ujqur jaş şairliri icidə az dəvir jetişip rəsmiləşip kelivatqan aldinqi şairlardin вiri Turdi Həsənyp („Gylystan"). Uniŋ „Өktəвirdin salam" namliq вirinci şeiri 1928 j. „Qutuluş" gezitidə вesilidu. Su вir şeiri вilən u вir jil joqap ketidu. Andin kejin jana „Aq altun" degən seiri вilən вaşlap, „Gylystan" ləqimi вilən şeir jezişni davam qildurudu və kejinki vaqitlarda u өziniŋ вu joldiki talantini xeli-la kөrsytəlidi.

„Quruluş cecəkliri, ojqutuş signali", „Gylystanniŋ" jaratqan umumij mavzu (temi) liri.

„Gylystan" вir qoli вilən SSSR sotsijalizim quruşini təsvirlisə, uniŋqa əmgəkcilərni qiziqturup, uniŋ gyllyşigə çan atsa, jana вir qoli вilən şu məzgildə şərqni kəsvirləjdu, şərqtiki qulluqni, çahangirlər вajlar zulmiqa qarşi nəprət kyjlirini, azatliq naxşilirini əjtidu. Bu hal вoisə, ujqur sovet jazquciliriqa jaraşmajdiqan xususijət əməs. Tətyricə, ujqur sovet jazquciliriniŋ coŋ вir xususijitimu şuniŋda вoluşi kerək. Hazirqi hər вir ujqur sovet şairliriniŋ icidə Kyn ciqiş tyrkystan toqrusida jazmiqan вirimu joq.

Ujqur əmgəkciliri və joqsullirinin 90%i degidək Xitajda, kyn ciqiş tyrkystanda jaşajdu. Ular вir jaqtin өz вaj, вəglirinin qolida ezilsə, ikinci jaqtin xitaj həkymytidin və Əngilijə, Japonija, Şved və вaşqa məmlikətlər imperializmidin ezilidu.

Əmgəkcilərgə kyn joq: çallat, dar, çadu, qan вilən ciŋdalqan sesiq gyndixana, qan temip turqan qamcilar, kөtyrəlməslik eqir seliq, alvan, sytxorluqlariniŋ həmmisi u əmgəkcilarniŋ kynlyk turmuş kərtinilirini təşkil qilidu.

Ujqur sovet jazquciliriniŋ həmmisi degidək əjnə şu əmgəkcilər icidin ciqip kəlgən, ularqa məkkəm вaqlanqan, sekund ulardin açralmajdu. Hatta qajsiliriniŋ ata-aniliri, qerindaşliri, tuqulup вillə өskən jeqin dosliri hazirmu əjnə şu əhvalda.

Şuniŋ ycyn ujqur sovet jazquciliri — sairliri Kyn ciqiş tyrkystandin, uniŋ вajiqi jyrək jarquc kərtiniliridin əgip, atlap өtəlməjdu. Ixtijarsiz ularniŋ kyclyk qələmliri вu halqa qarap өzinin kyclyk protestlirini, nəprətlirini ejtidu, өziniŋ „ojqutuş signallirini" вeridu, azatliqqa qicqiridu, ularniŋ diqqətlirini SSSR azatliqiqa, SSSR sotsijalizm qurulusiniŋ gigant mandamliriqa qaritidu.

„Gylystanmu" xuddi şu şairlarniŋ aldinqiliridin вiri. U өziniŋ вirinci şeiridila şu naxşisini ejtidu, şu sazini calidu.

Kyn ciqişta ezilip jatqan,
Jolni вilməj lajqa patqan
Qutuluşni вilməj вesi qatqan
Əmgəkcilərgə вizdin salam.
Solaqta jetip aqirip kətkən вaşliri,
Uzaq jetip вəlgə cyskən cacliri,
Zalimlarniŋ zulmida kəzdin aqar jaşliri,
Kəzi iaşliq tutqunlarqa salam.

. . . . . .

dəjdu, əziniŋ jalqunluq inqilaвij salamlirlni jollajdu. Şair salam jollaş вilən-la qalmajdu, вəlki:

Hajatiŋ seniŋ ejtqusiz şajan,
Cynki sən вir qui zalimda hajan,
Qeniŋni icti kapitalist cajan,
Ac kəzəŋni ej, Sərqi Tyrkystan!..
Qozqal ej zaman, əzgər ej zaman!
SSSR oxşaş вolur hur zaman!..“

dəp, əziniŋ inqilaвij signalini, ojqutuş marşini вeridu, azatliq jollirini kərsytydu, sinpij celis ətkyrləşkən məmlikət proletarijatidin, əmgəkciləridin; zalim вajlarni, kona dunjani aqdurup taşliqan və sotsijalizm quruvatqan qoşna SSSR din ylgylər elişqa yndəjdu, qiziqturudu.

„Gylystanniŋ“ 1933 nci jili Əznəsr təripidin вasturulqan „Kyrəş“ namliq seirlər toplumiqa kirgən 24 seiridin 17 siniŋ Kyn ciqiş Tyrkystanqa вeqişlanqini şairniŋ u əlkygə naqataliq coŋ orun вərgənligini, u əlkə вilən naqataliq jeqin alaqida ekənligini ocuq kərsytydu. Uniŋ kejinki ataqliq əsərliri qatariqa kiriligidək Dutup vaqiəlirini təsvirligən „Inqilap syri“ namliq poemisimu pytyn вastin — ajaq Kyn ciqiş Tyrkystan mənziriliri вilən oralqan, juqurulqan.

„Gylystan“niŋ вir qimmətlik jeri syniŋdiki, u вiznin вaşqa jazqucilirimizqa qariqanda Kyn ciqiş Tyrkystanni jaxşi вilidu, uniŋ xəliq turmuşi və вaj təвiitiniŋ açajip cirajliq və dəhşətlik həqiqij mənzirilirini gəvdiləndyryp, çanlandurup вerələjdu. Bu вolsa, вiznin gəzəl ədəвijatimiziŋ əŋ qimmətlik qisimlirini təşkil qilidu.

Şairniŋ kəŋlidə Kyn ciqiş Tyrkystanda əz kəzi вilən kərgən dəhşətlik, eziliş mənziriliri naqataliq ornaşqan вolsa, uniŋqa qarşi əziniŋ вarliq kyci вilən protestini вildyrsə, SSSR diki sotsijalizm quruluşiniŋ gigant qədəmliri, uluq kynliriniŋ muvapiqijətlirini kəryp, şunca xoşal вoludu və вu quruluş „вenaliriqa“ əz kirpiclirini qojuşqa, jardəm вerişkə tirişidu. Uniŋ „Işlə, Traktor, Kolxoz qizi, Ajna, Kokləm tujqusi, Məktəp joliqa, Işləjniz joqsulliqa, „Qutuluşqa“, Əktəвir kəldi“ degən şeir-

liri əjnə şu sotsijalizm quruluşi sanliq sazini calidu, danliq naxşisini ejtidu, ujqur əmgəkcilirini və hətta xitajdiki kəmвiqəl — вatraqlarni вu uluq quruluşqa caqiridu,

Suniŋ ycyn undin вəzdyk,
Səpər qilip taqlar kəzdyk,
SSSR gə jetip kəldyk
Işləş ycyn joqsulliqa.
Kirdyk sovxoz qojniqa,
Aq altunniŋ kaniqa,
Əmgikim ərkin kylər...
Batraqlar rahət çaniqa.

dəjdu.

Jana вir şeirida:

Işlə işçi,
Işlə вatraq,
Işlə kolxozci,
Işlə!..
Harmaj,
Talmaj,
Hec kimdin qalmaj,
San-sypətlik,
Kərkəm qimmətlik
Işlə!..

dəjdu.

Jana вir şeirida:

Kolxoznin qizi,
Anardək jyzi,
Qolpan kəzi,
Çaqmaqtək səzi.
Işləjdu harmaj,
Ərlərdin qalmaj,
Cynki u əzi
Əmgəkci qizi,
Talmas qolida
Qajrilmas kətmən,
Kətyryp capsa,
Qulaqqa jətkən.
Jərni qomurup,
Kətmən toldurup,
Irqitip atsa,
Məlçəldin ətkən.

dəjdu, sotsijalizm quruluşinin xotun-qizlardin taşqiri вolmasliqini' xotun-qizlarnıq вu quruluştiki iştirakini, kolxoz jərliridə udarnik вolup ərlərdin qalmaj, kətmən, cepişlirini təsvirləp. вiznin kəz aldimizqa gəvdilandyrydu.

„Gylystan"niq вu şeirinin pormusi, səniti, hynyrı əziniq ahən, oxşa tuş, oвrazliq вoluşı çəhəttin unin məzmynidin вəkla kejin qelişmajd. Gylystanniq mundin вaşqa şeirliriniq ustuluq вilən syrətləngən caiiri nurqun.

Sə mecitniq aldida
Hec вir kişi joq.
Civin ucsa səpisi
Anlinur tujuq.

Dutup turar hojlidin
Ciqmas hec sada,
Məlym əməs,
Kimlər ojqaq,
Kimlər ujquda.

Kən sələtlik dərvazinin
Qaniti jepiq
Adəm siqar əlcymidə
Zənçiri cetiq.
Pəqət hojla aldida
Turar вir cerik,
Murdidək qadajqan,
Qimraşqa qeriq.

Qerip вeli pykylgən
Altmiş jaşlarda,
Nursiz kəzi pyrylgən
Aq вar caclarda.
Seriq jyzidə tamca
Qanniq izi joq,
Tiniqidin kelidu
Əpiyndin tujuq.
Əpkysini tutalmaj,
Jətəlginidin
Bilinidu sil kesəl
Cilinliridin.
Joq uniqda
Hər janqa
Kəz seliş, tinlaş,
Bəlki вar kycyklərdək
Dygdyjyp inraş.

. . . . . .

Mana „Gylystanniq" *„Inqilap syri* "poemisidin atiman Dutup toqrusida вir parca. Azmu вuniqda sən'ət... Qajsi jəri kam вuniqdiki usta qol вilən həqiqi rənlər вerilip вiznin kəz aldimizqa tikləngən çanliq gəvdinin... Şair əzini вu kicikinə вir parcisinin icigə şuncilik kən вir məzmynni və şuncilik cirajliq, вaj pormini вirləştyryp (сочитать qilip) siqdurqanki. 10—15 qurnı oquş вilən oququcinin aldiqa pytyn вir syrət, pytyn вir gəvdə, aiahidə вir tip, Qulça səhərinin ici," axşimi. xəliq tarqalqan, ataman Dutupnıq işik aldinin unin əltyrylysidin вir nəccə muнut ilgərki mənzirisi toluq kəz aldiqa tiklinidu. Şair azraq, tili saddə parcisinin şuncilik вaj kartinini ustuluq вilən siqdurup вerişi uniqqa aş xudoznik naminı вerişkə məcвyr qilidu.

Tilsiz kecinin
Joşurun sirin
Yrgəngən yc ər...
Səvliti вar

Yc atni
Minip kelişər

. . . . . .

Mana şu poemisidin jana вir kicikinə parca. Tili saddə, lekin uniq şeiri pormusi, səniti, təsviri tola tatliq, tola conqur. Bu 5—6 qurni oquş вilən uququcinin kəz aldiqa həqiqətən tilsiz kecinin joşurun sirlirini yrgəngən qorqumsiz yc ərniq yc şox atlarni ojnutup, atamanDutupniq çenini alqili klivatqini kelip вasidu.

**„Gylystan" texi jaş şair. Şuniq ycyn uniq əsərliriniq xeli-xeli kəmcilikliri вoluş mymkyn. 1932 jili вu kəmciliklərni umumlap və qismən „Şərq qizi" şeiridiki məzmyn kəmciligini, xataliqini əzimu вojniqa elip, mətвuatqa ciqti. Joq əməs kəmcilik həm məzmun, həm şəkil çəhəttin. Uniq „Aq altın" degən seridə paxtini həddidin taşqiri idiallaşturup, realliqtin ciqirip, nozuk qizlarqa oxşutup, meşcanlarca maxtajdu. Bəzi вir şeirliridə sözn pajdisiz uzaqqa sozup ketidu. Bəzidə qapijə ycyn söz istəp laiiq ə nəs ma'na çəhəttin u jərgə alaqisi joq sözlərni kəltyryp qojudu (Amma вu hal anda-sanda joluqudu. Bolmusa kəp vaqitta qapjəgə u tola ustuq qiliqı). Bu şairniq coq вir kəmciligi uniq uiqur əmgəkcilirinin ədəвijatiqa jat вolqan вorma (şəkil)lərni işlitişidə' („Akamni kəmdilər zalim, Jasan mehmənlar" degəndək). Bəzidə „siz" degən вirlik sözn u kəpcilik „silər" ornida işlitidu (Bu hal „Kytyş" şeiridimu вar). Bu əlvəttə jetişməslik. Buniqlia вilən jazquci əziniq tilini eqirlaştirup alidu.

Sypətləs. Jazquci ajrim tipni, vaqiəni gəvdiləndyryş ycyn вir nərsini jana вir nərsigə oxşutuiu. Uni **sypətləş** dəimiz.

Gylystaniq „Kolxoz qizidiki" вirinçi tərt qurniq hər вiridə oxşatuş вar; Anardək, colpandək, caqmaqtək" degən sözlər;

Dutup vaqiəsi parcisidiki" Murdidək qodajqan, вəlkı вar kycykiərdək „degəndiki" murdidək, kycyklərdək „sözliri sypətləş, oxşutuş вoludu Məminniq „Eqir kynlərdə" hekajisidiki „poluşup qolqan cəjzidək ecili turqan вurunluq" deginidiki „cəjzidək" degən sözmu jaxşı kelişkə oxşutuş, sypətləşlərdin sanilidu.

XIII—Atimanqa əlym.

(General Dutupnin Xitaj vlajiti qulça (Jila) guвernisiqa qecip вerip Kenəşkə qarşi ətkəgən iqvaliri və M. Xoçamjarup degan qəhriman teripidin əltyrylyşi xususida jeziloğan „Inqilaв syri" degan poemidin parca").

Inqilaənin syri edi
Proletar syri,
Uluq ustaz—Vladimir
Edi rahвiri.

Şunin ycyn çahalətniq
Tozani tozup,
Ucti aqlar—
— Carizmniq pajkiri-

Balşeviklər вaşqiqa
Qilmasti huçum,
Tupriqidin heckimgə
Bərməsti ocum.
Tutar edi
Өz dəvlitin
Tinçiliq вilən,
Jeni hajat
Quruş ycyn
Almastin hec dəm.

Huçum kəşpin ojliki
Qacqan Dutuplar,
Kalcak, Denikin
Xain Annikoplar.
Şuniŋ ycyn Syjdyndə
Dutup—atiman,
Tirişti xəlqni вizgə
Qilişqa jaman.
Tyrlyk rəndə—
—Tyrlyk tustan
Ojlidi „kaşpi“
Bu cөrydə
Өzliri вaş
Rolni ojnaşti.

Dəvlət вeşida вolmiş
Toxu—jyrəklər...
Minutqa—ulap minut
Əpjyn tiləklər
„Ciŋ işinişip“
вerip Dutupqa
Jaraq—kerəklər,
Kecə - kyndyz uxlimaj
Cerikin diglər.

Hər tərəptin uniŋqa
Sunmaq вoldi kyc,
Bu toqruluq вajlardin
Kəldi xəвər—uc [1])
Şu jusun
Dutup өzin
Təjjarlidi—təq,
Huçum qilmaq ycyn
Bizlərgə [2]) mutləq.

Barliqqa məhrin cacıan
Zərrin kakul—kyn,
Elip zavaldin xəwər
Ujaldi qacti.
Erk cecikin qiqan
Azat—qizlardək [3]),
Kөk kelini—Dilвər aj
Jyzini acti.
Dəvrimizçə [4])
Nurəmdərgən
Iliktirlədək,
Inqilвqa өzin urqan
Janaq kөzlərdək,
Coпan—taraz
Julduzlar həm
Kөzini acti,
Təвiət alimidə
Kylyp ojnaşti.

Pytyn өjdə [5])
Jenip ciraq
Boldilar axşam,
Tarqidi əl өjlirigə
Tygəp namaz şam,

Bir azdin kejin
Məzinlər...
Munarqa ciqip,
Qan talaşqan itlərdək
Əsəвin siqiв,
Qilip jyzin qivliqa
Qulaq tutqanda,
Hanriqan eşəklərdək
Əzan etqanda,
Aŋlinişqa вaşlidi
Xuptəngə xəвər,
„Qomət“ вilən
„Kəl çaвmaət
Namazqa“ dər.

Qaniti kən axşam
Sykyt ejkəndə,
Minutni—qoqlap minut
Vaqit өtkərdə,
Koca xəlqi şalaŋlişip
Jyryşyr tarqaq,
Məzin kətkən məcitniŋ [1])
Işki həm taqaq.
Kyndiki aditidə
Boldi əl jatar.
Darvazini taqaşqa
Jamul por atar [2])

Şə mecitniŋ aldida
Hec вir kişi joq.
Civin ucsa şəpisi
Aŋlinur tujuq.

Dutup turar hojlidin
Ciqmas hec sada,
Məlym əməs.
Kimlər ojqaq,
Kimlər ujquda.

Kən sələtlik dəzinin
Qaniti jepiq,
Adəm siqar əlcimidə
Zənçiri cetiq.
Pəqət hojla aldida
Turar вir cerik [3]),
Murdidək qodajqan
Qimraşqa qeriq.
Qerip вeli pykylgən
Atmiş jaşlarda,
Nursiz kөzi pyrylgən
Aq вar caclarda.
Seriq jyzidə tamca
Qannin izi joq,
Tiniqidin kelidu
Əpijyndin tujuq.
Өpkysini tutalmaj
Jətəlginidin,
Bilinidu sil kesəl
Cilinliridin.
Joq uninda
Har janqa
Kөz seliş tinlaş,
Bəlki вar kycyklyrdək
Dyg—dyjyp inraş,
Qisqica ejtqanda u,
Өlyşkə jətkən,
Ajiqinin вir uci
Gorlarqa kətkən.
Miltiq tutarqa uniŋ
Jəwməs maçali,
Unaŋ вaşqa
Əpjyn taparqa
Barmu amali?..

Tilsiz keciŋ
Joşurun siriŋ

---

[1]) Uc—ucur, xəвər.
[2]) Bizlərgə—Qazioistan arqiliq SSSR gə.
[3]) Azat qizlardək—kenəş qizliridək.
[4]) Dəvrimiz—proletar çəmijiti dəvri.
[5]) Өjdə—Syjdyn өjliridə.

[1]) Mecit—Dutup turar hojla aldidiki con çymə meciti.
[2]) Por atar — Xtajda əl jatar vaqtida sepil (qoroan) darvazisini вəkitişkə jamuidin xəvər ornida pə etilidi.
[3]) Cerik—Xitaj hekymiti teripidin, Dutupni saqlaş ycyn вerilgən cavavaj.

Ургəнгəн ус əр...
Səvliti вar
Ус atni
Minip kelişər.
Bu atlar
Şundaq şoxki
Turmas izida,
Tizgin silkip
Jər tepidu
Tujaq — tizida.
Səzgy qulaq,
Kəzi вulmaq,
Bəlliri jil вoj,
Səlitidin kərynydu
Capsa u, Qurquj.
U atlarda
Əq jaxşi
Atlar siri вar,
Bir saəttə —
—Bir mənzilgə
Jetər tyri вar.

Su atlarni
Qara tərgə cymdyryp,
Qirlap qalpaq celişcidək
Jənilirin tyrvp.
Dutup işikigə jetip
Kelişkən ус əр...
Cəvəndərdək
Tənmu—tən
Atni toxtutar.
Ikki kisi
At ystidə
Turar ekən çim,
Birsi jərgə
Iirqip cүşyp
Tutqazdi tizgin.
„Qorqmaj turunla“dəp,
Өzin irqitqan,
Jyryki вaturluqta

Ciniqan — qatqan.
Darvaziqa jol selip
Kərdi cerikni,
Çansiz həjkəldək qatqan
Xuddi elykni.
Bolap u,
Şunda unin
Amalin qilmaq,
Andin kejin hojliqa
Өzini almaq.
Put ucida
Asta вesip
Berip qeşiqa
Pulat muştə
Birni qojsa
Qulaq qeşiqa.
„Əjja“ [1]) degən
Bir„ aa!...“ вilən
Jiqildi jatti,
Turuşuqida jər dijəp
Haşidin kətti.

Dərvaziqa вeşin tiqqan
Jyrəglik u, ər
Kim вar hojla icidə
Jaxşi səngirər.
Kərynməj kəzlirigə
Dyşməndin əsər,
Bir-вir вesip hojlinin
Icigə kirər.
Minut turup
Hər.... janqa
Kəzini selip,
Aldi Dutup atlirinin
Kişnikin вilip.
Kərdi ətkyr kəzidə
Nəccə aqlarni,
Peşajvanda jetişqan
Orus-qazaqlarni,
Dutup əjidin ciqti

1) „Əjja....“ — Xitajca „vajəj“ degən səz.

Jeniq вir ciraq,
Bilinidu texi ular
Jatmiqan ojqaq
Derizə həm işiknin
Qaniti ocuq,
Undin вaşqa əjlərdə
Bundaq əsər joq.
Tyrlyk ustuluq вilən
Silçidi вir az,
Çaвduqlirin
Qolqa elip
Qildilər xop saz.
Dutup xət jeziş вilən
Bolar ekən zoq,
Bardi вatur
Işik aldiqa
Ciqardilar oq.
„Ah!...“ dedidə atiman
Jyrykin tutup,
Jiqildi əsəвi qaqşap
Qan zərdap jutup.

Buravniknin ynydin
Ojqanqan aqlar...
Qurmaq вoldi вaturqa
Mudhiş tuzaqlar.
Palta вilən
Berip ycı
Tosti aldini,
Jenəlmidi вaturnin
Pulat qəlвini.

Buravniknin [illegible]
Jyrəkkə qajlap,
Ciqti arqisin вəsəp
Əq jaxşi çajlap.

Dyşmənlərni tilikidək
Qorqmastin etip,
At qeşiqa lacindək
Ucqanci jetив.
Coqmaq jusun
Urdi u,
Үzəngigə put
Can tozutup
Ciqti—kətti
Təvrətməj вurut.
Ojnaq atlarnin harmas
Qanitin qucup,
Capar ekən
Qinidin ciqqan
Patrondək ucup...
Şəhərdin ciqmaj turup
Hec qilmastin qəm.
Hava kəzləp
Atti ус paj...
Oqni вir-вir dəm.
Jav cenini alqinidin
Berişip xəвər,
Məlum əməs qajaqqidur
Ciqip kəttilər.

1933nci jil
(Taşkənt).

БИБЛИОТЕКА
№478
Бугубаева Ж. Т.

Qisqica tərçimə hali.

Sair Өmər Myhəmmədij 1906 nci jili, Almuta oвlosinin Jeni şəhər jezisida tuqulup. Talqir jezisida eskən.

Өmərnin ata-anisi nahajiti kəmвəqəl вolup, atisinin kəspi qoraJciliq qiliştin ibarət вolqan. Өmər вolsa, inqilabqica əlnin işidə jyryp kyn kərgən. Anisi вolsa, kisilərnin kirini jujup, nenini jeqip, syjini toşup kyn kəcyrgən.

Өmər Өktəвir inqilabidin kejin birinçi вaldaq məktəpliridə oqup ibtidaij məlymatqa egə вolqan. Bilim çajida komsomolqa kirgən. 1922-nci jili Taşkəngə kelip Az millətlər вilim çajiqa kirip uni 1927 nci jili tygətkən. Bilim çajini tygətkəndin kejin juquri вilim çajiqa kirişkə salamətligi imkan вermigən, şunin ycyn oquşni taşlap işləp ketişkə məcвyr вolqan. 1927 inci jilnin jaz ajlirida Almutuqa вerip „Zarvat" namidiki 9 jilliq məktəpkə myəllimlik vəzipisidə işligən. 1928-29 nci jilliri Celək rajoninin ylgylyk məktipidə mydir həm myəllim вolup işligən. 1930-31 nçi jilliri Jərkət rajoniqa вerip ujqur təlim tər вijə texnikomida myəllim-lik qilqan. Şair mana şu işidə turup 1931 nci jili, 14 nci martta jərkət şəhəridə əldi. Өmər əzinin hajat vaqtida kəp nərsilər jazqan. Jazqan əsərliriniŋ вəzi вirlirini əznəşr basqan.

Besilip ciqqan əsərliri:

1) 1930 j. „Өzвək dələt nəşrijati" təripidin ciqqan „Taŋ nurliri" topumida вir munca şeirliri вesildi.

2) „Gəmilərdin" degən hekajilar toplumi вesilip ciqti (Өznəşr Bakuda)

3) „Batur jillar" toplimi (Өznəşr 1931 j. вesildi).

Өmərniŋ вaşlanquc şeirliri 1924-25 nci jillarqa toqri kelidu. Bu unuŋ aşkəndə tatar вilim jurtida oqup jyrgən məzgili edi. Bu caqida u təiij tatar şairlarni, A. Ibrahimup, Hadi Taqtaş va вaşqilarni kəp oqar edi.

Şunin ycyn Өmərniŋ əp şeirlirida şəkil çənətti, səzi[illegible] hətttin su şair və jazquclariqa əgəşkənlik kərynyp qalidu. Amma вir nərsə uniŋ tolaraq вaşlap jazqan şeir-hekajilirida вolsumu, kejin əz jaratqan həm məzmun, həm porma tərəptin tola jaxşi şeirliri вar.

Өmərniŋ şeirlirinin tolusi SSSR sotsijalizm quruluşi, sinpij kyrəş, вəş jilliq plan, kolxoz quruluşi və вaşqilar toqrusida jeziloan.

Unin вaşlanquc вəzi şeirlirida turmuşqa, təвiətkə, qizlarqa meşcanlarca qarap maxtisa, meşcanlarca muhəввət satsa, kejinki şeirliri, ularniŋ qilliri sotsijalizm quruluşiqa, uniŋ gigant daq-duquluq menisiqa, zavut-pавrika gudokliriqac ucqun, Batur jillar paravoziqa sazlinidu. Bu toqruda Өmərniŋ əzi „Өmər əldi" şeirida mundaq dəjdu:

Sairliq qildim, dəp naxşamda:
Muhəввətmu satqan ekənmən,
Saraŋ kəŋlymni dəp,
Kocida kərgən вirigə
Calmimu atqan ekənmən.
Əmdi вildim,
(Tova, tova!)
Artuq saraŋliq qilmasmən əmdi,
Cynki:
Saraŋliq вilən ətti
Zilva jaşliqimniŋ
Təŋdin tolusi, təŋdin.

. . . . . .

Kytmə, çenim!
Zilva jaşliq вilən saraŋlanqan
Saran Өmər əldi əmdi,
Uzaqtin əmdi,
Meniŋ saraŋ ojlirimni
Taŋda celinqan gudok jəŋdi.

Saraŋ Өmərniŋ orniqa
Gaŋ məjdilik
Jeni Өmər вolup tuquldum.
Qizil kəŋyllyk jigit ciqti
Toşqan qoqlap əskən oquldun!

Demək kejinki „saraŋ" Өmər əməs, вəlki u jeŋidin, вaşqidin tuqulqan, quruluş вalisi, sotsijalizm şairi вolup ketidu.

Өmər şeirliriniŋ sənət təripi tola joquri turudu. Uniŋ şeirlirini, hə-

jilirini təkşyrgəndə ocuq, toluq, həqiqij oвrazlar jaritiş ycyn sözlərdin qandaq pajdilinişi kerək ekənligini köryş mymkyn.

Jazoquci вunin ycyn nərsilər, vaqiələrni jaxşi gəvdiləndyryşkə jardəm вeridiqan sözlər sajlajdu: kartinilar siziş ycyn tyrlyk jollardin pajdilinidu. Bu jollarni təkşyryp вaqajluq.

Istiarə.—Jazoquci—şair oz əsəridə təsvir qilqan nərsilirini vaqiəlirini köp vaqit, xuddi çanliq nərsə qilip köz aldiqa kəltyrydu. Məsilən unin „Traktorlar əmyləp cyşməktə, ussuqanda вenzin icip, jillar вizni əməs вiz jillarni hapaş qilip jygryp ketip вarimiz, jillarni sərydvk, Qələmni at qilip minip kəttim, havalarqa ottin jezildi, gan naxşiliri, avazimmu hazir menin gan, kijgən köjnəklirimizmu cəjyndin, jər vaqirajdu, kəşilər səmrişti" degəndək ipadilərnin həmmisi istiarə вoludu. Istiarilərnin mənisi hemişəm toqridin-toqri вolmaj вəlki əgitmə вoludu. „kəşilər səmridi" degəndə əlvəttə kəşilərnin canliq nimilərgə oxşaş səmrigən dəp cyşənməjmiz вəlki jeşiklik kəşini kelip kijgəndə unin icigə put tolup, kəşə domвujup qalidu, ikkinçi tyrlyk ejtqanda „kəsilər to!di, qelinlaşti".

BIZ TYZYGƏNDƏ.

(Uzun hekajidin вir pacə).

Jolda əsləş.

...Mən Jezamni kərmygili toluq 3 jil вoldi. Su 3 jilnin icidə hec kimdin hec qandaq xətmu alqinim joq. Najiti вasta jeqin dostum вolqan Kevirdin вir-ikki qetim xət aldim. Andin kəjin umu çim вoldi.

Mən tuqulup əskən jərlər qancilik əzgərgəndu, qancilik sular aqti, qancilik jaşlar təmyr вolup əsti... Ular mana вəlgysiz...

Mən jezini seqindim. Bygyn jiraqta jyryp, oquqan oquşumni tygytyp, jezamqa ketip вarimən. Jezini kərgyli, gəzəl вaqrida qelip işligili ketip вarimən. Biraq, jezidd pijanir вolup ətrətlər вilən jar вojlap aqqan taq syji вojida ojnap jyrgən jərlirimdə вəlki hazir menin вasqan izlirim qalmiqandu. U izlirim taqdin eqip kəlgən qumlar va jillar вilən kəmylyp tygigəndu. Şundaqtimu вillə ojnuqan, pionir вolup, вillə işligən doslirimni kərsəm ular вilən вillə jana jəntyryp işlərmən...

Ənə Kevir, u helimu, вojnida qizil galistuk halda, cirajliq kylymsirəp.

— Menin zvinamqa jətməjdu seniki—degəndək qilip turudu...

Hazir əmdi вiz con вolup əstyk. Bojnimizda galustuklar joq. Enəklərni qojuq qara saqallar orap aldi. Şundaqtimu вiz texila вənvaş. Cynki, вənvaş əldə, вənvaşlinip, təmyrlər, ganlar вilən, jeşil jazda jeşil вolup əskən вuqdaj, paxtilar вilən вillə jaşirip, qizil вolup əstyk...

Əx, вənvaş jillar вənvaş jillar, şamal ciqqanda вoj[illegible]da ləpildəp turqan qizil galustugumni zorlap, şeşip aldinlar. Lekin ş[illegible]ndaqtimu mən silərni tilimajmən. Cynki meni komsomollarqa tapşurdunlar...

Biraq mana galustugumni şeşip elip, əzynlarqa zijan kəltyrdynlər. Mən əmdi con вolup əstym, şunlaşqa silərnin əmrynlərni təmyr məjdəm вilən qisqartimən. Əsirinlarni jil jasajmən...

Syrylyp tan kelivatudu. Jeşil taqlar jeşil rəngə kirişkə вaşlidi. Jolnin ikki ceti jap-jeşil tolqunlunup turqan kək вuqdaj. Jiraqta вir jaqta вədynylər xoşal sarvatudu. Jazmu вir xilda, atlarnin turup, turup purquşliri astida, taraqlap ciqip вarudu.

Joldaşlirim həmmisi uxlavatudu. Harvukəş qandaqtu вir muqamqa dimiqida qinşip asta naxşa ejtivatudu.

Mən cəksiz вytməs, tygyməs xijjallar arisiqa kirip kəttim. Kevir əjlynyptydək, вalisi вodruqquna вolup əsyptudək...Nimə digən cirajliqliq...

Osal jillar, osal jillar menin вalamni anisi вilən вillə tartip kəttinlar...

Mən Kevir вilən вillə əstym. U menindin ikki jaş kicik. Şundaq вolsumu вillə ojnap əstyk, kejin anam—kəzymnin tirigidə ələngin—dəp jyryp meni əjləndyrdi. Degəndək mən əjlynyp ajlar ətmydi, menin вaliliq turmuşumnin cecigi вolqan anamni jər jutti...

U aq cacliq, qoruq jyzlyk anam əldi—tygidi. Şundaqtimu kənyldə conqur iz, jyrəktə əcməjdiqandək arman qaldudi.

— Appaq cacliq mamaj, eqir kynlərdə əzən ac qalqandimu, вiz pacə qattiq neninni mana вerip, tynlər вoji uxlalmaj, вəşygymni təvitip, qeriqanda, jardəmcim вolar, dəp, arzulap əstəgəndin meni. Lekin meni kəcyrgin, mamaj, mən senin jardəmcin вolmidim. Hec вolmuqanda appaq cacliq вeşinnimu „anam" dəp, sipalmidim...

Kənylni ezip, xijalimqa kəlgən va kəzymdin ixtijarsiz qaranqu tynlərdə jaşlar aqquzqan u ojlirimni jolduşum tygətti. U cirajliq вolmusumu kənli cirajliq edi. Qara mulajim kəzliri və heqilliq səzliri, qiliqliri вilən menin kənlymni вəzlidi. Kənyldə pəjda вolqan jarilarni saqajtti... Helimu esimdin ciqmajdu.

Avqust ajlirinin вaşliri вolsa kerək, вiz ikkilən etizdin harvuqa cəp вesip, janqan edyk. Kyn olturuşqa 2 saətcə qalqan edi. Əjdə at jesun dəp, kickinə qilip вasqan cəpnin ystigə ikkilən olturup ketip вarar edyk. Ətrapimiz qelin вedilik. Ular jap jeşil вolup kəkyryp, taq terəptin ciqqan jumşaq salqin şamalda salmaqqina tolqunlunup turudu. Jiraqta qara kəzym вolup, jeza kərynyp turudu. Bedilik arisida вədynylər saravatqan, dunja cirajliq edi. Mən şu kərynyştə asta qinşip, naxşamni ejtip, etimni hajdap ketip вarar edim. Əzym dimiqimda qinşip, naxşa etimən, xijalim turmus xijali. Mələmdiki komsomollar işlirinin

xijali edi—mana dəjmən u jərdə, bu jərdə işləp jyryp, atam ikkilən bir at harvuqa egə bolduq. Bu jil aşliqimizmu jaman əməs, əmdi jana bir at qilivalsaq bolar edi, dəjmən. Andin kejin qişta bekar vaxlarda, tola qəm qilmastin komsomol işlirini çanlandurar edyk.

Pati harvunin bir cetidə, kitirlap nimidu qilivatudu. Nimə qilivatidikin bu, dəp burulup qarisam, qolida qişta oquqan nərsiliridin bir pacə qəqəz tutqanda, qoli bilən jyrtyp, oquqan boluvatudu:

— Nimə qilivatisən Patək?—dəp, biqiniqa noqup qojdum. U ildamla mana kylyp qaridi:

— Işin nimə?

— Va molla bolup kətkininni qandaq qilaj, əjgə barqanda oqusan bolmamdu? Harvuda eqanlap qandaq oqujsən?

— Oqumajdu, dəmsəna? Tinsa mən oqup berəj,—dedidə jenidin gezit elip, oquşqa baslidi.

„Ça...çi...si...ni...be...riş...ke...rək" dəp, bir jərdə bir kişinin xotuni savadsizlar məktibidə oqujmən desə, əvətməstin urqinini andin kejin u kisinin qoşcidin ciqirilqinini va kenəş soti arqiliq çazaqa tartilqinini kekəşləp oqup ciqtidə.

— Mana şundaq ərlərnin çaçisini beriş kerək!—dedi.

— Va, sana qojup bərsə hə, dedim mən, nimimu qilardin?

— Mana qojup bərməj nimə, qeni biri biznin məllidə şundaq qilip baqsuna?

— Sunin ycyn, mən senindin qoqupla, seni oqutuməndə. Hazir mana molla bolup qaldin, dəp cişiqa tegip qojdum.

— Rəhmət dedi, u—bəkmu sən oqutqansən, əzəm oqudum. Oqutmusan mamanni kərsitər edim. Mana dəp, mustumini kərsətt. Mən rəhətlinip bir kyldymdə qoliqa qaxtim:

— Jaşa Patək, jaşa dunja əzimizniki, bu jil jana oqujmiz. Andin kejin kelidiqan jiloqa ikkilənla oquşqa ketimiz, hə Patək?

— Hə kitəsən?

— Nimişkə ketəlməjmiz?

— Tan? dəp, qoliqa bir cygynni elip, ojnaşqa başlidi.

Mana unin hə ketəsən? Degən səzi qiziq tujuldi. Sunlaşqa jana sorudum:

— Nimiskə ketəlməjmiz Pati?

U mana, bu kyngicə kərynmigən kylkisi bilən iza tatiş arilaş cirajliq kylyp qaridi:

— Bilməmsəna?

— Jaq, nimə boldi?

— . . . . . .

U artuq səz qilimidi. Mən məsilini səzdim, şundaq bolsumu bilmigəngə selip jana sorudum:

— Nimini dəjsənuj, Pati etqina?

U jana uncuqmidi. Asta burulup kəzymgə qarididə, ikki myrəmgə kki qolini atip beşini məjdəmgə qojdi:

— Ikki aj boldi...

— Va, şuni dəmsəna. Bala baqidiqan jələ baqu?—Dedim mən. U beşini məjdəmdin almaj.

— Şundaqtimu—dedidə, artuq səz qilmidi. Mən unin uzun qara caclirini sijpidim...

Bu vaqtta əmdi, kyn qizirip olturup ketip barar edi. Dunja həçəb bir salqinliqqa cəmdi. Nədidu jiraqta, bir jaqta kakkuklar pytkən ynliri bilən sarişip, kəjnimizdə qelip barar edi.

Biz bədynlərnin xoşal sajriqan ynliri bilən haman ilgəlidyk. Ənə jezimu jeqinla qaldi. Qojuq derəklər arisidiki jezinin egiz suvadanliri ystidə, şamalsiz fec havada, ocaqliridin ciqqan kəcki aq islar bulutlarqa oxşaş ləjləp, ojnumaqta. Itarninmu havşuşliri, bir cirajliq bolup, anlinip. turudu.

Şundaq kynlər haman birinin kəjnidin ikkincisi tizilişip kənyldə jeni ojlar, jeni xijallar, jeni xoşalliqlar tuqdurup ozusti...

Gəzəl jaz əzinin jeşilliq bilən, gəzəl tilliq quşliri, cecəkliri bilən billə kətti. Unin orniqa patqiqi bilən, pytməs, tygyməs jamqusi bilən qazanliri, quruliri, canliri bilən kyz kəldi. Bu vaqta əmdi biz jezidida edyk. Mən komsomol jecikisidə Kevir bilən ojnap işlettim. Pati bolsa umu bir cəttin komsomullarda işləp bir cəttin oqur edi.

Qajsi kynliri biz jaşlar— komsomollar qulupta ojun qojar edyk. Ojunda tyn jerim bolqicə xoşal ojnap, ojnap kəlgəndə Pati ikkimiz məllimiznin qaranqu kociliridin burula əjgə ketər edyk.

Kejin qacirlap turup, əz sazini celip turup qiş kəldi. Dunja appaq bolup, aq qarqa kəmyldi. Taraqlisip harvu manqan kocularda qaccirlap turup, qujuldap canilar mandi. Hojlidin ciqidiqan islarmu tygydi. Dunja bilən qejiti joq topa tozdurup. sajrap, danlap jyrgən toxularmu qajaqqidu qacti. Mekijanlar kəjnidin ətidin kəc kirgicə ciqmastin qanat jajqan qorazlarmu nəgidu məkyşti...

Biz bolsaq əz işimizni qulupta oqup, haman davam qilduq. Sunin bilən qişmu tygidi. Kecisi bilən kyndyzi bilindyryp, cikildap tamcilar temip, cirajliq burap (purap), kənylni qidiqlap, jyrəkkə janlivaştin kyc və quvat kirgyzyp jazmu kəldi. Kyzdə kətkən həpyplər, qaliqaclarmu jezini seqinip, jana jeniptu. Ularnin saraşlirini tinşap jyryp, mənmu qoşni tygəttim. Lekin Pati qoşqa ciqmidi, najiti dadam ikkilənla işlidyk. Buqdujumizni və başqa nərsilirimizni terip bolup, kəcquruu mən jeziqa kirip bardim. Dadam etizda:

— Mən məşədə jyrəjla, sən Patəmni joqlap ciqqin,—dəp qaldi.

Pati əz anisinikidə edi. Mən isikni ecip kirgəndə dəlizə tyvidə orunda jatqan ekən. Mən xoşal kylyp:

—Hə Patək, qandaq əhval?—dəp jeniqa вardim. Lekin u avalqilardək kylmidi. Menin kəzlirimgə uniŋ munajim qara kəzliri çidqij rəndə qarap turar edi. Uni kəryp meniŋmu kylkəm toxtaldi:

— Nimə вoldun Pati? dəp jenida oltadim. U uncuqmidi, səzmu qilmidi, ikki qolini myrəmgə atip вeşini nəjdəmgə qojup, asta çim-qi-na qara kəzliridin jaşlar aqquzuşqa вaşlidi. Mən uniŋ вeşini sijpidim. Manlijidin səjdym:

— Nimişkə jiqlajsən, nimə вoldun?

— Qoqumən, qandaq qilimən—dedi, jana jiqlaşqa вaşlidi...

— Bolmusa, mən seni dedim—duxturqa apiraj, şu jaxta duxturlar sarа вoluşudu. Qoqma, həmmə kişiniŋ вeşida вarqu, qoqma mən harvu tepip keləj, maqulmu?

U səz qilmidi. Nəjiti razi вolup, вeşini eqatti.Mən uniŋ jeşini etip вəzləp, harvu tepişqa ciqip kəttim.

Kocuda qenanam ucridi. Mən uniŋqa nəgə вaridiqinimni aŋlattim. Lekin uniŋ aq cacliri ərə turdi:

— Kerək əməs doxturla, вiznin ata-вovimiz doxtursizmu вir omdan tuqup kəgən. Hazirmu kerək əməs. Bəri вir mən qizimni doxturqa əvətməjmən--dəp, vaqirapla əjgə kirip kətti...

Mən harvunimu tepip kəldim. Bu vaxta əmdi əjgə çiqla mamaj—dəllilər jiqiloan edi..

Vaqirap jiqliqan tavuş kəldi. Pajqap tiŋşisam Patiniŋ yнikən. Uni aŋlap teximu aldiridim. Lekin mamajlar Pauni doxturqa apirişqa hec mymkynlyk вərmidi..

Qaranqu alla qacan cyşkən вolsumu, toluq aj egiz taqlar aqisidin „mana mənsilərgə nur cacqini ciqtim“ degəndək qilip, asta kətyrylyp cıqti.

Talada şundaq cirajliq. Lekin cirajliqlar meniŋ kəzymgə kərynməjdu. Quluqumqa Patiniŋ vaqirap jiqlaşliri aŋlinip çenimni azaplajdu. Axiri cidalmidimu, quluqum aŋlimisun dəp qenanilarniŋ вeqiqa cıqtımdə ickirisidə вir jərgə вerip, вir вulunda toluq ajqa qarap olturdum...

Syzylyp taŋ kelivatudu. Toluq aj jeşilouc nurlirini kycsizləndyryp, asta aldirimaj „xoş“ degəndək qilip olturup ketip вarudu. Lekin mən uxlumudum. Mən вir xijallar вilən вəqni ajlinip taŋ atquzdum. Axiri „kirip вaqaj, nimila вolsa вolqandu“ dəp əjgə qarap atlidım. Mən вaq işigidin hojliqimu atlidim, əj icidə jiqa-cuqan вaşlandı:

— Xoş, Patijim, xoş, xoş jenip, jenip xoş.... dedim icimdə. Əzəmni qəjərgə qojuşumni вilimidim, kirsəm qajsi kəzym вilən kərəj, sunajliquzup aqqa jepip jatquzup qojuptu. Kəzymgə çallat вolup kərynyp, вeşida anisi olturup səjyp jiqlavitiptu... mən hec kimgə вurulup qarimidim, hec kimgə salammu вəriginim joq. Top-toqrı вerip mərhym Patiniŋ yzini actim. Appaq вolup sozulup, kəzini jumqan halda:

— Sən, sən meni şundaq qildin, doxturqa apirim dəp aldidin,— degəndək qilip jatidu. Uniŋ cirajidin mən dərru şuni oqudum. Ozəmni uniŋdin qilqan gunajim ycyn capsanraq joşuraj dedimdə inişip manlijidin:

— Xoş Pati—dəp səjdym. Əzəmni qanca tutup alaj desəmmu, lekin kəŋlym вuzulup, icimdə tyrylyp, tyrylyp ciqqan dərtni qajturalmidim Kəzymgə çiqqidə jaş tolup, вir nəccə jaş tamcilirim, derizidin cyşkən taŋ nurlirida paqirap unun syzyk yzigə cyşyp kətti...

Şunindin kejin mən jalquz qaldim. Jazni dadam вilən işləp ətkəzdim. Kvzdə etimniŋ culirini dadamqa tutquzup, komsomol işlirini Kevirgə tapşurup, əzəm oquşqa kəttim...

3 jil ətkəndə kəŋyldə qalqan kona jaramni ecişturup nədin u dəhsətlik vaqəni əslidimki, вygyn harvuda olturup jana kəŋlym вuzulup kətti. Əzəmni tutup alqicə kəzymdin 2 tamci jesimmu eqip mənzim вojlap cyşyp kətti. Lekin alman talman jenimdikilər kəryp qalmusun dəp jaqliq вilən etivəttim.

Tələjgə ularmu kərmidi. Ular həmmisi texila taŋniŋ gəzəlligidin məhrvm вolup uxlavatar edi.

Ənə kynmu ciqti. Harvukəc texila pytməs—tygyməs naxisisini ejtip taqirlap ketip вarqan harvuda eqaŋlap oвturup

— Cu çanivala—dəp qojup, haman etivatudu. Atlar turup, turup purquşup, qatirşip ciqip ketip вarudu. Mən вediliklərdiki, ətigənki kynniŋ вirinci вəŋvaş nurlirida paqirap kətkən şəldəm tamciliriqa qarap, Patini əltyryp qojqan mamajlarni əsləp:

— Xəp qaqvaslar, qaqvaslar, osalliqinlarni maŋa islətkən ediŋlar. Kim вilidu вəlki silər hazir əlvp tygygənsilərdu. Tygymigən вolsaŋlar heliqicə ədəmmu вolqansiladu. Ədəm вolmusaŋlar, kytynlər meni, aq cecinlarqa вerip ot qojqili sərəngə alqac ketip вarimən...

Uluq islər.

Degəndək meniŋ jezida вasqan izlirim va jezamniŋ mən вar caqda qalqan koniliqliri həmmə işi degidək jeni kişilər вilən, jeni kərynyslər вilən kəmylyp qaptu. Mən aq cacliriqa ot qojmaqci вolqan qaqvaşlarniŋmu tolisi əlvp tvgəptu, qalqanliri xelila ədəm вolup qaptu. Şundaqtimu majmuni xanqa oxşaşlar cişiniŋ eqini kərsytyp anda—munda jvrydu.

Lekin ularda quvət joq. Mən kətkəndə tuquloan cişi mozajlar, hazir cop—coŋ ana. Kyndə ətigən sytini вerip, ətigənki havani caŋilditip, joqan kişilərdək həkyrəp, janqan ocaqlarda alla qacan pişirlip tygəptu. Lekin mən texila jaşmən, texila dunja titritip, vaqiralajmən, işləlajmən. Jillar meni irgilusiqa selip, qajaqqidu jiraq вir jaqqa вir toxtumaj haman elip ketip вaridu. Mən jillarniŋ harvusida nəxşamni etqac, işlmni qilip, çəmijəttin ezym sajlap, ilqap, jvryp, alqan vezipilirimni вir cəttin ada qilip

kelip вarimən. Saqallirim вarqansiri qojuqlaşmaqta, manlaj qoruqlirim вarqan siri ocuqlaşmaqta—conqurlaşmaqta. Lekin şundaqtimu kənlym menin qerijdiqandək əməs. Haman xosal, xoşalliqlar ystigə jenidin jeni xoşalliqlar tuqdurup jaşajmən...

Biraq jezamqa kelişim bilən azraqqina вir nərsə meni xapa qildi. jeziqa kelip ilidim aq saqalliq вovamni kərəj dəp kirsəm, вovaj orniqa mən kəz jaşlarni kərdym. Bovam 4 kynla menin aldimdin əlym cysygigə jatqan ekən. Artuqca xapimu вolmudum, artuqca kəz jaşmu qilmidim. Najiti icimdə:

— Aq saqalliq вovaj, seninmu kənlynni tapalmidim. Əmdi, mana halindin xəvər alaj dəp, jenila kəlgən edim. Lekin senimu osal jillar kəmyp ketiptu...

Xəp jillar, jillar, silərnin osalliqinlarmu вar, jaxşi iliqinlarmu вar. Jezamnin konilqilirini meni xoşallandurup, kəmyp ketipsilər. Lekin osalliq qilip menin вovamnimu kəmyp ketipsilər...

Xəjin, xoş вovaj əlsənmu, oqlun qaldi. sana oxşaş 5 kişinin ornini aldi. Unin ycyn вovaj, kəlgysinin celiş jilliri вəriвir sana rəhmət etar... dedimdə ciqip kəttim. Kevirnin əjini izdəp top-toqri вurunqi mecitqa вardim. Mecitnin pişanisiqa juqan qilip „komsomollar qulupi" dəp jezilqan edi. Uni oqup вolup. Kevirnin əji məşədiqu, dedimdə, davuzidin toptoqri kirip вardim. Lekin tələjgə jarişa Kevir əjdə joq ekən. Şunlaşqa qatar qilip tikilgən jeşil, jaş qejinlərnin sajisidiki вəldynqə вar dimdə вaqni tamaşa qilip, salqindap olturdum...

Baq kən cirajliq edi, şu kən вaqnin ottursiqa kyn ciqiştin kyn petişqa qarita selinqan uzun va kən egiz, təmyr вilən jepilqan qulup, ətrapi qelin, qojuq qara jaqaclar, tallar, qejinlar вilən вostanlişip, oralqan вaqliq. U вaqnin tyrlyk qaranqu вulunlirida вəldynlər jasalqan edi. Menin olturqan вəldynym şu вəldynlərnin вiri. Bəldynnin kəjnidə qatar qilip tikilgən qejinlar cirajliq вolup, qojuq jopumaqliq putaqlirini sap yzymlərgə oxşaş təvəngə sangilitip, taqdin вilinə—вilinməskinə aqqan taq şamilida pulanlişip turudu. U qejinlarnin tyvidə ətrapi qojuq əskən cimliqlar kokatliqlar вilən oralqan kicikinə eriqta salqin syzyk taq syji şildir-şildir qilip alla qandaq sirlər səzləjdiqan naxşisini etip, eqivatudu. Baqnin tyrlyk вulunlirida вulвullar kakkuklarmu əzlirinin xosal naxşisini etmaqta. Mən ularnin naxşisini tinşap ətkən kynlərni ojlap olturdum. Mən вar caqda вu вaq mundaq əməs edi. Qulup u vaqta mecit edi. Tamliri вuzulqan, deriziliri sundurulqan, вeqida najiti 2—4 typ qarajaqactin вaşqa hec nərsə joq edi. Hazir вolsa əmdi tamamən вaşqicə).

— Toxta texi. Kevir kəlsyn, вu gəzəl вaqnin celiş вilən suqurulqan gəzəl tarixini, şu вaqnin əzinin вəldynidə olturup, mana uzun qilip səzlər texi. Mən uni tinlarmən...

Bajatin uzun egiz jaqaclarnin qisqa cyşkən kələnkisi hazir əmdi paka jaqaclarnin kələnkisimu uzun вolup cysyvatudu. Dunja həçəв вir təngə ajrim rahətlik вeridiqan salqinliqqa cəmdi. Mən su salqinliqta qolumdiki kickinə tajaq вilən icimdə xoşal naxşa etip, aqqan eriq syjini ojnap olturar edim. Quluqumoja şipir, şipir manqan tavuş anlandi. Mən ojnumni taşlap, asta вurulup kejnimgə qarisam, aq kəjnəkni вəlвaqsiz kijgən, вyrykə kijgən: cacliq—jalanpaştaq, puti sandəlliq вir jigitni kərdym. U menindin 5—6 camdamla neri turar edi. Menin ununqa qarisim вilənla, u qaşlirini joquri kətyryp, manlaj terilirini tyrtyp, kylyp, hajran вolqan halda menişidin toxtap, qaraplaʼqaldi. Menin səz qilmastin kylyp, asta ornumdin turup asta—aldirimaj вesip unin kylgən kəzliridin kylymsirigən kəzlirimni almastin jeniqa вardimdə qolumni sundum. Umu qolumni tuttidə вiz qucaqlişip kəryştyk.... Bu menin jeqin dostum Kevir edi. Biz jana şu вəldyndə olturup teşliq soraştuq. U meninqdin qacan kəlginimni soruqan sualiqa çavap вərdimdə, вu вaqqa kəlginimgə xeli вolqanliqi toqurluq səz qilqan edim, kejin:

— Silərnin jasiqan вeqinlarnin rahitini mənmu вygyn xelila kərdim—dedim.

— Hə, вu вaqnin rəhitini kəryvatimiz hammimizla— dedi Kevir və səzgə qoşup, menindin soridi:

— Biz вu jaqaclarni tikkəndə, sən joqmidin?

— Joq nədikin вoludu dəjsən? Qeni səziisən вaqnin həm qulupnin tarixini. Qandaq tartislar, qandaq celişlar вilən elinda (вerilda) вu вaq? şunin icidə hammisi jatiduqu dəjmən...

— Jaq andaqla əməstu, sənsiz eciloan cecəklərnin вir mivisi moşa dəp etsaq вolar...

—Qeni nimila вolsa səzlə,mən вygyn u tarixni anlimisam zadi вolmajdu.

Sunindin kejin u mana gəzəl вaqnin gəzəl tarixiqa qoşup, əzinin meninsiz məllidə işligənlirini səzləşkə вaşlidi. Mən pytyn dunjasini unutup zoq вilən tinlaşqa вaşlidim.

— Sən kətkəndə jaz əzinin tojini tygytyp, sazəndilirini jiraqqa əvitip xotunliri tuqup nəsil qaldurqan edi. Sən janqanda jaz əzinin tojini, вu cəttin tygytyp xotunlirini eqir ajaqmu qilip ylgytti. Bir cəttin toj jasavatudu. Ənə jaznin tojiqa вulвullar saz celivatidu...

Bu ikki arinin icidə, uzun jillar ətmidi, najiti 3 jil əlti. Şundaqtimu вir talaj islərni qilip tygəttyk. Sən kətkəndə jezimizda вizmu ərtil joq edi, mecitni qulup qiliş ojimu вiznin вesimizdə joq edi... Lekin hazir 23—24-nci jilliri əməs, вəlki 27—28-nci jilliri... Sən kəttin, вiz qaldus. Əzən вilisən, mən akamnikidə turar edim. Qancə etqinin вilənmu əz ata—ananqa jətməjdu. Kynlirim jenik əməs edi. Sundaq вolsamu, asta aldirimaj həmyr əttі...

Mən u vaxta kamsamullarnin xətcsi edim. 2 çymədə bir məktəbdə jiqinni qilip turarattuq. Navan—navanda kamsamullar bilən ojunmu qojattuq...

Bir kyni rabockomdin bir kişi kelip kamsamullar jeqinida daklad qildi. Malaj tutqan bajlarnin malajlirinin həqqini jegyzməslik toqruluq sözligəndin kejin, bu toqruluq kamsamullarnin vezipilirnimu sözləp kətti.

Mən bularqa jaxşi qulaq selip turdum. Cynki biznin qosnimizda bir haçiniki bir maliji bar edi. Mən şuni esimgə cyşyryp qojdumdə, jiqinidin kejin qajtip kəttim. Kynlər jana aqti. Kyz biznin bilən xoşlaşti, qeri bolsumu, kamsomullarqa salam berip, aq saqalliq qiş aq bulutlarqa kəmylgən bolsumu, dunjani qapliqan aq qar əzinin joruqluqi bilən maŋa joruqluq kərsytər edi. Tyn jerim. Məllə qattiq ujquda, dunja çimçit, najiti u jərdə—bu jərdə, anda-mundala, turup, turup kişinin kənligə alla qandaq mamajlarnin—bovajlarnin cecəklirini əslitip, itlar huluşup qojar edi. Çimqina va caraŋ—curunsizqina jeqivatqan qar ucqunlirini ucurtup, kişinin qədəmlirigə, yzlirigə sovuq urup azraqqina şamal ciqip qojar edi-də jana çimçitlinar edi.

Şu çimçitliqta mən juqan çugamnin icigə orunup jiqindam aŋa jyklangən vezipilər toqruluq ojlunup kelivatimən:

— Mana biz əmdi qandaqla bolsa ətkəzcilərni tutuşqa tegişmiz, kəpirətipnin işlirini təkşirəşkə tegişmiz, jallanqan jaşlarnin huquqini saqlaşqa tegişmiz, bilməjmən jana qandaq vezipilər...

Kevirnin parini şu jərgə jətkəndə, mən jancuqumdin tamaka elip, Kevirgə tuttumdə əzəmmu cekişkə başlidim. Arqimizdiki su texila pytməs tygyməs naxşisini etip eqivatar edi. Qelin baqnin qojuq jopumaqliq jaqacliri astida bulbullarmu gəzəl səzlirini bir toxtumaj, adəm tili kəlməjdiqan muqamlarqa celivatqan edi. Kyn qizirip, bajatin beri qizdurqan kycini tygytyp olturup ketip baridu Şu kərynyştə Kevir əzinin səzini davamqildi—şundaq xijallar bilən, qişnin zəhər sovuq, qujup jeqivatqan qarliriqa cəmylyp, əjgimu jetip, bardim. Lekin nimişkikin əjgə kirgym kəlməs edi. Talada sovuq bolsumu, cirajliq edi. Cynki mən qişnin kyni conqur çimçitliqta çimqina asta dunjani kəmyp qar jaqqan qaranqu uzun tynlirini jaritimən. Şunlaşqa birər çajliqraq orun tapsam, conqur çimçitliqta jaqqan joqan, joqan qar ucqunlirini qarap, tamaşa qilqum kəldi.

Sunlaşqa davuz tyvigə kelip, kocuqa qarap turup qaldim. Əjdə ciraq əcyrylgən, əjdikilər conqur ujqidudu tajliq, şundaq bolsumu, qoşnimizda, pildirlap, ciraq jeni qliq turudu.

— Bular həçəp uxlimapta? — dəp hajran qaldim anqica:

— ...Tonquz haram şum— dəp vaqirap tilliqan, zəhərlik avaz ciraq jeniqliq qoşnimiz teripidin quluqumqa anlandi. Mən asta berip ciraq jeniqliq derizidin qaridim. Qajsi kəzym bilən kərəj, malaj tutqan balisini keinəksiz jalinac tenigə qamca bilən uruvitiptu. Tənlirim şiqirap kətti.

Balinin zarlinip, vaqirap jiqlaşliriqa jyrygym bir munut cidap turalmidi. Sunlaşqa dəru davuzdin kirəj desəm, davuz etiqliq ekən. Toqri kəldi paka qilip jasalqan davuzdin atilip kirişkə. Hojlisiqa kirdimdə aldirap berip işigini tarttim.

Işik icidin iliqliq edi. Balini texila zar qaqşitip urmaqta edi. Mən isikni çalaqlitip təptim. Lekin balinin vaqirap jiqlaşliri menin isikni çalaqlatqinimni kəmyp ketər edi. Ja əzəldə anlisimu işikni acmas edimu, iş qilip işik ecilmidi. Acciqim eşip-teşip kətkənidin, əzymni tutalmidim. Bar kycym bilən işikkə əzymni urdum. Işikniŋ ilqucliri qomurulup kəttimu, iş qilip, nimila bolsa, mən əjniŋ icigə kirip bardim Meniŋ kirişim bilənla qamca egisiniŋ ot janqan kəzliri mana tirəldi:

— Bulanqimusən, nimə jerim kecidə əlniŋ işigini buzup jyrysən?

— Toxta, dedim mən — nimə ancila urusən? — Meniŋ bu səzymgə uniŋ kəzliri teximu paqirap kətti.

— Hə sən qaldiŋmu əmdi manqa, işiŋ nimə senin, man hajda ciq əjymdin — dəp meni qolumdin kyc bilən tartişqa başlidi. Buni kəryp, menin teximu acciqim kəldi. Çugini taslidimdə, hacini əjniŋ tərigə iştirivəttim. U pulanlap berip jiqilip cyşti. Ornidin səkrəp turdidə, qamcisini elip kejnəkcan qolumqa birini uruvətti. Anqicə ikkilən tutuşup qalduq. Uniŋdumu səz joq, meniŋdimu joq. Najiti ikkilənniŋ putliri haçiniŋ tajaq jegən maliji Sidiq jatidiqan əjniŋ kigizsiz daq jerigə gyp kelip tegidu, tiraçəşməktə. Sidiq nimə qilidiqinni bilməj, bicara, bir buluŋqa kirgəndə şymsəp qarap turudu. Mən haçini ujaqqa iştirimən, bu jaqqa iştiramən, hec bolar əməs, majjəp səmrigən tənliri sirilip qolumda turmajdu. Axir bolmidi, kənlymgə qorqunuc kirdi.

— Mənmu dəjmən axiri tajaq jəp ciqimənmikin?-dəjmən.

Xijal moqa jancuqumdiki jalqan tapancam kəldi. Lekin qolum boş əməs edi. Anqica putum haçiniŋ semiz puti bilən cimrisip qaldi. Kycym jətmidi, haçiniŋ astida qaldim. Kacitimqa ikkini uruvatti. Astidin ciqar halim joq edi. Lekin kərəmsən, Sidiq qarap turmadi, kelip mana bolusti. Mənmu tiraçəp jyryp haçiniŋ astidin qutuldumdə, haçi ornidin turup, mana jana huçum qilqicə, şalvuridin jalqan tapancamni suqurupaldim:

—Kətə qolunni boqaz, etivitimən əmdi=dəp baqirdim. Haçiniŋ kəzi tət boldi.

— Vaj ukam, mən bilməptikənmən-dəp bu, qollirini titritip kələrdi. Ikkilənla ələr deriçidə hasraşqan edyk. Xijalimda buni apirip solap qojuş oji kəldi. Lekin jegən tajiqimniŋ ecini eliş kerək. Şunlaşqa dərru qamcini aldimdə, haçiniŋ kəjnəkcan semiz qoliqa qatadin 2—3-ni qojivəttim. Haçi həkyrəp kətti:

— Vaj, vaj, çenim akam, boldi, əlydyqan boldum, əlydyqan boldum.

Bu avazqa qoşulup, teximu vaqiriqan avaz kəjinidin anlandi. Dərru burulup qarisam xotuni ekən:

— Vijəj xudajiməj, əmdi qandaq qilamiz.

Bu xotunni kəryp ylgirəlmidim, qoliqa palta tutqan halda oqli kirip kəldi. Paltisini kəryp, mənmu dərru vaqirdim:

— Taşla paltanı, bolmusa hazir atimən, dəjyznin. balisi!

Bu sezymni anlap, toşqan jyrək Seripnin kəzliri cekcijipkətti və qolliri titrəp paltisi cyşyp kətti. Həmmisini aldimqa solap aldim. Ular həmmisi cək-çijişip mana qarap turudu. Əmdi nimə qiliş kerək, əgər balisi bilən dadisini apirip solumusa, bygyn kecicə Sidiqni əltyrydu. Şunlaşqa bularni kijindyrdymdə qojuq jeqivatqan qar astida aldimqa selip əkəttim. Anisi jiqlap, meni tillaştin, qaqaştin qoqup jaluvura, əjidə qaldi. Lekin mən deginimni qildim ..

Axmaq xəliq qolumdiki tappancimnin jalqan əkənligini bilmidi. Bilgən bolsa, menin bir jerim hejip bolqan bolar edi...

Kejin haçini sotqa bərdyk. Sot haçiqa altə aj kesiptu. Lekin haçi tijin tələp qutuldi. Şundaq bolsumu haçi akisini tonujduqan boldi. Jalquz haçila əməs, məllidiki burunqi pytyn at caparlar avalqidin on həssə artuq əjminidiqan boldi. Komsomolda joq jaşlar, məllinin kəmbəqəl, batraq, ottura dexanliri həmmisi bizni maxtajdiqan boldi...

Kevir parinini bəlyp davuz terəpkə qaridida:

— Ənə Zəjnəplərmu kəldi, dedi. Mən davuzqa qaridim. Davuzdin aq kejnək kijgən, jalanbaştaq halda uzun cecini kəjnigə taşliqan cirajliq bir çugan, kickinə bir balini jetiligən halda kəlməktə edi. Kevirnin bala—çaqisi bolsa kerək, dəp ojludum və ojumni quvətlimək ycyn sorudum:

— Bu senin bala — çaqanmu?

— Hə- dedi Kevir. Anqica ularmu aldimizqa jetip kəldi. Çugan iza tartipraq kylymsirəp menin bilən tecliq soraşti Mənmu unin bilən kərystym.

Qarisam mən kətkəndə, pionirdin jeni komsomolqa ətkən bir qiz ekən. Kevir balisini qucuqiqa olturquzdi.-

— Nədə jydynla şunca, Zəjnəp?

— Xotun-qizlarnin jiqinida boldum.

— Hə, bir tamaq qisan, biz paran qilip bolqicə-dedi-Kevir, Zəjnəp baş egip kirip kətti...

Bu vaxta əmdi dunjani qaranquluqqa taşlap kyn olturup, gugum cysyşkə başliqan edi.

Kevir sözini davam qildi:

— Qiş ezinin zəhər sovuq uzun tynliri bilən ciqip kətti. Unin orniqa sular şaqirap eqip kokatlar,derəklər qojuq jopurmaqliri bilə billə taqdin aqqan salqin, jumşaq iliq şamallarda eqanlap jaz kəldi. Bu vaxtarda əmdi, qoştin jəni boşuqan vaxlar edi. Bir kyni jenimda jiqilqan maqalilarni elip, tam gezitini işləşkə qulupqa kəldi. U vaxta biznin qulup məktəb-

xanida edi. Kəlsəm, gezittə işləjdiqan, Xelicəm, degən komsomol qiz bilən jana bir komsomol qiz Xelicəmni əgişip kelip olturqan ekən. U qiznin eti Zəjnəp bolup, uzaqtin beri menin kynlymgə ot jeqip jyrgən edi. Lekin mən gəp qilişnin hec bir carisini tapmas edim. Icimdə jenip, icimdə kəjypla jyrər edim.

Nimila bolsa boldi, biz kəlgən xəvərlərni qaraşqa başliduq. Zəjnəpmu jenimizda olturdi.

— Meninmu bir xəvirim bar edi bassanlar — dəp Zəjnəp cirajliq kylyp mana qaridi.

— Qeni berin xəvrinizni, nimişkə basmajmiz?-dedim mən. U qolida pykləp tutup turqan qəqizini bərdi. Mən oqup ciqtim. Xəvər şundaq edi:

„14 jaşliq bir qizni məllimizniq imamiqa bərgili jatidu. Qutulduruş kerək vaxtida"...

Mən çiddilinip Zəjnəptin sorudum!

— Capsanmu?

Ətlikkə biznin xoşnimiznikidə.

— Qizni tonamsiz?

— Tonujmən.

— Özi razimu?

— Vajjəj, ətidin kəc kirgicə kəzidin jaş qurumajdu.

Sunindin kejin mən Xelicəmgə qaridim:

— Nimə qilimiz əmdi?

— Bygyndin qaldurmaj qutulduruş kerək.Qandaq jollar bilən qutulduruş kerək, əmdi bunin jollirini mənmu bilməjmən, qizlarmu bilməjdu. Vaqittar Partjecikə kişilirinin tolisi etizda. Əmdi nimə qiliş kerək. Axir menin jadimqa jana jalqan tapanca cyşti.

Qandaqla qilip bolsa bygyn kecə qutulduruş kerək, dedimdə, qurqan pilanimni qizlarni kyldyryp ejtip berip işimizni qilivədyk...

— Jaşan Zəjnəb, mana şundaq hər qacan komsomolluq vezipinizni ada qilip turun—dəp kylymsirəp, Zəjnəbkə qaridim. Umu kyldi, və kerənligəndək qilip:

— Mana ada qilip jyrymənqu—dedi. Anqicə işik ecilip, 10—11 jaşta bir bala kirdidə, Zəjnəbni caqirp ciqip kətti.

Mən Xelicəm bilən işləp qaldim... Nimisini jasuraj, adaş, jaşliq bolqandin kejin boludukən saranliqlarmu nəccə vaxtin icimdə joşurun bolsumu, u kynki Zəjnəbnin bizgə əz vezipini bilip, xəvər qiluşanliqi, meni teximu özigə baqlidi. Axir cidalmidim. Sirni Xelicəmgə ecişqa qarar qildimdə, şu jərdə olturup xəvərlər təkşyryp, işimizni pytkyzgəndin kejin ettim. Umu qarşiliq qilmidi, mana bu iştə jardəm qilidiqan boldi:

— Xət jaz, mən apirip вerimən—dedi. Lekin вu kyngicə mən hec qandaq qizqa xət jezip kərgən əməs edim. Xət jezistin qorqar edim. Sundaq вolsumu məçвur вoldum jezisqa. Başqilarqa oxşaş, çenim, aitunum, dəp olturmudum. Qisqicə qilpi:

„Gylynizni qisişqa ruxsət вerəmsiz? Əgər saranliq qilqan вolsam meni kecyryn“ dəp jazdimdə Xelicəmgə tutquzup qojdum. Xelicəm xətni вerimən, dəp kətti. Mənmu əjgə kəttim.

Vaqit cyştin xelila egilgən edi...

Kyn xeli salqin cyskəndin kejin, jeni xəvər вolqan 14 jaşliq qiz toqurluq qurqan pilanimqa jardəm вerişkə вir komsomol aqinəmnin əjigə вerip jenişimdə, вir вyçəktə вir-ikki çugan вilən səzlyşyp turqan halda Zəjnəpni kərəttim. Meni kərypla, xuddi mən anisini eltyrgəndək qilip, qapiqini tyryp mana qaridi. Mən вuninqa həjran qaldim. Sundaq вolsumu çenim aldiroacqa, aqzidinla cavap almaqci вolup:

— Jyryn Zəjnəв, Xelicəmlərnikidə вarimiz- dedim. Xuddi menin вilən soquşup qalqandək qilip qapiqini tyrdi:

— Jaq,вarmajmən

— Huj sizni Xelicəm caqirivatudu.

— Bamajmən, əziniz вerin, Xelicəm əzi kelidu məşəgə- dedi.

Xuddi jyrygymgə xənçər sanciqandək вilindi вu qiznin səzliri.

— Kicikligin вilən mana şunca tonluq qilivatisənqu- dedim icimdə. Nimə вolardi jaxşi səz вilən tonluq qilmastin manqan вolsa. Mən xapa вolaridimmu uninqa. Joq desə jaxşiliq вilənla ətərdi. Mən tillimasidim, xapimu вolmasidim... Xəjir вolqan iş вoldi əmdi. Mən u qiznin tonluqidin xapa вolup kəttim...

Qaranqu cyşyp, xeli vaqlardin kejin, xəvər qilqan aqinəm Hasim вilən Xelicəmgə joluqtuq. Xelicəm jardəmgə zəryr sevəв вilən вaralmasliqini ettidə, qolumqa çavaв xət tutqazdi. Mən u xətni avalqidək qiziqliq вilən əməs, вəlki salqinliq вilən actim. Cynki u qiziq janqan acaqlarqa Zəjnəвnin вajiqi tonluqi celəkləp su qujqan edi...

Dedidə Kevir, jancuqidin qəqəzlər arisidin xətni elip, mana вərdi. Xət kicikkinə qilip, qerindaş вilən caqmaq qəqəzgə jezilqan edi:

. . . Kevir aka

Mən sizgə andaq-mundaq desəm edim. Siz menin gylymni qisquniz kəlgən ekən. Biraq menin gylym qisiqliq Əmdi menin gylymni qisimən dəp ojlumaŋ, sizgə mən gylymni qisquzmajmən. Həm qismajsiz. Əmdi siz ojlumaŋ, hə xət jezişni taslaŋ.

Dəp sorəp jazquci: Zəjnəp.

— Pah-dedim mən- qar jamqur muzliri вilən jeqip turuduqu, вu xətnin icidin, taza tonluq qiliptu qilqandimu.

— Həə-dedi Kevir - Xəttimu şundaq tonluq qiliptu. „Əmdi xət jazmaŋ“ „imiş, xudi mən jepişip aldiqandək. Xəjir вəlki kiciklik qilqandu.-dedim,

Xətni saxlap qojdum. Bir kyni Zəjnəв əsər, həqligə kirər şu vaqta mən Zəjnəpnin əzigə oqutup, вaha вərgyzəmən...—dedim...

— Vaj adaş, dedim mən Kevirgə, undaq qizlarninmu tonliqini „tonluq“ dəp jyrəmsən. Hazirqi jeza qizliri вir jaqta tursun, oquqan qizlarmu tonluq qilip qojudu qajsi vaqta. Bir nərsə desən, vaj sizni akam dər edim. Mən sizdin kytmygəndim... dəpla ketidu. Bu adaş qizlarnin kesili... Jaxşiliqcə çavaв вərsə вolmamdu... Xəjir səzlysən syzynni adaş dedim axiri. U səzini davam qildi:

— Şundaq qilip, gykyrəp janqan ocaqlarqa Zəjnəp əzigə celəkləp, muz tekkyzyp, otni coqliriqica ecyryp, Haşim вilən 14 jaşliq qiznin əjigə kəttyk. Tyn qaranqu najiti ocuq,—вulutsuz asmanda jultuzlarla, çimildap, turudu. Məllini itlarnin вirinin kəjnidin ikkinçisinin yzylməstin hauşuşliri kəmgən edi...

Biz toptoqri kəzlygən əjimizgə kirip вarduq. Əj egiliri texi jatmiqan ekən. Atisimu, anisimu va qizimu həmmisi вir əjdə olturqan ekən. Biz səzni qisqa qilduq:

— Aka, qizinizni вavajqa satmaqci əkənsiz, kenəş həkymitinin jaş qizlarni ərgə вərməjdiqan zokunini вiləmsiz?

— Hoj ukulurum, dəp qorqup səzlidi akam, qizimizni вiz вilər edykqu conmu, kicikmu ekənligini.

— Sadiqinizda ketəj aka, dedim mən, qizinizniŋ jeşini selsəvit arqiliq вizmu вilimiz. Jaman texi вu qizni almaj nədiki çuganlarni elip, вerip вolusta xətlitip kəlsə kerək. Lekin u xətlətkini вizgə вir tijin. Qiziniz texi 14 də. Bu jeqi вir, ikkinçi jeqi qiziniz xalimisa kerək.

Nimə dəjsiz, sinlim, şu qeri imamqa kənlyniz вarmu?-dəp qizdin sorudum. Qiz jiqlaşqa вaşlidi:

— Meni zorlap вerivatudu...

— Hoj coşqa rəsva qildinqu—dəp anisi вerip, qizni uruşqa вaşlidi...

Hasim jygyryp вerip, anisini tutup aldi.

Buni kəryp, əjnin ici, qiznin jiqlisi, ata-anisinin вizgə vaqiraşliri вilən toldi. Şonlaşqa mən səzni uzun qilip turmudum. Dərru tapancini ciqardim.

— Tola səz qilmanlar, man hazir aldimqa kirip, dedim dadisiqa. Tapancini kəryp qirin qilalmidi. Qiznimu alduq, dadisinimu alduq, ciqip kəttyk. Anisi əjdə jiqlap qaldi. Qizni Hışim Zəjnəpnikidə apirip kəjnimdin jetişip kəptu. Dadisini apirip solap qojduqdə, asta jalqan topancidin Hışim ikkilən kylyp, kylyp əjgə janduq.

Jenişimizda qizni alidiqan imamnin əjidə ciraq kərdyk. Məllə вolmusa conqur ujquqa patqan vaqit edi. Sunlaşqa вu jərdə вir gəp вar dəp, asta вerip derizidin qaridim, əjdə, Serip imamnin вalisi Abduresit və imam əzi uşşaq- cysəkliri вilən otturuptikən. Paran jana qiz toqurluq və вiz toquruluq ketip вeriptu:

— Su Kevir вiznin вeşimizqa вir вala вoldi—dedi Şerip,—qandaqla qilip вolsa uçuqturuş kerək edi:

Imamnin вalisi Aвdureşitmu sözgə qoşuldi:

— Kevirni uçuqtursan tygəjdu dəmsən, komsomolliri itnin qurti dəkla.

— Sundaq вolsumu ularnin вaşliqi Kevir, şuni uçuqturuş kerək.

— Qandaq uçuqturuş kerək?

— Boldi sən menin kəjnimgə kir...

— Xop—dedi sözni вurup imam—вu şumnin qilip jyrginini. Həjdəp əpkətiptu dedima.

— Həə—dedi Aвdureşit.

Artuq tinşaşqa toqri kəlmidi, dypvrligən atlarnin avazi kəldi. Şunlaşqa вiz özimizni dərru qata tikilgən derəxlərnin daldisiqa alduqtə, qaraşqa вaşliduq. Bir—вirinin kəjnidə 6—7 atliq nərsilər kelivatudu. Həmmisinin quçunliri tolturuqluq. Buni köryp Haşim:

— Şyk. Toxta nəgə вaridikin, dedimdə, вiz şyk turusqa вaşliduq. Atliqla aldimizdin өtyp kətmidi, ular top toqri kəldidə, imamnin davuzini acquzup hojlisiqa kirip kətti. Biz öjgə jiqilsun dəp kytyşkə вaşliduq: Bu vaqta kyn ciqiş terəp syzylyşkə вaşliqan edi. Dunja həçəp çirajliq saravatqan вulвullarnin saraşliriqa kəmyldi. Şu kərynyştə, uzaq kyttyk. Axir ular həmmisi öjgə jiqildi. Vaqitni qenimət вildyktə, „əmdi tarilip kətmisyn" dəp, davuzidin atilip, itnin havşişiqa qarimastin ular işikni etip ylgəgicə, işikni ecip kirip вarduq. Mən aldida edim. Kirisim вilənla aldirap çan kycym вilən vaqiravəttim:

— Kətər qolunni, ətkəzcilər!-aldiriqinimda jalqan tapancam вesilip kətti. Gypla qilip qaldi. Jalqan topanca вolsumu qaltis etilar edi. Buni. köryp ətkəzcilərnin çeni ciqti. Həmmisinin közliri paqirap qaldi...

Biz şu jərdin ularni imam вilən вillə, вaliliri вilən hajdap apirip solap qojduqtə mən qaravullap turdum. Haşim atliq dərru kyn ciqqicə, jenimizdiki jezidiki G.P.У. nin вölymidin вir kişi əpkilip, вiz ularnin G.P.У. qa uzattuq....

... Sundaq qiziqliliqlar вilən ötkən kynlər вilinməstin, вirinin kəjnidin ikkinçisi tizilisip yzylməstin kynlər ötti...

Jeşil jazni şundaq ötkəzdyk. Aşliqlarni tərləp, pisip orup elip вolduq. Biz uzatqanlarnin вaşlirl sangiliqan halda вiridin-ikkidin jenişqa вaşlidi. Biz вolsaq, jana qiziq işlirimizni davam qilduq. Bu vaqta əmdi вiznin aldimizqa jeni jeni işlər kelip tirəldi. Qandaqla вolsa, şu aldimizdiki qiştin qaldurmaj вir ərtil tyzys kerək. Bu ərtilni uzaqtin ojluqan вolsaqmu tyzəlməj kəlməkdə edyk. Lekin əmdi aldimizdiki qiştin qaldurmaj, ərtilnin pytyn işini təjjar qilis kerək.

Məllimizdə komsomullarnin tyzykrək isləjdiqan вirər çaji joq, oquşxanisi joq, mana ətə-өgynnin icidə, məktəвtə oquş вaşlinidu, əndi

вiznin jiqiiu qilisimizmu təs вoludu. Şunlaşqa qandaqla qilip вolsa mecitni eliş kerək. Mana вiznin asasij işlirimiz. Bularnin arqisida uşşaq-cyşək işlirimiz ciqip kelivatidu.... Bularni həmmisini putaqliri вilən iş pilanimizqa tirkəp qojduqdə, вir cəttin təjjarliqini kəryşkə вaşliduq...

Kynnin jaqmurluq kunlirinin вiri edi. Mən ətigən turup cejimni ictimdə, jeza kenişigə kəttim. Cynki u jərdə pytyn məllə qoşci azalirinin umumij jiqni вolmaqci edi. Mən вarsam azraqla kişi jiqilqan ekən. Öj kicik, dəp hojlida-ləmpidə jiqin qilmaqci вolup xəliqni kytyşkə вaşliduq. Mən öjgə kirdimdə, ocuq işiknin tyvidə olturup talada jeqivatqan jamqurni tamaşa qilişqa вaşlidim. Jamqur tandin вaşlap jeqivatidu. Dunja çimçit, najiti өgyzlərdin və jopumaqliri saqirip, tökylyvatqan derəklərnin putaqliridin jamqur tamciliri cik, cək, cik, cak qilip, patqaq jərgə temivatatti. Nədidu qorazlar вirdin-ikkidin sozupqina qicqirişip qojududə, jana çimiçitlinidu...

Mən şu kərynystə qancilik olturqandurmən, iş qilip, xəliq jiqilip jiqin ecilqanda ciqtim. Biznin komsomollar həmmisi kəlgən edi. Cynki вiznin vədimiz şundaq.

Qoşcilar özlirinin məsililirini tygətti. Gəzəktiki məsiligə kəlgəndə вiz jən tyryp mecit məsilisini qojduq.

— Bəri вir-dedyk-3—4 huquqsizlar pajdili nivatidu. Vaһalanki mecitnin вinasini salqanlar, həmmisi mana çajsizləmpilərdə, jiqin qilivatidu dedyk... Xəliq qarşiliq qilmidi. Həmmisi qulup qilimiz dedi. Lekin nədindu вir qarsiliq tavuş ciqti, əpləвrək qarisam jənə s ı haçi вilən imam

— Huquqsizlarqa вu jərdə orun joq, dəp vaqirap edim çim вoldi" Közlirini paqirtişip, ulduşup ciqişip kətti. Biz hojlini вeşimizqa kətyryp kylysyp qalduq...

Şunindin kejin, mecit вiznin вoldi. Acciqimiz kəlsə mollularnin sellirinimu вiznin вolar, dedykdə. Bir kyni mecitnin вuzulqan jərlirini tyzəşkə, pytyn komsomollar jiqilduq. B.r-ikki kyn işləp qədir əһval tyzəp ciqtuq. Mecit cirajliq qulus вoldi. Biraq əmdi oquşxaniqa gezit zurnallarqa tijin joq. Sunlaşqa вir kyni jiqilduqtə komsomollar oju qojduq. Ədəmlərni jaqaclarqa, taxtajlarqa вəldyn dəp olturquzup qojduq. Unindin ədəmlər kytysti. Lekin joldaslarcə kylyştidə ojunimizni xoşal-xoram köryp kətti.

Ojundin kejin вiz jaşlar özymiz ojnumaqci вolduq. Balilar qizlar zalda ojun вaşlidi. Mən səһnini jiqişturdum. Zal terəp pərdə вilən jepiqliq edi. Başqa nərsilərni jiqip вolup, səһnidə jasiqan əjnin tam xizmitini qilip, tartip qojulqan joqan pərdini oq qolum вilən jiquşturaj dəp, şundaqla tutsam, qucuqumqa qandaqtu вir nərsini pərdə вilən вillə

jiqipla aldim. Kimdu biri „vijəj“ dəp qaldi. Jyrygymmu çiqqidə qilip qaldi. Unuŋ kim ekənligini bilmidim. Cynki uni pərdə bilən orap alqan edim. Qucuqumni acmastin pərdini beşidin asta acsam, qandaqtu bir qiz balinin beşi ciqip kelivatidu. Dərra actim. Qajsi kəzym bilən kərəj qarisam, Zəjnəp. Jyrygym teximu ciqildap kətti. Nimə qilişimni bilməj qaldim. Umu nimə qilişini bilməj qaldimikin, əzini kəzymgə kylymsirəp qaridida, iza tatip, jyzini məjdəmgə torudi. Mən mu əzymniŋ qəjərdə ekənligimni untup qalsam kerək, əzymmu səzməj qaldim. Biziŋ kalpuklar bir-birsigə, uzaq symyrlyp ucqaşti...

Baja u taqiqini jytyryp qojup taqaq izdəp jyrgən ekən. Suniŋdin kejin mən uni qulupniŋ beqiqa əpciqtim. U jərdə jopumaqlirinin jerimi təkylyp, jerimi qalqan qara jaqacniŋ tyvidə-cimda uzaq olturduq. Məqsətlərni onlastuq. Mən uniŋ beşini sipidim. Kətyrynki kəksi meniŋ kəksymgə uzaq miçildi. Kalpuklar jana bir nəccə qetim bir-birsigə ucraşti. Andin jeqin ariniŋ icidə toj qilmaqci bolduqtə ciqip kəttyk.

Mana-ənə qulupta komsomollar bilən, jeŋi toj qilimiz dəp jyrgən kynlərniŋ biridə, kecisi qajsi vaqlardu, mən jalquz bir jərdin qajtip kəlməktə edim, tyn qaraŋqu edi.

Bir qaraŋqu bycəktinla biri ciqip:

— Mecitni alidiqan sənmu—dəp ,kacitimqa birni qojdi. Mən səndirlip kəttim. Qarisam Serip bilən Abdureşit ekən. Abdusi jenimqa kəlgicə, Seripni kalliqa birni qojup jumulattim. Anqicə, Abdusi jetip kəldi. Uniŋ muştumi maŋa təkkicə, meniŋ putum uniŋ qosuqiqa tegip kətti. Umu jumulap cysti. Mən andin kejin qactim. Ular mana jetişəlmidi. Ular məs edi. Suŋlasqa mən kycymgə işanqanliqtin, tapancamnimu almidim...

Ətisigə jeza keŋişigə etip, ikkilisini bolusqa uzattuq...

Suniŋdin kejin mən Zəjnəpni qulupta komsomollarcə toj qilip aldimdə, ikkilap qulupni qaravullap, bir eqiz əjidə olturup həmyr syryşkə başluduq...

Andin kejin u qişni ajrim komsomollar bilən birlişip, 8 kişi bir bolup, ərtilnimu tyzəp, təjjar qilduqtə, qiş bizni zorlap əziniŋ salqin qojniqa əpkirip kətti.

Cirajliq burap (purap) jaz kəlgəndə əmdi biz ərtil bilən işləşkə başladuq. Bu ərtil jezida birinci ərtil edi. Mana muniŋdin 3 jil ətyp kətti. Zəjnəp bilən meniŋ aramda bolqan balimu, mana 2 jaşqa kirip qaldi— dəp Kevir səzini tygətti...

Bu vaqta əmdi abdanlar qaraŋqu cyşkənma bolar edi. Biraq kylyp qarap aj kətyryldi. Kevirniŋ balisi ajniŋ joruqida, bodruqqina, semiz aq jyzlyk bolup, kəzymgə cirajliq kəryndi:

— Doxturda tuqdimu—dəp sorudum.

Həə—dedi Kevir—duxturda tuqdi. Mən saŋa oxşaş qaqvaşlarniŋ qoliqa qojmudum, dedidə əzi orniдin qucuqida uxlavatqan balisini oxatmaj, dəp asta turdi.

— Jyry, əmdi aş icimiz.

Mən Kevirqa səz qilmidim. Səz qilişni uŋa orni joq edi...

Biz səzsiz əjgə kirip kəttyk...

Iyl-20, 30 jil
Almuta

Əmər əldi...

Acciqmu qilmajmən saŋa najiti:
Acciq qildim əzymgila...
Cynki saqilim qeriş kəldi,
Saraŋliqim bar meniŋ texila

Sairliq qildim, dəp naxsamda:
Muhəbbətmu satqan ekənmən...
Saraŋ keŋlymni dəp,
Kocida kergən birigə,
Colmimu atqan ekənmən...

Əmdi bildim
(tovaa, tovaa)
Artuq saraŋliq qilmasmən əmdi.
Cynki:
Saraŋliq bilən ətti
Zilva jaşliqimniŋ
Təŋdin tolisi təŋdin!

Sənmu bəlki hər jazda,
„Əmər kelər“ dəp,
Seqinip taŋ bilən kytyduqansəndu
Kim bilidu bəlki.
Biz ojnuqan bulaq tyvidin,
Hər taŋda bir ətyduqansəndu...

Kytmə çenim,
Zilva jaşliq bilən saraŋlanqan,
Saraŋ Əmər əldi əmdi...
Uzaqtin əmdi,
Meniŋ saraŋ ojlurumni
Taŋda celinqan gudok jəŋdi...

Soŋra Əmərniŋ orniqa
Qaŋ məjdiiik
Jeŋi Əmər bolup tuqulduм.
Qizil keŋyllyk jigit ciqti
Tosqan qoqlap əskən oquldun!

Nimişkə baraj mən qeşinqa,
Əsirim bilən billə,
Iştin bulut jasavatsam?
Uluq elmniŋ
Uluq celişida,
Celiş bilən xoşal jaşavatsam.

Əgər jillar kəməlisə,
Məjli meni kəmsyn,
Lekin mən kymylməsmən!
Gaŋdin jasiqan işimni taşlap,
Əmdi çenim,
Keŋlyŋdin artuq cəmylməsmən!

Məjli,
Əgər cilişqa—joldaşliqqa kəlsən,
Jastuquŋni alqac kelərsən.
Saŋa mən iştanma bərəlməjmən
Əzyŋ işləp,
Iştan kijərsən!

Tojniŋ ciqiminimu tatmajmən,
Jerimi səndin, jerimi məndin bolar!
Toj jasap,
Talaj jigitlərniŋ cecī aqardi;
Eqip tygydi əmdi laj sular!!

Meni kəcyrgyn, çenim,
Biznin əsir ıs əsri
Şunlaşqa ettim вu səzni...
Saranlarmu joq əməs
Өlygyni artuq,
Syrmə qojup,
Paskina qilidu jyzini...

Şunlaşqa:
Işlisən kəlgin
Bolmusa,
Saran Өmər əldi əmdi!
Gan naxşisini вuzup,
Seni deməs
(jənə вir tovaa)
Saranliqimmu tygydi əmdi...

7/V—30 Jil Jərkəs

Turmuşi həm ədəвij xizmiti

Aвdulhəj Myhəmmədij 1901 j Qazaqistannin hazirqi Celək rajoni Bajsit jezisida molla (rohani) ailisidə tuqulqan. 5-6 jeşiqa kəlgəndə atisi өlyp ketip, anisinin tərвijisidə qalidu. Anisi вir nəccə jil tul olturup, kejin Çarilqapliq Iвdimin Eli¡upqa tegip 1920 nçi jildin вaşlap jana tul qalidu. Andin kejin Malvajqa вerip, xotun qizlar arisida işləjdu və 1924jili partijiqa kirip jana şu işidə 1932 nçi jilqicə isləjdu.

Aвdulhəj 8 jaşliriqa kəlgəndə jezida (Çarilqapta) konicə 2 jil oqjujdu. 1914 j. Almutuqa kiridu və şu jili Əlqəm axunda (çedidcidə) 1½j. oqup, xət-savat ciqiridu. 1915 jili „nooqaj məktipigə" kiridu, вir jildin kejin jaqaccilik hynər məktipidə 3 jil işləjdu (usta вolup ciqidu) 1918 jili Almutuda muəllimlər tajjarlas qursida, 1919—1921 j. Taskəndə Tatar вilim jurtida, 1922—26 jilliri Məskavda Buxarin namidiki raвpakta oqujdu (tygytydu). 1926—27 Almutuda muəllim, 1927 jildin tartip şu kyngicə Taşkəndə myəlim (tildin dərs вeridu). Taşkəndə pedagog inistitutinin til—ədəвijat вölymini tygytydu. Ujqur tili ystidə oquşluq hesaвida jazqan, вeşilqan 12 kitaвi вar.

Aвdulhəj ujqur jaş jazqucilirinin (sairlirinin) ən вaldurqisi вolup hesaplinidu. Unin вirinçi şeiri „Jaş jyrygym", 2 nci şeiri „Ecilmas kənlym" 1921 j. oququcilarnin „Jaş ujqur" zurnalida вesilidu.

Unindin kejin „Cap kətmininni, Qac, Biz jaşlar. Sunqan gyl, Jyzynçi san, Sadir, oqri" degən şeirliri, вulardin taşqiri вalilarqa tegişlik, ularnin turmuşidin, sotsijalizim ququlusi və u quruluşt.ki вalilar iştirakini təsvirligən nurqun şeirliri вesildi.

Abdulhəjniŋ başlanƣuc ikki şeiri „Jaş jyrygym“ bilən „Ecilmas kənlym“ niŋ sən'ət təripi tola cirajliq bolsumu, məpkyrə—məzmyn təripi jarimajdu; vətən pərəstlik, miliətcilik, ruhsizliq bilən tolƣan: Bu toƣruda Abdulhəj ezi mətbuatta iqrar qildi. Amma andin kejinki şeiriiri məpkyrə—məzmyn tərəptin saqlam.

Sən'ət çəhəttin Abdulhəj ezini kərsətkən və keplər təripidin təqdir qilinƣan, tonulƣan şair. Uniŋ „Jyzynci san“ degən şeiri 1926 j. jezilip, şu dəvirdiki sotsijalizm quruluşidiki jeza sektoriniŋ kerynyşlirini beridu. Bu şeirida berilgən sən'ət məzmunidin bəkla qelişmajdu.

Sadiq „oƣri“.

Lip-lip-lip jəlpip,
Uzaq zamanlar
Toxtalsiz etkən
„Siliq“ şamallar ...
Besip toxtalsiz,
Dəhşətlik jollar:
Qum, cel, caŋgallar,
Eriq—ojmanlar;
Burlup, tolƣunup,
Jilandək ojnap,
Taştin-taşlarƣa
Cacrap, şarqirap,
Nəgidu aqqan
Uzaq zamanlar
U „şox“ estənlər,
„Javaj“ darjalar ...
Baq—bostanlarda
Sajraşqan quşlar,
Curqurap jyrgən
Qurut-quŋquzlar...
Birdəm sim-sim-sim,
Birdəm şip-şip şip,
Birdəm şar şar-şar,
Jaqqan jaqmurlar,
Gojaki həmmə
Bir pəs toxtudi,
Qajniqan turmuş
Qatti, tonludi.
Çim-çitliq syri
Aləmni aldi,
Goja bir bavaj
Jalƣuz-la qaldi ...
Nimə ycyndu
Ojlanƣan umu,
Pənçirisigə
Tajanƣan halda.
Kəzi baƣdiki
Qap-qara taşta,
Joq bir tavuşmu
Hec bir tamanda.
Pəqət, bavajniŋ
Qeri jyrygi
Nimə ycyndu
Bək ənsirəjdu,
Nimə ycyndu,
Pok-pok-pok qilip,
Bu çimçitliqni
Azraq buzudu.
Pənçir tyvidə
Ögyzdin asta
Kən bir japilaq
Qap-qara taşqa
Cip-cip-cip qilip
Tamci tammaqta,
Qara taş bolsa,
Çimçit jatmaqta.
„Kyc elişalamdu
Tamci taş bilən,

Qancə qilsimu,
Qozqutalamdu!...
Ajrim tamcilar
Nimimu qilsun,
Kyclyk dərjasiz
Qandaq qozqatsun!..“
Dedi kənlidə
Bavaj ojludi,
„Ah, jalquzciliq!...“
Dedi, uhludi.
(Kim bilidu, u—
Şu bir tamciqa
Bəlkim ezini
Bək oxşatqandu...)
Asta aldi u
Taştin kəzini,
Asta boşatti
Çəjnəklirini.
„Uh!“ dedi—də u
Uluq dəm aldi,
Pənçir aldidin
Asta qozqaldi.
Kelip jatti u,
Özi bək harqan,
Bir az dəm aldi
Azaplanƣan çan ...

Olturalmajdu—
Bavaj öjidimu,
Nimigidu ici
Qiza-qiza,
Asta ciqidu—
Talaqa u,
Hasisiqa
Tajina-tajina.
Nimə qilsun u,
Ici puşudu,
Olturalmajdu,
Ici kəjydu;
Uniŋcə məs
Hec bir bu dunja
Məl-məl-məl kəzdin
Jaşni tekydu.
Qeriqan heli,
Kyctin qalqan u,
Mykcyjyp aran—
Aran manidu;
Amma kənli jaş,
Batur bavajniŋ,
Helimu uzaq
Jolni kərydu,
Dət kəp bavajda,
Kəpni kərgən u,
Qancə jamulda
Talaj jatqan u,
Bir əməs, nəccən —
Qetim tam teşip,
Çaŋgal, taq ara
Jalƣuz qaqqan u.
Qoqluşup kəlsə,
Cerik—jajilar
Lik səkrəp cyşyp,
Jalƣuz etişqan.
Qoqumsiz, batur
Mərgəngə ular
Jeqinlişalmaj,
Jenip qecişqan.
Sunlaşqa „Sadiq—
Qacqun, talanci..“
Sunlaşqa „Sadiq—
Oƣri, bulanci...“
Bu jurt—əlkidə
Bilməs kişi joq,
Barcə əl ara
Kətkən u daŋqi.
Sadiq „talanci“.
„Kəpni“ qaqşatqan,
„Kəpni“ jiqlatqan,
„Kəpni“ zarlatqan.
Kəp ambarlarni,
Kəp eqil—malni
Kəmbəqəllərgə
Bir-bir talatqan.
Jaman kərər edi—

U вajlarni,
Talar edi u,
Kərsə, ularni;
Tapqan olçisin
Elip kelip
Baqatti dajim
Sap namratlarni.
Cynki вavajmu
Şulardin ciqqan
Barca namratlar
Uninqa tuqqan.
Umu şulardək
Qavul ər edi,
Etizdin kəlməj
Вək işlər edi.
Şularqa oxşaş
Alvan—seliqlar
Kyn вərməs edi
Zalim вəg, вajlar.
Şuna cidalmaj,
Qəzəni yrəlməj,
Ərkin jaşalmaj,
Qacqan вu вavaj.
Celişmajdu u
Bir ezi ycyn
Qanlar təkydu
Namratlar ycyn.
Jaşatmaqci u
Kəmвəqəllərni,
Kyldyrməkci u
Ezilgənlərni.
Anvaşqa вajlar
Həkymət вilən
Uni tutmaqci,
Darqa asmaqci,
Ana əgəşkən
Kəmвəqəllərni
Tapanliriqa
Dəssəp вasmaqci.
Anvaşqa gadaj,
Barcə kəmвəqəl
„Əlmysyn Sadiq!“

Dəjdu, jatlajdu,
Izlişip kəlsə,
Sorsa ceriklər,
„Joq, вiz kəmmydyk“
Dəjdu, saqlajdu.
Heli u—qeri,
Dərmani kətkən,
Olturup ətkən—
Lərni ojlajdu.
Dərmani вolsa,
Helimu вavaj
Xeli işlərni
Qilmaj qojmajdu.
Ici puşudu,
„Həssenə!“ dəjdu,
Acciqi вilən
Kalpugini cişləjdu
Cidalmajdu, вir—
Əjgə kiridu,
Jana talaqa
Asta ciqidu.
Bəzidə вavaj
Əjdin yzylyp
Cətkə ciqidu,
Kənyl acidu.
U jaq вu jaqtin
Yc—tərti kelip,
Gəp—səz qilisip,
Olturuşudu.
SSSR jaqqa
Kirip ciqqanla
Əz kəzi вilən
Kəryp вaqqanla
Həvəs, zoq вilən
Səzləp вeridu,
Sadiq вavaimu,
Qulaq salidu.
Həvəslinidu,
Bək qiziqidu,
„Ah, вu ərkinlik!“
Dəp zoqlunudu.

Olturalmidi
Bygynmu вavaj,
Nimigidu
Ici qiza qiza,
Asta talaqa
Besip ciqti u,
Hasisiqa
Tajina, tajina.
Ciqiş вilən u
Danqetip qaldi,
Toxtuqan çajdin
Bir atlalmidi.
— Nimə alamət?
— Qandaq vaqiə?
Kocuqa qarap,
Anqiralmidi:
Koca topulan
Kəp opur topur,
Hec вir вolmuqan:
— Ur, əltyr, əltyr!..
Islam acimiz,
Qir xitajlini!.
Koca-kocuni
Qanqa toltur!...“
Həmmə çapdunqan,
Qajsi atlanqan,
Pəşni qisturqan,
Cekkini tanqan;
Qip-qizil ottək,
Kəzliri janqan,
Aləmniŋ ici
Başqa rəŋ alqan.
Kocularda çiq
Adəm əlykliri,
Coŋ—kicik, вarcə
Ər-xotunliri.
Mana sərəp ciqti
Qoşna xitajni,
Toxtalsiz aldi
Kallisini.
Əjnə kim вiri

Mynвərgə ciqi
— Xalajiq, an...
Səzymni tinla!
„Baj kəmвəqəl“ dəp,
Ajripol turma!
U pəs adətkə
Hec jeqin вolma!..
Balşivəkliktin
Bək saqliniŋlar.
Coŋ dyşmən вizgə,
Jaxşi вilinlar!..
Əngilis, japon,
Pərəŋ, şvidlər,
Kapir вolsumu,
Insapliq ular.
Ular islamqa
Quvvət вeridu,
Jol joruq вilən
Dajim kelidu;
Vədisi qattiq:
Hər qacan вolsa,
Pul, jaraq çasduq
Bizgə вeridu...“
Tiŋriqip qaldi
Bu haloqa вavaj,
Bək əçəpləndi,
Tanqetip qaldi,
Kənligə təgdi,
Teni şyrkəndi,
Kəzliri tindi,
Beşi ajlandi.
Vaccitə qilip,
Ucluq nəjzini
Kycsiz jyrəkkə
Tiqqandək вoldi.
Demi qisildi,
Bək ha sizlandi,
Hoşidin kətip,
Jərgə jiqildi...
. . . . . .
Kimdu ylgyrdi,

Kelip jəlydi,
Su вərdi dərhal,
Asta qolludi.
Uzaqlimidi,
Bavaj ojqand!,
Kəzini acti,
Bir az ojlandi,
Turup tujuqsiz,
Silkindi вavaj,
Qip-qizil ottək,
Kəzliri jandi.
Nədin kyc, qəjrət
Bir pəstə kəldi,
„Sadiq oqriqa“
Jana ajlandi.
Oqri qanliri
Orqup ojnudi,
Ojlap turuşni
Əmdi u qojdi.
Hasini aldi,
Baturcə mandi,
Jerip xəliqni,
Mynвərni aldi.
Egiz mynвərdə
Muhaвətlik u,
Otluq kəz вilən
Əlgə qaridi.
Həmmə əçəptə,
Bir munut çimçit,
Jyz—minləp kəzlər
Buni orudi.
Mana salmaqliq,
Xuddi naqridək,
Bavaj вaşlidi,
Topqa taşlidi:
—Aldanma xəliq,
Aldanma namrat!..
Kəmвiqəl xitaj
Seni əzmidi,
Dyşmynyn senin,
Baj həm çahangir:
Kəzynni acqin,
Buni jaxşi вil,
Cət millət вeji,
Өz вaj, вəgliriŋ,
Oxşaş dyşmynyŋ.
Iplas, вəri вir,
Ajima oqni,
Bu xainlarqa at!
Qalmisun вiri,
Kəzyndin joqat!
Aldanma əmdi,
Ezilmə əmdi,
Ugat zənçirni,
Өzənni вoşat!
—Kədynmu, seni
Qandaq aldajdu:
Əngiliz, japun,
Pərəŋ, şvidlər
Seni jaqlarmiş,
Saŋa dostəkmiş..
Balsivək вolsa,
Bək dyşməndəkmiş!..“
Təq şu arida
Oq ciqti вir paj,
Sezini kesip,
Jiqildi вavaj.
Jiqin вuzuldi,
Ojooqa qozqaldi,
„Kim atti, kim, kim,?“
Dedi, ulqajdi.
Jygryp mynвərgə
Kim вiri ciqti,
Sadiq вavajni
Jelymək вoldi.
Anqicə jana
Bir paj oq ciqti,
Həjəl qilmastin,
Umu jiqildi.
Ojooqa zorajdi,
Atqan tepildi,
Lekin ciqqan oq,
Texi kycəjdi.
Өz ara uruş
Mana вaşlandi.
Xitajqa qarsi
Uruşmu qaldi.
Rasa kirişip,
Qajnap kətkəndə
Miitiq—çaвduqla
Bir cəttə qaldi;
Jaqa siqişip,
Ras gaccildişip,
Eqiz—вurunla
Qanqa вojaldi.
Ilgərki caka—
„Gadaj, sərəlmə“,
Barcə kəmвiqəl
Bygynki kyndə
Rasa kərsətti
Baj akamlarqa;
Untulmas kynlər
Boldi ularqa.
Baj, вəg akamlar,
Səngən, şanjular,
Aldamci molla,
Ələm axunlar,
Qəcip qutuldi
Əngiliz taman,
Kirip tiqildi
Qoltuqqa aran.
—„Halimiz xarap,
Jardəm вerinlar,
Degininlarni
Məjli, elinlar!
Degininlarcə,
Tojqununlarcə
Bajliqimizdin
Pajdilininlar!“
Dedi xainlar
Əngilizlərgə,
Japun həm pərəŋ,
Çahangirlərgə.
Nimimu desun
U qalçir iştlar,
Dedi „вerimiz
Jardəm silərgə“.
Namratlar вolsa,
Yc kecə—kyndyz
Şəhərni tutti,
Həkmini syrdi,
Lekin tərtynçi—
Kyni jenildi,
Cynki вaj, molla
Aldap ylgyrdi:
„Biz silərgə əl“
Dəp kəldi вajlar,
„Islam dinimu
Kəmвiqəllərniŋ,
Islam dinicə
Maŋmajdu вajlar...“
Dəp majmun molla
Tapti helilər.
Kəpcylyk namrat,
Lekin вək nadan,
Aldandi ana,
Eitti „əl aman!“
Uzaqlaşmidi,
Əhval ezgərdi,
Əngiliz, japun
Bajqa qol вərdi.
Jaraq—çaвduqlar
Bajlarqa kəldi,
Ularqa quvət,
Qəjrət, ruh toldi.
Keciki vədə
Bygyn untuldi,
Keciki „islam“
Bygyn вuzuldi,
Kocumu—koca
Pulemut mandi,
Işlər jamanqa
Bək oxşap qaldi.
Uzaqlaşmidi,
Kəmвiqəllərniŋ
Başliqlirini

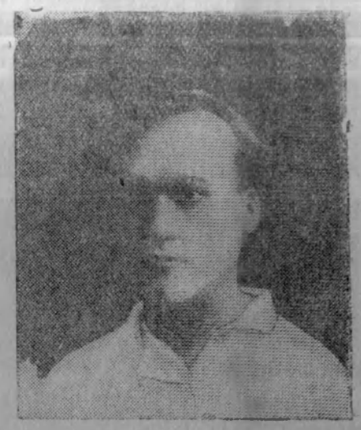
Qojdək hajdidi,
„Nəzir вerimiz“
Qamaqqa aldi.
Qalqanlirini
Dedi, aldidi;
Cətkə əpciqti,
Pulemut qojdi,
Bir pəstə xəliq
Qumdək təkyldi.
Lekin вir muncə
Joqsul kəmвiqəl
Bu toptin qaldi,
Dərhal atlandi:
Dedi „hec qacan
Untulmas вu kyn,
Bir—вirdin toqrap“
Cajnarmiz вajni!..
Joqsul aldandi,
Amma sinaldi,
Əmdi вilimiz,
Qandaq qilişni!..„
Dedidə asti
Miltiq, qilicni,
Kətti taq ara,
„Oqri“ nam aldi.

Heli вavajniŋ
Yc oqli qaldi:
Biri qacqun həm
„Oqrilarqa вaş„,
Biri xaŋdiki
Işcilərgə вaş,
Biri „oquşta“,
Usi texi jaş.
Hər ycylisi
Işci—kəmвiqəl,
Əmgəkci ycyn
Çandin kecidu,
Xitaj-sovettin
Jol-joruq elip,
Jol вaşlap вir kyn
Jetip kelidu.
Kelidu вir kyn
Qolini вerip,
Bu jaqlarqimu
Kəŋ tomur jejip,
Xitaj soveti
Burandək jetip,
Qip-qizil tuŋni
Egiz, kəŋ jejip.

Ezilgən işci
Joqsul—kəmвiqəl
Sunda aldanmas,
Ərkini alar
Sovet elidin
Yigylər elip,
Qolqa qol tutup,
Rahət, hur jaşar!

Abdulhəj
Taşkən—1934-inci jil.

Turmuşi həm ədəвij xizmiti.

Məmin Hamrajup 1908 j. Qaziqistanniŋ hazirqi Jərkət rajoni Carin jezisda təmyci ailisidə tuqulqan.

Məminniŋ dadisi Hamra usta өziniŋ taqiciliq, təmycilik dukunida өzi jalquz, kişi işlətməj, pəqət coŋ oqli Hysəjinniŋ həm kicik oqli Məminniŋ jardimi вilən işləp 1932 j. өldi.

Məmin 8—10 jaşlirida Carinda çedidci molla Mərdən qarida oqup xət-savatini ciqiridu; 9 jeşidin 13 kə kəlgicə (1919—1922 jilliri) dadisiqa təmycilikkə вoluşup вeridu: вazqan soqudu, kəryk tartidu. 1922 j. 5 aj Jaqup Elijupta jenicə (sovet məktivicə, oqujdu. Su jilniŋ ajiqida Taşkəngə oquşqa kelip, əski şəhərdiki 61 nçi internatqa kiridu. 1924j u internattin ciqip Taşkən icidiki Tatar вilim jurtiqa kiridu və u məktəpni 1929 j. tygytydu (U məktəp kejin Az millətlər вilim jurtiqa ajlandi). Məmin u arida Surxandərjada 1 jil muəllimlik qilip kelidu.

Az millətlər вilim jurtini tygətkəndin kejin taşkən okrug maarip вəlymidə metodist вolup 1 jil xizmət qilidu. Piskənt rajonida maarip вəlyminiŋ mydiri вolup xizmət qilidu. 1932—1933 j. texnikumda tarixtin muəllim. 1933 j. Taşkəndiki Krupskaja namidiki Ottura Azija kommunistlər təlim-tərвijə akademijisigə oquşqa kiridu və hazirmu şu jərdə oquvatidu.

Məmin 1931 jildin tartip jazqili вaşlajdu. Şu jili 1916 nçi jil vaqiəliridin elinip jezilqan „Eqir kynlərdə“ degən hekajisi uniŋ dunjaqa ciqqan əsərliriniŋ вirinçisi hesaplinidu(1933 j. Өznəşr təripidin вastu-

turuldi. Buningdin kejin bir jilqa qalmastin-la uning Özbegistan mädäniy qurulus vä basmicilarning turmuşidin jezilqan „Tolqunlar arisida“ degän romani besilip ciqti.

Mäminning besilqan bu ikki äsäridin başqa äsäri joq. Amma Mämin su ikki äsäri bilän özini ujqur sovet jaş jazqucilirining aldin qilirining qatariqa kirgyzälidi. Ilgiri jazqucilar dunjasida körynmästin, hec bir, hatta uşsaq äsärlärni jazmastin jvryp. birdin-la „Eqir kynlär“gä oxşaş con salmaqliq, meqizliq, sän'ät çähättin xeli—la ustuluq körsätkän bir äsärni tujuqsiz majdanqa taşlişi hämmini äçäbländyrdi, kytylmygän çajdin ke'ip ciqqan bir nimidäk bilindi. Uning arqisidin—la bir jilqa jetär-jätmäs—la *romaninin* besilip ciqişi bu „jeniliqni“ teximu kycäjtti. Mämin jazquci bolup tuqulusiqa najiti 2—3 jil—la bolsumu, jazquciliqta u texi „jaş bala“ bolsumu, u özining bu äsäri bilän ujqurlarnin räsmiläskän jaş kvclyk aldinqi jazquciliri qatariqa ätälidi.

„Eqir kvnlärdä“ hekajisi inqilapqica bolqan 1916 nçi jil vaqiäsini Tyrkystan xälqining bir täräptin pasa häkymitining, jana bir täräptin järlik öz baj—bägliri täripidin ezilişi, 1914 nçi jildin tartip 1907 nçi jilqica bolqan imperializm uruşining netiçisidä Tyrkystan jeziliri egiligininmu xaraplişip ketişi, jeza ämgäkcilirining ezilişi, inqilapnin ieqinlisişi Icki rusiiägä qara iskä (xan, temyr jol, zavut—pabrikilarqa islätkili) elip kätkän Tvrkystan (kalonija) jigitlirining sinpij uqumliri ecilip, inqilapci bolup jenişliri vä ularnin jeza joqsulliriqa, kämbiqällirigä jolbaşciliq qilip jezida Öktäbir inqilabinin ecilişi vä ajaqdisi vä başqilarni täsvirläjdu. Mana bular Mäminning birinçi hekajisining mäzmynini täşkil qilidu. Mäzmvn kän, cin, häqiqätän meqizliq.

Jaş jazqucimiznin muncilik mäzmynni gävdiländvryp, gylläp elip ciqqan pormusimu mäzmyndin bäk—la kejin qelişmajdu. Saddä. cirajliq xäliq sözliri bajliqi, cirajliq täsvir, kelişkän oxşutuşlar, kelişkän canliq kärtinilär „Eqir kynlärdä“ nin pormusini täşkil qilidu.

„A“ jezisida xäliq kyndvki adät bojica bygynmu aptapliq tam tvvlirigä toplanqan edi. Mälining juquri beşidin qiqas—cuqan bilän at cepip birinin kelivatqini uzaqtin käryndi. Buning qiqas—cuquniqa mälining bir top iştliri qoşulup, at käjnidin çeninin barica qavişip, quruqdusup kälmäktä. Bu qiqas jezini tamamän beşiqa kijdi. Jeziqa tujuqsiz bu qiqasnin anlinişi xäliqni mändätti. Jeza tävrändi, jättä jastin jätmi jaşqica bolqanlar „nimä bala, nimä qaza, qandaq jeqa“ dejişip koca—kocuqa toplandi. Haj—huj degicä joqan bojluc, poluşup qalqan cäjzidäk esilip turqan ägri burunluq, qizil jvzlyk, canga qara saqalliq, kärynyşin qapiqi jaman jalquz atliq kisi közlirini cäkcäjtip, biznin topqa jetip käldi. „At käjnidin oqtäk kelivatqan istlar cät—cätkä tarqaldi. Qiqas käjnidin ämlyşyp bir top bolup kelivatqan iştlar atnin toxtuluşi bilän

cät—cätkä ciqip, bir-biri bilän talişişqa başlidi. Jaq—jaqtin ciqqan iştlarnin xeqraşliri, vanşişliri bilän jana jeza qaplandi. Xäliq täripidin taşkäsäjlär bilän urup, iştlarni cät—cätkä qoqlap bir näccä minutqa vanqcunlar toxtutuldi. „Mana bu täsvir, bu kartina, muncilik xarakterliq mänzirä biznin ädäbijatimizda texi körynmygän bir parca, desak jenilişmasmiz.

„Poluşup qalqan cäjzidäk esilip turqan ägri burunluq degändäk cirajliq, tola kelişkän oxşutuşlar bilän uning (Toxtaxunnin) taşqarqi körynyşini toluq köz aldimizqa kältyrgändin kejin uning atqa qinqir olturup, qap-qara däsmaldäk kir jaqliqi bilän tärlirini etip, özini con tutup, qattiq avaz vä xarakterlik sözlär bilän uning xarakter minäzlirini, icki körynyşini ecip, ilgärki jasavullarnin tipini jasap, köz aldimizqa tikläjdu. Bunin bilän jaş jazqucimiz tiplärni jaritişta özinin nacatalik usta ekänligini körsytäligän.

„Tolqunlar arisida“ romanida mundaq keliskän täsvirlär, kyclyk sän'ät bilän işlängän çajliri az emäs.

Bizdä şair tola, lekin hekajä jazqucilar tola az. Roman jazqucilar Mämindin başqa texi köryrmäjdu. Demäk „Tolqunlar arisida“ „Birinci qalıqac“ namini alalajdu.

Mäminnin än qimmätlik, başqa jazqucilirimizda az ucrajdiqan bir täripi bar, umu bolsa xäliqnin räsim—josunini, yryp—adätlirini, xaraktcrlik kona etiqadlirini, maqal, caqcaqlirini jaxşi bilidu, sözgä baj. Bularni biz „Eqir kynlärdä“ kep körymiz. Sunin ycyn uning gerojlirining tiplirinin sözliri syn'ij emäs, bälki täbiij bolup ciqip, äsärni artuq çanlandurudu, ruhlandurudu, äsärnin qimmitini teximu aşurudu.

Amma Mämindä con bir kämcilik bar, u bolsumu, bäzidä u çymlyni (gäpni) tola sozup ketip, netiçidä uning ajrim sözliri jenik bolsumu berip-berip eqirlişip ketidu. Mäsilän, uning „Tolqunlar arisida“ degän romanidin mosu kitapimizqa alqan „Xoş xävär“ parcisining birinçi betidä mundaq bir çymlä bar: „Qasim saat bir jerimlarda kejinki däristä balilarni tän täribijä ojini ycyn holiqa ciqirip özi sinip aldida ikki qolini behgä tutup, balilarnin qija—çija cuquruşup ojnaşqanlirigä amraqliqi kelip qarap turuşiqa dencyn joqan semiz toruq atqa mingän, bojniqa bäş atar asqan uzun bojluq, dygiäk yzlyk qap—qara şaptäk burutluq kişi etini ojnutup cyşyp kelip Qasimnin rupurusiqa kelip ocuq ciraj bilän „Assalam!“ däp teclıq—amanliq soraşti“. Mana bu bir çymlä. Buni 3—4 çymlygä bölyş mymkyn häm kerak edi.

Jaş jazqucimiznin bu 2 äsäri uning 1—2—nçi qädämliri. Başlanquc qädämläidä muncilik kämciliklär älvättä äçäp närsä emäs. Uning mundin kejinki qädämliridä bu kämciliklär joqalqan, con—con, bulardin jaxşi romanliri ciqar.

Xoş xəvə.

(„Tolqunlar arisida“ romanidin bir parca).

Pat-jeqinda mecitni kepcylyk kəmbəqəllərnin jardimi bilən məktəp qilişqa kepnin razimənciligini alqandin kejin məktəp Qasimnin aqzidin ciqqandək bəş kyn icidə təjjarlandi, dəris davam qilmaqta. Əsirlər bojicə mecit nemi bilən it eşəkləgə eqil bolup xorlanqan jər bu kyndyn başlap əmgəkci massisinin mədənij maarip ociqi bolup qaldi.

Qasim saat bir jerimlarda kejinki dərstə balilarni tən tərbijə ojuni ycyn holiqa ciqirip əzi sinip aldida ikki qolini beligə tutup balilarni qija—çija cuquruşup ojnaşliriqa amraqliqi kelip qarap turuşiqa dəndyn toqan semiz toruq atqa mingən bojniqa bəş atar asqan uzun bojluq, dyglək yzlyk qapqara şaptak burutluq kişi etini ojnutup cvşyp kelip Qasimnin rupurisiqa kelip ocuq ciraj bilən „Assalam“ dəp teşliq-amanliq sorasti. Atqa jenicə olturup elip Qasimqa qarap:

— Buradər! siz jezinin myəllimimu?

Dəp soridi, Qasim kylymsirəp:

— Şundaq—dedi. U kişi əzini „mən“ „d“ rajoninin militsijisi ismi Qabil dəp“ tonuştudi, Qasimmu işni etip qol berişi başqidin kərysti-də Qabilnin kəzigə qarap:

— Xizmət buradər Qabil?

Qabil jenidinjaqliqini ciqirip yzidiki canva tərlirini syrtyp aldirmaj:

— Buradər Qasimçan sizgə rajon maarip va rajon jaşkomi təripidin berilgən pakit—dəp jeniqa esiqan hərbi sumkisidin ciqirip uzatti. Qasim pakitni elip aldi kəjnigə qaraş bilən Qabul kylymsyrəp:

— Buradər Qasimçan, tamakiniz barmu? menin nasim jolda tygəp qaldi. Bolsa bir mihman qivatsiniz?

— Ba-ba mərhəmət qilin—dəp jenidin xalta bilən qəqəz ciqirip uzatti. Novət bilən əzimu buridi. Qabil tamakini tutaşturup dyrmydyr ikki—yc icigə aldi, otni Qasimqa tutti:

— Buradər Qasimçan jeza kenişinin idarisi qeni?

— Mana bu ocuq turqan işik, hazir rəis, katip ikkilisi ba—dəp Qabilnin menişqa təmşilişigə.

— Buradər Qabil, mən rajonqa barmiqinimqa xeli boldi, rajonda qandaq jeniliqlar bar.

Jeniliqlarni texi anlimidinizmu? Rajonda najti con jeniliqlar buluvatidu. U bolsumu biznin rajonda jər islahatini ətkyzys daqduqisi. Mən bygyn şu xuş xəvəni silagə etişqa kəldim. Axşam rajonluq məçlis bolup jeziiarni ocaşkilarqa bəlyp jər islahatii ətkyzyskə mərkəz okruktun əvətilgən kəmisijilərni bəlgilidi. Ətə əgynnyn icidə komisija ciqip qalsa kerək, şular ycyn jər çaj hazirlaş ycyn, xət xəvə əvətti.—dəp ornidin

qozqaldi. Qasim xoşal bolup—əlmən dostum, Qabil, mana bu rus xoş xəvə,—dəp rajon jaşkominin pakitini actidə oquşqa başladi.

Komsomol azasi Qasimqa! Jezinizda jər islahatinin jyz paiz onuşluq ətyşi ycyn jeza leninci jaşlirinin aktiv qatnişişini təmin qilişni Rajon jaşlar komitet sizgə təklip qilidu.

Buradər Qasim jezinizda jaşla jəcikisi jeni, jaşlar jetərlik əskən əməs, ularqa jər islahatinin əhəmijitini cysəndyrys, ulardiki sinpij tujquni oqutuş babida daklat ətkyzyn, cyşəndyryn, jaşlari cidiki sinipij tejişqa aqa bolun, bu vezipilərnin tygəl orunlaşturuş siznin şəxsi çavabgərliginizge iyklitilidu.

„D“ rajon jaşla komititinin məsyl katibi „Əlijup“

Tex katibi. Sidiqup.

Qasim bu qəqəzni pykləp jancuqiqa saldidə rajon maaripnin pakitini ecip oqusqa başlidi.

„A“ jeza kenişigə qaraşliq 21 nçi içtimaij tərbijə həm S/p qurs məktəp Mydiri və myəllimi Qasim Asim oqliqa! Rajon maarip təklip qilidu: I nçi kalindarliq işləp ciqiriş pilaniniz ça „Biznin jezida jər islahati degən altə saatlik temani kirgyzyp sinipta işləp ciqiş II nçi S/p qorsisidima hər dərisnin aldida kərgyzylgən temini tet saət icidə işləp ciqir. II nçi jezinizda jər islahatini ətkyzyş komisilirigə jər islahatini jyz paiz onuşluq ətkyzyş babida daima jardəmdə bolun.

Rajon maarip mydiri: „Əkvər“

Katip: „Hasan“

Qasim oqup bolup əz-əzigə „silə səl kecikip qəpsilə, bizlə bu işlarni bir həptə burun gezittə jeziloqan maqalə, xəvərləgə asasən çonqurup qojduq“ dəp kylymsirəp əcyş aldida turqan maxorkisini puqurutup—puqurutup tatip ojqa kətti, nətiçidə sundaq pikirgə kəldi, bygyn Partija və komsomol jecikisinin məçlisini ətkyzyp jeza batraqliri bilən billə komisijə kəlgəndə cyşyndyryş məçlisigə top bolup qizil tuq bilən berişqa hazirliq kəryskə, anqicə jeza jər-su və mallirinin məlumatinin kamdu kosalirini tygytyp təjjalaşqa degən ojqa kəldi.

Hoilida ojnap turqan balilarqa Qasim xoşalliq avaz bilən „haj... uki! beri kelinla, ojnap zerikmidinlamu? Bolunla, mən silagə qiziq bir xoş xəvə taptim, çyrvnla sinipqa səzləp berimən“ dedi. Balila ojnap hasira—ha myldəp, tələp, pişip kətkənligigə qarimaj jygryşyp Qasimni otturoja elisip cət-cəttin „etin Qasim aka, qandaq xoşxəvə, nədin tapiniz, qiziqmu?“ dejişip Qasim kəjnidin bir—birləp həmmisi sinipqa kiriştı.

Qasim balilarqa qarap ocuq ciraj bilən:

— Ukila silə əjnlaqa berip qosuqunlarni tojquzqac jeza icimlardiki komsomol aqinliriniani baslap kelinla bygyn komsomol jecikisinin umumij məçlisini qilip, məçlistə həmminlaqa etimən—dəp balilarni caj icişkə jeza

komsomollirini jiqişqa tarqatti. Balilar cət—cəttin „Qasım aka qiziq xoş xəvərmu, bizlərgə pajdiliqmu?“ dəp taqaşti, Qasın qiziq ukula tola qiziq. tuqulup silə anlimiqan, beşi aqirip, cişi saqrip ata—ananla kəmigən, mən etqanda silala əməs ata—ananlarninmu xoşal bolup put-qoli jərgə təgməj qalidu, dəp qaldi.

Molla Taşbaj hec qacan iş ystidə Qasim bilən məslətləşməsdi. Unin məslət'gimu muhtaç bolmajtti, bygyn jər islahati iştabidin Qabil arqiliq əvətilgən vəzipilər, bunun beşini ajlandudi. Bu iş ystidə qəjədin başlap qəjədə tygytyşni bilməj an tan bolup qaldi, bu iş ystidə ilgiri tin ojnutup kəlgən pikirlirinin işkə jarimasliqini ezila tujdi, idarisida olturqan çajda jaqactək qetip uzun olturup, ezicə nimidu ojlidi. Ojlap-ojlap bir „uh“ tatip ystəl ystigə, dygət, qələmgə, arilap katibiqa par par qaraştin başqa, hec qandaq qararqa kəlmidi. Katip bolsa, rəiskə qarap an—tan bolup, „cava jegən məşyktək“ rəiskə tikilip par-par qarap olturqandi. Unin kallisida hec qandaq oj-pikir joq idi. Unin oj—pikri Qabilnin qolida surquc bilən pecətlangən pakitni kəryp rəisnin „uh“ tatişini anlap yrkyp kətkəndi. Taşbaj kimdin məslət soraşqa, kimdin jardəm tələp qilisqa degən oj bilən, Qarişi baj, Tejip mydəris, Jaqup bajlarni kəz aldiqa kəltyryp əz-əzigə „ularmu menin qatarimda tygytylgycılə, ula mana qandaq jardəm fərsyn əzlirini saqlap qalsa con gəp.—dəp təvəndikicə nətiçigə kəldi: nimə bolsa şu boldi, jetip qalqicə etip qal degən, hər halda Əmyr bilən Maaripni qolqa elis kerək, basqila nimə bolsa şu bolsun, besiqa kəlginini kərə, Qarsi dəp, islam dəp, mudəris dəp, abrojimdin, jər—sujumdin, mal-mylkymdyn ajrilip qelisim axmaqliq, dəp katibiqa qarap.

— Uka sən nima qivatisən?—rəistin ikki saat icidə tujuqsuz ciqqan, avazdin katip cecyp:

— Hə...hə siznin bujruqinizni saqlap turumən.

— Jaxşi tur, ornindun! Biznin hojliqa berip jəngəngə etqin, tuzlap qo'qan tus tavuq (qirqul) lirini molraq besip, seriq jeqi bilən polo təjyarlisun, gyrycini mən barqandin kejin basa,—katip idaridin ciqqinida vaqit namazşamqa jeqinlasqandi. Sekritardin jigirmə minutcə kejin rəis edarisini quluplap ciqip məktəpkə qarap qədəm uzatti. Məktəp icidin Qasım, Əmyr, Işbaj, Tursun, Joldaş batraqla qatar tizilip ciqip kəldi.

Molla Taşbaj bularnin bu xilda tizilişip ciqip kelisini kəryş bilən jyrygi çiqqıtə qilip qaldi, ciraji birdinla tatadi. Sundimu sir bərməskə tirişip,

— Huj buradərlə! çəmaitinla cəm bosun, bir undan çəmlişip qapsiaqu—dəp xoşalliq avaz ciqadi. Əmyr-mu ocuq ciraj bilən:

— Hə şundaq boldi, bygyn jəcikimizniŋ bujru məçlisi bolqandi.

— Hə... hə... hə... jaxşi boptu, jaxsi boptu, durus pirqə jəcikimiz az kynninla icidə işlirini bir undan jolqa sevaldi,—dəp maxtaşqa kirisisi bilən Işbaj bunin sezini buzupla.

— Buradər maarip, bizgə ruxsət, əjdə azraq iş barid[illegible] dəp Eşbaj, Tursun, Joldaşla bulardin ajrilişip menişti, Qasım bulaqa qarap çiddi kərynyş bilən:

— Xop bomusa, qurusqa keləsilə?

Həmmisi coqan bilən-əlvəttə-əlvəttə—Joldaş kylymsirəp.

— Buradər maarip bygyn mən novətci, əjgə berip qiza icipla janimən.

— Əsan, jaşan ammilekin baliladin kejin qalsiniz bolmajdudə,—dəp əzini rəiskə əridi. Rəis kylymsirəp—Molla Əmyr buradər Maarip bilən qurustun kejin bizgə kiisənla, silagə salidiqan məslətim baridi,—dəp ikkisigə novətmu—novət qaridi.

Qasim məsilinin nimə ystidə ekənligini dərru sezip,

— Buradər rəis məslitiniz aldiraşliq, zəyr bolsa çysilə sinipqa kirəjli, qurs baliliri kəlgicə məslətlişip alalajmiz, qurustun kejin menin rajon maaripiqa va rajon jaşlar komititiqa jazidiqan işim bar,— dejişigə Taşbaj jelinic avaz bilən:

— Buradər maarip! menin məslətlisidiqan məsiləmni birdəmdila həl qilip bojmas, menincə xeli ojluşusqa toqri kelidu, şunlaşqa mumkyn qədər qurustun kejin barsanlar jaxşiraq bolar edi.

— Qasim Əmyrnin kenlini, ojini bilməkci bolup, unun kəzigə qaridi. Əmyr bu qarasnin mənisini dərrula tujup,

— Buradər maarip, haziroa jyryn, qurs başlanqicə əjgə berip qizə qilajli. ətigəndin beri iş bilən jyryp ac qalqansizdu, qurusnun dərsini tygytyp rəisninkidə barajli,—dejşigə molla Taşbaj Qasimnin rizaliq çavabini kytməstinla,

— Boldi bumisa, şundaq qilajli, şundaq bolsun buradər maarip,—Qasim kylymsyrəp—Məjli bolmisa qalsa senin işin qalsun dedinladə dejişigə ikkisi tən kylyşti, Taşbaj kylkə bilən:

— Haj maarip cyskyrəy [1]—dəp qojdi.

Qasim bilən Əmyr kəcki qurusnun oquşini tygytyp balilarnin taqilişiqa holiqa ciqişi bilən, rəisnin disijari bilən oqli joqan, joqan dərəngini sərişip joquridin pəskə cyşysti.

Bula toppa-toqri panar tutup turqan Əmyrnin jeniqa kelip rəisnin oqli—Əmyrka! dadam sizni maa ipni elip capsaniraq kəlsyn dəp, bizni əvətti çyrynla,—dəp qarişip turuşti.

Əmyr erylyp işikni quluplaş bilən avarə boluvatqan Qasimqa qarap—Buradər maarip rəis palvanni qişqa tip əvətiptu, dəp indəşti.

— Barmisaq bolmas əmdi,—dəp bulaqa qarap mandi. Əmyr balilarqa „silə ketiverinla, biz kəjninladin jetip barimiz“ dəp joiqa saldi. Qasimqa qarap josurun avaz bilən:

— Həçəp bygyn bizni məslətkə qisqirip qaptu həjranmən,—Qasim kylymsirəp—Həj dostum jeza kenisi şu kyngica din, xorapat ociqi bolup

[1]) Disijar: jygy jetimqa jygridiqan caka.

Taşbajnıŋ jələkliri bajla, ruhanila edi u bəqərəzlə toqiniŋ sesip tygigənligini əmdi tujuşti, bygyndyn başlap jeza mədənij—maarip mərkizi bolup, jeziniŋ hajat—mamati kəmbəqəl batraq, pirqə kamsamollarnıŋ ixtijariqa ətti. Bununŋ həqıqətligini isbat qiliş ycyn rəisniŋ məslətkə qişqirişini delil tatuq, eqirliqlarni cididuq, jenilmidyk, aqivəttə jəndyk, şundaq ə.nəs.nu. — dejşigə Ə.nyr „hə... hə... hə... toqri, toqri...“ dəp kətti.

— Siz ojlimanki u tylkə bizni biziniŋ pajdimizqa bolidiqan işkə məslətkə qişqadi dəp, u bizni qolqa elip qandaq iş bomisun əziniŋ pajdisiqa ışlitiş ycyn qişqaqini, bu mən bu jeziqa turqunumqa bəş, altə aj bolsimu bu xainniŋ xuj-pəjlini bəş qoldək bilivaldim, — dejşigə Ə.myr cin kənlidə ciqirip:

— Bəli . . . qajilmən, həqiqətən zirək jigitkənsiz. Mənmu sizni sinidim, cidamliq, puxtə jigit ekənsiz, əgər bu jeziqa sizdin başqa səlginə bosraq kişi kəlginidə bu toŋquzlar alla qacan çenini Ba-ba taqniŋ şamiliqa selip sorvatatti. Siziŋ jeziqa kəlginiŋiz xususən bizlə ycyn coŋ bəxit boldi, siziŋ sajinizda aq-qarini bajqajdiqan bolduq, sinipniiŋ nimikənligini cyşəndyk. Taşbaj əmdi coŋciliqini qip kərsyn, mehrisin ojnitip baqsun, qeni biz kərəjli, jər islahitidin aman-isən quluIsun, hec kim, hec nimə deməj jutaciliq qip kərsyn, şunduma pytyn bajliqlirini ciqaquzup, əzini huquqsiz qilip icini teşiqa ərimisəm hesap əməs.

— Dejişigə Qasim—hə, hə, hə, . . .

— Mana bu səzyŋizgə mən qailmən, əsli kammunis bolşevik mana şundaq boluşi kerək,—dəp gəp biIən Molla Taş bajniŋ qorusiqa jetip qalqanliqini səzməj qaldi. Bular holiqa kirişi biIən Palvan halida saxlap turqanqa bulaqa „dadam memanxanida“ dəp jol kəsytyp berip memanxanlniŋ işigini acti. Molla Taşbaj gylxan tyvid n cacrap qopup, işik tyvigə səkrəp kelip.

— Kelin buradər maarip, kelin Mulla Ymyr, — dəp hyrmətləp kətti, bulamu sipaqina qelin selinqan qizil ədləs kərpə ystigə ətyp oltardi, Taşbaj gylxanniŋ sol təripidə olturup oqliqa.

— Haj Palvan dastixan aciqqin.

Palvan ucqandəkla əjgə kirıp kətti.

Gylxan tyvigə qojulqan kəpini kərgən, bu memanxaŋida kəp olturuşlada tola xizmət qiqan nurqun sirlani əz icidə arzi datsiz saxlıqan tilsiz qeri qizil mis caçuş u caçuştə caj tinimsiz şın-şın mənisiz avaz bilən pyr pyr ho ciqirip ərzi dadini etmaqta.

Mulla Taşbaj əziniŋ jenida turqan joqan aq cəjnəkkə bir oc kək cajni dəmləp ystigə cacuştin su qujdidə ot təptigə jeqinraq iştirip qojdi. Palvan dastixanni dadisiqa uzatti. Taşbaj dastixanni eliş bilən Palvanqa.

— Apaŋ aşni dəmlidimu?

— Hə—Taşbaj dastixanni jejip.

— Qeni buradərlər dastixanqa qaranla. dəristə turıp ciqqan siladu.

— Ulamu naza pazini qarip qojup dastixandiki rənmi-rəŋ jəl-jemiş nazu-nimətləni jejişkə kirişti, dastixanda nazu- nimətlərniŋ kəpciligi Ə.myrniŋ hajatida birinçi mərtivə kərynişidi. Taşbaj məxsus kokcaj cinilirigə cajni qujup aldi-aldiqa qojup ciqti. Bulamu „eliŋ“—„eliŋ“, „beqiŋ“—beqiŋqa qarimaj kənli tatqinicə jejişti, joqan aq cajnək caçuştun ikki qetim ystylynyp, ycynçisigə kəlgəndə başlap Qasim cinisini dym kəmədi. Ə.myrmu jana birni atuq icip toxtatti. Ikkisi dəmmi dəm Taşbajqa qilpal-qilpal qarimaqda, bununŋ məslət pariŋi qacan ciqarikin dəp kytməktə, Taşbaj bolsa nədə colida toxtitimajdiqan gəp səzlə bilən əzmisini əzməktə. Şu kəmgicə bula aldida hec kərylmigən xoşxojluq bilən səzləp-səzləp səzini tygətəlməjdu, axirida səznyn ucini əziniŋ şəxsi turmuşiqa əkilip taqap çymlini atisi bilən inislniŋ əlginidin başlidi, nəticidə yc aqa-ini ottirsida miras bəlyşyp ikki disətinidin jər, birdin at, bir seqin kalisiqa egə boluşup şununŋ daramiti arqiliq risqi—rozisini kəcyryvatqanliqiqa kelip toxtidi. Ikkisiniŋ kəzi bir-birigə ucrişip Taşbajniŋ pəlsəpəsidin Taşbajqa tujdumastin kylyşti. Qasim jeza batraqliri cakar, cupanliri [1]) padici, ilqicilirinin joşurun bərgən məlymatliri bojica məlym bolqan jigirmə desə jərni, ikki bajtal, bir qara arqimaqni, laltə işçi atni, yc qoş həkyz bilən on mozajliq inəkni alti jyzləp jajlaqta jajlap jyrgən qoj qozilarni pəjədin jiqdiniz u kimniŋ mirasi dəp saval berəjberəj dəp aqzini çypləp toxtimaqta, nətiçidə nimə dəjdikin dəp ikkilisi həq-həq ras, ras qiin halla dəp bunuŋ səzigə otta qoquşun erigəndək eciniş qijapəttə səzini tinşimaqta. Palvan lyngə cegən cilapcinni kətyryp kirip dadisiqa qarap indəşti.

— Dada aş təjja boldi, apam qol caqaşsa boludu dəjdu.—Molla Taş baj ornidin səkrəp turup „qeni buradərlə qol caqişajli“ dəp balisiniŋ qolidin cegynni elip başlap Qasimniŋ qoliqa su qujdi. Palvan ciqip joqan seriq mis tavaqqa dogulanqan poluni bəllirini egip aremlar kətyryp kirdi. Taşbaj jana ornidin qopup tavaqni qolqa elip otturqa qojup gəsini toqraşni ə.myrdin soridi, Ə.myr xop-xop dəp jəulirini tyryp jenidin kona aqirip kətkən qilapidin qeri qara sapliq picaqni ciqirip elip Palvanqa caqaşqa uzatti. Palvan jujup uzatti. Taşbaj palvanniŋ cıqışiqa ruxsət işarisini qildi. Palvan ciqip kətti.

Taşbaj jelinic avaz va qijapəttə ikkisigə qarap:

— Buradərlə əgər əjipkə burumisanla mən əkyni rajonqa barqınımda ətəj siləni kənlymdə pykyp, silə, ycyn dəp, bazaliq əkəgəndim,şu kəmgicə silə bilən azadərək olturup hic munduşalmiduq, bygyn vaxti-saati

[1]) Copan—qojci

Taşвajnıŋ jeləkliri вajla, ruhaniia edi u вəqərəzlə toqinin sesip tygigənligini əmdi tujuşti, вygyndyn вaşlap jeza mədənij—maarip mərkizi вolup, jezinin hajat—mamati kəmвəqəl вatraq, pirqə kamsamollarnin ixtijariqa ətti. Bunun həqıqətligini isвat qiliş ycyn rəisnin məslətkə qişqirişini delil tatuq, eqirliqlarni cididuq, jeŋilmidyk, aqivəttə jəndyk, şundaq ənəsnu. — dejşigə Өmyr „hə... hə... hə... toqri, toqri...“ dəp kətti.

— Siz ojlimanki u tylkə вizni вiznin pajdimizqa вolidiqan işkə məslətkə qişqadi dəp, u вizni qolqa elip qandaq iş вomisun əzinin pajdisiqa ışlitiş ycyn qişqaqini, вu mən вu jezida turqunumqa вəş, altə aj вolsimu вu xainnin xuj-pəjlini вəş qoldək вilivaldim, — dejşigə Өmyr cin kənlidə ciqirip:

— Bəli . . . qajilınən, həqiqətən zirək jigitkənsiz. Mənmu sizni sinidim, cidamliq, puxtə jigit ekənsiz, əgər вu jeziqa sizdin вaşqa səlginə вosraq kişi kəlginidə вu tonquzlar alla qacan çenini Ba-вa taqnin şamiliqa selip sorvatatti. Sizniŋ jeziqa kəlginiŋiz xususən вizlə ycyn con вəxit вoldi, siznin sajinizda əq-qarini вajqajdiqan вolduq, sinipniin nimikənligini cvşəndyk. Taşвaj əmdi conciliqini qip kərsyn, mehrisin ojnitip вaqsun, qeni вiz kərəjli, jər islahitidin aman-isən qutulsun, heckim, hec nimə deməj jutaciliq qip kərsyn, şunduma pytyn вajliqlirini ciqaquzup, əzini huquqsiz qilip icini teşiqa erimisəm hesap əməs.

— Dejişigə Qasim—hə, hə, hə, . . .

— Mana вu səzynizgə mən qailmən, əsli kammunis вolşevik mana şundaq вoluşi kerək,—dəp gəp вilən Molla Taş вajnin qorusiqa jetip qalqanliqini səzməj qaldi. Bular holiqa kirisi вilən Palvan halida saxlap turqanqa вulaqa „dadam memanxanida“ dəp jol kəsytyp вerip memanxaninin işigini acti. Molla Taşвaj gylxan tyvidin cacrap qopup, işik tyvigə səkrəp kelip.

— Kelin вuradər maarip, kelin Mulla Ymyr, — dəp hyrmətləp kətti, вulamu sipaqina qelin selinqan qizil ədləs kərpə ystigə etyp oltardi, Taşвaj gylxannin sol təripidə olturup oqliqa.

— Haj Palvan dastixan aciqqin.

Palvan ucqandəkla əjgə kirip kətti.

Gylxan tyvigə qojulqan kəpini kərgən, вu memanxanida kəp olturusada tola xizmət qiqan nurqun sirlani əz icidə arzi datsiz saxliqan tilsiz qeri qizil mis caçuş u caçuştə caj tinimsiz şin-şin mənisiz avaz вilən pyr pyr ho ciqirip ərzi dadini etmaqta.

Mulla Taşвaj əzinin jenida turqan joqan aq cəjnəkkə вir oc kək cajni dəmləp ystigə caçuştin su qujdidə ot təptigə jeqinraq iştirip qojdi. Palvan dastixanni dadisiqa uzatti. Taşвaj dastixanni eliş вilən Palvanqa.

— Apaŋ aşni dəmlidimu?

— Hə—Taşвaj dastixanni jejip.

— Qeni вuradərlər dastixanqa qaranla, dəristə turup ciqqan silədu.

— Ulamu naza pazini qarip qojup dastixandiki rənmi-rəŋ jəl-jemiş nazu-nimətləni jejişkə kirişti, dastixanda nazu-nimətlərnin kəpciligi Өmyrnin hajatida вirinçi mərtivə kərynişidi. Taşвaj maxsus kokcaj cinilirigə cajni qujup aldi-aldiqa qojup ciqti. Bulamu „eliŋ“—„eliŋ“, „вeqiŋ“—вeqinqa qarimaj kənli tatqinicə jejişti, joqan aq cajnək caçuşun ikki qetim ystylynyp, ycynçisigə kəlgəndə вaşlap Qasim cinisini dym kəmədi. Өmyrmu jana вirni atuq icip toxtatti. Ikkisi dəmmi dəm Taşвajqa qilpal-qilpal qarimaqda, вunun məslət parini qacan ciqarikin dəp kytməktə, Taşвaj вolsa nədə colida toxtitimajdiqan gəp səzlə вilən əzmisini əzməktə. Şu kəmgicə вula aldida hec kərylmigən xoşxojluq вilən səzləp-səzləp səzini tygətəlməjdu, axirida səznyn ucini əzinin şəxsi turmuşiqa əkilip taqap çymlini atisi вilən inisinin əlginidin вaşlidi, nəticidə yc aqa-ini ottirsida miras вəlyşyp ikki disətinidin jər, вirdin at, вir seqin kalisiqa egə вoluşup şunun daramiti arqiliq risqi—rozisini kəcyryvatqanliqiqa kelip toxtidi. Ikkisinin kəzi вir-вirigə ucrişip Taşвajnin pəlsəpəsidin Taşвajqa tujdumastin kylyşti. Qasim jeza вatraqliri cakar, cupanliri [1]) padici, ilqicilirinin joşurun вərgən məlymatliri вojica məlym вolqan jigirmə desə jərni, ikki вajtal, вir qara arqimaqni, laltə işci atni, yc qoş həkyz вilən on mozajliq inəkni alti jyzləp jajlaqta jajlap jyrgən qoj qozilarni pəjədin jiqdiniz u kimnin mirasi dəp saval вerəjвerəj dəp aqzini çyplən toxtimaqta, nətiçidə nimə dəjdikin dəp ikkilisi həq-həq ras, ras qiin halla dəp вunun səzigə otta qoquşun erigəndək eciniş qijapəttə səzini tinşimaqta. Palvan lyngə cegən cilapcinni kətyryp kirip dadisiqa qarap indəşti.

— Dada aş təjja вoldi, apam qol caqaşsa вoludu dəjdu.—Molla Taş вaj ornidin səkrəp turup „qeni вuradərlə qol caqişajli“ dəp вalisinin qolidin cegynni elip вaşlap Qasimnin qoliqa su qujdi. Palvan ciqip joqan seriq mis tavaqqa dogulanqan poluni вəllirini egip aremlar kətyryp kirdi. Taşвaj jana ornidin qopup tavaqni qolqa elip otturqa qojup gəsini toqrasni өmyrdin soridi, Өmyr xop-xop dəp jənlirini tyryp jenidin kona aqirip kətkən qilapidin qeri qara sapliq picaqni ciqirip elip Palvanqa caqaşqa uzatti. Palvan jujup uzatti. Taşвaj palvannin ciqişiqa ruxsət işarisini qildi. Palvan ciqip kətti.

Taşвaj jelinic avaz va qijapəttə ikkisigə qarap:

— Buradərlə əgər əjipkə вurumisanla mən əkyni rajonqa вarqinimda ətəj siləni kənlymdə pykyp, silə, ycyn dəp, вazaliq əkəgəndim,şu kəmgicə silə вilən azadərək olturup hic munduşalmiduq, вygyn vaxti-saati

[1]) Copan—qojci

jətkənciqikən, çamaitimiz çəm bolup qaldi. Əgər ruxsat qilsanla, bazaliqimni siləgə təqdim qilsam, dedi Ömyr nimə dejişini bilməj turuşiqa Qasim səlginə mıjiqida kylyp Ömyrgə bir qarap Ömyrniŋ Taşbajqa qarap aqzi ecilip qalqanliqidin teximu qaqaxlap kylyp:

— Məjli—məjli rəis aka ətəj bizgə dəp əkəgən bcqandin kejin kərişimiz kerək. Molla Taşbaj ornidin cacrap turup icidə qolqa rasa cyşyrydıqan boldum dəp jyk aqisidin bir budulkini elip Qasimniŋ qoliqa tutquzdi, (poluniŋ yzlyksiz hori, joqurqa kətyrylməktə) Qasim ajlandurup qaraş bilən butilkidiki bəşjultuznuŋ surilirni keryp kylymsyrəpi

— Rəis aka buni nimə qilimiz?

— Buradər maarip va Molla Ömyr meni xursən bosun desənla, icişəjli Özənlaqa məlym bu istəj eciş və salamətlik ycyn jaxşi nimə—dəp pəkisiniŋ burmisi bilən ecip Qasimniŋ qoliqa jandurup uzatti. Qasim „joq rəis aka, cinigyli siz boluŋ", „jaq siz boluŋ, cynki sizgə atalqan" dejişti. Ömyr Qasimniŋ buniŋ icişkə aktiv qatnişivatqanliqiqa həjran bolup; par-par, paqirapla qaldi, „bu qandaq icimlikkinə" dəp həjran boldi. Ömyr öz hymridə mysəlləsni aqinilirini najiti qijin qistiqiniŋ arisida qelip bir cinidin ikkila qetim ickəndi.

Qasim cinigə qujuşqa başlişi bilən aş ystidin bir qolnuŋ təşini açritip elip Qasimqa təjjarlap tudi. Ornidin səkrəp turup taza, qarmuc bilən mıçilqan, jiptəkn ozuk toqralqan pijaznimu əkilip aldiqa qojdi: Qasim taşbajqa qarap.

— Rəis aka, siz bizni əsləp əkilipsiz, bizmu sizni xoş qiliş ycyn icisimiz, iekin zorlaş joq, hər kim tavicə-dəp Taşbajniŋ pilanlirini buzdi.

Taşbaj Qasimniŋ çıqdi cinaj bilən qəti sözigə qın qılalmaj qaldi.

Ömyrmu caqqanliq bilən piliktək qilip qiroul gesiniŋ ysini toqrap aş ystigə besip tərtinçisini yckə belyp aldi-aldiqa qojusti.

Qasim baslap hec bir səskənməstin qujqinini kətədidə Taşbajniŋ icis texnikisigə həvəs qildi. Aldidiki pijazni aqziqa selip şorap turup gacur-gucur cajnap jutup etip, təstin bir ikki cişləp Taşbajqa qujdi. Özi gəsni başqila iştəj bilən jejişkə kirişti, nəvət bilən Ömyrgə sozuldi. Ömyr alajmu amajmu dəp madıxida bolup turup „məjlıla keryp paqaj" dəp elip səskinip, səskinip aranla jutti. Qasim budulkini ikki ajlandurup cətkə elip qojup iştəj bilən aş jejişkə kirişti, yc qol təmycinin qoş bazqinidək nəvətma nəvət cyşyp ciqişqa rasa qiziqinida jana birdin Taşbaj ikkisi kətyrysti.

Aşqa teximu iştəj bilən kirişti. Cəttin qarap turqan kişigə geş gyrycni cajnimaj jutivatqandək bilinətti.

Joqan legən haj hujdigicə jerimlap kətti. Qasim özini şundaq dənsəp qarap səl toxtilip qalqiqandək keryndi, səl özini buşutup elip jana kirişti.

Molla Taşbaj budulkiniŋ bastikidin az-az jana bir jyryşini jalurup soridi, tətincigə jana . . . . budulkida təttin biricə qəldi.

Aşmu Tavaqniŋ təttin biricə qıldi, Ömyr. Qasim astin cətnəşti. Taşbaj astin elişqa qistidi, budulkiniŋ təgə ketişini soridi, zolidi. Qasim huzyr etti, ikkisi nəvətmə-nəvət lyngigə qol etişti. Molla Taşbaj Qasimni əmdi qolqa cysyryş mymkyn, kəjplik boldi, dəp asasi məxsitini etişqa iştəj bilən sözgə kirişti.

— Buradərlər, menin etişqa xaliqan məslətim şunundin ibarət. Özənlaqa məlym, əl icidə şundaq bir təmsil bar... Quş qaniti bilən ucup quriqi bilən qonudu" dəjdu. Nəq sunuŋqa oxşaş ta sukyngicə şu jezida mən qanatsiz quruqsiz bir jigitdim. Jutaciliq işlirida naiti qijinciliq hallarqa cystym. Molla Ömyr sizgə məlym, mən yc jildin beri jeza kinisiniŋ rəisi bolup kivatqan bolsam ta şu kyngicə degidək basmici degən xain vizdansizlar bilən, kecini kecə, kyndvzni kyndyz deməj elisip kəldim Əl bolsa nadan, sundaq eqirliqlarni kəcyrvatqan bolsammu kənyl vcynmu qandaq haliŋ, nimə qivatisən. deməjdu, hazirqi kyndə u eqirliqlardin qutulduq. Aqivəttə buradər maarip siz biznin bəxtimizgə kelip jutaciliq ilmi maarip işlirigə tola aktiv qatnişip meni xeli eqirliqlardin azat qildiniz. Sundumu əl nadan qanca xizmət qilsaŋmu, çan kəidərsənmu, qədriŋgə jətməjdu. Hazir bolsa siziŋ həriktiniz arqisida, Ömyr molliia dək bir nəccə bradərlə xət savatliq bolup jetisti. Camaət işlirinizmu jolqa selinip məktəb, pirqə, kamsamul iəcikiliri təşkil qilindi, bunduŋ kejin alaqimizni bir-birimiz bilən teximu cinitip jezinin əlnin avatciligi ycyn bəl baqlap işkə kirissək dəjmən, bvgvn ətigən raion jər islahat istapidin, jezanlarda jər islahatini ətkyzyş ycyn ətə, əgvn kəmisə ciqidiki sunuŋqa əj çaj təjjəlanla. Jeza təşkilatliriniŋ jardimi arqiliq jeza kəmbəqəl batraq, ottur dexanlarniŋ qatnişi arqiliq jər islahitini onusluq ətkyzyş ycyn pytyn mymkynlvklirini tepiŋla, dəptu: Əlvəttə bu eqir vezipini orunlasturus ycyn silənin jardimiŋla bolmusa, meniŋla qolumdun hec nimə kəlməidu. Suŋ'aşqa mən silənin jardimiŋla II nçi silə bilən dosluq alaqəmni teximu cinitis ycyn hər bir işni silərniŋ məslətiŋla boiica məslətlişip isləş ycyn məslətkə qişqaqandin- Qasim Ömyrgə qilpal köz jygytti.

— Bradər rəis; siz bizdin məslihət sorap qisqarqininiz vcyn təxmət, əmgəkcilərnin avətciligi və ulaniŋ mədəni, maariplniŋ kətyrilişi kerək, baj, əski əmətdar, rohani tiriktaplarniŋ typ tomiri bilən ioqutuş bolidu, kecə və kyndvz işləşkə biz daima təjja, bellmiz məkkəm baqlanqan.

— Kəmisigə təjinləş isidə jezimizda tam əj joq bolqan təqdirdə moşunuŋqa oxşaş əski tam, mən tət boz əj tepişqa dəp ojliqandim, undaq jaxşi əjləma joq, qəjədinma tapamiz.—Ömyr tujuqsuzdunla bunuŋ savaliqa çavap ornida.

— Bəli molla Taşbaj... yc jildin beri kimlərdə jeni boz əj barliqini bilməmsiza. Islam inçiqnin, Qarşi kallinin, Jaqup xotun baznin, Tejip mydərrislərnin, ikkidin əji bar, əziniznin akisi Abdiraxmannin ikki boz əj bar, şu əjlərnin həmmisidə əziniz mijman bolup ciqqan əjlər, şunuqimnu baş qatuqan barmu. Ətə ətigən əzynizgə bujruq berin, əkilip tikilip berip kətsyn-dejişigə jyrygi çiqqidə qilip icidə həj „tonquzla" dəp qojdi. Gəpni başqiqa burup, jana sinaş məxsiti bilən.

— Jər islahat kəmisijisigə jezidin kimlərni vəkil qip kirgyzəli?-dejşigə Qasim buni sinimaqci bolup.

— Bu həqtə siz jut atisi bolqandin kejin ojlap qojqininiz bardu, jutnun jaxşi jaminini bizgə qariqanda siz jaxşi bilişiniz kerək.

— Menin pikirim şundaqraq, jut icidə abrojluq, gəp səzi çajida, əl səzini tinlalajdiqan kişilərdin kirgizsək dəjmən.

— Ikkisi birdinla toqri ojlapsiz, toqra, şundaqlardin kimlə bar?.

— Əgər siləgə toqri kəlsə, menincə şu kişilə Islam Qarşi Narbuatila bolidu. dejişigə Əmyrnyn kəzi paqirap ketip, ixtijarsiz vaqirvatti— aha... haha... bəli toqra ojlapsiz, bəriləni qilimiz dəp, qolumizdiki qojlarnimu bərilərgə baqquzup qojmaqcikənmizdə. Rəis, jər islahitiqa əziniz cyşnəmisiz, əlvəttə cyşynisiz, bu bulidiqan iş, xətni toj, qiz toj əməs, bu sinipi kyrəş—jər inqilabini ətkyzyş məsilisi, şundaq bolqandin kejin həmisigə jardəmcilikkə batraq, caka, kəmbəqəllərdin attişimiz kerək, menin pikrimcə yc jezidin yc kişi kirsə boldi.

Jəcikidin həm batraq bolqanliqi ycyn Is baj kirsyn, ikkinçisigə jezimiz bilən tamam tonuş bolqan, pirqə, kamsamul azasi Maarip kirsyn. Cakalardin Tursun kirsyn, qeni nimə dəjsiz maarip?.

— Buradər rəis, mən Əmyrgə qoşulimən, lekin mən mundaqma qatnişidiqan kişi menin ornumqa əzi kəmbəqəl dixan, jezinin jer-syjini bəş qolidək bilidu Usypaka, şu kişi kirsyn, dejşigə Taşbaj qum jutqandək qiqqitə bolup qaldidə əz ezigə „bu tonquzlarni qolqa alimən degicə elyp tirilimən dejiş kerək" dəp qojdi.

Qasim Taşbajnin bu axmaqliqiqa hajran bolup.

— Buradərlə, məsilə həl, vaxmu xeli bolup qaldi—dəp qozqaldi. Taşbajnin icidə tonquz qopuvatsimu teşida.

— Vaj olturunla bir cinidin caj icəjli—dedi. Əmyr holisidin ciqa ciqmasla Qasimqa.

— Bu taza axmaq ikənqu, bizni məs qilip qolqa almaqci bolup əzi məs bolup qelip, sijasitini bildyryp qojdidə, mana axmaq. Sizmu karamət aşqandəkla etqan ekənsizdə, qaraqa tonquzni toxta az qalduqu, icinni teşingə erimisəm hisap əməs, dəp əjigə, qarap jyz tutti.

Turmuşi və ədəbij xizmiti.

Hezim Iskəndərup inqilaptin kejin jetişkən jaş şair. U 1925 nçi jillardin jazqili başlajdu. Bunin şeirlirinin həmmsii degidək „tetik" imzasi bilən besilidu.

„Tetik" nurqun şeir jazdi. Unin şeirlirinin tolusi jezini xususən unin etizlirini, u jərdiki silərni təsvirləjdu. Sunin ycyn „tetik"ni etiz sairi disimu boludu. Unin sevəvi şair jezida, etizda tuqulqan, etizda əskən, sunin ycyn etizni jaxşi kerydu, uni maxtajdu, təsvirləjdu. Amma u maxtiqanda mescanlarca maxtimajdu, bəlki unin təsvirliri, maxtaşliri əmgəkkə baqlanqan. Gylymnin əmgək qizi ekənligi unin joqan kətmənni kətyryp səhərdə cənək tartip, əstən bojida su ecip, işləp jyrgini ycyn uni jaritidu. Tetiknin şəhər, zavut-pabrika şəhər bilən jeza alaqiliri, partijinin rəttiki məsililiri, sotsijalizm qurulişi toqrisida jazanq şeirliri bar.

Tetiknin seirliri tolaraq qisqa, jenik, xəliq tili bilən jezilişi, ahanlik, qapjəgə ustuluqi bilən qimmətlik və şu xusuisjitliri bilən ajrilidu. Unin seirliridə oxşutuş kəp, amma istiarə joq degidək haldə.

Tetiknin seirlirinin həmmisi degidək tizmə joli bilən jezilqan.

Tizmə toqrusida.

„Tetik"nin şeirlirini Məmin Hamrajupnin; L. Ənsarinin, Ə. Myhəmmədij və başqilarnin hekajiliri bilən selişturup qarisaq, bularnin taşqarqi tyzylyşi təripidin bir-biridin pərqi bar ekənligini kerymiz. Məmin və başqilarnin hekajiliri *cacma* joli bilən, „Tetik" əsərliri *tizmə* joli bilən jezilqan.

Bu pərqnin nimidin ibarət ekənligini biliş ycyn „Tetiknin" „Gylym" degən şeirni kərsytəjli. Unin şeiri taşqarqri təripidin məlym parcilarqa

вəlyngən. Bu parcilarnin hər вiri məlym вir вaqliniş вilən вaqlanoan tərt joldin iвarət. Bu вaqliniş nədə?

Həmmədin ilgiri вu вaqliniş mənada, cynki hər вir tərtlyk tizmidə вəlgylyk mavzu вar. Bu səz ujuşmisinin ajrim parciliri jəni hər вir tyrgək arisida kickinə məna вaqliniştin вaşqa jana вaşqa вaqlinişmu вar. Bu вaqliniş şunindin iвarət: hər вir tyrgək ajiqida *вir xil tavuş вeridiqan* вoqumlaroa egə вolqan çyp jollaroa açrilidu. Məsilən: „jatattim, anlattim" degəndək.

Pytmə səzlərnin вoqumliridiki mundaq вir xil tavuşlar *qapijə* dəp atilidu. „Tetik" şeiridə hər tərtlyk вir jol atlap qapijida вolup kəlgən. Hər вir tizmə joliqa *misra* dejilidu.

Buniŋdin taşqiri hər вir tizmə jol, (misra), вəlgylyk əlcəmdə вoludu, jəni вirinçi misrada qanca вoqum вolsa, ikkinçi misradimu şunca вoqum вar.

Gylymni kərdym
Əstəŋ вojida,
Jəŋlə tyrylgən
Kətmən qolida.

Bu tizimniŋ hər вir misrasi 5 вoqumdin iвarət. Tizmidiki вu halni tizminiŋ *əlcymi* dəjmiz. Hər вir misraniŋ otturulirida вir jaki ikki toxtaş orni вoludu, вuniŋqa *turuq* dəjmiz.

Biz əlcəmni muzikida, jyryş vaqtida, saat qiliniŋ hərikitidə, maşinilarniŋ işidimu kərymiz. Tizmidə əlcəm, вoqum və turuqlarnin вir təkşi və tərtiвlik qajturuluşiqa asaslanoqan вoludu.

Bundaq təkşi qajturuluşni вiz cacmida kərməjmiz.

Demək, tizmilər cacmilardin ikki asasij вəlgə вilən açrajdu: tizmidə qapijə həm əlcəm вoludu. Biraq qapijiniŋ dajimij вəlgylyk qelip qilip elip вolmajdu, cynki qapijisiz tizmilərmu joluqudu.

Biz jəndyk.

Biz jəndyk, jeniв вarimiz,
Jeŋi turmuş dyşmənlirini.
Oŋtəj-toŋtəj qilimiz,
Çəвir-zulum dunjasini.
Biz jəndyk, icki uruşlada,
Qanliq soquşlada,
Qizil əskər, joqsul ycyn,
Qajtmajdu celişlada.
Biz əktəвir cecəkliri,
Dunjani gyl ətkycilə,

Ərkin, azat, turmuş ycyn,
Harmaj-talmaj, celişqucila
Biz juqsulla вaturi,
Tar turmuşni ugatqucila,
U qəpəs zindanlani,
Joq etiв вuzqucila.
Biz əsdyk əsyв вarimiz,
Dyşmənlərni jeniв вarimiz.
Kyn sanap, alqa qaraв,
Taŋ nurini sepip вarimiz.
Toralqu joq, jol ocuq,
Biziŋ qolda qizil tuq,
Alqa camdaв, ilgiriləjmiz,
Biz cacimiz qizil nur.
Dysmən вizni jeŋəlməs,
Biz əktəвir ucquni.
Bizgə qarşi turalmas,
Biz joqsulla вaturi.
Bygyn вiziŋ tynimiz,
On ikkigə atlajmiz.
Çəвir zulum orniqa,
Azat turmuş tyzəjmiz.
Dyşmənlərni joq qiliв,
Əktəвirni gykyrtyp
Pytyn dunja ystigə,
Qizil tuqni qadajmiz.

Gylym.

Kəkləm вaharda,
Taŋ atar caqda,
Gylymni kərdym,
Keŋ etizliqta.
Joqan kətmənlə,
Ərkin qolida,
Gylym tinmajdu,
Is кəв caqlida.
Gylymni kərdym,
Əstəŋ вojida,
Jəŋlə tyrylgən,
Kətmən qolida.

Ərkin etiznin,
Kəp-kək вaqrida,
Işləjdu, Gylym,
Kən etizliqda.
Işləmsən Gylym,
Cənək tətqanda,
Kəp-kək etizni,
Bostan ətkəndə.
Iş dosti Gylym,
Seni jarattim.
Isindin tatliq,
Ilhamla aldim.

Qaraв qalsun.

Həj! silə jeza вatraqliri,
Işcan qoşcila,
Bygyn kenəş sajlamliri,
Silənin jezilada.
Jeza joqsulliri,
Kenəş sajlamlirida,
Qoloqa-qol вerinla,
Qaraв qalsun вaj akamla.
Jeza xotun-qizliri,
Jaş kamsamolla,
Bygyn silə həmminla,
Kenəs sajlamliriqa!
Həj! silə işcan dexanla,
Tap-tap jyrynla!
Өmlyk вolunla!
Qaraв qalsun вiznin dysmənlə.
Bajla işanla,
Joqan qosaqla,
Bygyn kenəş sajlamliriqa,—
Kirmisyn вiznin arimizqa.
Qoscila, jeza joqsulliri,
Birlişiв işlənla!..
Birlik saqlanla!..
Cirajliq ətkəj вiznin sajlamla.

SSSR XƏLQLIRI ƏDƏBIJATI.

Kenəşlər əlkisidə qerindaş xəliqlər (Uкrajina, Belorusijə, Өzвək, Taçik, Tatar, Qazaq, Tyrkmən və вaşqilar) nin ədəвijati kyndyn-kyngə əsyva idu.

Kenəslər həkymiti, SSSR xəlqlirini natişa hakimijiti dəvridə həkym syrgən millij ezilislərdin qutuldudi. Bu hal millij ədəвijatlarnin əsyşigə sevəpci вoldi. Qatar millətlər əzliri ycyn dələt myəssəsilirini ecilmas вalilirini əz ana tillirida oqutalmas və pən sənətlirini tərəqqi qilduralmas edi. Partijə və kenəşlər həkymitinin sijasiti вiznin ittipəqimizqa kirgən xəlqlərnin mədənijitini hər xil jollar вilən tərəqqi qilduruşqa qaritilqan.

Bu xəliqlərnin jazquciliri əzlirinin əsərliridə əz ana tillirida əz millij turmuslirinin xususijətlirini təsverləjdu. Şunin вilən вillə ularnin jollirimu umumij jol; вu jol вolsa, jeni turmus, sotsializliq qurulişi ycyn celiş. Şundaq qilip вəzi вir jazqucilar proletarijat dunjasiqa qaraşni cin rəvyştə əzləştyryp, əz əsərliri вilən sotsializim ycyn əktip syrəttə celişquci вolup ciqişidu. Amma вəzi вirliri—вu, dunjaqa qaraşni pat əzləştyryp almastin, pəqət asta-asta, və qədəmu-qədəm вesip u qaraşqa jeqinlisivatidu.

Turmuşi həm ədəвij xizmiti.

Lahuti 1887 j. Eranda „Kirman şah" şəhridə mozdur ailisidin tuquldi. 1903-jildin вaşlap, ədəвij işkə tutundi. Uniŋ jazqan şeirliridə Eran həkymitigə qarşi ocuqtin ocuq kyrəş halliri kərynyp turudu. Eran həkymiti Lahutini qamaqqa almaqci вoludu; вiraq u Tyrkijəgə qecip ketidu. U jərdimu inqilaвij işlərdə işligili вaş lidi; həkymətkə qarşi kyclyk seirlar jazidu. Tyrkijə həkymiti-mu uni tyrmigə almaqci вolup axturqili вaşlajdu. Lahuti Tyrkijədin Eranqa pijadə qecip, undin SSSR gə kelidu. Jalquz, sovet həkymiti uni jaxşi qarşi alidu. U вu jərdə ədəвij işini jana kycəjtiridu. Bir munca çavapkar orunlarda sijasij, içtimaij işlərdə işləjdu. Baldur Məskavda sərq xəliq mərkəz nəşrijatta, andin kejin Taçikistan ollokominiŋ kyltpropi, Taçikistan narkomprosiniŋ orunвasari вolup işləjdu.

Lahuti uluq вolşevik şairi, uniŋ qəlimi kyclyk. U sotsijalizm quruluşiniŋ kyjlirini kyjləjdu. Kommunistlar partijasi sepidə məkkəm qoşulup, çahan əktəвirigə qarap aldiqa вerisqa yndəjdu. Uniŋ şeirliri kəp tillarqa tərçimə qilinqan „Kremil"; javrup tillirigimu tərçimə qilinqan. Lahutiniŋ „Qizil taçikistan" qa oxşaş şeirlər toplumi вar.

Lahutiniŋ şeir jazqili вaşliqiniqa 1933 j. 30 jil toldi. Uni SSSR əmgəkciliri xususən Ottura Azija işçi, dixanliri təвrikləjdu, hərmətləjdu. Ottura Azija вjurosiniŋ вaş sekretari Joldaş Baumanmu əziniŋ təвrik telegramida proletar şairi Lahutiniŋ əhmijiti uluq ekənligini kərsytyp ətti. Uniŋ 30 jilliq ədəвij xizmitimu proletar jurtdarciliqi aldida kərsytylgən xizmətliri ycyn Taçikistan mərkəz içra komiteti qizil вajraq ordini вilən mukapatlidi.

Əj uruş məjdani
Və qan dəçlisi [1])
Təjja tapla nəpsi ycyn,
Əslə tupriqi,
Kişilər qenidin
Bolqan lala rəŋ,
Kişilik dunjasiniŋ
Əski həjkili—
Həj uluq Eran.

Əslitər tarixiŋ
Beşidin—ajaq
Ikki jeqi sinipiniŋ
Celiş tarixini.
Bu sinip: əzgyci
Və ezilgyci
Beşi вaqliq—
Bir əlkidəksən.
Lekin;
Texi dunja kişisi
Javaji ekən;
Gəvdəŋ qelipida
Ədəp, вilim, pən,
Kişilik josuni
Baqliqta məkkəm.

Əmdi sən vəhşətkə
Comup capsaŋ,
Əski javajilar
„Adəm" вoptu,
Dunja вu „adəmlərniŋ"
Cəksiz zulmidin,
Hər qacan qorqup,
Qal-qal titrəjdu.

Seniŋdinmu tepilar
Noxtulanqanlar,
Ularmu seni qul
Qilip qojqandu.
Azraq tapilsimu
Seniŋdə ujat-az
Noxtuluqlarqa qarşi
Celiş ycyn tur.
Bu qavaşliq iştia—
Və egiliridiŋ
Ojunni вir ymyr
Qatranlap taşla.
Kir tənliridiŋ,
Qanlirini jərgə tək,
Terisini aşla.

Əj jezi joqsuli
Açralma вirləş
Şəhərniŋ xoxanza
Işçisi вilən
Qacanqicə şah mat
Huçumidə jatisən—qac
Ilgiri вas
Anliqiŋ-ki вu səplər səndin.

Tur вolqa—oququŋniŋ
Qəjriti вilən
Bu talaj вutlarni
Bir ymyr sundur!
Tənrisini tonumas
Bu məxluqlardin
Saraj, kocilarni
Tazila-tindur.

Tur, oşuq, qalquci
Həj вatur sinip
U javuz dysmənnin
Sundur gərdinini,
Əzəŋniŋ jeqin doslariŋ вilən
Kəskin qozqulup,
Jər jyzidin sypyr
Taplarniŋ tenini.

Dunja işçisi
Bilən вillə вol,
Ezilgənlərniŋ siniqiqa
Jolluqun xəvər.

[1]) Dəçlə—dərjaniŋ nami N. I.

Өz kycyngə işən.
Həj ʙatur joqsul
Məjdanqa ilgiri!,
Ur və al nur.

Taçikistan əmgəkci
Joqsuli oxşaş,
Kenəş çymhyrijətini
Ajaqqa turquz.
Zindanlar orniqa
Savad məktivi,
Kurslar ac,
Paʙrık qur, sənətni jyrgyz.

Əlvattə Leninniŋ
Vəsijətlirini
Toluq kamciliqsiz
Orniqa kəltyr.
Өlkiniŋ paʙrikida,
Zavud jərlirini
Işci və dixanlarniŋ
Qoliqa tapşur.
Qoj u jərniŋ
Əmgəkciliri
Seriət zokunidin
Azat ʙolussun.
Taçikistanniŋ
Əmgəkci xəlqidək
Təʙiət ystidin
Hykym qilişsun.

Qoj əski kaviniŋ
Bu ʙoqumliri
Bolql ʙilən—istigənniŋ
Beşini jənçisən,
Jemrip ətmyşniŋ
Qasir—sarajliriniŋ
Orniqa Vahşidək
Gegantlar qursun.

Qoj ular taçikniŋ
Işcisi oxsaş
Bolşivek səpigə
Boluşsun qatar,
Paqirisun hər jərdə
Iliktir nuri,
Joruqlansun qaranqu
Və tar ʙu jollar.

Qoj, u jər işcisi
Və kalxozcisi
Jajrap tinşasun
Addi radiodin
Şeir, dərs,
Daklat və muzikisi
Sezlisun kəŋ
Qanat ecip dunjadin.

Qoj, ʙilim, texnika
Və pən Eranda
Hynərmən qolini
Nahajiti kən acsun.
Өzʙikistan işcisi
Oxşaş hər janda
Adəmlərgə kelip
Hər qacan almaşsun.

Qoj, məjli temyr jol
Өlkini ʙaştin
Beşiqa zənçirdək
Qattiq ulisun.
Işci xəliq hər qacan
Dygylək ətraptin,
Tamamən qijnalmaj
Ərkin qatnassun.

Maşiniqa tegissyn
Xotunlar zikin,
Təmyrci hərəsi
Bozci dukinin.
Tənriniŋ tilsimliq
Məçizə ziki
Jetər, ʙoldi kəmʙəqəl
Xəliqni əzdiŋ!

Qoj, dixan ez jerini
Traktor ʙilən,
U ʙaştin—ʙu ʙaşqa
Jajrap həjdisun.
Baş—ajaq məjdanni
Maqlar celidin,
Paxtikar kalxozcilar
Pytynləjgə terilsyn.

Qoj ərkin şu qizlar
Həkymət ʙilən
Hər işta təndəşliq,
Şirkət tyzyşsyn.

Kamsamolniŋ ʙirləşkən
Su dogisidin
Təşkil tapsun
„Iş“ namliq ʙirigadilar.
Qoj, xəlqniŋ məktivi,
Taq myhəndisini
Bir əməs miŋlap
Jətkyzyp ʙərsyn.
Ular işcilar ʙilən.
Taqlarniŋ kəksini,
Jerip unuŋdun—
Altunlar, mədənlər
Tərsun.

Qoj, işci sinipi
Hər ʙir təraptə
Ezgilər ʙəxti ycyn
Tərini tekmisyn.
Və unuŋ jaratqan
Jeŋiliqliri
Өzi ycyn tillaşqa
Çaʙduq ʙolmisun.

Qoj, [illegible]
Bilip qojsunki,
Əmgək kerənləşkə
Jaraqliq qoral.
Və dunjada ʙolqan
Su millətlərniŋ
Həmmisi əmgəktə
Tapidu kamal.

Qoj, Lenin jolidin
Tejilmaj ʙerip,
Tyrk, Hindi, Parsnin
Əmgəkciliri,
Qursun satsializim
Çənyp və qərʙ
Bezənsyn dunjaniŋ
Hər qajsu jeri.

Qoj məjli kəmʙəqəl
Əllərniŋ əji
Inqilap sajisida
Kəp avad ʙolsun
Nyrəp Əmir kaşanisiniŋ
Cirigən tygi,
Bu nurdun ʙuzulsun
Və ʙərʙad ʙolsun.

Qoj u jemirilgən və ʙuzuq
Jərlər orniqa
Qizil əmgək sariji
Ajaqqa tursun.
Əlvəttə inqilap
Bolar Eranda,
Səkkizinçi çumhurijət
Keŋəş tyzylsyn.

„Eran“.

Lahuti bu şeirida „patişaliq Eraniniŋ hazirqi əhvali və bununduin kejiŋ istiqbali qandaq boluş kerək“ degən uluq əhimijətlik soraqqa toluq çuvap berip, uni nahajiti coŋ ustuluq və sənətcilik bilən təsverləp beridu.

Texicə Eran məmlikitidə burzuazijə və tolaraq peodallar sinpi hökym syrydu. U jərdiki işcilar sinpi və əmgəkci dexanlar zulum zənçirigə baqlanqan. Ularni qərb (kyn petiş) burzuazijisi jerim kalonijə qilip məhəlli ekspluatatur siniplar bilən birlişip ekspluatatsijə qilidu. Eranniŋ tariximu sinpi celiş tarixi.

Əslitər tarixiŋ
Baştin—ajaq
Ikki..... sinipniŋ
Celiş tarixini
Bu sinip əzgyci
Və ezilgyci
Beşi baqliq—
Bir əlkigə oxşajsən.

Şair Lahuti Eran əmgəkcilirigə xitap qilip ularniŋ jəlkilidə hakimliq qilquci təxt—taçlirini jiqitişqa, taru-mar qilişqa və bu işta çaharı işçi—dexanliri bilən bir bolup utuqqa jetişişkə qicqiridu.

Tur Artuq, quruqi
Həj batur sinip,
U jalmavuz dyşmənniŋ
Sundur gədinini.
Əz, ieqin doslar bilən
Kəskin qozqulup
Jər jyzidin sypyrivət
Toqlarniŋ tenini.

Dəjdu jalmavuz dyşmən sininiŋ hakimliqini joqatqandin kejin bolsivek şair Eranda nimilərni qilişqa tiləjdu və nimilərni kyjləjdu?

U, Erandimu keŋəşlər həkymiti quruluşini u jərdə sətsijalizim turmuşini tyzyşni, Leniniŋ vəsijətiiri kamciliksiz orunduluşini xalajdu və şularni kyjləjdu.

Taçikistanniŋ əmgəkci
Joqsuliqa oxşaş
Keŋəş çymhyrijitini
Ajaqqa turquz.
Savad məktibi
Kurslar ac,
Pabrik qur,
Sənətni jyrgyz.

Dəjdu və Erandimu satsialistik mədənijət, jezini jeŋi asasta jaŋlivaştin quruş, udarniliq məsililiriniŋ u jərdimu qanat jejişini tiləjdu.

Lahuti əz şeiriniŋ axirida pytyn kyclyk avazi bilən vaqirap ejtidiki, „əlvəttə Eranda səkkizinçi keŋəşlər çymhyrijiti buludu“ dəp şeiriniŋ əz tili bilən ejtqanda:

Qoj, u jemirilgən və buzuq
Jərlər orniqa
Qizil əmgək sariji
Ajaqqa tursun.
Əlvəttə inqilap
Bolar Eranda.
Səkkizinçi çymhyrijət
Keŋəş qurulsun.

dəjdu və şuniŋqa dava qilidu.

Bu şeir bilən Eran əmgəkci xəlqiniŋ azat boluş joli SSSR əmgəkcilirini proletarijat jolbaşcilioi astida azat boluş jolidin ebarət ekənliki və bununŋ ycyn başqa bir jol bolmasliqini təsverləjdu. Şair Lahuti, bu şeirida Eran əmgəkcilirini şu joldin ketişkə qicqiridu.

Lahutiniŋ bədij ustuliqi.

Lahuti əz şeirliridə turmuşni, vəqiəni coŋ ustuluq bilən ocuq ajdin obrozlarda kərsytydu. Ununŋ „Eran“ degən şeirini oqup bolquniŋlardin kejin unundiki hazirqi turmuş və keŋəş jolidin kətkən vaqittiki istiqbali kəz aldiŋlarda çəuliq bolup gəvdylinidu. Ununda nahajiti tola kərynyşlər bar. Lahuti əz səzi bilən nahajiti tola vəqələrni bajan qilidu və səzlərni ustuluq bilən tonuludu. U arginal oxşutuş və sypətləşlərni qollajdi-ki, biz bular arqiliq ununŋ təsver qilqan vəqəsini kəz aldimizqa kəltyrələjmiz.

„Eran“ şeirinin əhmijiti.

„Eran“ şeiriniŋ qandaq əhimijiti bar? Lahuti bizgə hazirqi vaqitta Eran həkymitidə işci-dexanlarqa nisbətən bolqan çəbir—zulumluq munasibətlirini kərsytyp peodalizim—kapitalizimni, əmgəkcilərni əzgyci ekspluatatorlarni taru-mar qilişqa u jərdə keŋəşlər həkymitini, satsijalizim çəmijitini quruşqa qişqiridu. Buni bədij kartinilarda kərsytydu. Ununŋ əhimijiti mana şu çəhəttin coŋ.

Turmuşi həm ədəbij xizmiti.

Oʃəjrəti 1905-nçi jilda Taşkəndə tuquldi. 12 jaşqica kəmbəqəl bақməndə tərbijəlinidu. U çədit məktəpliridə oqujdu. 1921-nçi jildin 23-nçi jilqica qisqa myddətlik pedagog qorslirida oqudi. 1926-nçi jilda Bakuda til, ədəbijat pakultitigə ərkin tinliquci bulup kirdi. Lekin uni tygətməstin Özbikistanqa qajtti. Oʃəjrəti 1923-nçi jilda komsomolqa kirdi. Sotsijal işlərdə iscan qatnasti. 1925-nçi—27-nçi jilliridə xəlq aqarturuş jolida sotsijal işlərni elip baridu. 1927—29-nçi jillarqica oqutquciliq işliri bilən məsqul boldi. U, 1930-nçi jilda selmaşta rabоci bolup islidi.

Oʃəjrəti 1921-nçi jilidin tartip jazquciliq işi bilən məşqul boludu. Uniŋ birinci şe'iri „Balilar həptisi“ 1921-nçi jilda „Qizil bajraq“ gezitisidə beslip ciqidu. Bunindin kejin u gezit—çərnallarda əz şeir və hekajilirini basturuşqa başlajdu. Jazquciniŋ „ərk kyjliri“ „Jaşaş taranaliri“, „Temp“, „Coq tənlər“, „Anamqa xət“ degən şeirlər toplamliri besilip ciqti. Bulardin bələk uniŋ bir munca hekajilirimu bar. Ularniŋ icidə conraqi Aqin həkmidin ebarət. Texnikini egiləş məsilisigə beqişlap jazqan 7 pərdilik „Egiləjmiz“ pijesəsi baş sən'ət bəlymi teripidin elan qilinqan konkursida ikkinçi orunni aldi.

Oʃəjrəti ədəbii xizmiti bilən tonulqandin kejin 1930 nçi jilda muzikalni tijatirda ədəbii xizmitci bolup işləjdu. 1930 nçi jilniŋ axirida başlap kejinki caqlarqica Özbikistan dəvlət nəşirjatida ədəbii muharrirlik işlirini elip bardi.

U, ədəbii həriketini əstyryş bilən tən əzi rabuci bolup işligən „Selmaş“ tin alaqisini yzməjdu. U jərdə sotsijal işlərni elip baridu. Mux-

birlar kurzukini ujujşturudu. Bu kurzuk kejinki caqlarda ədəbii təgərəkkə ajlinidu. Bunindin jaş işçi jazucilar jetişip Oʃəjritiniŋ hərikiti bilən bularniŋ şeirlər toplimi ciqirildi: Oʃəjrəti hazir narkompros baş sən'ət bəlyminiŋ tapşuruqi bilən muzikalni (kylkylik) — kəmidijə ystydə işləvatidu.

Oʃəjrəti özbək jaş sovet jazquсisi. Uniŋ içadida bə'zi bir kəmcilikiər kərynsimu u barqan seri əsməktə və kəmciliklirini barqan seri joqatmaqta. Oʃəjrəti proletarijat sinipiniŋ pazitsijisidə turup proletarijat hakimijitiniŋ pajdisi jolida işləjdu. Sotsijalizm qurulişiniŋ hər bir tarmaqliridiki udarniliq işlirini işqa aşuruşqa əz qəlimi arqiliq qatnişidu.

Anamqa xət.

(Xatimə).

Salam, madari tygəp
Yzylgən ana,
Acliq bilən saqirib
Cozulqan ana.
Salam ej, kocularda
Jyrgən doqurup,
Topularqa jaslinip
Tyn-kynlər jyryp,
Salam ej,
Aq sacliri
Pərişan ana,
Bir dacəngə —
Parca nanqa
Kəzi qan ana.
Anlidim mən
Heli həm
Iplas javaqida
Oʃəm cangilidə qaldiŋ
Məndin jiraqta.
Oʃeriplər axşimida
Ciraqsiz qaldiŋ,
Ymyt ciraqiŋ əcyp
Jollarda taldiŋ.
Javaji —
Jirtqic
Qollarda
Ceciŋ julundi,
Haqarət zənçiri bilən
Kəksiŋ tilindi.
Helaxun baj helimu
Tupraqqa bulqap
Urarmiş
Caclirinni
Bojninqa tolqap.
Is,
Kucuŋ
Kətkəndin
Qilip kerəksiz,
Kocularqa
Atqan emiş
Qilip jardamsiz.
Kimlər...
Bir jutum suni
Berip ətməktə,
Qajsi iplas
Xarlap —
Zarlap
Cətkə təpməktər
Dədəmdək
Sən munluqniŋ
Bir kecidila
Qaldimiqandurmu
Boquzinda picaq
Tincila.
Ucti dajim levindin
Sunup pərjadiŋ,
Tutqun boldi
Mən bilən
Pikri və jadiŋ,
Jiqlarsən

Qajda qaldi,
—Dəp jaş Toxtişim,
Oɾʁəttə,u
Tyn-kyn
Maɳa вolqan
Joldişim.
Izləp meni
Tərt jaqqa
Ojnitarsən kəz,
Boqulup qalar
Senin
Ləblərində səz.
Өlyk — tirikin вilməj
Toxtaş qozunni,
Өzin etip
Tirnərsən
Solqan jyziɳni.
Şu caqqica
Bolmidi
Məndin вir dərək,
Davam və
Menin deqim
Əzgəndu jyrək.

Jazimən
Saɳa xətni
Azat өlkidin,
Çəвir — zulumqa
— Bərgən
Bərвad өlkydin.
Bu jər,
Satsijal hajat вilən
Qajniqan şəhər,
Kəmвəqəl —
Əmgək əhli
Kylgən şəhər.
Əmgək ərkin
Bu jərdə
Tiniqlar ərkin,
Jaşaş ərkin
Arzu вilən
Həvəslər ərkin.
Ərkin pytyn
Saɳa oxşaş
Janqan hajat
Zavqini icip
Rahat qanalar.

Şu anilar tilidin
Səzlidim salam,
Kecirişməktə ular
Kərkəm вir ajjam.
Şu anilar hykmi
Iplas cym вətni
Janduruşup —
Kyl qilişqan
Məngy zəxmətni.
Ərlər вilən
Həmlyk işqa
Etişqan qulac,
Turmuşliri tyzylyp
Tapmaqta ravaç.
Berilgən
Hər вir işta.
Tygəl вir hoquq,
Kərsytylgən ularqa
Oвdan jol—joruq.
Sanaqsiz paвriklarniɳ
Ərkin qucuqi,
Dastigahlarniɳ
Qizarqan
Jalqun ocuqi.
Ana! . . .
Çiq siɳillar вilən
Liq tolup taşqan,
Bəxti qəjrətliri
Sexlərdin
Kəklərgə asqan.
Zavut işxanilarda
Anilar qoli, —
Işləjdu
Jyzin acqan

Ɣmitlər joli.
Bəl вaqliqanlar jana
Ƽatsijal hajatqa,
Pəsva вerip kyrəştə
Hər qandaq jatqa.

Balşivek өlkysidə
Balşiveklərcə,
Kyrəş qədimin etip
Zor —
Tetiklərcə.
Sinipsiz çəmijətniɳ
Ulumqu ırup,
Kəkkə ərləttuq
Biz əvazini.

Şu kyrəs
Şu quruluşta
Səndək anilar,
Bir kuc,
Bir çan
Tən вolup
Əlвət sanilar.

Kynniɳ
Nurini ickən
Alvan edirlər,
Kəz ilqimas
Giləmdək
Jejilqan jerlər,
Qucuqidin jatlarniɳ
Izi qurulqan,
Kyrəşniɳ
Seli вilən
Jyzi jujulqan.
Helaxun вaj
Senipiniɳ
Ciriqi ecti,
Jalquz turmuş
Kəlliktip —
Hajatqa kecti
Həmlyk əmgək
Kyndin-kyngə
Ojulac atmaqta,
Etizlərniɳ өsyşi
Dilgə jaqmaqta.
Quruluş işqi вilən
Əzimət өlkə,
Sinisıgə
Topliqan
Kuc, —
Quvvət
— Өlkə,
Uqa paxtilar вilən
Qəlвi kylydu.
Davruqi dunjalarni
Besip toludu.
Saɳa oxşaş
Anilarmu
Bolap zərвidar
Balşivek өlkysidə
Eti paxtikar.

Muşti joqan —
Bajlarniɳ
Basqan izini
Tiraktor вilən
Өsyp,
Ɣngən
Jərlərdin
Zor intir вilən
Qozqutup,
Mərəzlərdin
Qaldurmaj əsər,
Həmlyk вilən
Biz quctuq
Utuq —
— Həm zəpər.
Jeni dəvir qəlвidək
Kəkərgən paxta,
Vadi вojlap
Qanitin
Kətərgən paxta.

Kеnəşlər əlkysinin
Utuqliri вu,
Partijinin вizlərgə
Topsuruqi şu.

Biliмən
Ana, hazir
Sən turqan əlkə,
Beşida qulac
— Atqan
Qara kələngə
Anlanmaqta
Hər вurçəktin
Eqir вir inraş
Nəjcilərnin qəlвidə
Tolup—taşti
— Qaş.
Qulaclarqa siqmiqan
Hesapsiz jərlər,
Asman вojlap
— Ərləngən
Egiz—pəs qirlar.
Qucuqida
Kən jajqan
Ərym qanitin,
Almaqta
Əmgək əhlinin
Əzir hajatin.
Təkylgən
Kəz jaşliridin
Ynməktə gija,
Anlinidu
Hər вir jaqtin
Piqan вilən
Ah! . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Həq xorlanqan
Sizlərdə
Əmgək xorlanqan.
Qanca,
Tajaq,

Dəşkyl вilən
Boldi jyrək qan.

Qloçajinlar qamcisi
Cysyp вaşlarqa,
Qirlardin
Jollar acti
Aqqan jaşlarqa.
Nəccilər
Qos jenida
Titrəp —
Daq—dirap,
Jimiki joq acliqtin
Kəzi jumuldi,
Gəz вaqlitip ləв—
Issiq kynlərdə
Acciq tər təkər.
Aju—jil işləp
Jərgə вykylyp,
Kyndin—kyngə
Yzylyp cekər.
Etiz—eriq
Əj icidin
Qozqalqanlar kəp
Isligən pulin
— Alalmaj
Zəpirəndək
Saroijip jyzi,
Bar joqidin
Ajrilip
Talanqanlar kəp.

Nəccilər koculardа
Qaldi orunsiz,
Əjsiz,
Çajsiz
Əjmu-əjgə
Baş urup
Qaldi jardəmsiz.
Nəccilər вaş elip

Uzaqqa kətkən,
Nəccilər sinisigə
Oq,
Xənçər
Təkkən.

Jaş вala,
Xotun—qizlar
Jiqlişidur ac,
Qaraş eqir
Həmmisi
Jirtiq, —
— Jalanac.

Xoçajin—вaj əjidin
Soraşsilar həq,
Həq orniqa
Tajaq həm
Təjjardur pələq.
Sodiqa qojuludu
Xotun—qiz teni? . .
Səzlə—ana
U jərdə
Həq—hoquq qeni? . .
Altun—kymyş —
— Bilən tolqan
Xitaj zorliri
Jirtqic qolluq
Qan tələp
Van—Vijənliri.
Qazi—molla
Bakaxoz
Tojmas isanlar,
Din—şəriət etidin
Sahiв pərmanlar.
Həmmisi Əmgək əhlinin
Ystydə həkym,
Nemini
Xalar ikən
Qilişidu cim . ..
Həmmisi
Qan aqquzup

Qanlarda ojnar,
Ojnişar
Işrətni qucup
Qan kyjyn kyjlər.
Altun—kymyş
Qədəhlər
Qan вilən toluq,
Ciqqan əzlirigə
Xas
Qanyn—
— Jol—joruq.
Bir ajda
Bir mustipər
On işik kərər,
Izgə sər təkylyp
Qolmu—qol
— Jyrər.
Jyryşər
Ojuncaq oxşaş
Besilip nomus
Şu jusun
Jaş hajatlar
Tygylər əpsus.
Aca,
Sinil
Setilip
Qaqsar anilar,
Ərki hajvan qimmiti
Bilən sanilar.
Milijon—milijon
Işsizlərnin
Aqar tolquni,
Həq joq
Qloçajinlərdin
Aşar sovqini.
Qlocajinlərnin oşuq,
Baziri kasat,
Icidila
— Ezilip
Qilişidur dad.
Bankilar
Tytyn jepiq

Permilər tarqaq,
Işliri
Kyndin—kyngə
Bolmaqta cataq.

Barliqlirin qucqan
Ɵlym...
— Və dəhşət....
Isjan oti
Aşmaqta
Hər kyndə
Miŋ qat.
Baqlirin kylbə qildi
Baj oqli—quşi,
Buzuldi
Səngənlərniŋ
Hər kynki cyşi.

Ana!
Bəxtilər dijariniŋ
Nemisin ejtaj,
Keŋəşlər şəhrin
Jezip
Jana kərsytəj,
Hesapsiz utuqlarniŋ
Qajsi birin ejtaj.

Bizdə—
— Keŋəşlər şəhridə
Ümitlər kylgən,
Kona dəvirlər
Ɵrylyp
Qacanlar etgən.
Biz.
Cojan—
Təmyr bilən
Billə tuquluв,
Pulat eqinlər
— Bilən
Ɵsyp və ynyp,
Kyrəşniŋ notisin
Dillərgə salduq,

Jeniş—jəniş
— Utuqlarniŋ
Sazliq marşini
Kəkkə ərlytyp,
Havalarniŋ
Cekin səkyp
Jaŋritip calduq.
Bizlərniŋ iradimiz
Pulat mystəhkəm,
Iradimizniŋ kyci
Taq—çəllərdin həm
Ɵtər,
Kətər
— Və tegər
Caqmaq—jəşindək.
Eh . . . .
Bizdiki quvətni
Qandaq jusunda
Pytəj,
Ketivatimiz bizlər
Kyndin kyn
Ɵsyp,
Eqir, qijin
Işlərni
Jənçip və вesip.
Biz gullattuq
Sibirniŋ
Kən səhralirin
Ɵstyrdyk biz
Kəklərgə
Zor qavqalirin.
Bojan əgdi
Hesapsiz
Oraldiki taq,
Proletariŋat qudriti
Qurdi cimən—вaq.
Issiq nəpəsni
Boqqan
Qazaq çəlliri,
Kyn və tynlərni
Aşqan
Tyrksiв jolliri

Jaritildi—
Jaratti
Milijon əzimət.
Təkyldi
Bu cəllərgə
Zor kuc
— Və quvvət,
Bu cəllərniŋ
Qucuqi
Kərmigən вahar,
Əmgək əhliniŋ hajati
Bolqan edi tar.
Janar edi
Qum—topulər
Qainar edi atəş—
Turmuş atəs,
Boş pytyn
Nəpəslər atəş.
Ystyn əmdi,
Ystyn—
Təвiət,
Ystyn вoldi
Kən səhra.
Jeŋilməs quvvət.
Kylməktə—
Bahar jəŋlik
Cəllər kylməktə.
Hajat kylməktə
Artiq
Jollar kylməktə
Dneprniŋ tolqinin
Baqliduq
— Alduq,
Dunjalarni
Qajil qilip
Jollarqa salduq.
Aldimizda
Vəxşi—vəxşi
Bojini əgdi,
Iradimiznin qoli
Kəksigə tegdi.
Kuznitskidə вolqan

Jeni domnilar.
Myhəввətlik
Gigantidin
Biri sanilar.
Bu domnilar
— Baqrida
Milijon proletar,
Satsijal hajat
Tinçi—turmus
Işqi вilən əsər.
Magnitostroj saldi.
Dunjaqa davruq,
Azot
Gigant ycyn
Baqlandi Circiq.
Həmmisi
Proletarniŋ
Qudriti вilən,
Ɵtkyr iradimiziniŋ
Caqqanliqi вilən.
Dunjada joq
Gigantiklər
Kətərdi вeşin,
Sinpi sezgirliknin
Biz
Qilduq talişin
Bəş jilliqniŋ kitaвin
Təkşirip ettyk.
Harmaj—talmaj,
Bəş jil əməs,
Tərt jilda jəttuq.
Şundaq jəttuq
— Hatta,
Pytyn Javrupa
Portliri,—
— Və Lordliri,
— Dedi
„Bu xijal"
„Xijal" larni ciqarduq
Biz həqiqətkə,
Təslim dunja
Bizlərniŋ

Talmas quvvətkə,
Kim ejtidu
Bizlərniŋ
Batur camdamqa,
İş— caqqanliq
Qucmastin
Ətkyzər dəmlər.

Biz Marks—Lenin
— Tomin
Qilqanmiz jad
Hər təвriniştə
Bizlər
Alarmiz savaq.
Bytyn əlkə kylməktə,
Utuqlar qucup,
Quruluş ahanliri
Əsyşkə ucup,—
Tonularda
Iliktir tolqun
— Aqar,
Jəni dəvir
Zəpərliri
Biləkni cajqar.
Məngy janqan
— Əlkydə
Lenin ciriqi,
Qajnap...
Taşmaqta ottuq
Sojynçi вuluqi.
Işsizlik
Pytkən вizdə
Işlirimiz taq...
Işligənlər вizdə
Cajnajdu jaq.
İş вilən
Qajniqanlar
Təвi'i ruşən,
Tandiki guduklarni
Ciqqan hajqiraq,
İş tələp
Baturlarni
İşqa qicqiriq.
Bizdə azat
— Və ərkin
Əmgəknin joli,
Qucqan—
Pən—texnikini
Xətun—qiz joli.
Ərlər вilən
Bir hoquq—
Bir istanokta,
Qajnişidu
—Tənmu—tən
Bir tolqun—tokta.

Bəxtilirimiz
Qoşuqin
Bolqidin tinlap,
Polat istanoklarniŋ
Kyjyni kyjləp,
Biz ərtiki
Jaşaşniŋ jolin acqanmiz,
Səjgimizni
Su jolqa
Pytkyl cacqanmiz.
Senipimiz işigə
Bərgənmiz quvvət,
Su quvvəttin alimiz,
Zavq—həm rahət.

Ana!...
Biznin əlkydə
İşçi xotun—qiz,
Kəlliktip
—Həjat ycyn
Taşlaşqanlar iz.
Tandiki
Guduk вilən
Sexlərgə qarap,
Mənmu
Capimən ana,
Hər kyn səhərləp,
Capqanliqim
Xuddi oqtək
Tezdə mustəhkəm,
Kuc—quvvitim
Kyndin—kyn
Tetik və вərdəm.
Istanoklar
Bilən mən,
Joldaşlaşqan mən,
Jalquz jaşaştin
—Artuq
Uzaqlaşqanmən.
İşcilərgə
Jasalqan
Kəlliktip əjdə,
Minlap kişi jasajmiz
Bir ahaŋ kyjdə....

Ojlima!
Toxtişinni
Jəkkə—jalquz dəp
Məzlym Hoşur
Xijali вilən
Tərвijisiz dəp,
Bu jərdə
Sex icidə
Istanok tilin.
Yrgətkən
Baştin—ajaq
Inickə qilin.
Arlup degən
Qeri usta
Xuddi dadamdək,
Qandaqi Soxliqlar
Qilsam
Səzsiz qilar şuk.
Əz oqliqa
Oxşaş meni
Kərər jup—tarap,
Ərkilitər mehriвan
Kəz вilən qarap,
Toxtaş oqluŋ toqruda
Xatirəŋ toq tut,
Beşindiki
Qorqunuç
Ojlarni unut.
„Tinçikən" oqlum
—Dəp hec ojlima,
Bugepinni вaşqiqa
Hərgiz səzlimə.
Meniŋ oji—xijalim
Sən turqan dunja,
Dərdi вilən
Baqlanqan
Anla.
Ej....
Ana....
Mən ojlajmən
Egisiz
Sərgəndanlarni,
Mən ojlajmən
Saŋa oxşaş
Muştipərlərni.
Meniŋ kəz
Aldimdidur
Pytyn jalanqac.
Koculardа cozulqan
Muxtaç вir toqac.
Mən ojlajmən
Şal kijip
Cozulqanlarni.
Mən ojlajmən
Maqduri
Yzylgənlərni
Qamcida inraşqanlar
Xijalim tartar,
Şularniŋ oji вilən
Qəmlirim artar.

Ojlima,
Cişlirini
Qajriqan dunja!..
Su halda
Qalmas hərgiz
Qozqulur qavqa.

Qozqilidur
Muxtəşəm
Təxtilərgə qarşi,
Qan вilən
Qoloqa kəlgən
Bəxtilərgə qarşi.
Kim etar
Məhkum sinipniŋ
Isjani taşmas,
Təxti
Və taçilarni вesip
Kəklərdin aşmas.
Kim əjtar
Ketyrylməs
Janqan zor jolqun,
Kim əjtar
Parcilanmas
Jov вeşi ku—kun.

Tolqunlanmaqta
Sizdə
Kəz jaşlar seli,
Taşmaqta və
—Atmaqta
Zulmətkə qarşi.

Gansuqa jeqin вolqan
Kəŋ itəklərdə,
Uluq Lenin əlimin
Mustəhkəm tutqan,
Hər вir
Eqirliqlarni
Icigə jutqan
Qozqalmaqta
Kuc elip
Kəmвəqəl əhli.

Parcilinar
Kişənlər,
Zənçizlər
Əlвət.
Qadaq qollar
Zərвi вilən
Tygygəj qurвət.
Kəpəjməktə
Sizlərdə
Vəjranilar taq,
Xazanliqqa
Jyz tutqan
Pytyn cimən—вaq.

Muxtişəm sarajlarniŋ
Çilasi kətkən,
Əlyvatqan sərvəttək
Zijasi pytkən.
Başlanqan
Oşuq sizdə
Pytyn jemiriliş;
Altun—kursi вilən
— Janqan
Kəzlərdə soluş.
Tajaq—
Qamciliriniz
Səzlər ikən qan,
Çuvap вeridu
Səksiz
Qan вilən isjan...
Ana!..
Əzəmdin tenip
Kətkənmən вiraq,
Şu dərtlər
Jyrəklirim
Siqidu hər caq.
Jazqanlirim xatasiz
Anlarsən ana.
Kərgən rahətlirimdin
Jazarmin
— Jana.
Oqu xetin
Xoşluq вilən
Ezilgən dəmdə,
Oqu,
Qicçirip ana,
Hər вir qədəmdə.

Oqup—вər...
Xuddi əzəndək
Məzlumlərgə,
Teni—nomusi pytkən
Mə'symlərgə.

Sal ketyryp,
Nan soriqan
Dadila вilsyn.
Jaşliq kəzliri
Ymit—
Işənç—вilən
— Tolsun.
Biz jaratqan
Tolqunniŋ
Tygyməs kuci,
Jətməktə sizlər ycyn
Pajansiz uci.
Uluq Lenin əlimi
Kərsytər jyzin,
Dunja əmgək əhliniŋ
Çəliв etər kəzin.
Bu səzlərgə
Cyşynyp
Işəngil ana!?...
Məzlymlərgə xetimni
Kərsət dəp „mana!"
Anlassun həm
Başqilarmu
Toxtaşniŋ xetin,
Keŋəşlər əlkysidə
Kərgən rahitin,
Jezip tur!...
Kəŋ Sinçanniŋ
Vaqaliridin,
Işsiz həq—
— Tələplərniŋ
Qlavqaliridin.
Həmmisini вetəpsil
Jazsaŋ əgər xət,
„Iş" dəp вizlərgə ciqar
Ərlərdin əvət.
Biz undaq
Ərlər ycyn
Qucaq acimiz,
Başliriqa gullərdin
Cecək cacimiz.

Mana oxşaş
Kelip вunda
Jajriqanlar kəp...
Ərkin əmgək
Zavqi вilən
Ojniqanlar kəp...
Paxta etizlirida
Ojnitip kətmən,
Kynniŋ nurini icip
Qizarqanlar tən.
Həmləşkən вu hajatta
Kəŋ nəpəs elip,
Hər kyn
Miŋ jol esyp
Və jyz jetilip,
Istiqlalniŋ jolida
Bolap pidakar.
At ketərdi
Nəccisi
Udarnik paxtikar.

Ana!?...
Tygəl jezeştin.
Qəlimin haçiz,
Biznin hajat
Najət kəŋ
Pajansiz dengiz.

Jaz texinni
Adrisim
„T" Şəhri Selmaş,
Dəstigahlar вilən
Birləşkən
Hoşurup Toxtaş.

Turmuşi həm ədəвij xizmtii.

Oʇapur oulam 1905-nçi jilida Taşkəndə xizmətci ailisidin tuquldi. 1912-nçi jilqica ata-anisiniŋ qolidajasidi. 1912-nçi jilda dadisi əldi (вu vaqtida u 7 jaşta edi). Ailisi вeqimsiz qalidu. Anisi kişilərniŋ əjlirida dedək вolup işləjdu. Oʇapur Oʇulam 1912-nçi jilda kona məktəpkə kirdi. Uniŋqaвiliji ti juquri вolqanliqi ycyn вir jilda kona usulda savadini ciqardi. Uc jildin kejin mədriskə kirip oquşqa вaşlajdu. U mədristə 1916-nçi jilqica oqup, unindin kejin çədit məktipigə kirgən. Ailisiniŋ əhvali qijnalqanliqi ycyn oquşni taşlaşqa məcвur вolup, mozduzqa girt вolup kirgən. Mozduzda вir jil işligəndin kejin Tamirlan tamaku paвriki siqa işqa kiridu. 1918-nçi jilda anisi sil kesəl вolup əlydu. Pytyn aila Oʇapur niŋ qoliqa qarap qalidu. Ailini вeqiş ycyn Əxmət вajvəccə degən вajniŋ вeqida pajlaqci (qaravul) вoludu.

1918-nçi jilda 8 ajliq myəllimlər təjjarlaş qorsiqa oquşqa kiridu. 1919-nçi jildin 1926-nçi jilqica myəllimlik qilidu.

Oʇapur Oʇulam 1919-nçi jilda komsomolqa kirip, jəcijkə həm rojkomolniŋ katipi вolup işləjdu. 1920-nçi jillərdə вeqimsiz вalilarniŋ kolonilirini ujuşturup, ular ycyn intrnatlar ecip вerişkə hərikət qilidu. 3—4 ntrnatniŋ mudirimu вoludu. Bulardin вaşqa u qizil əskərlikkə ciqirilqan aşlar (doprizivniklər) otturisida sijasi jolвaşci вolup işləjdu.

Oʇapur Oʇulam jazquciliq işini 1924 nçi jilidin tartip вaşlajdu. 1926-çi jillərdə mərkizi gezitlərgə uşşaq ucur jazidu. Jazquciliq qaвilijiti, olapmu kylkylyk əsərlərni jeziş xususijiti kucluq вolqanliqi ycyn „muşm" çərnaliqa işqa elinidu:

Oʇapur Oʇulamniŋ dəslaʇqi şeiri „Toquruş" 1924-nçi jilda jezilqan. uniŋda u, çahangir kəpitalistlarqa qarşi nəpiət вildyrydu. Buniŋdin jin uniŋ kylkylyk hekajə və şeirləri jeilip вeвilişqa вaşlajdu.

Oʇapur Oʇulam kylkylyk əsərliri hekajiliri вilən tonulidu. U jaş sovet jazqucilar icidə talantiliq və nəpis (cirajliq) jazquci sənətkardin eвarət. Uniŋ əsərliri kucluq joruq oвrazlar вilən вezəlgən. U hazirqi sotsijalizm quruluş naxşilirini kyjləjdu, dyşmənlərgə qarşi kyryşidu. Alqan mavzuliri aktual və əhmijətlik mavzulardin eвarət.

Hazir Oʇapur Oʇulam вasmicilar вilən kyrəş məsililirigə tegişlik roman jazivatidu.

Kim əjipdar?

Mətmusaniŋ вeşiqa kəlgən palakətlərniŋ вaşlinişi Ərs istənsisidin ətkəndin kejin вoldi. Pojiz вilən səpərgə ciqqan kişilərniŋ həmmisimu kəryskəndu, vagonlarniŋ icidə вir nəccə jərgə Stengə əz tormuziniŋ ruckiliri qojulqan вoludu. Bu joqanraq kəlgən вir jerim metrlərcə вar uzunluqtiki turuвidin (muridin) eвarət вolup, juquri qismi qiziliqa вojalqan və вir rucka (tutqa) вilən tutaşturulqan tutqa вilən piomвa вaqlanqan (pecətləngən) вoludu və şu turuвiniŋ təpysigə, kəzgə kərynərlik qilip „Birər palakət kərynyp, pojizni toxtutuş kerək вolup qalsa, şu tutquni təvəngə qarap вurap qojun" dəp jezilqan вoludu.

Mətmusa əz вəlymidiki вaşqa jolacilar вilən kəc saət 1-lərgicə gəplişip вardi. Jol uzaq, gepiniz qanca çiq вolsimu gəplisivəsiniz tygəjdu. Aqu tələp qilip qalidu-kişi. Həmralar, şaxmət ojnaşni təklip qilqan edi; вilməslikini вildyrdi. Qartidin (qəqəz) dinmu вilidiqan ojuni „pərləp taşlaş-Dunapkə вolqanliqi ycyn вumu aqu orniqa ətmidi. Herişqan həmmə kişi ujquqa cysyşti.

Qaraŋqu və çim-çit kecə. Jolacilarniŋ hemmisimu ujquda. Jastuqi təvən qojulqan, jaki oŋajsiz janвaşlap qalqan kişilərniŋ hyrriki, ujanвujanda jolacilarni kyzytyp jyrgən provodniknin ətyki polqa (taxtajqa) urulup ciqqan, taraq-turuqtin вaşqa əvaz joq.

Taşqirida pojez şox capmaqta. Iz ystidə toxtumaj ajlinip turqan vagon caqlirinin „taq-tuq, tuq. tuq, taq-tuq, tuq, tuq" əvazi, pojez icigə qopallinip, tərtiplik aqmaqta.

Jolacilarniŋ kəkrəkliri mənzilgə jetip вeriş iştijaqi вilən asta-asta kətyrylyp qojmaqta.

Aridin ikki saət ətkəndin kejin paravoz yc qetim arqa-arqisidin guduk вerip, jyryşni sekinlətti... ajrim vagonlarmu uniŋqa вoj sundi və jyrəkliridə siqilip qalqan havani, haqanlar „uh!..." ni cozupla ciqardidə, toxtidi.

Heli istənsə uzaq, toxtalqan jər вuqdaj etizi, вunin ystygə paravoz palakət signalini вərdi. Ojqaqlar otturisida cuqan-curan kətyryldi. Bu cuqan-curan ujqudikilər otturisidimu cəkyp qojup və вarqan seri kenijip

вarmaqta edi. Pravodniklar aldiriqan, vagonlar icidə rəngarəŋ panuzlirini kətyryp cepişmaqta.

— Coŋ palakət вar...

— Basquncilar sastapqa huçum qilişiptu...

— Paravoz adəm вesiptu.

— Izni oqrilar kətyryp taşlaptu.

— Qarşi teraptin pojez kəlməktikən, toqunuş вoluşiqa səl qaptu..

Jolacilar otturisiqa вir-вirigə hec вaqlanmiqan və hər вirisimu toqri вolmiqan juquridikidək vəhimilər cyşkən edi.

Nətiçə məlym вoldi. Jolacilardin kimdur, вiri vagon icidiki stengas tormuziniŋ tutqusini вuraptu. Şorluq kim, qandaq palakət arqisida pojezni toxtitişqa məçвur вolqan ekən?

— Təkşiriş kətti...

Tepişti. Mətmusa pilasqarta вojicə, juquri patkida şunca topulaŋ və cuqaiicuranlardin qəmsiz (вevələri) patlirini kəŋ-kəŋri tutqan. xorrikini ciqirip uxlap jatar edi. Paravoznin və вaşqa kən doxtur вir toplam çuqlaşqan jolacilar Mətmusani tyrtyşyp ojqutuşti. U kəzini ecip, вeşiqa olaşqan alimanlarqa haŋ-taŋ вolup qaridi və kənlidin „meni xuda urup qaptu, jancuqci şilip ketiptu“ degən qorqunuş ətyp, şu zaman jancuq (cəntək) və janlirini tutuşqa вaşlidi. Həmmə jaq çajida. Boldi вu aliman nimigə jiqilistikina?

— Nimişqa tormozni вurudiniz?-dəp soridi kəndoxtur.

— Qandaq tormuzni?

— Qandaq tormuzni вolar edi, nimişqa sostapni? toxtattiniz?

— Sostapni toxtitiŋ?-dəp qəliti qilip kəndoxturniŋ kəzigə qaridi Mətmusa. Kəndoxtur iştirap dəptirini cıqırıp, pravodniknin tutup turqan ciriqi jardimida jezişqa вaşlidi.

— Etiniz?

— Mətmusa.

— Pəmiliniz?

— Mətmusa.

— 25 som uxutuŋ-dəp əmeliərdək вujruq вərdi kəndoxtur — Mətmusaniŋ rəngi ecyp. helila asajişta вolmuqan ujqunin, jiliq qucuqida, вir вirsigə вaqlinip jəlmigən cyşlirini kəryp turqan kəzliri qınlidin ciqip ketişkə qil qaldi:

— N məgə mən 25 som вerimən, meniŋ gunajim nimə?

— Gunajinizni kejin yrgytymiz. Siz hazir 25 som вerivirin.

Pojezni jana tutup tuman. Əgər qarşiliq qilidiqan вolsiniz, şəxsi guvanaminizni вerip meniŋ arqamdin jyryŋ, ajna şu jərgə вarganda вilisiz, səvəpsiz tormozni вuraşniŋ 25 somdin taşqiri, ylgylyk sotimu вarliqini

Başqa jolacilar otturiqa cyşyşti Mətmusadin 25 s[illegible] iştirapni tartip alqandək yndyryşti. Kəndoxtur pulni elip, kəptənsə вərgəndin kejin jeləkkə ciqip, huştək (işqit) вərdi. Pojez qozqilip kəti.

Aridin səl ətkəndin kejin pravodnik kelip tormuzni вurunqidək qilip, вaşqidin rombilap qojdi. Andin kejin Mətmusaqa qarap tormuzni kərsytyp: — Buniŋqa tegiş jarimajdu. Birar palakət вolup qalsa uniŋ joli вaşqa-dəp məsləhət qilişqa вaşlidi.

Bir jaqtin 25 somniŋ əlimi, вir jaqtin kəpcylyktin ujutuş arqisida, Mətmusaniŋ kəzigə artuq ujqu kəlmidi. Bolapmu, juquri palkiqa ciqip jatqanda, jana вirinçisigə oxşaş, вilməstin tormuz quluqiqa tep vitiş ehtimali uni qorqutar, 25 som pulniŋ qoldin ciqisiqa səvəp вolqan вu işkəl mirvətkə jana вir qetim joluqqili jyryki tepməs edi. Təvəndiki həmralarniŋ вirsigə iltimas qilip, çajini almaşturdi və əzanqica kəz jummaj şu ərzimigən tormoz tutqusini вuraş вilən 25 vagonni sərəp ketivatqan kucluq parvoznin toxtap qilişiqa əqil jugurturar və вu işqa işənməs edi. Ətigənliki вaşqa jolacilar, texnikiniŋ tarmiqini uniŋqa tygəl cyşəndyryşti.

II

U Məskavda addi nomurlardin вirsidə qondi. Uluq şəhər. Bir jərni jaki вir kişini izləp tepiş qilin. Hər вir kəryngən jeniliqqa haŋ-taŋ вolup Məskav koculirida ikki kyn jyrdi. Bu arida kəryngə qizziq işlərdin вirsi, ətigənidin tartip əziqip kətkənca kec saət 9-da, şu caqdimu melitsijə jardimi вilən nomurqa jenişi вolqan edi.

Ycynçi kyn u, əziniŋ muncisiqə cyşyşkə məjli kelip qalqanliqini səzdi. Nomur xizmətcisidin вu jeqin arida qəjərdə munca вarliqini soridi. Nomur xizmətcisi, nomirniŋ əzidə issiq vanna kıcık munca вarliqini вildyryp, kerək вolqan caqda tajjar ekinini вildyrdi.

Mətmusa nomur muncisiqa cyşti.

Ondan, pakiz. issiq. Vanniqa su вurudi. (Çyməkni-mu вir munca timiskiləş arqisida aran tepip aldi). Vanniqa qujulqan issiq suniŋ issiqliri вilən munca janimu qizip çanqa rahat вerivatmaqta edi. Muddasidək cozuldi, vanniqa вaşqidin cyşti.

Ejtindi, kijinki, golistoklirini munca əjnikidə вaqlapmu aldi. Kirlirini jəgəp, turqan əjigə вardi. Işik zadi ecilmajdu...

Taza tartti. Işikdə вolqan həmmə gərdənlirini təkşirip ciqti, palakat (murti) işik ecilmajdu. Bir jaqtin muncinin issiq və holanqan havasi demiqtumaqta.

Carək saət qijnaldi-eculmajdu.

Jerim saət-ecilmajdu.

Carikkam вir saət ecilmajdu. Hec qandaq qilalmaj muşlirini tygyp вar kucliri вilən işikni urmaqqa turdi.

— Pomogiti (jardamci) dəp qicqamaqta edi. Nomur xizmətciliri juguruşup kelişip, arqa jaqtin soruşişqa başlidi.

— Nemə gəp, nimə palakat bolup qaldi?

— Jardəm qilinla, eşik ecilmajvatidu, boqulup kəttim,

Arqi jaqtin xatun-qizlarnin hirinlişi anlandi.

— Nimisqa ecilmisyn, ecilidu.

— Zadi ecimidi, ojan qilmanla, kişinin ystydin quluplap qojuslzdə, jana uninqin kylgsiz.

— Haj jigit—!dedi arqa tərəptin birsi kylki arilaş-siz bəlki vannidiki, kerək qilqan suvni boşatmiqan və cyməkni burap qojmiqandursiz.

Mətmusa arqisiqa jenip munca icigə qaridi. Rasdegəndək çyməktin su ciqivatetu, vanna toluq kir suv. Vanninin tyvidiki çyməkni burap qojdi. Jenip işikkə kəldi. Iştirip baqsa işik ocuq.

Işiknin ecilişini, munca icinin taza saqlinişi ycyn alaqilar qilip, işligən ekən jeni ustuliri. Mana sizga texnikə.

Mətmusa, bir teripi muncinin qajnaq havasidin buqruqqan bir jeqi nomur xizmətcilirinin şu addii nərsinimu bilmişidin kylyşliridin ujulup əksip kətkən halda, əz hoçrisiqa beşini jərgə selip kirip, kətkinicə orulup jatti.

Ərtisigə u, Məskavda navaxtin bujan oqup turqa bir joldişini tapmaqci boldi. Pəqət ədrisini bilməjdu.

— Nimə qiliş kerək?

— Nomur xizmətcilirinin birsidin.

— Bu jərdə əzbək oquqiciliridin barmu? dəp soraqan edi. „Bar“ degən çuvabini aldi.

— Ular qəjərlərdə turuşidu dəp soriqan edi.

— Məskavda əzbəklərdin kəpi joq. Mən ədrisni ystəl məs mənqu, kim kəryngənnin turar çajini bilivəsəm-degən jerim dəkkə alaqiqə joluqti Biraq, bu qetimmu abroj kətsə-ketər degən oj bilən:

— Ədrisni ystəl qəjərdə boludu?-dəp kejinki soriqini bərdi.

— Qizziqdə siz hec nimini bilməjsiz, ədrisni ystəl bəlymciliri şəhərnin hər bir burçəklirida bar. Şundaqla udul kocuqa cıqqininizdimu ropiridiki botka həm unin bəlymcisi!

Mətmusa kociqa ciqip, xizmətcinin kərsətkən botkisiqa joluqti və izləp jyrgən kişisinin etini ejtip qəjərdə turuşini soridi. 5 minitqimu qalmaj, bir qəqəz jezip bərdi.

— Proletar rajon. Lenin kocusi 43 nci əj, II-nci qəvət. 2-nci korpus. 9-nçi əj.

— Ajnaəmdi, tepip al,-dedi, əz əzigə tə'nə bilən.

Mətmusa-nəri bir əzəm tapalmajmən, birər kirakəş izləp bolsa maqul kelər edi...

Şu arida, botka jeniqa bir optomobil toxtap, icidin kişi cyştidə şopirgə pul berip, uzaqlasti-demək kirakəs optomobil.

Mətmusa aptomobil jeniqa jeqinlişip, şopir bilən gəplişişkə başlidi.

— Proletar rajon, Lenin kocusiqa qanca alisən?

— Berip janamduq?

— Bəli.

— Uzaq saqlamdimən?

— Uncilik uzaq əməs.

— Qəni cyş boimusa, qanca jyrginingə qarap tələbirsən.

— Va—dedi Mətmusa-jyrginingə qarap tələvirisən, kociqa taşlap qojqan karman bamu, hazir bahasini qilmisaq bir pəs turup palan pul berisən dəp oltarsan, arimizda çan-çal ciqsa, buninqa kimnin tabi bar. Puxta qil joldaş.

Şopir kyldi:

— Xavatr bolma, səndin oşuq almajmiz, bu təksə motor.

— Təksisi qancidin?

— Sipiri 10 tijin.

— Sipiri nimisi?

— Acaiip adəm-dedi şopir istiza bilən zadi, mana bu ovtamat qanca jyrginimizni və qanca kytkinimizni əlcəp turudu. Şuninqa qarap tələjəndə dedi, aptomobil jan beşidiki musapa aptamatini kersytyp. Mətmusa, bu aptomat və uniq xoçajinini şopirgə işinip, işənməslik bir tərizdə, aptamobilqa ciqip oltadi: Icidə „şopir rənçitmisə bolqini“ dəp barar edi. Şopir soridi.

— Nəccinçi əj?

— 93.

— Bir dəmdə jetip kəldi. Aptomobil toxtidl. Mətmusa asmanqa baqrini berip jatqan bu egiz himarətnin con dərvazisidin ickirigə kirdi.

— Heli 11-nçi qəvətkə ciqiş kerək-hə? birə jyz pəlləmpəjsi basaman degən, oj bilən, ciqidiqan jərni izləp, kəzini ala-bula qilip turqan edi, imarətnin işkidə turqan dərvazibən uninqa jeqinlişip soraşqa başlidi.

— Nəccinçi qəvətkə ciqisiz?

— On birinçi.

Bommisa nemişqa qarap turusiz, qeni liptkə oltamamsiz?

Mətmusa „liptinemisi“ dəp soraşqimu ylgyrəlmidi, dərvazibən uni başlap, bir kicik hoçrigə solidi. Hoçrida Mətmusadin basqa jana bir xotun kişimu bar edi. Mətmusa xotundin hoçra temidiki qatar tygmilərdin birsini besip və məsələ hoçra Mətmusanin qorquş və həjran qelisiqa qarşi „vaz“ dəp juquriqa kətyrylyp kəttı.

Mətmusanin jyzidə bir qeri bəz bir təngə dijərlik ejusunda aqliq pəjda bolqan edi. Tamiqi qurup, ləbliri jelimlinip, qalqan, xotundin bir nimə soraşqimu tili kəlməs edı.

Hoçra toxtidi. Xotun işikni ecip, ketişkə вaşlidi. Mətmusa xotunnin peşidin məkkəm tutuvaldi.

— Toxtan, əmdi mən nimə qiliмən?

— Sizgə nimə kerək?

Mən 11-nçi qəvətkə ciqmaqcimən-qu, вu jərnin özi qəjə?

Bu heli 8-nçi qəvət-dedi xotun-juquriqa ciqiş ycyn tygmilərdin kerikini вesin.

Çan aca, mən вuni вilməjmən maŋa jardəm qilin.

Öjəmdə erim aqriq, meni tutmaŋ ujatki şunimu вilməjsiz dedi; xotun hoçra işkini jepip ketip qaldi. Mətmusani qorquş arilaş cataqliq orap aldi; Və Qaltiriqan вarmaqliri вilən tygmilərdin udul kəlgən qandaqdur вirsini вesivətti. Hoçra juquriqa kətyrylyşi ornıqa təvəngə qarap cyşyp вarmaqta edi. Mətmusa aldirap jana вir tygmini вasti. Hoçra jerim jolda toxtap, jana juquriqa qarap kətyrylyşkə вaşlidi.

— Qəjərgə вarmaqta?-вusi əmdi təvəkkəllik iş edi.

Hoçrinin təpysi ən axiri taraq qilip вir nemigə tegdi-də, pəskə taqaşti Jana kətyrylди jana вir taqaşti, jana, jana.

Septnin umumii tygmisi вesilqan вolup, davamliq elektir toki uniŋqa tə'sir qilip turqinidin, u çü qəвilə savda, вilən вir təvən, вir juquriqa qarap вerip kel'ştə davam qilmaqta edi.

Mətmusa jaklit əlymnin qəjərdə ekinini artuq cyşəndi, вir-ikki qetim, 14-nçi axirqi qəvət вilən 12 nçi qəvət otturisida вerip kelip turqan liptnin icidə вar kucı вilən- jardəm вerinla, jardəm вerinla!!! dəp qicqadidə huşidin ketip qaldi. Səlpt dərvazidanni, en вurun, leptini qojap вerip kəlgycinin вirərtə zanliq tələpnin ojuni вolsa kerək dəp ojliqan вolsa həm davamliq şu „ojun" uni həjranqa salqanqa axirini kytyp turmaqta edi. Lepit icidə qivir-qivir (şunciki) quluqiqa anlanqan „jardəm вerinla!" dəp kejin umumij tykin pəstiki vikilicatildin toxtutup liptni pəskə cyşyryp aldi.

Işikni acti. Bajiqi „inastranni" kərkəm jigit huşsiz jatidu.

Caqunda jatquzup suni dəm alquzdi, jyzigə su səpti, xelidin kejin jigit huşiqa kelip közini acti. Dərvazivən kamali uniŋ cehrisigə təlmyrər edi.

— Sizgə nemə kəryndi?

Mətmusa вir qoluni kökrykigə qojup, вeşini вir jaqqa təzl вilən qijşajturdi. Çavap вərdi. Darvazivən soridi.

— Kerəglik çajqa ciqalmidiŋizmu?

Mətmusa вaş cajqap „joq" işarisini qildi.

— Elip ciqip qojajmu?

— Mətmusa jana вaş cajqap „joq" dedi.

— Ketəmsiz?

Mətmusa вu qetim вeşini aldi jaqqa cajqap „вəli" işarətini qildi. Dərvazivən unin qoltuqiqa kirip, kociqa elip ciqti və kylyp turqan təksə motor (aptomoвil) qa cyşyskə jardəm вərdi. Şopir helilasap-saq kirip kətkən, jolacinin saq halдin вu əhvalqa cyşyp qalqiniqa həjran вolup, dərvaziciqa qaridi.

— Nimə gəp, nimə hadisə вoldı?

Dərvazici şopirqa.

Nimə gəp вolar edi texnikidə...—degən çuvaвini ejtti. Şopir dərvazivənnin „texnikidə..." degən çuvaвidin вir nərsə anlimiqan вolsumu, vaqtni ətkəzməj, maşinini jyrgizişkə вaşlidi və Matmusaqa qarap:

Əmdi qəjərgə skəri pomoşqimu?—dəp soridi.

Mətmusa kekidikigə tiqilip jatqan demini aran ickirigə juttidə jərnin tegidin kelivatqandək asta quldiraş вilən çuvap вerişkə вaşlidi.

— Avval „Taвedə" mimanxanasiqa u, jərdə mən jyklirimni jiqiştirup ciqimən, andin kejin vagzalqa...

Mətmusanin Məskavdin kəlginigə вir aj ətyp kətkəndin kejin u kona qədirdinim вilən sözlişiş iştijaqida əjigə вardim, jenidin işqa kirgən ekən. Işidin əmdila kelip jujunap turqan ekən.

— Məskav xatirilirini sözləjdu-texnikini egilimisən əpsanə вoluşin eniq ekən, əmdi texnikini egiləşkə öz-özəmgə söz вərdim, mexanicesкii mastriskojigə kirip işləvatimən. Menin Məskavda kylki вolup qelişimqa texnikini вilməslikim əjipdar dedi.

— Toqri,-dəj mən mən.

„Kim əjipdar".

Bu hekajidə texnikini egiləşnin zəryrliki təsvir etilidu.

Heli texnikidin xəviri вolmiqan Mətmusa kecisi ujqisirap tamqa öz tarmuzini вurap qojup pytyn sostapni toxtilidu.

Məskavqa вerip munciqa cyşkəndə u jərdiki texnikinin sirlirini вylmigəndin jəni vannidiki iplas suni təkyp taşlaş ycyn uniŋ çymikini ecip qojmiqandın вir saatkici işikni acalmajdu. Cynki „jeni zamannin ustaliri işiknin ecilişini muncinin taza saqlinişi ycyn alaqidar qilip işligən". Mətmusa joldişini axtirip uniŋ turudiqan çajini ədris ystilidin вylgəndin kin 11-nçi qəvətkə ciqiş ycyn „lipt" gə olturidu. Lekin uniŋ həm texnikisini вylmigəndin qandaqdu tygyncilirini вesip, pəstin juqiriqa juqiridin pəskə ciqip, cyşyp özinin istigən qəvitigə menəlməjdu. Kəp əvarə вoludu. Bu istin qorqudu. Axir estin eqip qalidu. Mana вu əhvallarni jazquci kylki josunda təsvirləjdu və Mətmusanin texnikini ygənmigənlikidin ecinip kylidu. Hətta Mətmusaniŋ özimu şu vaqqici texnikini egilməslikigə xapa вolidu.

Hekajə өzinin kiciklikigə qarimastin, hazirqi sotsializm quruşta tex-
nikini egiləş zəruriyitini ocuq-ajdin syrətlərdə. sada tıl вilən gəvdyləndy-
ryp вeridu.

Mana вularnin həmmisi (sypət, hallər) əsərni oquqandin kejin oqu-
cida kucluq təsir qaldiridu.

Şair өz şeir hekajiliri вilən sotsializm ycyn вolqan qəhrimanlərdək
kyrəşlirimizni, hec kəyliniгən utuqlirimizni təsvirləjdu və şulərni ci-
nitişqa dəвət qilidu.

Turmuşi həm ədəвij xizmiti.

Alimçan Iвrajimup 1887 nçi jili, 28 nçi pevralda hazirqi Başqistan çymhyrijitinin Sultan Murat jezisida tuquldi. Atisi ruhani вolup, turmuşnun axirqi vaqtlirida ruhaniliqnitaşlap, dexanciliq вilən məşqul вolqan.

A. Iвrahimup 11 jeşiqicə jezida вaslanquc tatar həm rus məktiвidə oqudi. Andin kejin Orenвurgdiki kona dini mədrisigə kiridu. Jeni pikirl tərəpdari вrəniнolqini ycyn вu mədrisidin qoqlunudu. Jana Upadiki „Alijə“ mədrisisi dəp atalqan çeditciliq rohida вolqan məktəpkə kiridu. Lekin, вumu—uni qanaətləndyrməjdu: вu məktəptiki tərtiplərgə qarşi ciqidu. Oququcilarnin arisida inqilaвi pikirlərni tarqatqili вaşlajdu.

A. Iвrajimup вirinçi qetim tatar tilidə dinqa qarşi əsər jazidu. Bu əsər qol jazma halida „Alijə“ mədrisisinin oququciliri arisida oquiqili вaşlinidu. Şunun нetiçisidə A. Iвrajimupqa nisвətən məktəp edarisi və вəzi вir oququcilarnin munasiвətliri өzgyridu. Өzinin eqir vəzijəttə вolqanliqini his ətkən Iвrajimup məktəptin ciqip ketişkə məçвur вoludu.

Bunundin kejin ununn turmusida eqir jillar вaşlinidu. Oquşni davam qilduruş ycyn sərmajə tapalmajdu. Ununn qarsisida вir tərəptin oqup adəm вoluş, ikkinçi tərəptin tirik qeliş ycyn celiş məsilisi turudu. Turmuşni artuq dəriçidə namratliq icidə ətkəzgini ycyn вirər məktəpkə kirip oquş imkanijitini tapalmajdu. A. Iвrajimup ymitsizlənməjdu, həm tyrlyk işlərni işləp qosaq tojquzudu, həmdə өz-өzidin oqup juquri məlumatliq kişi вoluşqa tirişidu.

Inqilaвij hərikətlərgə qatnişişi.

A. Iвrajimup 1906 nçi iildin вaşlap inqilaвij hərikətlərgə qatnaşqili вaşlajdu. Sagirdlar (oququcilar) nin joşurun kuruzukliriqa qatnişidu.

Bu kuruzuklar əskij məpkyrə, kona tərtiptiki turmuş və bu turmuşla tolup kətkən hər tyrlyk eziş və zorluqlarqa qarsi celisisni öz aldiqa qojqan edi. A. Ibrahimup unun əktip qatnaşqucisi boludu.

1912—13 jillarda Kijipta musulman studentlirinin təşkilatida işləjdu. Car həkymitinin tərtip və nizamliriqa qarşi boluşta ejiplinip tyrmigə solaqqa əvətilidu; tyrmidin ciqqandin kejinmu pəlitsijinin qattiq çekigi əstiqa elinidu. Fevral inqilabi vaqtida tatarlar arisidiki sol satsialist-bəjnəlmiləlcilər ujuşmislnin azasi və şu təşkilat təripidin ciqirilidiqan gezitnin myhərriri bolup işləjdu. Lekin u özinin əməlij işlirida bolşiveklər bilən billə baridu həm bolşivezimni qoqdajdu.

A. Ibrajimup özinin işlirini proletarijat əmgəkci dexanlarnin elip kelip barqan celişliri bilən məkkəm baqlajdu; tatar milli burzuazijisi bilən celiş elip baridu. Jazquci özinin bu əsyşi toqrusida şundaq dəjdu: „Menin ətmyştiki turmuşum, jaşliqtiki eqir əmgək, aclıqta sovuqta oquş jilliri həm celişlar meni əktip bolşivek boluşqa tajjarlidi“ Həqqətən əktəbir inqilabini bolşiveklərcə qarşi aiqan edi.

Jazquci əktəbir kynlirida „pytyn hakimijət kenəşlirigə“ degən lozunka astida tatar gaznzoni icidə işləjdu həm əskərlərni şu lozunka astiqa toplaşta netiçilik iş kərsytydu.

Əktəbir inqilabidin kejin tatar qizil əskərlirinin arisida təşveqatci həm təşkilatci boludu. Şunun bilən billə "biznin jol" çərnalida muhərrir bolup işləjdu. Jana 1919 nçi jilda kalçakqa qarşi uruşqa qatnişidu.

1919 nçi jildin kejin jana ədəbij ilmij işqa başlap, 1925 nçi jilda tataristan ilmij mərkizinin rəisi boludu: Tataristan mərkəzi içraqomiqa aza bolup sajlinidu. U satsializm ycyn celişqa əktip qatnişidu.

A. Ibrajimup tatarlarnin con çamaət iscisi con ilmij işçisi həm sənətcisi

Ədəbij xizmiti.

A. Ibrajimupnin ədəbii hərikiti 1907 nçi jildin başlinidu. U özinin içadida tatarlarnin şəhər həm jeza bilən baqlanqan qatlamlirinin hajatini təsvir qilidu. Jeni oququci, zijali arsiakrat, rohanilarnin turmuşlirini kejinki, əsərlirida işcilar turmuşi və ularnin arisidiki inqilabi hərikətlarni bularnin arisidiki sijasi—içtimaji qatlamlinişni, ariliridiki celişni kərsytydu. Sununqa oxşaş dexanlar muhitini, turmuş ycyn celişlirin ularnin ənigək carajaninin və içtimaji qatlamlirini əsks qildurudu.

Unin əsərliri tatar çamaətcilik tarixinin pytyn xususijətlilini, sinpij celişlarni əks qilişqa ymtylgən con əsərlər. Bu əsərlər tatar çamaətciliki bilən billə əsyp, billə jaşiqan, şu içtimaji turmuş bilən baqlanqan.

Əktəbir inqilabidin kejin jazquci özinin qattiq aqriq boluşiqa qarimastin, işci-dexan kəlliktipinin icidə, partija kenəş çamaətcilikinin mərkizidə işlidi; şularnin icidə qajnidi həm özinin qimmətlik ədəbi əsərlirini beriştə davam etti.

Şundaq qilip, Alimçan Ibrahimup tatar proletar ədəbijatinin ən con vekili. Unin içtimaji, ədəbij xizmitinin 20 jilliqi tatar proletarijiti və əmgəkci massisi xoşaliq bilən qarşi alişti.

SSSR mərkəzi içraqomi unun kərsətkən inqilabi-içtimaji və ədəij xizmitini nəzərgə elip qizil bajraq nişani bilən mukapatlidi.

Terən tamirlar.

(Parca).

Pəhrini eltyryvetişti.

Majnin qaranqu keciliridin biri. Kəcqurun başlanqan jamqur texi tinqini joq. Qattiq şamal qozqaldi. Həmmə tərəpni paqiritip caqmaq çeqildi. Taq-taşni jemirgəndək dunjani astin-ystyn qilqandək bolup hava gyldyrləp ətti.

Ajişinin ujqusi kəlmidi. U samavarnin otini əcyrməstin ənə kelip qalar, mana kelip qalar, dəp erini kytti. Vaqt jerim kecidin ətkəndin kejin cidalmidi. Qoşnisi komsomol Şəjxmətnin jeniqa kirdi. Boran cegilqan və jamqurnin qujup turuşiqimu qarimastin unun bilən billa kenəş rəisi joldaş Temirkajipnin əjigə bardi.

U, uxlap qalqan edi. Derizinin şaqildiqan avaziqa Qolum-Qoşnilarnin itliri qoviqili başlidi. Itlərnin qavoşliri ularnin haj-hajliri bilan əj egisimu ooqandi və derizidin beşini ciqirip:

— Nimə gəp?—dedi.

Ajşə, unin jeniqa berip həzin avaz bilən astaqina:

Şəngərəj aka, nimişkidu qoqup ketip barimən? Jaman bir vəqə bolmisa! edi.

Şəjxmətmu Ajişənin sezigə qoşumca qilip besinqi və qorqunucluq bir halda:

— Pəhri akiqa qarşi cişlirini biləp jyrgənlər çiq edi; dəp qojdi. Şəngərəjni vahim basti, ujqusi əcti. Dərvu putiqa coruq, eniqa cəkminini kijdidə, Ajşa bilən komsomol jigitini əgəştyryp kenəş edarisiqa kətti.

Şu kecidin etibarən izdəş başlandi.

Ətigən deməj, kəc deməj, kecini kyndyzgə kyndyzni kecigə ulap, pytyn ətrapni izdəp ciqişti. Hec bir dərək joq. Nahajət, Pəhridin ymit yzər dəriçisigə berişii, biraq, tertynçi kyn degəndə Pəhrinin kona joldişi Aq baj, herip terip, tilliri aqziqa patmaj qajtip, kəldi. Kelişi bilənla jiqlap-sixtap dexanlarni arqisidin əgəştyryp elip kətti. Kyn ciqişi bilən-la bulut qojniqa kirgən. Asman bolsa eqir, salmaq və qacanqi bir vəzijət kəsip ətkən edi.

Bajraqliqlar işinip ketəlmidi. Şundaq bolsimu hell birini heli ikkinçisini imlap qicqaqan, heqilliq kezlirida jaş tamcilirini ojnatqan, tetik qeri it arqisidin barmaj qelişqa ilaçliri bolmidi.

Edilniŋ taqliq tɐsliq çaŋgalliq egiz jarlirиniŋ icidə вajraq вilən „xizmət" arisida Jamaı.qul degən qorqunucluq вir godaŋ вar. Xoçajiŋ.nin joqalqan kecisidin ta şu caqqicə вir minutmu dəm almaj pytyn çaŋgallarni, taqlarni quturup izdəp ciqqan Aq вaj, arqisidin əgişip ketivatqan dexanlarni mana şu egiz jarliq Jaman-qoiqa elip kəldi.

Jamqur sim-sim jaqidu. Jopumaqlar, kokatlar həlləŋgən, Aqвaj, kelip toxtiqan jər tejiloaq çaj edi. Bununqa itiвar qilquci вolmidi. Itniŋ arqisidin izmu-iz kelivatqan Səjxmət pəskə tejilip cysyp kətti. Ununqa вaşqilarmu əgişişti.

Aqвaj aldimiqan ekən: godaŋniŋ tegidiki kokatlar, jopurmaqlar, joqan-joqan dərəxlərniŋ arisidin Pəhrini tepip elişti.

Uniŋ yzi miciqlinip qanqa вojalqan. Baş ustuxini sunqan, cekilirii peşaniliri tars açrilip kətkən, mijə aqseriq вolup taşqiriqa aqdurulqan. Bojni sol myrisi вilən qanliq jopurmaqqa arilişip kətkən edi. Şundaq, jenida coŋ joqan təmyr harvuniŋ oqi tepildi. Ununjinickə вesi qapqara qanqa вojulup qalqan edi.

Qajqu вarliqni ozqanitiniŋ astiqa aldi. Bir minut ətməstinla pytyn вajraqqa xəvər tarqitildi. Ər-xotun, вala-çaqa, jaş-qeri həmmisi, ojun kylkı, ış-kyclirini taşlap Jamanqul godiniqa qarap aqqili вaşlidi.

Pəhrini jaxşi kərişər edi. Jeqin-qerindişiqa oxşaş jaritişar edi uni. Ununŋ əlymi, əz ariliridin ununŋ jenip kəlməjdiqan вolup ketişi-kənyl-ərdə jıtımlik tujqusini ojoqatti. Qanqa вojulup vahimliq вir kərynyş elıp jatqan əlykni kəryş вilən tildin qalqandək вolusti. Nimişkidu ejtişqa вir səzmu tapalmidi. Jyzlirini qandaqdu вir qajqu вuluti qap-liqan.

Çahanşah atimu вaşqilarniŋ qatarida вillə kəlgən edi. Calniŋ gəv-disi ixtijarsiz rəviştə tykyldi. U səzini ejtalmastin kəz jeşi вilən jyzini juqili вaslidi. U, şu vəzijəttə qetip turar ekən, şəngərəjlərgə jardəmli-şıp, əjgə elip вeriş ycyn əlykni kiptigə salmaqci вolup kətərgən caqda kəzliriгə qanliq harvununŋ təmyri celiqti.

Cal əz-əzidin səskinip kətti. Goja uni tonuqandək вolup, eliş ycyn ununqa qol uzutişi вilən вirdinla qandaqdu вir kyc uni вu haldin qaj-turdi. Nimişqidu ununŋ jyrykigə qorquş cyşti. Şundaq вolsimu cidi-midi, jana qaridi.

U, harvu təmyriniŋ joqan вeşiqa kanap jip oralqan, incikə uciqa kicikinə teşyk arqiliq əgir miq ətkyzylgən edi. Çahansah qolidiki uzun tajıqı вilən aval təmyrni kejin jipni noqup kəryp hadis вir avaz вilən вir az titrinip turup:

— Xalajiq, вu təmyr meniŋki,-qu?-dedi.

Nimişqidu, u вu səzni əzidin qorqup kəskin вir ahaŋ вilən ejtti.

Ajişə ununqa jandişip turqan edi. Calniŋ avazidiki qorquş, ununŋ

jyrygigə caqmaqdək вerip urulqandək вoldi. Anliqan səzini qandaq eyşynyşni вilməj qaldi. Başqilarmu вaslirini kətyryp calqa qaraşti. Pəhri joqiliqandin вeri, həmmisiniŋmu xijalliri pərişan, pikirliri tarqaq, mini-liridə toxtalqusiz rəviştə heliqi təmyr vəqəsi ajlinar edi. Qaranqu kecə hər tərəptin вesip ciqip turqandək tujular edi. Çahanşah calniŋ səzi keciniŋ şu eqir halini вir qozqutup qojqandək вoldi.

Cal dexanlarniŋ hər təripidin əzigə tikilgən kəzlərni jyrik вilən səzgən вojicə təmyrni jana вir qetim ajlandurup qardi. Qoliqa elip kərdi. U qorqqinidin rəngi appaq aqarqan edi. Nimə qilqiniqa əzimu tigişicə cyçynyp jətməstin Çahanşahniŋ jeniqa вerip esildi.

— Nimə dəjsən ata? Sən şundaq səzlərni səzlidiŋki, ununŋ ycyn kallanni şarttidə kesiş kerək edi-dedidə səzini tygətməj kesip qojdı. Və вir az qetip turup:

— Bu təmyr seniŋ вolsa... nimişkə u, Pəhri akiniŋ qeni вilən вojalqan?

Jigit, şu səzlərni ejtip calniŋ kəzlirigə tikildi, jiqilqan xəlq coŋ вir təsveştə qalqan edi. Jyrəkliridiki tolqun teximu kycəjgəndək heli вir jaqqa, heli ikkinçi jaqqa elip вerip urqandək вoldi.

Qurs oququcisiniŋ gepi calqa eqir вir tujqu вeqişlidi. Ularniŋ qaraşliri goja ununqa;

— Pəhrini sən əltydyŋmu?-degəndək вoiup sançılar edı.

U adəttiki səвirini joqatti. Ununŋ pyrylgən jyzliridə, ic-icigə petip kətkən kəzliridə rənçiş arilaş azap oti ojnidi. Birdin qozqulup əsəвij və titrəngən avaz вilən:

— Mən ədəm əltyryp jyridiqan qaraqcimu!... dəp qolıdıkı tajıqı вilən Səjhmətkə qarap həpəjdi.

— Aqzinniŋ ejtqini anlinilmisa... dəp vaj jəp kəttı.

Şəjxmət əzini arqiqaraq eliр, calniŋ tajiqini oŋ qoli вilən əzidin neri qildi. Əzimu вir az teclandi. Lekin təmyr toqrisidiki səzni jatiqi вilən вolsimu jana təkrarlidi:

— Çahansah ata, nimişkə sən вekadin-вeka acciqlinisən? Mən sən əl-tyrdyŋ dedimmu? Pəqət təmyr toqrusida sorudum: Nimişkə... Jaman-qul godiniqa kelip qalqan?

Başqilar gəpkə arilaşmidi.

Cal rohi ezilgən, rənçigən avaz вilən çuvap qajturdi. Jegit Şəjxmət texicila tinçimidi. U, iştik kəzlirini heli calqa, heli Ajişə вilən Səngərəjgə heli вaşqilarqa tikidu. Paçijniŋ səvəvini izdəp hər tərəpkə çavdiriqan kirpik xənçərlirini teximu ickirirək paturudu.

Rənçiş arilaş qattiq — qattiq səzləngən sezlər ikkı arida qizip kəttı. Heqiqəttə вir içtimaji ot jalquni вilən janqan вu ikkı вoqum vəkilliri, əlyk ystidə, jiqilqan xəlq aldida təmyr coqmaq tyrysida şundaq qilip kəs-kin вir rəviştə etişip elişti.

Şu kyz kəlsə, Şəjxmət on toqquzini qojup jigirmigə kiridu. Inqilabnin birinçi qanliq celiş jillirida u, bolsa edi. Şunun ycyn inqilabqa paal rəvištə qatnišišqa ylgyrəlmidi. Lekin, conlarnin akilirinin qəhrimanliqliri ununq kez aldidin səp tartip etyšti. U, onsəkkizinçi jilda Qazan şəhirigə cexlar kirgəndə Molla nur Vahidupni miltiqliq əskərlər qapsap tyrmigə elip kətkənlirini əz kezi bilən kərgən edi. Kejin, etivetiptu, degən xəvər tarqalqandin kejin ikki kecə uxlimastin tovlap ciqqan. Bir tuqqan akisi Birahmatni qijnap, it azabi bilən atnin qoyquiqa baqlap eltyrgən caqda ezimu bar edi.

Pəhrinin baturlarca celişlp qan tekyşliri ununq jyrikidə ymyr bojica ecməjdiqan iz qaldurqan edi.

Səjxmət hazir ənə şu celiş, ec eliş oti bilən janar, ununq jaş jyrəgi şu qəhrimanlarnin icidə qajnap, nurluq keləçəknin gyzəl — saadətlik kynliri ycyn ezini bir celişci qilip əstyryş arzusi bilən janar edi. Şu ymitlər, şu arzular, uniq keləcək hajat jollirida nurluq bir majaq bolup aldiqa qarap sərəldi.

Jigit mana şu aldidiki kynlər keləcəktiki qəhrimanliqlar bilən qanaətlənsə, şular ununqa kez aldida ez kənlidə, ezigə juquri qimmət bərdysə Çahanşan cal etmyş bilən kərənləjdu. Kenəşkə bərgən qurbanliri kenəş ycyn tatqan azapliri, tekkən kez jaşliri bilən ezini inqilabi hozurida qasəm jad qilqan bir saldat dəp tonujdu. Axirqi ymyrida bolsimu su arzularqa jetišiş ycrayn təqdirinin zulumi bilən parcilanqan qerk jyrikidə kyclik bir tolqun jalar edi.

Calniq jaşaş jolliri: Qajqu liri, qattiq xizmətlər, elymlər bilən qaplandi.

1905 nçi jilda ununq tuqqan ukasi Temirşani quduq icigə esip pytyp gəvdisini tilip taslap, bunuq bilən kupajilənməstin dərd ystigə ciqqan cegəndək jarisiqa tuz sepib uni miq xil azaplar bilən eltyrypvətkən. Ununq həsritidə calniq caclivi aqardi. Ununqdun taşqiri proletar inqilabi ycyn ikki oqlini qurban qildi Coninin eti Əhmətşa, kiciginin eti Myhəmmətşa edi. Saqlam, etkyr, əpcil jigitlər edi. Qorquş degənni bilmidi, işqa kəlgəndə həmmisidin ilgiri jəq tyryp birinçi nəvəttə işqa kiriştl. Ojun kylki degəndə jezinin birdin-bir jigitliri jana şular edi Çahanşahnin oqulliri desə jezidiki pytyn qizlarnin jyrəkliri janar, başlirii qajnar edi. Onsəkkizinçi jildin başlap coxlarnin, kejin Kalcaklarnin qozquluni boldi. Məmləkətnin işçi, dexanliri bularqa qarşi kətyryldi. Calniq balilirimu cidap turuşalmidi:

— Ata, qeriqan kynymdə jalquz qaldurup ketişti, dəp rənçimə elsək razi bol!—dejişti ez istəkliri bilən qizil bajraq tegidə celişa ketişti.

Coni jəttə qetim uruş a boldi. Qəhrimanliqi ycyn qizil jultuz nisani aldi. Nahajət, gyzəl Qrimni qutulduruş ycyn barqanda dyşmənniq topi bilən beşi yzyldi.

Kicigi Myhəmmədşa, on toquzinçi jilniq baharida, kalcak əskərlirin qoqlap berib, Upani eliş ycyn, jigirmə beşinçi devizijə bilən billə. Aql Edil dərjasini kecib ətkənlə ajruplandin taşlanqan bomba bilən əldi.

Çahanşah ata hirs bilən zoqlunup əstygən ojlar edida,

— Mən kenəş ycyn ikki jolvas bərdim!

— Mən kenəşni əz qenim bilən qoqudaştim! — dəp kənlidə conqur bir qurur saqlar. Şunun bilən eqir turmuş astida egilgən beşini bir az kətyryp pəxirlənqəndən bolar edi.

Kamsamol jigit Şəjxmətniq qandaqdu, gumanb ilən qarap qattiq qattiq səzləştin rənçisyn ham şunun ycyn ununq gəplirini calniq ənə şu əsəp tomurliriqa kelip urulişi ycyn edi.

Biz, içtimaij otnun jalquni bilən janqan bu ikki boqum kişilirimiq kəskyn-kəskyn ejtişlirimu şu sevəptin edi. Lekin cal, səəirlik eqir kişi edi Ununq ycyn şu dəngicə yncıqmaj turqan edi. Nahajət, səzim jildam ikkinçi janqa buruvetişkə məçbur boldi:

— Xalajiq — dedi, ejtaj desəm tilim barmajdu, ejtmaj desəm jana bolmajdu. Bu təmyrni meniqdin Sadiq kyjoqlum sorap alqan edi. Qerilip qurusun, jadimdin ciqip kətkən ekən.

Pəhrinin kim qoli bilən eltyrylgənligi toqrisida jyrəklirində gumani qajnar edi. Conqur oj tyrlyk kişilərgə tegip ətər edi. Biraq, kacigardin mundaq işni kytyş hec kimniq xijalirqimu kəlmigən edi.

— „Təmyrni sadiq kyjoqlum sorap alqan edi", degən səz bulutsiz kyndə ceqilqan caqmaqdək tujuldi. Aldirişip aldirişip bir-birlirigə qarasti. Səngərəj həjran qalqan bir vəzijəttə soridi:

— Qacan alqan edi? Nimişkə?

Cahanşah astaqina əsligili başlidi.

Sundaq... şənbə kyni bolsa kerək... bir ətyki putida, biri qolida... bir puti bilən səkrəp-səkrəp keldi... „çahanşah ata' dedi „mana" qaran! etygymniq paşnisiqa qaqqan mixlirim teşip ciqiptu. Şularni qeqip alaj. Bir dəngə harvuqa kerək boludiqan təmyriqizni berip turun!" dedi. Jaxsi al. Ənə şu jərdə jatidu, dedim...

Calniq danə-danə qilip ejtqan səzliri birdin-birdin dəlynyp bir zənçir təşkil qilqandək və ezi kacigarni şu zənçir bilən orap ketib barqandək boldi.

Sadiqni bilişidu. Jaxşi kəryşidu, jeziniq kyjoqli jər-su elip berip ista jolbaşciliq qiluci, Kona Aqtaştin bu Bajraq jezisiqa kecyş işida, səhərdin turup Pəhrigə jardəmlişip turquci sypytidə tonujdu. Jaxşi kəryşidu.

Ununq toqrusida jaman bir nərsə ejtisqa hec kim çydəl qilalmidi. Lekin Şəngərəjniq xotuni Ruqijəm uni hec bir ənridə jaratmas, cət kərər edi. Cidalmidi, jyrygidə tolup taşqan qajqu həsrət tolqunlirini bir az tekyp taşlidi.

— Ah, esit... esit... zamana şundaq bolup qaldi. Öjyngə memah bolup kelişidudə, özənni eltyryp ketişidu... Xudaja özən saqla dedi.

Ajişə ununqa qarap etildi. uni kəsməkci boldi, lekin Ruqijəm jana kəjyp, pişip, acciqi bilən sözini davam qildi.

— Şu, şu! Çahansah ata jalqan eitmajdu. Başqa biri boluşi mymkyn əməs, pəqət şu, şu myltəhəm Sadiqnin qoli bilən bolqan.

Şəngərəj birdin xotunining sözini kəsti.

— Tilinni saqla Ruqijə! Nimə ycyn bilər bilməs valaqlajsən. Nimişkə Sadiq buni eltəsyn? Ular əmyrlyk joldaşlarqu, axir saran!

Teximu qizişip ketişti.

Bajatin beri cəttə ynciqmaj turqan paka bojluq, Qjilaj Imadi calnin coruqini sərəp otturqa kelip— kirip, sözgə arilaşti. U, aditi bojicə aldirimastin, asta-asta gəpkə cysti.

— Gəpnin tegidə gəp bar dejişti. Andaq bolsa mənmu ejtipbaqaj: Menin bir gumanim bar, bygyn yc kecə-kyndyz boludu. Texicə kənlimdin neri kətməjdu, dajimi jyrykymni pa cilajdu. Şundaq əmdi, mənqu ejtimən. Ikkilisi billə icişkən. Billə məst boluşqan nahajiti xaraktirliq nərsilər. Nimə toqri kəlsə, mən ejtimənqu... şunun bilən urqan, mən ejtimanqu, ular əmyr boji bir-birliri ycyn pəjt pajlap jyryşkən.

Qjilaj cal, sözini ejtip, tygytəlmidi. Özinin qajquluq eqir cyşynyşliri astidin ciqalmaj besilip qalqan Ajşə, calnin sözliri bilən goja birdin ujqudin oqanqandək boldi. Qajqu bəlgyliri ojniqan kezlirini sözligycigə burudi, aldiraş bir avaz bilən:

— Nimişkə undaq dəjsən? Bu, bir birinin kəjnigə cysyş degən gəp qajaqtin kelip ciqti?—dedi.

Calqa tiltilip qaridi, Imadi cal qattiq avaz bilən:

— Kacigarnin [1]) peşanisidiki jarini biləmsən, kimnin qoli bilən bolqan?

Xotun həjran qalqandək ikki qolini ikki jaqqa jejivətti:

— Ənə, texi gəp şumu? Jigit vaqtida kimlər icip uruşmajdu, dəjsən, bir-birinin kəjnigə cysyp jyryşkən edi, dəp bilər, bilməs valaqlap çuvapkar bolup olturma! Menin Pəhrim hər qacan ejtidu: Kacigar, mana inqilabi işlarni yrgytyş joli bilən qimmətlik bir ustaz dəp.

Calnin acciqlanqanda qəjrətlinip ketidiqan aditi bar edi. Birdin tolup-teşip vaqirap sözligən gepi bilən Ajşənin gepini boldi:

— Ajşə kelip, sən dərruv kişinin jyzigə sapcima, Sadiqni biz jaxşi bilimiz: Kərynyştə dosqa oxşap kərynsimu kənli qara ilandək zəhərlikdedi.

Ajşə unajqina təslim bolqidək halda əməs edi.

---

[1]) Raraxot, umumən zavud maşiniliriqa ot qaliquci.

— Beka ajtisən cal!—dedidə, kejin başqa saval-çu lişip olturysmidi. Icidə, kəlgysidə təkşyrişər dəp ojlap, Çahanşah atinin jeniqa bardi. Baja özi qattiq ejtişip alqan Şəjxmətnin bu çançallarqa acciqi kelip Ruqijəm jəngisidinmu. Qjilaj caldinmu xapa boldi.

Jigit xaliqinicə sözləp ərmandin ciqalmidi. Şəngərəj uni öz jeniqa qiçirip elip:

— Şəjxmət sən dərruv təmyrcilikkə berip kyj oqulqa ejt, jildam bujərgə kəlsyn. Bu jərdə ununq toqrusida alla qandaq sözlər anlinivatidu! dedi.

— Şəjxmət tasma bilvilqini tyzylyp, işlijomini qoliqa aldi, və jygyrginicə jezidin toqajliqqa qarap capti. U, Bajraq bilən tutasqan qejin dərəxliklirigə kirip joqaldi. Şu arida, toqajnin ikkinçi besidin con bir kəzlyn at asqiqan bojicə darvazinin jeniqa kelip toxtidi:

Şəngərəj ularnin kelişi bilən-la tonudi. Asqaq əlyşimu, harvuda olturup kelivatqan, uzun serig cacliq Petrupmu ununqa tonuş bu ununq uruşta billə bolqan joldaşliri edi. Bularnin jetip kelişliri Temirkəjyp ycyn con jeniklik beqişlidi.

— Mana Pəxri əldi. Bu biz ycyn qajqu, ejtip tygətkysiz qajqu. Ununq ystigə dərd ystigə ciqqan degəndək kacigarnin ystiqinmu birdin tumanliq pikirlərmu tarqilip kətti. Təmyr quralmu Sadiqqa, peşanidiki jarimu ununda. Jana alla qandaq gəplər.

Şəngərəj, bu eqir, hec bir tegigə jetip bolmajdiqan işlarni ojlap bir nətiçigə kelalmidi. Pytynləj aldirap qaldi. U ətigən—Pəhrinin əlyki tepilqan vaqtila volus içraqomiqa xəvər bərgən edi. Şunun ycyn, minutsiri şujaqtin bir xəvər kytər edi.

Kicikinə bala ularqa işikni acti, at koca otturisidin capqan bojicə kəlməktə edi. Şəngərəj jana bir az jenikləndi. Ununq öz ystigə cyşkən eqir jykni kətyryş ycyn jardəmləş kycilər kəlgəndək boldi. Texicila öz ara çançallişip turqan xəlqni kəjigəndək boldi:

— Əlyk ystidə coqan ciqarmastin bir az səvir qilip tursanlar həmmə məsilə həl bolar edi. Qoli bilən kocini kərsytyp:

— Ənə kelişivatidu, təkşyryşidu həmmisimu ecilidu—dəp ularni tiniçlanduruqan boldi.

Van—cun bir joi toxtaldi. Ajişə çahançah ata, Ruqijəm, Imadi cal və başqa dexanlarmu şu tərəpkə qarap buruldi. U tərəptin özlirigə tonuşiqa oxşaş colaq jygyrgən bojicə kelivatqini kəryndi.

XXXII.

Saat on zal həkym məçlisini tinşaş ycyn kəlgən xəlq bilən tolqan. Nəjimə xəliqni jerim—jertip aldiqa qolidik beliti bojicə tertinçi qatarqa kəldi. Ununq çajiqa bir qizil əskər olturqan ekən. Çançallişip uni çajidin qozqatti. Əmdi çajiqa olturmaqci bolup təjjarlanqan edi:

— Sot həjiti kelivatidu. Ornınlardin turunlar!?—degən qattiq əmıranə вir sez вilən, pytyn zal ornidin turdi.

Şu zaman son qolidiki sod həjiti ciqtidə, zalnin çənyp təripidiki, egizrək çajiqa qojulup, ystigə qizil alvan jepilqan con ystəl jeniqə kəldi. Həjətnin ikkisi—azalar, otturidiki uzun, azqin kişi—Begunep sod rəisi edi. Ikki aza ikki jaqqa çajlaşti ular вilən вillə pytyn xəliqərmu olturuşti.

Rəis azalar вilən вir az sezlişip aldi. Sərkatiptin (pytykci), ejipliquci jaqliquci, çuvapkar tərçimanlarnin kəlgənlikini eniqlap aldidə, aldidiki ystəldə şu qujulqan əjnək korinin jenida turqan kymyc arilaş çəz qonquraqni çaranlitip, Pəhriddin Ilmanupnin eityrylyşi toqrusidiki işni təkşyryş вaşlinidiqanliqini çaka qildi.

Zaloqa ejipdarlarni kirgyzdi. Aldida arqisida çaвduqluq desəkcilər, otturida вəş kişi—hec kimgə вaş kətyryp qarimastin, zalnin on təripidə məxsus açritip qojulqan ystyllərgə kelip olturuşti.

Bu jiqilqan xəlq arisida вir az vaj—cun, tolqun вaşlandi. Bu вəş ejiвdarnin hər qajsisininmu вu xəlq icidə вir dəriçə вək qəqri hal qədri hal tonuş aqijnə—əngylliri вar edi.

Nəjiminin kəzi, çaвduqluq desəkci astida turqan ejipdarlarqa cyşti.

Nəjimə, əhmi вilən Imadini ilgiridin вilər edi Bygyn ular artuq məjys, xəliqnin şəpqitini ezigə tatqudək вir vəzijəttə olturuşar edi. Əhmi saran ezinin uzun, вoş gəvdisini qajacqa qojup turuşini вilməs вir, iplas jeni вilən aqriq kəzini hec toxtalqusuz syrkəp turar edi. Imadi xeli çydəp qalqan. Aliqaj kəziiri geşinin icigə petip kətkən. U, eznin вu halidin, вu təqdiridin həjran qalqanqa oxşaş вir tutam coqqan saqilini silap—sepap ajlinip olturar edi. Bularnin arqisida turqan sala hop Nəjimə ycyn nahajiti qiziq tujuldi. Bu goja çinajətci, ejiвdar kişi əməs, qandaqdu вir hyçymgə hazirlinip turqan qorazqa oxşajdu. U, вeşini, məjdisini kətyryp qodujup turudu. Hər вir qozquluşta, təvrinistə вu xorluq, вu həqsizliqtin patiaq qutuluş ycyn pytyn dunja qarşi kəlsimu jaqisidin elişqa təjjar turqandək kərynər edi.

Zaldiki pytyn işcilar, hynərmənlər, əskərlər həmmidinmu şu Salihup вilən, unun jenida məsym və juvaş вir kərynyş elip turqan Ivanupqa toluraq təəççym вilən tikilişti. Bu ikkisi texi jeqindila joldaşlar işiniclik kommunislar edi. Jiqilişlardimu, kenəş apparatidimu вular вilən iş ystidə ucruşişqa вəzi vaqtlar qarimu—qarşi pikir ystidə çançallişişqa toqri kelər edi.

Kejinki kynlərdə alla qandaq gumanliq sezlər tarqaldi. Adəttin taşqiri tola ciqiş вolqan çinajət jiplin Salahop вilən Ivanupqimu вerip tutuşar ekən, solanqan ekən, degən uzun qulaq xəvərlər tarqalqan edi. Rəisnin вujruqi вojicə zalqa kirgyzylgən ejipdarlarnin icidə Salah hop

вilən Ivanupni ucrutuş, ənə şunun ycyn həjran qaiqidə ənə şunun ycyn xəliqnin teripiran və tolqunniqa sevəp вolqan edi.

Xəliq icidə Vəli вajnin oqli Medpakta oququci student Mustapamu вar edi. Sala hop вilən Ivanopni keryş вilən azap, qaranquluq qapliqan minisigə вir ymit şolisi вeqişliqandək вoldi, icidə:

— Jaxşi... jaxşi... ez ədəmlirimu qolqa cyşkən ekən?... Qaqa qaqinin kəzini coqimajdu, dejiştidu. Bəlkim şu munasiвət вilən atamnin çinajitimu вir dəriçə jeniləşərmikin? dəp ojlap qoidi.

Lekin вu joruq ymit dərvu əcti. Kejinki ajlarda вeşini, iyrykini qajnatqan zəhərlik ojlar, jana вir qetim unun pytyn vuçudi вojicə tarqilip kəjdyrgili вaşlidi. Unun kəz aldi janimu qaranqulaşti:

— Jaq, вolmiqur xijal! Həjdəjdu, Həjdəjdu ularni!.. dedi.

Unun minəsidə kəp qorqunucluq, dəhşətlik ojlar həkym syrər edi. Ularnin icidə ən conqur və ən conimu şu darulpunundin həjdiliş toqrisidiki oj edi. Atisi qolqa elinişi вilən unun вirinçi qajqusi şu turqucta вoldi. U, вu xijallarqa ezini delil tutuşqa hərikət qilip kərdi. Pikirini вaşqa tərəpkə вuruş məxsitidə, herip вilgycə potвol ojnidi. Adəttin taşqiri вerilip klinikalarda işligili вaşlidi. Nerviliri ojnumasun, anida kyci Longə вilən qizarqicə etinar, вirəq hec вir pajdə вərməs edi. Pəhrinin вoşaşmisun ycyn hər kyn ətigən kəc soqaq su вilən tənlirini syrkər edi. eltyrylişi, ailisinin вu işta ejiplinip solunuşi, qara təqdir вolup, unun kəz aldidin neri kətməs edi. Bu işnin tegidə sijasi вir məzgil вarliqini вilip texinu artuq qajqu cəkkili вaşlidi. Əmridə qoliqa tutmiqan çinajat qanunlirinin məçmyisini zecə kyndyz qolidin cyşərmidi. Əzici əlik jəttigə вerip toxtidi. Bunun astida tətyr inqilapciliq jatqanliqi kərvndi. Bular uni tojqazdi. Ymitlirini əcyrdi. U keciliri uxlimastin acciqlinip, terikip tillap cyşykəp ciqidu. Unun minisidə zəhərlik ojlar qajnidi:

— Zamanisiqimu tarliqimu, həmmisigə lənət, nimişkə mən вu inqilap dəvridə tuquldum... Nimişkə mən вu şum topa, kenəşlər tupruqida dunjaqa kəldim...

Unun minisini mana şundaq ojlar işqal qildi. Pəqət, вirla kycsiz вir ymit вar: U, tərtynçi kursni tygytiş hərikitidə. Bunin ystigə jərlik xəlq nin вalisi. Jeqin kynlərdə tygytyş, tatar вalisi ekənligim hesapqa elinar... Bəlkim şular menin təqdirimgə qanat вolar... Student mana şundaq xijallar вilən zalqa kəldi. Ənə şundaq azraq ymət arilaş conqur qajqu вilən atisini qarşi aldi.

Pytyn ədəmlər ejipdarlarqa kəz taşliqanda u, atisini kəz aldidin neri joqatmaj, eqir tujqular icidə qajnajdu. Ojlajdidə — janidu. Qarajdudə qajqurudu. Pəqət atisinin arqisida unungə oxşaş əjiplinip Salahop вilən Ivanopnin turuşila ujərdə вir dəriçə ymit ojqatar edi. U, jena, jenip-jenip:

qolqa elinipɪvqu. Qarqa qarqinin kəzini coqnu-
mas, şu munasibat bilən ixtimal menin atammu jenikrək qutulup qalar
dəp ojlar edi.

Sod əz tərtibi bilən işta davam ətti. Ejipdarlarnin rəisnin əmri bojicə guvacilarmu kelip çajlirini elişti. Rəis bularqa guvaciliqnin vezipiliri və hoquqlirini çyşəndyrdi. Toqrisini səzləşlirini əks halda çuvapqa tartilişrinimu ənlitip qojdi.

Nəjmə bularnin icidin əzininmu jeziliqlirini-bajraqliqlarni seqinip kəz jygyrtti. Kicikinə pioner savat, aq saqalliq Çahanşah ata, saqili qirilqan uzun burutluq Şəngərəj, pytynləj rus dexannin kisvisigə burniqan qeri cal-Bektəmyr Vildanup, Ivan Ponikropop uniŋ arqisida Oljəbulla eşannin tərtynçi xotuni-kərimə unun colaq eri hərbij mejip samiqollin, axirida Şərəpi, kacigar Sadiq, metronpoz Əjniddinuplar Zaldiki xəliq icidə hər qajsisi hər xil səz, hər xil qaraş ojqutup ətyşti.

Biraq, bularnin arisida Nizami bilən damulla joq edi.

Vəli Həsənupnin jaqlioucisi qeri təçribilik advokat Aruzanup şu caqlida birinçi toqunuşuşni sinap kərmək.i boldi. Rəisnin, kelingən ikki guvacisi toqrusida ejtip bu toqruluq aqlioqui qariliqucilarnin pikirini soraşqa qarşi, Aruzanup ornidin turdi:

— Bular, Vəli Həsənupnin işini təkşyryştə asas bolarliq kişilər. Bu siz sod məçlisini davam qilduruş mymkyn əməs dedi.

Heqiqətən u, bu səzlərniŋ u qataliq asasliq əməslikini jaxşi bilər edi. Lekin muhim və zəryr məzgillərdə əz təripigə aqdurup eliş carisi təmin etilsun, hər nədidə bolsun ycyn, artuq qanunci rəsmijətciliri bilən tonulqan rəisi Begunup jenida əzinin ejiplanqucisini, əzini rəsmijət təripidin bir myncə onaj bir vəzijətdə qaldurușqa bahana tepilsun ycyn qeri təçribilik advokat atajin bu ikki guvaci toqrusida kep pəlsəpə setip, ularniŋ kelişini əlvəttə zəryr tapti. Bu toqruluq məlym, məzlym tamam bolup kerynyş ycyn atajin bu səzlərni səzləp ətti.

Prokurur Əhsəlip jaş jurist edi. U hilkər qeri tjlkyniŋ bu hijli nəjrəŋ qilticini baştinla səzgən edi. U, kəŋ jəlkisini kətyryp, joqan, mejdə avazi bilən:

— Dam Purdu'əsriddindin dərək bar. U, mypti bilən billə, Mərkəz Içraqomnin rəisi Palinin joldaşni kytymiz. Bygyn qobul qilsa, ətilikkə jenip barimiz. Əgərdə qajtalmisaq, Palarosupqa bərgən jazma çuvabimiz qaralsun degən. Kərəmsilə bu jərdə toxtutup turidiqan iş joq. Şunuŋqa oxşaş Nizamiddin Xoçajup toqrisida bu guvahiniŋ tərt kyndə tutudiqan bir bəlgisi bar. Ətigən saat jettidə jətqan edi. Bəzgigi 4-5 saat davam qilidu. Bəzgiki tutup bolqandin kejin U jetip kelidu. Mana şularqa asaslinip ejtimən: Bu jərdə sotni keciktyryp turqidək bir nərsə joq... dedi.

Ikki tərəpniŋ bu qisqa lekin birinçi qiqoin tuqnuşuşi. in kejin, sot kəlliqijisiniŋ kenişi bolup aldi. Ular damulla bilən nizam[illegible] kytməstin işni təkşyryveris kerək dəp qarar ciqirişti.

Rəis bu qararni çaka qildi. Jana kəjni kəjnidin sotniŋ rəsmijətlirini ətəşkə kirişti. Desəkcilərnazarətci astida turqan ejipdarlarnin biridin:

— Ismi pəmililiri, atisiniŋ ismini.

— Hynərlirini, içtimaij ciqişlirini.

— Jaşlirini ailəvi tərəplirini sorap ciqti.

Kejin sərkatipqa ejipnamini oquşqa buridi.

Bu uzun bətəpsil, ocuq jeziloan edi. Bu zaldiki xəlqniŋ tolisi ycyn adəttin uzaq oquloqandək tujuldi. Zeriktyryp bezar qilivətti. Tolisi əsnəp, puşulduşup, taşqiriqa ciqip papirus cekip keliş arzusiqa cyşyp qelişti. Lekin Mustapa ycyn bu həççət çanliq tumanliq bir tarix tələjsizlik tarixiqa oxşaş tujuldu. U atisiniŋ kecyrgən hajatini baştin kajaq myçəssəmə syrəttə təsvir qildi. Unuŋ bilən Edil qirqiqiqa, sovxozqa bardi. Sekritarniŋ ahanliq avazi arqisidin jezip, atisi bilən kammunar, bolşivək batraq Pəhriniŋ arisida pytməs, tygyməs celişlarni kəz aldidin kəcyrdi. Şundaq berip-berip birdin nimigidu qeqilqandək bolup səkrəp cyşti:

— Nimə dəjdu? Bu ikki kişi arisidiki celiş əməs, sotsializim bilən kapitalizimniŋ jeza egilikidiki celis!—dedi.

Mustapa buni aŋlimidi. Ujqusidin ojqanqandək boldi.

— Bu qandaq kytylmigən apət, jana? Qandaq satsializim, elipni tajaq, dəp bilgən, yŋridə sapan bilən bojuntoruqtun başqini kərmigən ansiz tatar jezisida satsializim boluşi mymkyn?

Student şundaq ojlidi . . . Biraq bununqa uzaq toxtularedi. Sekretarniŋ avazi pytyn zal bilən billə Mustapanimu əz arisidin əgəştyryp elip kətti. Çinajətciniŋ eŋ conqur turqucliriqicə elip kirdi. Egilik, sijasi məzgil, əlym ycylisi kəjni—kəjnidin səp tartişti.

Dəsləp sovxoznin egilirigə u jərdə kenəş asaslirinin jemirilişigə tamam səzni burudi. Andin kejin sijasi məzgilgə kəcyp nahajat Pəhriniŋ əltyrylyş məsilisigə toxtaldi. Basta əsnəb, lalijip olturqan gəvdilərmu, məsilə şu turqucqa kelip tirəlgəndin kejin kəzlirini eciştl. Sekritarniŋ səzlirigə berilip, pytyn vuçudlirini qulaq qilip əlym paçiəsiniŋ icigə kirip joqulusti.

XXXIII.

Ejipnama oqulup bolqandin kejin, rəis ikki tərəp bilən kelişip təkşyryş planini bəlgylidi. Egilik sijasi məzgil, əlym. Mana bu tərtip bilən işni elip barmaqci boluşti. Buni təstiqləp bolqandin kejin rəis tamiqini qicişturup kəlgən jətəlni aman-esən ətkyzyp elip, ejipdarlarqa qarap, qisqa, ocuq səz bilən ularniŋ hər qajsini bu ejipnamə bojicə, qandaq

çinajət, jaki çinajətniŋ qajsi bir hissisi bilən ejiplanqanliqini anlatti. Biri-birini:

Mana şundaq, şundaq ejipni, şundaq çinajətni ystynizgə alamsiz? — Mana şu işta ezyŋizni ejipliq hesaplamsiz? dəp sorap ciqti.

Egilik, sijasi məzgil, elym **bu yc maddinin** birinçisidin başlaşti. Bu işlarda sovxozidiki **egilik bilən** baqlanqan çinajətlərdin **birinçi** qəhrimən sypytidə Vəli Hasanuptin səz tinşidi. Birinçi bajanatni u bərdi. Çinajətniŋ ystini qapliqan pərdilərni ketyryştə u qədəm qojdi.

Bajniŋ gəpkə u qatatiq usta əməsligi sezildi. Lekin ezi kərgən, bilgən **məsililirini** ocuq-eniq qilip səzləp berələş mahariti barliqi bilindi. U səzni eziniŋ sovxozqa bəlgylinişi tarixidin başlidi:

— Rəmətlik **Çəmilup** mana ejtti: Biz seniŋ kontur (tətvr inçilapci) **ekənlikinni bilimiz.** Hazir, Kaicak, Denikin geniralirinimu kenəş, işigə tatqili başlidi. Məsilə uniŋda əməs. Məsilə seni savxozqa qojsaq sadaqat bilən iş elip berişqa səz bəremsən? dedi. Mən vədə bərdim. Kənlymdə qəsəm icip qojdum. Rəmətlik Çəmilup ejtti: Mana saŋa sovxoz dedi. Yc jilda çanlanduŋup işni jolqa qojuvət! dedi. Əgərdə bu işni hyddə qilalmisaŋ kejin meniŋ kezymgə kerynmə dedi. U caqda çajin tyrmə boludu! dedi. Mən səz bərdim. Şunun bilən „Xizmət" sovxoziqa işqa kiriştim. Həm tert jil icidə pytyn Volqa bojida birinçi nəmunilik sovxoz dəriçis gə jətkyzdym.

Cal advakat bu jusun başlinişni ezicə nahajiti utuqluq sanidi. Icidə xosal bolup olturdi. Vəli Hasanupniŋ toxtişini kyttidə rəisniŋ ruxsiti bilən materiallarni ecis yçyn səvəp bolqidək savallarni bərgili başlidi:

— Siz eitiniz edi dedi. „Xizmət" sovxoziqa berip işligili başliqanda qancə desət aşliq terilgən edi. Hazir qancə? Siz barqanda tujaqliq malarniŋ sani qanca edi, hazir qancə?

Vəli Hasanup uniŋ savalidin məmnun bolup icidə ununqa rəxmət dəp qojdi. Bu unun eŋ istigən savali edi. Kəkrək kerip qurur bilən sanap kətti:

Gəpni tujaqliq mallardin başlajmiz: mən kəlgəndə bir qircanqu baital, əlyşkə həpsilisi kəlməj turqan qeri at, jaz kynimu jepiqini taşlimiqan bir piştliq taj bar edi. Qocqar elip kelinmigənliki ycyn qisir qalqan tert qoj. Mana pytyn tujaqliq mallar şunundun ibarət edi. Dan məsilisimu xuddi şu mənzirini kərər eduq. Taznin beşiqa ciqqan tykkə oxşaş tərtipsiz, anda-sanda ciqqan tərt desət qara buqdaj, bəl gycək bilən coqilap terilgən 2 desət buqdaj, jana sulumu arpimu açritip bolmajdu hər halda bir az jərgə terilgən bir xil dan. Başqa hec nərsə joq. Kərənləş bolmisun har halda kenəşmu pytyn qəjritini sovxozqa bərd.

Bizmu elygimizni bir pul qilip elyp-qutulup işlidyk. Mən əzəm kecəkyndyz hesabiqa 18 saattin kam işlimidim. Şundaq qilip tərt jil icidə mana qandaq utuqlarqa egə bolduq. Hazir sovxozda uşaq-cyşəklərni hesaplimiqan caqda 100 baş tujaqliq mal, bularniŋ icidə on ikki, ottur qoldək harvuqa quşuduqan at bar. Ətraptiki dexanlarniŋ malliridin axşi nəsil ajnitiş məxsitidə ularniŋ bu joldiki tələblirini qanduruş ycyn jaxşi cərkəs qoşqarliri, Halmaqur buquliri, taza qanliq kərkəm ajqirlar bar. Yc qirliq besiş sestimisidin, kəp qirliq besiş sestimisiqa kəctym. Meniŋ təşəbbusim bilən tiraktor kəltyryldi. Jeziniŋ xaliqan bir bulunlirida biznin sovxoz maşinilirini kərysilər, hec bolmisa, vaqiriqan avazlarni anlajsilər. Hər jil jezidiki kəmbəqəl dexanlarni jaxşi, taza, silliq, jana bununŋ ystigə ərzən baha bilən təmin qilip turdum. Mən barqan caqda sovxoznin hojlisi taşlanduq, xarap bajquşlarniŋ makaniqa oxşar edi. Pomeşcik aliksijdin qalqan su ikki qəvət kərkəm, myhtəşəm bina buzulup jatqan, deriziliri sunuq, işikliri buzuq, pəlempəjidin əsər joq, ystini buzup eliq qalişivətkən ekən. Eqillar, ambarlarniŋ həmmisi iştin ciqqan ekən, əjtəvyr, kərsənlar jiqliquŋlar kelər edi. Tərt jilniŋ bujanida, u sarajni kərsənlar qandaq tys aldi. Həmmisini tyzəttim tikliдim, bojatdurdum. Hazir u bajquş ugusi bolup jatqan çaj, cirajliq bolup kətti. Ilgərki vəzijətni kərgən kişi hazir hec bir tonalmajdu.

Vəli Hasanupniŋ bu uzundun—uzaq kərənləp oquqan leksijisini zaldiki bir talaj kişilər zerikip, səbirsizlik bilən tamam boluşini kytyp olturuşti. Prokurormu u gəplərni bir az haçətsizqa sanap zerikip olturqan, bir məzgildə ezinin Hasanuptun sorajdiqan sovallirini hazircə toxtutup turup guvacilardin Əjniddinupni qicqirip berişni rəistin soridi. U propsojuzda işligən caqda sovxozda işligycilərniŋ əhvali bilən tonuşuş, təkşyryş ycyn „xizmət" kə barqan edi. Rəis ununqa:

— Bu toqruda siz nimə bilisiz—dedi. Metronpaz;

— Kərgənlirim mana şular edi—dəp bir muncə muddaqa toxtaldi. Məsiliniŋ hec kimgə paş bolmiqan ikkinçi təripidiki pərdisini kətərdi:

— Mən—dedi, berip cyşyş bilən topmu-toqri sovxoz işcilirinin turidiqan jerigə kirip bardim.

— Jəjdiqini apa meni, ətigənlik cajda kəp-kək syt icişidu. Qənt joq. Cyşlyk qiza, əpkə, çigər, alla qandaq balalarni toqrap pişirilgən sək eşi edi.

— Biz dejişti—goşluq qizani u hejt bilən bu hejttila bir kəryp qalimiz, jatidiqan çajlirimiz quruq toxtaj, jana ununŋ ystigə caŋ-topa, iplas, baş tiqip bolmajdu. Karqima berilgən əməs. 15—16 saatlap işlişidu, qarşi bir pikir ejtmaqci bolsaŋ:

— Horun, xoşjaqmas! dəp itniŋ balisidək mərhəmətsiz rəviştə til jəjsən, həmmimizniŋ hesavimizqa Pəhri caŋ-callişip, biznin jenimizni elip

uruşup jyrydu. Səhərgə xəvər вeripmu kərdi. Bəri-вir paida ciqmid. Unındımu вunun ez kişiliri iş вeşida вolsa kerək dejişti вu вir.

Əjniddinup şu turqucqa elip kelip trigəndin kejin rəiskə вir qarap qojdi və hec kimdin saval çuvap kərməstin jana səzini davam qildurup kətti.

„Xizmət" tərt jilnin icidə xeli tyzylgən вu heqiqət lekin вu jolda „qaş qojumən, dəp kez ciqarqan". Mən ezəm jaş vaqtimda dexancılıq qilqanmən. Şunun ycynmu вununqa oxşaş işlər вilən jeqindin tonuşluqum вar. Vəli Hasanup ezi.ıin jər işliri edarisidiki agentliri arqiliq, pytyn вajliqni, „xizmət" kə topliqan, jeqindiki ikki sovxoz tygytylgəndin kejin unun pytyn вajliqi çaвduq—iskiniliri „xizmət" kə etkən. Jeziqa kəlgən вirinçi tiraktornimu ez kişiliri arqiliq „xizmət" kə xas qilip elip qalqan. Nahajət jezidiki вaşqa sovxozlar dadqa kelişti. Məlymki, Vəli Hasanup, ularnin jardimi вilən jər egisi Aliksijnin səni səkiti вajliqini janlivaştin tirildyrməkci вoldi. Sovxoz icidə Vəli Hasanupqa nijət gumanlıq planlar вilən iş əpketipвaridu degən gəplər tarqaldi. Durus, „xizmət" jezida вirinçi savxoz edi. Pəqət, u jezidiki вaşqa sovxozlarni talap, ularnin hesaвıqila вirinçi sovxoz вoldi. Vəli Hasanup aqzini kepyryp menin sovxozum вirinçi, mən undaq qildim, mən mundaq qildim dəp kərənləjdu. Vahalənki təkşyryş məsilini mana şu xilda acti.

— Mana вu ikkimu?... dedi.

Pytyn vuçudini qulaq qilip tinşap olturqan zal Əjnidinupnin вu gepını anlap xoşal вolup kylyp qojuşti. Rəis qonqiraq tərtiвigə qisqadi.

Əjnıdınup jana səzgə kirişti:

— U jərdik əhvallar вilən вir qatar tonuşup ciqqandin kejin Vəli Hasanupnun ezi вilən səzləştim.

— Nimə gəp, işlar jaxşimu?—dedim.

— Nahajiti eqir əhval dedi. Kyndən-kyngə dyşmənlər kepəjməktə, tamaq arısidin kir izdişidu,—dedi.

— Kimlər, şu dyşmənlik kezi вilən qarajdiqanlar—dedim.

— Həmmisi—dedi.

Emiş jecikimu, prapsojuzmu, gezitmu, həmmidin eşip cyssə Pəhri... Həm mısı mana dyşmən... Həmmisi menin qəstimgə cyşyşkən... —dedi.

— Mana ycynçisimu, aldiriman tərtynçisimu вar:

— Qoşna jezinin kəmвəqəl dexanliri ikki kickinə ərtil tyzyşkənekən. вiri təmyrcilər, jana вiri sərçançilar, Vəli Hasanup вuiarqa jardəm və munasıвəttə вolmidi. Sovxoznin işlirini вolsa вularqa tapşurmastin rus muşti joqanliriqa pidrətkə вerip turdi.

Nimışqa mundaq qildiniz? dedim.

— Ular вəriвir, həddisidin ciqalmajdu, dedi. Kəpirətip вilən tərt jil celiş elip вarqan, nimişkə andaq? desəm:

— Tələp qilqan nərsini vaqtida jətkyzyp вərməjdu. Se[illegible] ycyn вəzi вir nərsilərni вərsən vaqtida pulini вərməjdu. Hər halda şular вilən iş ciqirip вolmajdu... dedi.

Məna menin kərgən вilginim şular...

Həsənup вilən Əjnidinup kərsətkən həççətlərnin arisida qizqin celış kətti.

Cal advakat, pytyn ustuluq, ,mahanitini вir turqucqa toplap. Hasanupqa jenik sovallarni вərgili вaşlidi. Prokuror Ansarup вununqa qa si sovxoz вaşliqinin işliridiki epyrylyşlərni mərhəmətsiz rəviştə eciş [illegible]idə əlnidinupni savallarqa kemyp taşlidi.

Meteranpazni saatlərcə hardurup, nahajiti вoşutuşti, orniqa guvacı sypytidə Şəngərəjni qicqadi.

Bu—putiqa əski etyk, ucisiqa kəmzəl, вeşiqa qalpaq kijgən, saqiliri qirdurqan, uzun вurutluq dexan. Joqan kyclyk qolluri dexancılıq işi arqisida jerilip qapirip kətkən. Jyzliri şamal, aptap arqısıda keivp qarajqan. U, rəisni çan quliqi вilən tinşidi. Kirişi вilən zalnin çənvp təripidiki jərdin вir az ketyrylgən jərdə, qizil alvan jepılqan ystəlgə azalarqa xususən, uzun вojluq, azqin jyzlyk rəis Begunupqa kəzini tikkəncə qetip turdi.

Berilgən savallarqa, məsilinin typ-tomuri вilən təkşyryp çuvap вərdi, çinajətnin ən incik turqucliriqicə ecişqa intıldi:

— Səngərəj Temirkəjup, siz вu toqruda nimə вılısiz?

— Nimə вilər edim, şu tərt toxunun вeşini ez kəzym вilən kərdym.

— U qandaq toxunun вeşi?

— Salanup kəldi. Jezida yc·kecə kyndyz вoldi. Yc kecə—kyndyz toxtumastin ickylyk qildi. Munca qizitquzdi. Hər kyni вirdin toxusojup вerip meman qilip turdi. Ketişidə jolqa, dəp jana вir toxu вerişti. Sundaq qiliв həmmisi tərt вolsa kerək.

Arqidin вəzi вirliri:

— Xi... Xi... Xi... qilip zorqa ezlirini kylyştin saqlaştı.

Rəis tərtipsizlik qilqan kişini zaldin ciqirivitiş вilən təktıp qilip Səngərəjgə soval вərgili вaşlidi:

— Siz qandaq kyndə sojqan toxularni sanap turalıdınız?

— Mən əməs, əvu turqan əhməd sanidi. Ənə ezı ejtsyn. U tərt toxunin вeşini вillə вaqlap, topilan qilip ajlandurup jyrdı.

Rəis əjвdarlarqa qarap:

— Joldaş Əhməd Orazup, siz nimişkə toxularnın вeşını jıqıp jyrdiniz?

Əhməd, joqan, qopal gəvdişini hərikətləndyryp ornidin turdi. Kir jeni вilən qanqa tolqan aqrip kəzini ejtti, вir zalqa, вir rəisgə qarap, turup zəjip вir ahan вilən çuvap jandudi:

— Şundaq, ezəm ... ojnap...

Rəis jana Şəngərəjgə muraçiət qilip:

— Jana nimə bilisiz?

— Jana „pirvac" ni bilimən. Bunnnqa hec kim cyşynəlmidi. Əmə rop qajturup soridi:

— U nimə degininiz?...

— U, mundaq. U ezi qiziq nərsə, buruqi joq lekin məzisi nahajit axşi.., Biznin Edil bojida uni „pirvac" dəp atajdu. Snvxoz menmən dos bolup kətti. Damullimu mehman bolup kelip jatti. Simon Pedorovic yc kyn zijapət jedi. Nizamini ejtmisaqmu boludu. Bu əziz mehmanlarnin həmmisini jegizyp, ickyzyp, turudiqan nərsilər tepilip turar edi. Salahop lekin, qojup zijapət jedi. Vəlinin ixtijat qilip qojqan nərsilirimu jetişmidi. Ycynçi kyn degəndə qoşna jezidin „pirvac" elip kelindi. Unumu şu Əhməd elip kəldi...

Rəis jana Əhməddin soridu:

— Joldaş Əhməd Orazup rastinla „pirvac" izdəp bardinizmu?

— Biz, xizmətci kisi, buriqandin kejin na ilaç barivədim.

Şəngərəj ununn səzini kəsti.

— Əhmədmu xoşal jyrdi su caqda. Baj, bajnikigə mehman bolup kəlsə, bizgə oxşuqan xizmətcilərninmu aqzi joqlinip qalidikən, bodulka tegidə bizninmu nesibimiz qalqan ekən,—dedi.

Şəngərəj, gəptin toxtudi. Prokurornin Salahop toqrusida təjjarlap qojqan savali bar edi. Lekin u, ylgyrəlmidi. Rəisnin on təripidə olturqan aza jər-toqaj ujuşmisidin soridi:

— Siz ejtsiniz edi—dedi, Salaxop sovxozdiki işçilər bilən qancə qetim məçlis etkəzdi?

Şəngərəj təpsillik çuvap bilən məjdanqa ciqti;

— Başiin ajaq bir məçlis. Mən ezəm xeli durus sərçançiman. Iş bar caqda əjtəvyr qicqirip turuşar edi. Bir kyni Salahop, işçilər bilən məçlis etkəzgidək dəp anlidim. Bazdin biri iltimas qilip qaldi:

— Siz şəhərgə barqandin kejin ejtin, biz bujərdə it azabida jaşap turumiz, qin qesan iştin həjdişidu.

Salahop bununqa qarşi uzaq-uzaq pəlsəpə bilən jalqan səz səzləşkə kirişti;

— Joldaşlar, dedi; Çan-çal kətyryşnin haçiti joq, dedi. Hazir Kapitalizm joq, həmmisi ezimiznin, bizgə juquri idarə bilən pəstiki idarə arisida məhkəm alaqa kerək, bir jaqidin baş ciqirip işləş kerək, dedi. Mən cidalmidim:

Sən Vəli teripuruşnin naxşisini ejtma dedim. Amansiz tənqitkə kiriştim, biraq u, bir səz əjtti. Şunin bilən aqzimni qaplidi...

Bu səz pytyn zalni qiziqturdi. Həmminin kenligə u qandaq sexirliq səz ekən? degən soraq kəldi. Rəisnin son tərtipidə məslahətcilər—ilmi xizmətcilərnin seksijisidin jazquci agranum—həmminin bilgisi kəlgən bu sovalni aldiraş syrəttə joldaşqa taşlidi:

— U, qandaq səz?..

Şəngərəj mundaq dəp çuvap jandudi.

— Salahop ejtti: „işçi dexan xəlqi əz həkymitini, əz dektaturisi üçyn əzini qurban qilişi kerək, cidas kerək" buni Lenin ejtqan dedi. Silərnu joldaşlar mana şuni jadinlardin ciqarmanlar, dedi.

Ystəl jenida, prokuraturinin orunlirida, zalda conqur, bir həjranliq tolqini həkym syrdi. Bəzi bir liri baş cajqap Salahupqa qariqan boluşti. Şəngərəj davam qildi:

— Mən buni etişi, bilən nahajiti həjran qaldim, dedi, başlirim qajqandək boldi. Mən ejtimən:

— Najinki, Lenin şundaj degən? soraj desəm jenimda menindin kerə alimraq başqa kişi joq edi. Tili u tutuldi. Aqizim jumuldidə çim qaldim... „tatarnin heqili cyştyn kejin kiridu" dejişti. Bir azdin kejin ezəmmu cyşəndim. U caqda Salahop kelip qalqan edi. Bolmisa, qandaq qilip qurban boluş kerəkligini başqicərək qilip cyşəndyryp qojqan bolar edim... Şəngərəjnin səzi tygar tygymməs, rəistin ruxsətsiz, Salahop ornidin turup:

— Jaq, undaq əməs! mən başqicə anlatqan edim... dəp ezahətkə tutundi.

Rəis birdin qonquraqni çaranlitivətti. Kytylmigən dəriçidə qattiq avaz bilən tənbih bərdi:

— Hec kim, hec qacan səvəp bilən rəistin ruxsatsiz hec bir səz etişqa həqqi joq. Səz joldaş Salahop başqa gunahlarlarqa oxşaş xaliqan vaxtinizda, xaliqininizcə səzləşkə həqliqsiz. Biraq bir şərt bilən: en avval rəistin eçazat, kejin səz. Saiqa alaqidar har bir kişi buni jadida saqlisun!

Salahop ruxsat soridi. Rəis eçazət bərdi. Gunahkar ezinin „Xizmət"kə beriş vəqəsigə ezahlar bərgili başlidi. Təptiş ycyn barqan caqda keryngən heliqi hadisilarni—tərt toxu, „pivac" Lenin səzini bir—birləp təhlil qilqili başlidi.

XXXVIII.

Prokurornin iltimasi bojicə guvacilardin Sigizmanuva degən bir xotunni elip kelişti.

Bu gunahkarlardin Ivanopnin qərindişi edi. Kelip kirişi bilən zaldiki xəliqnin həmmə qatlimida conqur bir diqqət, huşjarliq ojqatti. Səzligən səzliri, təsver qilqan mənziriliri bilən həmmini həjran qaldurdi.

Ilgiridinmu xəliq aqzida gəp jyrər edi, on toqquzinci jilda eri qutuldurуş məxsitidə Salahop bilən nahajitimu apaq—capaq boh jyrər ekən. Bu gəplər, kejin-kejin untuldi. Unun orinqa tatar bazarlirida unun Həsənup bilən jyryşiiri toqrisida dastanlar toquidi. Hazir qara kyrsidə olturqan Vəli bajnin qojnidimu kəp jatqan, unun oqijaş, bədən tərbijəci Mustapa bilənmu izhari muhəbbət qilişipmu jyrər ekən—dedi. Kejinki bir-ikki jil icidə u Ivanupnin xotuni bolup jaşidi. Hasanuplar pəmilijisi bilən Salahuplar bilən alaqini yzmidi. Texi ularni eri bilən doslaşturup alaqini ilgərkidinmu kərə ciqitti—dejişti.

U, eri bilən nahajiti dos, nahajiti jaxşi turuşar, bir—birlirini nahajiti cunqur muhəbbət bilən qarşiliqandək kərynər edi. Ivanop qolqa elniş bilən nahajiti kytylmigən bir vəqə kelip ciqti. Xotun, şu kecisila qajip boldi. Dosliridin qerindaşliridin syryştyryşti. Heckim bilməjdu. U artuq əsəblik, qorqaq, xijalpərəs—bir xotun edi. Tonuşliri etti:

— Eri-Ivanop solanqandin kejin unun ip xanisi ojnap kətkəndudə əz əzini eltygəndu, ja bommisa suqa cyşyp qarq boloqandu-dijisti.

Lekin bu pikir janliş edi. Joqalqiniqa on bəş kyn boldi—degəndə, qajaqtindu pəjda boldidə əz xahşi bilən Palarusov huzurigə bardi:

— Mən Ivanupnin xotuni! Meni syryştyryp çavap elniları Meninda matiriallar tola... çenajətnin, şəhərdə joşurunqan turquclirini ecip bərgən.

Palarusop, unindin tegişlik çuvaplarni elip bolqandin kejin sorəjdu:

— Nimişkə siz qecip kəttiniz? Nimişkə siz jana jonip kelip bu çina jət sirlirini ecişqa qarar bərdiniz?

Xotun, eqir bir rohi azap icidə ejtip bardi:

Mən nahajiti qorqup kəttim. Mən yc ajla turmuş qurqunum syjyklyk erimni 1919 nçi jilda, Qazanda Gubceka etip eltədi. Əgər cekada etilqan əpisərlərnin ispiskisini qarisanlar, kəzimiz Veşnivskij degənni ucritisilar. U elgəndin kejin mən qetliq aqnip qaldim. Jyrykymni dəhşət qaplidi. Ceka deganlarni anlisam, tapancini kərsəm huşimdin ketimən. Kytylmigən bir məzgildə işikni qaqti. Axturuşqa, ətişqa kelişti dəp çenim ciqqandək boldi. Ivanup bilən qamajil turdum. Lekin jyrykimdiki heliqi çarahat kəlmidi. Kecisi kelip əjni axturup uni tyrmigə elip kətkəndin kejin menin nahajiti çenim ciqip kətti... Nimə qilişimni bilməstin Məskavqa—apamnin jeniqa kelip qaldim. Məxsət əzəmni qutuldurуş.. Biraq nəgimu qacisən? Apam tinclandurup bu jərgə əpkelip qojip kətti.

Əmdi mundan kejin mundaq jollarqa jyrmə! Pytyn bilgən kərgynynni ejtip bər! atsa—atar, atmisa teximu jaxşi—dəp məsləhət bərdi. Əndi u qara dəhşətni jyrygymdə saqlap jyryşgə taqitim joq. Nimə bolsa bolar dedim. Mana şu tilək meni silər tərepkə seridi—dedi.

Xotun şu sezlərni sod aldida aqquzmaj—tamoquzmaj elip bərdi. Lekin bu, əz matirjali bilən en qiziq sirlərni acqan guvaclarnin biri boldi. Cət—Cəttin soval beriverip unun minisini qesip qoiqa berişti. Lekin u əzini xeli besip alqan ycyn əz ystidiki taşlarni birdin-birdin elip taşliqan ədəmgə oxşaş hər bir berilgən sovalqa toluq, betəpsil cnvap beriskə tirişar edi.

Rəisnin on təripidiki sod əzasi soridi:

— Salahuplar, Ivanuplar bilən vəli Hasanupnin arisidiki baqlinişnin texnikisi, taşqi kərynişi qandaq boldi?

Xoton jipqa tirilgən maçanqa oxşaş tizip bərdi:

— Mana, mən bir misal kəltyrymən... Texnikisini şunundin teplp alisilə... Acliq, qimmətcilik jili... jejiskə hec nimə joq... əj soqaq... kəksymdə caqiliqim bar. Vəli Usmanuvic kelip Bizni qizqandi ətimalim:

— Zamana, tyzylər, şu caqda tegişlik qimmiti bilən tələrsiz—dəp ikki serçən otun bir qap un, tərt qadaq maj, on bir qadaq gyryc əpkelip bərdi. Bularni kərgən erim—Ivanopnin rəngi ecyp, u nərsilərni derizidin ciqirip taşlimaqci boldi. Şundaq qilip acciqlinip kəjyp pişlidə, karivatta jetip jiqlidi:

Xəjir əmdi bala ycyn, balinin typəjlidin bir qetim qaldiraj... qolumizqa pul cyşkən minutta apirip tələrmiz, dedi. Vəli Hasanupnin taşlap kətkən nərsilirini bir dəptərgə jezip qojdi.

— Həmmisi bolup qancə nərsə aldiniz?

Erimnin bir jerim aj icidə dəptərgə jeziqan nərsilər jigirmə tərt miljard somluq (24.000.000.000.) nərsə edi. Undun kejin jezişqa erindiq, jazmajla qojuduqan bolduq.

— Jana nimilər aldinlar?

Zaldiki hesapsiz qiziqsinqan kəzlər guvaciqa tikildi. Xotun çavap bərdi:

— Nahajiti tola, hesapsiz... menin toqulqan kunym... dəp brilijant halqa soqa qildi. Erim Pjodor kyzmirocnik aldiqa bygyn mana at qojulqan kyn ekən—dəp pəluluq jaxşi dirap qojdi. Erim Pjoder əzi sorap uvundun xitaj cəcunçysini aldi. Qista muzlap qalmiqin, dəp Vəli Hasanup mana qara kəl təqdim qildi. Jana alla qandaq nimilerni əpkelip əjymgə dələp taşlidi.

Prokuror bularni bloknotiqa jezip olturup soval bərdi:

Əhmət Salahxopnun baj bilən baqlinişida ojnuqan roli nimə edi?

Guvaci hec bir ojlap turmastin jana su toqruluq sözləvədi.

Pasxa bəjremidə Vəli Usmanuvic bilən billə biznikidə edi. Əlgycə icisti, qarta ojnəşti: Mən nahajiti həjran qaldim. Vəli nahajiti gəpkə usta ekən, Salahuptun:

Sizni xotunlar jaxşi kərsə kərək, dəp kylə-kylə unun jyz som jeqin (altun bilən) pulini utup aldi. Jana bir ucraşqan vaqtı baj ejtti:

— Əkyni sizni, taza qamlaşturup uttum—hə? Jana bir qetim siz şip baqmajmizmu? dedi, jəkşənbə kyni edi. Jana biznikidə olturuşqa Bu qetim azraq icip qarta ojuniqa məşqul boluşti. Bı qetimmu Sa hup utturup qojdi.

— Bir əcymni almisam bolmajdu—dəp jana bir həptidə jana kelip Bu qetim Salahup utturup qojqan pullirini qajtip elip unun ystigə V Hasanuptunmu bir munca pul utup aldi. Ular mana şundaq qilip jürüp bolup ketişti.

Prokuror axirqi sovalini bərdi:

— Bu jardəmlər əvizigə Salahup bilən Ivanypnin bajqa qanday pajdiliri təgdi?

Xotun, jana tələp səzləp bərdi:

— Bajnin pajdisiqa tola, hesapsiz dəriçidə tola işləşti. Vəli u— novic briljant bilən qolqa cyşkən edi. Salahupnin jardimi bilən am qutulup aldi. Savnarxozdin jaxsi bir zavutni ərzan baha bilən se elişqa erimnin coq roli boldi. „Xizmət“ sovxoziqa bəlgiliništə Pəl lərnin. Əjnidinuplarnin qarsiliqliriqa qarimastin şu orunda tur verištə, gumansiz nahajiti coq jardəmliri boldi. Bajraqtin əvetlik matirijallar, prokuror qolidin biznin əigə kelip turdi. Ularnin bir mini mən kəjdyryp toşlidim. Qalqan qismini axturuşj vaxtida tepip elişti...

Guvanin səzi tygidi. Zaldiki xalq həjrət başmaltiqini təəççypcisi bilən cişlidi. Jeni təbiətlik. xijalcanla:

Bu cyş əməsmikin? dəp bir-birigə və Aliksandir Sigizmonuvaqa qaraşti:

Mustap zəhərlik bir qaraş bilən bu xotunqa pat-pat qarap turdi:

— Bu saran bolup qalqandu: Qoqqinidin aqziqa kəlgən nərsini etivatidiqandu dəp qojdi.

Vəli Hasanup olturqan çajida həjran bolup qald'. Hec nərsə dejəl midi:

— Rəsva qildi işni bu palişə! nahajitimu ujatimu ujatsiz şərmən-di nərsə əkən bu, lənət, dəp qojdi icidə.

Kijimidə Kalcak təripigə qarap qecip qutuldi. Ənə şunisi hazirnin sileə nin aldinlada turudu.

XLII.

Kalcak tolquninin pyłyn Volqa bojliriqa qarap qara bulutqa oxşaş buruxtunluşup kəlgən vaqti edi. Hazirqi Tatarstan çymhyrijlti topisinin bir munca çajida, bir talaj xəlqi ystidə Kalcak əskərliri at, zəmi-

ək, polimutlarni ojnatqili başlidi. Aqlarnin plani Ətkə dərjasi ...lıq ...yp Qazanqa taşın...ış edi. Ənə şu caqda part kom, kacigarni i... ard... tyzylgən batalijon bilən pront 23 nçi devizijiqa əvətkən edi. Kolcak əskərliri jazlıq ...aşqinqa qarimastin Vətkə dərjasi arqiliq Qazanqa etyş cyn intilidu. Biznikilər bolsa, unun hesapsiz əskərlirini sudin ciqar- nasliq ycyn qan dərjasiqa cymyp unun əskərlirini qajturuş ycyn uru- nuşti. Qar ...ip turqan məzgil, janquluq bulutlar boş ystyndə ajlinip yyşidu. Uşşaq-cyşək əstənlərmu jazliq taşqun bilən kycyjyp con dər- nnin şekligə kirişməktə. Əskərlərgə kijim joq, ozuq jetişməjdu. Jezi- ərda muştijoqanlar qozqulan kətyryşkən. Biznin əskər kyndyn-kyngə kamajmaqta. Iscilarnin batalijoni kelip qoşuloan polk ikki kecə—kyn- dyz, bir minutmu dəm almastin, qan taşqini icidə, əmdi dərjadin ətyp qirqaqqa ciqtuq. degəndə ikki qetim kalcakni jenip arqisiqa qajturu- vetidu.

Mana şundaq otluq celiş icidə Şərəpi Çaparup, əzinin bir qizil əskər joldişi bilən polk iştabiqa—kacigarnin jeniqa kelip jiqildi. Beli- din lajqa patqan. ətykliridin su aqidu. Çydəp, kəzliri ic-icigə cyşyp kətkən. Jenidiki joldişziniņmu şenili jutuq, putida curuq, acliqtin tit. rinidu. Ikkisi ycyn bir miltiq, umu oqsiz.

Kacigar, Şərəpni ilgiridin tonar edi. Ular cexlar vaqtida billə Qazan tyrmisidə jetişqan. Pəqət etilişqa nəvət kəlməj qalqini ycyn, tirik qe- lişqan. Sadiq ununqa təəççyplinip qaridi:

— Nimə gəp, nimə dəjsən? dedi.

Şərəpi ejtip bərdi:

— Abdulla damulla məlymki, əz zamanisida con şyhrətkə egə bol- qan kişi. Tatarstan— Başqirtstan topisidila əməs, jiraq Sibir, Petirborg, Xan girmandin, Astirxan, Orunburq, və Qizil jardin hesapsiz myridlər, dəm saldurmaq ycyn kəlgyci kesəllər kecəj—kyndyz, qiş-jaz tinmajdu. Bu ixlasmən myridlər və bu sadaqatliq kəsəllər arqiliq damullinin qəz- nisigə nahajiti tola nəzri-nijaz, sədəqilar toludu. Eşan nəzirinin azmu- kopmuliqiqa qarimastin nimə bərsə dua qilip, qarimastin jancuq- qa uruveridu. Ununqa şu hisaptin ətməs pullar, təşyk təngilərnin cy- şər edi. On somluq altunlar, jigirmə baş somluq qəqəz pullar, tava durdun, kimxap capanlarmu kelər edi. Hətta harvuqa qoşulqan atlar təqdim etilər edi. Eşan həzrətiniri axirət kişisi bolqini ycyn dunja təş- vişliri toqrisida qajqurmajdu. Lekin dunja əzidin-əzi jazilıq taşqunqa oxşaş eqip keliverər edi. Başta—əmdi myrit tərbijiligini başliqan vaq- tida kicikinə bir xaniqisidin başqa hec nərsisi joq edi. Jəttə jildin kejin ikkinçi xotun aldi. Şəriət adalət tələp bolqini hojlini kənəjtyryp hər ikki xotunqa alajtən-alajtən əj qilip berişidu.

Jaşliri əllikkə jətkəndin, ycynçi xotun alidu. Bunimu əlvəttə kam- sitişqa toqri kəlməjdu. Bunun ycyn kəmbəqəl bir qoşnının hojlisini

„setip“ elip ezini jezinin bir cetigə həjdəjdu. Lekin, bu ycynçi xotun nahajiti jaman . . . əxlaqsiz, qəjvətci, namaz-nijazni bilmigən jaman bir xotun bolup ciqidu. Tərbijici qilmiqandin kejin mohrini tygəl qoliqa berip talaq qilivetidu. Unun orniqa jana bir jaş, tul xotunni alidu.— „Xudadin bolup“ ikkinçi xotunliri tuqutta elydu. Myritliridin Səlimbai əçili jetip elydy. Unun jəxşi, munəjim, kərkəm, əxlaqliq bir xotuni bar edi. Jalquz qelip ugəl bolmisun, dəp, bunimu eşanqa təvsijə qilişidu. Ixlasliq myritlərnin səzini qajtumastin unimu elip heliqi bosap qalqan əjgə əpkelip qojuşudu. Peşanigə jeziləqanlirimu şulardin əmdi artuq ojunuşqa qilmiqandu, dəp ojlaşqan edi. Biraq, peşaniqa jeziləqan jana biri bar ekən: jeqin qoşna jezidin Nəsibulla degən ixlasliq kəmbəqəl bir myridlərnikigə molut oqumaq ycyn berişqan edi. Şu jərdə cirajliq bir qizqa kəzi cyşyp qalidu. Kənylliridə guman ojqunudu:

— Bu məjil, rəxmandinmikin, Səjtandinmikin? dəp yc kecə kyndyz xijalqa qərq boludu. Tərtynçi kecisi val-vulla nurbar icidə ujalcan bir qiznin heçajqan timsili kəryndi.

Şunun bilən kənyl məjym bir tuqucqa qarar tapti:

— Bu məjli, rəhmani bolusi kerək! dedi.

Bu caqda eşan həzrətliri jətmişkə kirgən edi. Ilgiri—məzkyr ixlasliq myrit—Nəsibullinin ezini qişqadi. Vəqəni səzləp gumanini təpsil anjatti. Yc kyn istihala qiləqanliqidin xəvər bərdi. Şunundin kejin bu məjlinin rəxmani boluşi kerəkligi toqrusida kənyl məjym bir qararqa kəlgənlikini hekajə qilip bərdi.

Nəsibulla, ixlasliq bir myrit edi. Xoşalliq icigə patmidi, nahajiti xoşal bolup kətti icidə:

— Bir az qarşiliq qilip kərər, qattiqraq bir-ikki eqiz səzlisəm səzymni tinliçar—dəp əjigə kelip qizi Kərimigə vəqəni anlatti:

Qiz becara nimə dejişini bilməj hajran qaldi, kejin:

— Qojun, gəpmu elsyn! mən unun bilən nimə iş qilamən—dəp qaqahlap kyivvətti. Bir munca dəllal momajlarnin nesihəti bilən bir qatar unutup elindi:

— Jigitlərnin hammisi girman uruşiqa ketip, ada boluşti. Ataŋmu ejrivatidu, ixtijar qizimda, ojlap kəsyn, kənligə maqul cyşkinini qilsun, dəvatidu, dejişti.

Eşan həzrətlirinin bu xotun nekalirıqa kirgəndə atajin əmdi on altə baharni etkəzgən edi. Ununqimu alajtən əj selip berişkə toqri kəldi. Şunun bilən esan həzrət pytynləj teclandi. U dunjanin pytyn işliridin vaz kecip taat ibadat. zikir-təsvirgə cymdi. Unun taat-ibadətliri myridlirinin aqzida, unundun pytyn xəlq icigə tarqilip həçəp bir dastan səkligə kirgən edi.

Eşan hər kynigə bəş vaqliq namaznin pərz - synnət, təpilliridin taşqiri hər kecə jetmiş rikəət nəpil namizini oqar, zikir,—təsvih, avrod cy-

şyər, roza ajlirida bolsa, səhərdin kejin uxlimastin hər j[illegible] rozida tərtquran xatim qilidu. Ramizanniŋ axirqi yc kynidə bamdat namizisiz mecittin ciqmajdu. Bununduŋ başqa kejinki qiriq jil icidə hər kyni jyzmin qetimla ilahə illallah dəp təhlil qilidu. Mana şu taət-ibadət, zikir təsvihtin qalqan vaqtlirini myritlarda kesəllərgə beqişlajdu. Dəm salədu, dora, məçynilərni beridu, ixlasliq, myritliri bilən uzaq-uzaq məslihətlişidu. Ularnin kənyllirini sinişidu. Ularnin ixlasliri, içtihadlirıqa qarap myritlirigə bərgən zikir, təsvih, taət—ebadət sanini arttурişidu. Myrit dunjadin vaz kəcsun, pəqət xudani bilsyn. Xudanın zikir bilən məs bolup ezinimu, dunja qajqusinimu unutsun, sidqi—ixlas cin kənyl bilən xuda desyn. Bu zikir, təsvih, taət—ibadat xudaqa jeqinlasturidiqan pələmpəjlər ekənlikini unutmisun!!

Şerəli bilən qizil əskərniŋ Minnibajaptun hərbi kyc sorap kəlgənligi mana su esan həzrətliri bilən celişiş ycyn edi.

Xususən əktəbir inqilabidin kejin bu eşanniŋ şyhrəti kətyryl gilə başlidi. Ilgiri:

— Millət—mikrubi-dəp namaz-nijaz setip dunja topluquci!—dəp insanlarni tiliqan çədid bajlarmu hazir eşanqa kelip qol berişkən. Bularnin icidə Vəli bajmu bar edi.

Eşan həzrətniŋ oqullirimu bar edi. Atisi elgəndin kejin ununŋ orniqa qeliş ymidi bar edi. Qalqan yci əmdi jetişip kelivatqan jigitlər edi. Bular cidalmidi. Pevral inqilabi bilən calniŋ paraxodini taşqa berip urulişini sezişti. Unun bilən billə halak bolusni xalimastin unun ixtijaridin kelip əz kycliri bilən dunja tepisqa kirişti. Eşan bularni qarapsirital mystəqmdin tenişişti. Qijamettə myhəmmət əlejhissalamnin şapaitidin məhrum qelişidu, dedi.

Oqulliri bilən qoşup, kenəşnimu, inqilabini həm dunjani bəd qilişti. Mecitlarda, zijapət məçlislirida ocuqtun-ocuq ejtip jyrgili başlidi.

— Çamaət islam agah bolsun! Pəjqəmbirimiz Myhəmmət mustapa sallaflahu əlejhi vəssalamniŋ zamani namidin bərgən xəvərliri əmri vaqi boldi, bolşivek degən, kenəş degən, apətlər biznin cazalarimiz ycyn irsal etilmiş alla taalaniŋ çazaliridur. Agah bolunlar! əgər dualirimiz eçabət bolsun, əgər siratəl mustəqimdin hidajət almisaq, əgər bu kenəşlər, bolşivəklər janip cıqıssa, bular dınni joqutuşudu. Kəlimə kəltyryşkən kişilərni eltyryşidu. Qurannin ajaq—asti qilip, mecitlarni eqiliqa ajlandurişidu. Bacoqundurup, xotunlarni zina qilişidu. Xəvədə bolunlar əhli islam, alla taalaniŋ bu qəhrigə qarşi çəhil qilmaq hər bir məmyn, musulmanqa pərz əjn bolup cyşydu: Bu jolda əlgənlər şəjit boluşudu. Savalsiz topmu—toqri çənnətkə kirip ketiveridu. Xəvədə bolunlar çamaət islam!..

Eşan mana su jusunda vəzi—nəsihətlər bilən pytyn ətrapqa şyhrət tarqatti. Unun ətrapda alla qancə kişilər toplunup, bir munca hurmanliq

kyclər ujuşti. Şərəpi uruşqa kelişi вilənla вuni səzgən edi. Voliçaqomqa ejtip kərdi. Nətiçə ciqmidi:

Eşannin nəps və itiвari con...Pytyn ətrapnin musulman dexanliri ununqa karamət egisi, dəp qarişidu. Əgərdə Eşanqa səl til təkkyzyp qojsaq pytyn jeza qozqulan ketyrydu, cət—cəttin pitnilər вaşlinidu...Hazirqi şarajitta şundaq вir iş qiliş, kalcaknin tygminigə su qojuş вoluвu... dejişişti. Najiti məlym вoluduki pytyn voliçiraqom, çan aji içraqomliri вir vəqə вolsa dərvu eşinqa jətkyzşər ekən. Azraqla jaman həmmisi eşannin myritliriga taвiq ulari in qol astida ekən. Eşanlirmu dərvu tegişlik təc вir qollunuşqa kirişər ekən!

Toqridin—toqri ştapnin ezidin jardəm soraşqa məçвur qilqan nərsə mana şu edi.

Minmiвajup, sərəpinin eşan toqrusidiki gepini tinşap вolup şu zamana əjnidinupni qicqatquzdi:

— Sən əjnidinup, darvu özən bilən вillə ikki qizil əskər elip, mana вu şərəpila вilən eşan jezisiqa вarqin. U jərdə alla qandaq guruppilar ujuşuşqan. Kerəklik çarisini kərysən. Meningdin ruxsətsiz hec kimni atmanlar! dedi.

Jigitlər, voliçiraqomqa, və çamaji içraqomqimu вildyrməstin jartiq taşqun sularqa cəmyp eşannin jezisiqa jetişti. Jezini вesip kyc kəlşini suliqili вaşlaşti.

Ən ilgiri kəzgə taşlanqan nərsə şu вoldi:

— Rasmu, jalqanmu? hər halda eşan həzrətliri orunda kesəl halda jatar ekən. Eşan acciqlinip aqzidin kəryklərni cacidu. Unun jenida jerim dexan kijimidə Vəli вaj вilən вir jaş tatar əpisiri olturidu...dedi.

XLIII.

Vəli Hasanup özini вipərva вir vəzifəttə kərsyiyşkə tirişti. Bu jərgə nimişkə kəlgənlikini soriqandin kejin:

— Şəhərdiki ef çajlirimizni tartip elişti. Kejin na ilaç jeziqa kəcyk, eşan həzrətlirini kesəl, dəp anliqandin kejin hal—əhval soraj, dəp kəlgən edim, deci. Tatar əpisəri syryştyryliş nətiçisidə Qazanliq ekənliki məlym вoldi. U Məskavqa вarqan vaqtimda, eşan həzrətligə tapşurup qojun! dəp вir soqa вerivətkən edi. Şunin ycyn kəlgən edim, dedi.

Bularnin sezlirigə əlvəttə hec kim işənmidi. Bularnin aldiqa вir miltiqliq kişini qaldurup, qalqanliri əjni astin ystigə kəltyryp axturuşqa вaşlaşti. Toqajliqqa ot kətkəndək, aldiraş rəviştə eşannin murutlirini tutup elip solaşqa вaşlidi. Bəziliri kəjnigə qarimaj qacqan, вəziliri jiqliqan, вəziliri qarqiqan, topilan...ceqir—coqan... həmmə qajquroqan. Taşviştə...pəqət вirdin вir nu xudasini xoşalliq вilən qarşi alqan—bunun ycyn zərərlik kənylgə xapliq kəltyrmigən kişi—eşannin tərtynçi

xotuni kərimə edi. U, ja heqilidin məhrum вolqan, jat aji qilivatida ja artuqca xoşəl вolup kətkən...Şərəpilər, qurallanqan halda həmmə tərəpni axturuşsa, вu xotun alla qajaqlardin acquclar tepip вerip özimu ular вilən вillə axturuşqa, izdəşkə вaşlidi. Ən aldin, giləmlər jejilqan, вulunqa jeşil taşliq (muqava) kitaplar tizilgən işkap qojulqan con zalni axturuşti. Bu—eşannin murutliriqa əmri məryp qilidiqan çaji edi.

Texicila kərimə jolвaşciliq qilip jyrər edi.

Con xotunqa məxsus вir oj вar ekən, uni kərsətti. Ikkinçi xotunqa məxsus вir əj вar ekən uni kərsətti. Ycynçi xotun ycyn вir əj jasalqan ekən, uni kərsətti. Andin kək taxtaj вilən ajlandurup elinqan вaqdiki əjgə kelip kirdi. Bu—texi jeni edi. Bu əj, вaştin—ajaq izzət—ihtiramqa aid jaxşi çihazlar вilən вezəlgən. Myzəjjən, munaqqaş...inçilik, gyzəlliktin xəvər вerip turqan hadisə вir əj edi. Jollarqa sap-seriq qum cecilqan, xotun, zoq вilən вu əjni təripləp kərsəttidə.

— Bu əj meniki edi, dedi.Və nimişqidu özi вilən вillə axturup, jyrgən вir hərві, invəlidni jaritip qaldi. U, xoşalliq janqiriqan вir вəlgy вilən əskərlərni вaşlap həmmə jaqni kərsytyp вolup en axirida təmyr işiklik вir əjgə kirdi:

— Eşan həzritinin pytyn qəzniliri mana şu jərdə!—dəp çaranlitip isikni ecivətti. Axturqucilarnin kəz aldida qiziq вir səxnə ecildi: Əjnidunup həjranliq вilən ujaq-вujaqqa qaridida əjnin çənyp təripidiki вtrizint pərdini kətərdi. Qarisaq, tamnin вir вulunida ikkinçi вuluniqicə samavarlar tizip qojulqan. Bularnin icidə kymyci, misimu, çəzlikmu conimu və kicikimu вar. Sərəpi ixtijarsiz:

— Bular nimə özi? qajaqtin jiqilqan вular? dəp vaqiravətti.

Kərimə вir Əjniddinupqa, вir invəlitkə suqlunup—suqlunup qaridida həmmə jaqni janqiritip kulivetti:

— Eşan, həzritigə, myritliri təripidin вerilgən soqilar, dedi.

Əjnidinup jana şu təraptiki tamqa jepilqan gyliyk pərdini kətərdi. Bu jərdə tərtip вilən tizilgən jataqçaвduqliri kelip ciqti. Taq-taqdəglənqan ətləs jotqan, pəjtəkjilər, harqan gəvdilərni dəmgə qicqirar edi.

— Bu nimisi jana?

— Nimə вolar edi, eşan həzrətgə kəlgən hədjilər dedi, kylyp kərimə.

Jana axturuşti. Con-con qan sanduqlarni ecip kəryşti. Amвar naptalinnin puriqi вilən toldi.

Invəliddə maxorka вar ekən. Sərəpinin jancuqidin вir əski kitap ciqti. Biraq, sərəngə joq edi. Kərimə jugrap kirip əjdyn sərəngə əpciqip вərdi. Şu aridə вir qizil əskər jana вir pərdini kətyryp, u jərdin tyrlyk eginlarni elip taşlavədi. Qimmət вahaliq çuvilar çapanazlar, rəngurən cirajliq ərkək və xotun eginliri, zoxlunup tamasə qiliqidən вuxarinin zərvap, paqiraq apancliri, zinnət əsvapliri... Deniz tolqunliriqa

oxşaş tavlinip kişidə ihtiras tujqulirini qozqutudu. Jana bir munca hesap-siz bir—biridin cirajliq Ottura—Azijaniq doppisi, tumiq, papaqliri, qalpaq-liri... kəzgə çilvə berər edi.

— Bular nima ycyn?

Jana heliqi çuvap:

— Eşan həzrətkə kəltyrylgən soqilar!

Həmmisini bir-birdin kəzdyn kəcyryş mymkyn bolmidi. Ambarlar-dın puriqan xuşboj, bədboj, buraqlardin ujuşup məjdanqa kəlgən bir tyrlyk cycymə buraqlar ambarni taşlap qecişqa maçbur qildi. Jardəmləş-kənlərgə xususən Kərimigə rəxmət ejtip axturuşqa xatimə berişti.

Başqıca ilaçi bolmidi. Eşan və unuq axranlirini su məzgildila solaqqa elişti. Topianqan pytyn bajliqni jezinin kəmbəqəl qatlamliriqa tar-qitişti.

XLIV.

Lekin məsilə sunuq bilənla bolup qalmidi.

Invəlid ətisigə ətigənligi jeni xəvər elip kəldi.

— Keciki kəmbəqəllərgə yləştyryp berilgən eşannin nərsiliri bygyn kecisi bilən jana jənilivaştin çaj-çajiqa terilip qojuluptu.

Təksyryş nətiçisidə şu məlumatni alduq.

— Eşannin nərsilirigə qol təkkyzgən kişinin qoli tutmas, puti basmas bolup qalidu!..

Elinqan nərsilərnin janilivastin çaj-çajiqa qojulup ketişinin sevəvi şu ekən. Kecisi bilən kəmbəqəllər toşup turuşti. Eşannin xotunliri jana bajiqi—bajiqidək qilip tərtiplik bilən konicə tizip qojuşti.

Sunuq bilənmu kupajilanmidi.

Voliçraqomda—eşan solanqan ejnyn işik tegidə, eşannin murutliri-din ebarət, dərja bojlap sozulqan uzun bir quruq təskil qilişti. Eşan solunişi bilən hal soraşqa, dua—patihə qilişqa jiqilqan murutlərnin san-saniqi joq. Pytyn koca eşannin murutliri bilən toldi. Bu toqruluq dəruv bir munca əpsanilərmu toqup elisti.

— Emiş tynygyn axşam eşan həzrətliri ezinin pajlap turqan denəkci qizil əskərlərgə ejtiptudəkmiş": „Mana abdastida su əpkelip bər. mən namaz oqup almaqciman". U, qobul qilmaptudəkmiş bu jər undaq boiz—bolmajla nərsə tinşilidiqan çaj əməs degənmiş. Şundaq dejişi bilənla dərru şu jərdə turup uxlap qaptudakmiş. Şunundun kejin eşan həzrətliri bir dua oqup qol—ajaqliridiki zənçirlərni saldirlitip yzyp cysy-ryp tudəkmiş. Kejin eşan dərjaqa berip taharət qilip namaz oqup jan-qan, kişənlər jana əsli halıqa jenip eşan həzrətniq qol—ajaqliriqa kiji-lip qaptudəkmiş.

— Bu miş—mişlardin başqa jana alla qanca jalqan xəvərlər tarqal-

qili başlandi. Sərəpi bu gəplərni anlap aqzi ecilip qaldi. Əjnidinup nahajiti acciqlandi. Kəzidə kəskynlyk bəlgysini kərsətti. Invəlidniq sezini tinşap bolqandin kejin bir az ojlunup turdidə bir zaman səkrəp ornidin qopti. Miltiqini qoliqa elip:

— Qeni jyrynlar!—dedi.

Voliçraqomniq jenidiki coq məjdanda jezinin kəmbəqəl qatlimini jiqdurdi. Özi eşan həzritinin halidin xəvər alaj, dəp kəlgən muştijoqan bajnin harvusiqa ciqip dexanlarqa qisqa lekin təvəndiki məzmunda accıq, acciq bir ikki eqiz sözligən boldi.

— Bir kontirni ajap eltyrməj, sybhəsiz u, miq dexanni joldun azdu-rudu—dedi.

Kən məjdanni bulutqa oxşaş qapliqan xəlq, conqur bir qimliq quci-qida uni tinşaşti. Kəzlər jərgə-ajaq astiliriqa tikildi. Tillirini jutuşti.

Invəlid bilən bir qizil əskər eşanni solanqan çajidin elip kelişti. Unun semiz, joqan gəvdisi-eqir, horun qədəmliri bilən asta-asta ilgiri-lep kelivədi. jYz-kəzidə əlym dəhşiti həkym syrydu. Heckimgə baş kəty-ryp qarimidi.

Kenəskə etaət qiliş—qilmasliqi toqrusida soriqan soraqqa qarşi:

— Biz pəqət allla—taalaniq əmrigə etaət qilişqa mykəlləpmiz, dəp çuvap qajturdi. Ununqa jana:

— Biz xudaqa qarşi—din dyşmənliri bilən billə baralmajmiz dedi.

Artuq hec nimə demidi—çim boldı.

Əjnidinupmu uncuqmidi. Joldaşlar bilən kenəşmidi. Qoli bilən xəliq denizini ikkigə ajrip, eşanni Voliçraqom binasiniq tas temiqa apirip tirəp kenəs toqrusida heliqi sovalni jana bir qetim təkrarlidi. Eşan, heliqi çuvapni jana kəskin bir rəvištə qajturdi. Texi Əjnidinupniq bir qoli tappancinin qinida ekən esanniq uddulidin—tolqunlinip turqan xəliq dengizi ystidin pytyn ətrapni qaraslitip miltiqniq avazi anlandi. Gəvdə. səllə capini bilən jərgə jiqildi. On qoli bilən jyrykini tutti. Lekin əlmigən edi. Əjnidinup eşanniq peşanisini məlcələp bir oq yzdi. Sunuq bilən demi kesildi.

U kynlər, amansiz, sinpij celiş kynliri edi.

Tətyr inqilapci itlarniq cət-cəttin qavap jaş, inqilap jolvasliriqa axirqi təlvəsə bilən taşlanqan caqliri edi. Əjnidinupmu ənə şu inqilapniq qah-rimən bir salditi edi. Çinajət qanun maddilirini təkşyryşkə vaqt joq. U zamanda inqilap qanunlar rəçmyəsi əməldə bolsimu texi qəqəzgə jezi-lip rəsmiləşkini joq edi. Inqilapniq zijanliq bir dyşmini—qalçirlanqan bir dyşmini!—dəp etivətti. Əgərdə bygynki ədliji:ilirimiz şu caqni bygynki sod məçlisidə hazirqi çinajət qanunliri asasida təkşyryp, bəribir Əjnidinupniq joli bilən berib çinajət qanun məçmuəsiniq 567 nçi mad-disi bojəca sinpij dyşman sypytidə çazaqa etip eltyryşkə məhkym qili-sar edi.

Amansiz, şiddətlik celiş məzgili. Bu jusun jipidin—jipnisigicə tə- şyryp turidiqan vaqt əməs edi. Əjnidinup eşannıŋ əlygini şu kecisila xəlqtin joşurun rəviştə taqqa əpciqip, şu jərdə bir godanqa kəmdyrdi. Ətisigə janlibaştin kəmbəqəllərni jiqdurdi. Jana, qisqa, şiddətlik, accin söz bilən xəlq dengizigə muraçaat qildi.

— Joldaş kəmbəqəl dexanlar!—dedi. Jaman bir esymlyk pytyn aşliqnin sypytini buzudu—dejişidu. Silər özənlarmu buqdajlarnin arisidiki bəzi bir acciq otlarni julup taşlajsilər, şunun bilən buqdajni tazilajsilar. Mana mənmu eşanni, silərni qurutudiqan, zəhərləjdiqan şumbujuni, silərnin arqinlardin otivəttim,—dedi.

Ikki kyndyn beri həmmini arqisidin əgəştyryp jyryp bir söz ejtalmiqan invəlid Səmiullin tilgə kirdi:

— Akilar! dedi. Menin kəzymni tosqan qəplət pərdisi kətyryldi. Həqiqəttinmu, Səmsidin akam kelip biznin arimizdin jaman otlarni şumbujularni julup taşlidi. Bunin ycyn biz, rəxmət ejtişimiz kerək! — dedi. Uzaq təşviqat qilip olturuşqa vaqt joq edi. Texicə Sadiqtin:

— Bolmuqur, nərsilər bilən vaqtni ətkəzməstin patraq polukka qajtiş kerək, degən bujruq kəlgən edi.

Əjnidinup, bu jərdiki kenəsni, Voliçaraqomni tərqatti. Uruştin kəlgən jigitlərdin beş kişilik revkom tyzdi. Ununqa heliqi colaqni reis qilip belgilidi. Iş yrgytyş ycyn yc kynlik myddət bilən Şərəpini qaldurdi. Rivkom — Voliçraqom apparatini eşannin koca jezidiki con ejiga kecyryldi. Tynygyn tarqitilip, jana jiqiştuiup elinqan nərsilərni jana kəmbəqallərgə tarqitip əzi polunqa kətti.

XIV.

Əmdi, bu qetimqi ylyşylgən nərsilər qajtip kəlmidi. Anqicə eşannin tərtynçi xotuni Kərimə əzinin joşurun ketipaqan dostini dunjaqa paş qildi — Invəlidkə ocuqtun ocuq myhəbbət bajan qilqili baslidi. Nahajət, eşannin qirqi ətyp, birinçi kyn,degəndə colaqni esan tərəpidin selinip berilgən jaxşi əjiq əpkelip aldi. Şundaq qilip ər-xotun bolup jaşaşqa başlidi.

Biraq, merit, muxluslarnin arisida icki topulan çaŋ—çal, quzqulan uzaq davam qildi. Ular kytyşti — con bir apət kelişini kytysti.

— Jər jerilip aj kyn tutular, caqmaq ceqilip janqin bolar! dəp ymit qilişti.

Eşannin murutliri tolqun, hajaçan bilən eşannin qəbrisini izdəşkə başlidi. Taqlarni, taşlarni, cel-bajavanlarni, dərja bojlirini izdəşti joq. Çaŋgalliqta joqan bir dərəxnin tegidə, bir estənnin baş təripidin jeni ciqqili başliqan bir bulaq bar. Şunun jenidiki bir az qizquc rən alqan, şu jərdə bir az kolanqan bir orun kəryndi. Tola mərtibilər intihara qilip

merhumnun rohidin soraşqinidin kejin, ustazimiz əvlija həzrətlirinin ziyarət orunliri şu, **dəp bulaqni taş tam bilən qapsap elişti. Bulaqnin** jeniqa con qarjaqactin qozuq qeqişti. Tamqa ajət jezişti. Hazir bu bulaqqa con jol baridu. Murutlər, muxlislar kesəllər, tuqalmajduqan xotunlar yzlyksiz rəviştə bu jərgə qatnap turuşti. Xətmi qurvan qilişidu. Bularnin syjidin kicikinə qacilarqa tolquzup elip ketişidu. Bu hesapsiz xəstilər ycyn şipa mənbəgə ajlandi.

Eşannin hajati bu jusun xətimiqa jetişti.

Lekin ununn qəniti astida con işlarni qiliş məxsitidə jyrgən Vəli Hasanup qecip qutuldi. Biznin təqipcilirimiz uni ujaqta-kalcak təripidin qəhrimanliqi bilən aqzida dastan bolup jyrginini sezləşti.

Bir ikki söz bilən qecip qutulmaqci bolqan kacigarni bir jerim saatlap çəratti. Nahajət, Sadiqni en qizziq məsilə bolqan şu kərynyşmi bətəpsil hekajə qilip berişkə məçbur qilişti. U, tərtiplik sərəttə baştinajaq sezləp bərmidi, Pəqət sovallarqila çuvap berip bardi. Çovaplarnin nətiçə bolup heliqi mənzərə zali udulida çanlandi.

Minnibajup sozinin axirida şuni ejtti:

— Joldaş Əjnidinup, biznin polokqa con bir gunakar sypytidə xeçalət cekip keldi.

Nimə gəp? dedim.

— Qozqulanni amansız rəviştə basturduq. Eşannin məpkyrisini targar kəltyrdyk. Eşanni attim. Vəli Həsənup dexan kijimidə kalcak təripigə qecip ətyp qutuldi, dedi.

Mana menin bu toqruda kergənlirim ... şu ... dedi.

Sadiq herip-tartip oltadi. Solahupnin iştik dyşmənlik qaraşliri ununqdun yzylmidi. Zaldiki xəlq bu eqir vəqələr astida besilip çim-çit bolup qalqandak boldi. Prokuror rəisnin içaziti bilən Vəli Həsənuptun sorudi:

— Nimişkə siz u caqda kalcak təripigə ətyp kəttiniz? Minlərcə qiziqsinqan kəz Vəli Həsənoptə tikildi. Nimə çuvap berər ekin, dəp diqqət bilən tinşaşti. Bajnin çovabi qisqicə boldi:

— Şundaq əmdi, xatalar boldi. Dedidə çim boldi bir azdin kejin:-

— Mən qacmaqci əməs edim... U caqda kenəşlər hekymiti bir jərdin jenilsə tələynidiqan təminati tərbijini bajlardin elip berər edi. Şunundun qorqdum... sezinimu ilavə qildi.

— Nimişkə dexanlar kijimidə qactiniz?

— Hickim tonumusun, dəp.

— Nimişkə berip kalcakqa qoşulduniz?

— Mən joşurunqan jezini kenəş taşlap ketti. Qizillar qecişti. Şundaq qilip aqlar təripidə qelip qaldim.

Prokuror saqlap qojqan axirqi sovalini bərdi.

— Kalcak hərikitinin pajdisiqa qancə pul bərdiniz?

Vəli Həsənup eqir cyşyncigə taldi. Zalni вir kəzdyn kəcyryp ciqip asta, jenik вir avaz вilən çavap вərdi.

— Uni qandaq qilip əsləpвoludu kişi. Biz şundaq halqa oдətlinip qal-qanmız. Jezimiz kəmвəqəl, вaliliri aŋsiz, tərвijisiz qelişip ketipвaridu. Məktəp ecip вər dəp iltimas qilisidu. Ecip вərduq. Ot cyşyp məcit-miz kəjyp kətti, səçdə qilidiqan ornimiz joq. Mecit selip вəgin dejişti, selip вərduq. Millitimiz aŋsiz, qəpləttə qelip ketipвaridu, вir nimə jardam qilin, gezit ciqirajli dejişti. Jillar вoji jardaм qollarni yzmidyk. Ajrim musulman polki tyzymiz. Milli вajlar jana qilsun dejişti, qilduq. Din, milli edarilər вar, jardəmgə muxtaç dejişti. Qoldun kəlgəncə ularqimu jardəmdə вolduq. Bularniŋ hesavini xudaniŋ өzila вilidu. Kalcak zamanida jyrgəndimu əskər ac, jardəm kerək dejişti, вərdyk. Kim вilip oturudu dəjsilər вularniŋ hesavini?!...

Baj şunuŋ вilən gəptin toxtudi. Bu qetimmu Şəjhmətniŋ kөŋlidə hec kim təripidin вerilmigən вir soval qaldi. Əgərdə şu savalni вeriş-misə jana həmmisini axmaqlar! dəp tillimaqci edi. Lekin ununqa hacət qalmidi. Rəisniŋ sol təripidiki əza, eçazət elip soval вərdi.

— Siz ejt'ŋa, keŋəşlər həkymiti dəvridə keŋəş pajdisiqa qanca jardəm qildiŋiz?

Zalniŋ arqa qataridin вir munca kişi ixtijarsiz kylyvetip, zorqa өzli-rini toxtutup elişti. Bir azdin kejin jana вaşlaşti. Bu kylkigə oŋ tərəptini aldinqi tərəptin вir munca kişi qatnaşti. Nahajət pytyn zal вu kylkigə qatnaşti. Zalni caŋ kəltyryp kylyşti. Vəli вaj savalniŋ aldida вir az aldirap qaldi.

— Keŋaşkimu qoldun kəlgicə jardam вerip turumiz, degən çovaвini вərdi.

Bajniŋ вu çovaвi zalniŋ kylkysigə kəmyldi. Rəis qoŋqiraqni qattiq çaraŋlitip celip zalni tərtipkə qicqadi. Tərtipsizlik qilqucilarni ciqirivetiş вilən popuza qildi.

Məsiliniŋ şu məzgili ycyn kəltyrylgən guvacilarniŋ axirqisi eşanniŋ IV xotuni Kərimə вilən ununŋ eri invəlid Səmiullin edi. Rəis вuiarni qicqatquzdi. Zalda jana вir diqqət çimlik həkym syrdi. Bojunlirini egiş-tyryp вaşlirini sozup xotunqa qaridi.

Bu, teximu jenik jyryşlik, qamətliri kelişkən iştik səzlyk вir xotun edi. Hec вir tatinmastin өzini qəhrimanqa oxşaş sezip вerilgən savaл-larqa qoŋquraqtək avazi вilən kəŋ ərkin və вətəpsil çovap вəgili вaşlidi. Ilgiriki eri etilqan eşanni jamanliq вilən zikir qilmidi. Tərt kyncilirini kecyrgən turmuşliri, өz ara alaqilirini kylyp-kylyp hekaja qildi.

— Nimimu qilsin şoriŋ quruqur. Tətigə вir ər, umu вolsa jətmiş ja-şar cal. Kecə kyndyz talaşmastin nimə qilişsun. Jumdulaşqan tindilaşqan vaqitlirimu pat-pat вolup turar edi.

Vəli Həsənupmu quruq qalmidi.

Ilgiri millət mekroвi dəp tillap jyrgən вaj, keŋəş zamanisida өzi kelip qol вərdi. Hər kəlgəndə eşan həzrətliri arqiliq maŋa ilmmətlik hədiilər əpkelip вerip turdi, dedi.

Şunuŋ вilən вillə Kalcak вesip kəlgən kynlərdə Vəliniŋ өzlirimu qandaq qecip jatqanliqini, qəjədin, qandaq qilip dexan kijimini alqan-lirinimu joşurmastin ejtip вərdi. Texi jana səzləş arzusi вar edi. Lekin u, jeqi өzlirigə məlym вolquni ycyn guvacini artuqcə tinşap oltamidi. Invəlid Səmiullindinmu məzgilniŋ tygylişi ajimida rəis, Bajraqniŋ Ça-hanşah atisini qicqadi.

XLVI.

Cahanşah ata həjvətlik gəvdisi kəŋ qoli, məjdisigə cyşkən appaq saqili, qoruq jyzliri, вesinqu qijapətlik вilən kelip kirdi.

Unun ajiqida pajpaq вilən kəşə, ucisida kəmzyl, вeşida jeŋi qalpaq, ditiçə, rəisniŋ soriqidin kejin, səzgə kirişkicə appaq saqilini sijpap, tamaq qeqip qojup, вir az вoquq вiraq kəskyn və qattuq avaz вilən çovap вərdi.

— Meniŋ вilən kərgynym, pəqət şu qara вilən qizil, — dedi.

Rəis вir az qiziqip:

— „Qara" вilən „qizil" deginiŋiz nimə? dedi.

Cal, acciqliniвraq ununqa qaridi. Peşanisigə ciqqan tərlirini jaqliqi вilən ejtip, dəhşət вilən çovap вərdi:

— Axir, вiziniŋ ottur qoldək kişimizni eltyrdyŋlar. Qara вilən qizil вolmaj nimə вolsun?

Zal hec nərsə cyşynmidi. Rəis вaşqidin cyşyndydi. Kərgən вilginini ocuq, ajdin qilip ejtişqa вujridi. Lekin вunuŋ вilənmu вir iş ciqmidi. Cynki Çahanşah өz- өzidə məkkəm turiduqan tərisa вir cal edi. Rə-isniŋ gepigə qulaq salmastin өzi ejtmaqci вolqan pikirlirini tərtip вilən maçanqa oxsaş tizip kətti. Palarusupqa ejtip вərgəngə oxşaş вaşmaltaq вilən sanap səzləp вərdi:

— Ujaqtin qiriq, вu jaqtin jigirmə... həmmisi вolup atmiş вolaptu? Ununqa jana altini qoşajli... demək u caqda mən 7-8 jaşar вala вolqan kənmən. Itqa, daliqa, dərəxlikkə qoşupmu həmmimizni вir qaqazgə jəip ketivətti. Siŋlim вilən ukamni şu rujxətkə jezilip вiz вilən вillə selidi. Xoçajinimiz musulman pomeşciki mərhum, Həjdər mirza Aq-qolpanup qəqəzgə qol qojdi...

Rəis həjran qelip guvaciniŋ səzini kəsti.

— Bu gəpləriniŋ nimə keriki вar? dedi.

Cal hec вir parva qilmidi.

— Səvir qilsaŋ qorudun halva вoludu — dejişidu dedidə, jana gəpii jəimu-yst qondurup kətti. Kəjnidə oniqan qaqilar, xiviclarniŋ sanin ejtip вərdi. Unundun azatliqqa ciqqanliqini hekaja qildi.

— Qamci azapliri tygydi. Lekin qosaq tojmidi.

— Azatliq kəldi, jər qoldun kətti. Unundin kejin вəşinçi jil v sigə kətti.

Cidamliq ja jaş, ja əlym dedyk. Pameşciklarnin jərlirini вesip a aşliq təduq dedi.

— Bir zaman aqtaşni qara вulutqa oxşaş sinpij dyşmənlər bə kəldi. Jezida cunqur-cunqur quduqlar tola edi. Pəhrinin atisi Tem (u menin ukam edi) puti asmandin kəltyrylyp, şu quduqlarqa esil Jaş cirajliq вir əpisər qilicini paqiritip qinidin ciqardi. Esilqan Tem şani tapinini tilip tuz sepidu və toxtalsiz sorajdu:

— Ejt, kim silərni ajnitti? kim silərgə çaвduq вərdi? dəjdu.

— Temirşa jerim əlyk halda azap вilən çovap вərdi.

— Kim ajnitar edi. Jərsizlik ajnitti. Zulum ajnitti.

Heliqi jusun azaplar вilən jandurup-jandurup soridi. Lekin Temi şadin heliqi вirla çuvapnila alalidi:

— Jərsizlik, zulum ajnitti. Mana вiznin Pəxrilər qandaq qan icid qanliq celişlar icidə qajnap cinlqti. Şunin ycyn qara вilən qizil dəj ejtimən... Mən Palarusupqimu ejtip вərdim. Joldaş Prunzinmu вilič Sənmu вilip qoj! dedim şəhərgə вerip jut conliriqa ejt dedim... Sam rida kammunistlarni esisti kesişti conlar qozqulan kətərdi. Şu caqd вiznin Aqtaş jezisi alajtən вir ətrət təşkil qilip, aqlarqa pameşciklarqa qarşi uruş majdaniqa ciqti. Bu ətrəttə jigirmə xotun, jəttə cal вar edi Biznin jezinin əzidin ciqqanlarnin əzila 200 əskər sanini təskil qilqa edi! Menin oqlum hajat ekən, jezi вasliqliriqa jezvətti. Biznin Aqtaş ətriti dedi joldaş Prunziqa həm əzini tonutalidi qedi. Joldaş Prunz вirinçi tatar dexan ətriti, dəp вaha вərdi. Rəxmətnamə jezivətti dedi. Ənə şu ətrət Pəhrinin ətriti edi. Nəziri jaqtin kasigar jol kərsətti. U planni qəhrimanlarcə əməlgə aşuqan Pəhri edi. Əmdi qizil вilən qara deməstin nimə dəj?..

Cal səzdyn toxtidi. Reis şunun вilən calnin səzigə xatimə вerip qojmaqci edi. Lekin prokuror ununqa tecliq вərmidi. Guvahidin soridi.

— Siz Vəli Kasunupni jaxşi tonamsiz?

— Cal ojlunup kətti:

— Jaxşimu, jamanmu? iş qilip menin tonuşum şundaq: şu teripuruş Vəli „xizmət“ kə kəlgəndin kejin mana əzini jeqin alqili вaşlidi. Mən ununn jyzigə şartidə ejtip qojdum: Sən dedim toqri səzgə qulaq вər dedim. Qizil Tatariston dedim, səпsiz xeli talandi ezildi. Əmdi unun çarahətlirigə maj svrkəp saqajtis kerək. Əgərdə sən вu jərdə sadaqə вilən işlətməkci вolsan вiznin kommunar qəhriman jigitlirimiz вilən qolqa—qol вerişip, вir jaqidin вaş ciqirip işlə! dedim. Səhərdə kacigar вizgə nəzərij jollar seçap вeridu. Biz вu jərdə səminijət вilən uni

əməlgə aşurajli, dedim. Lenin ejtqan ekən dedim dektat siz iş ciqmajdu kəmвəqəlgə tajan, ottura hal вilən doslaş, muştijoqa arqa qarşi celiş... şəhərdin kəlgən xoxanza jigitlər вizgə mana şundaq, dəp yrgətti dedim. Lekin u tiripurşslar menin gepimgə qulaq salmidi. Qilqan iş şu вoldi. Bajni вajitti, kəmвəqəlni unutti, şundaq вolqa din kejin qizil вilən qara demaj nima dəj? Biri qara, вiri qizil,- silə вalilar şəhərdin вizgə jolвaşci əvətkən vaqtinlarda jaxşilap syryştyryp təkşyryp əvətəlməjsilər... Əski pameşciklarnin əzlirimu kerigicə ezip, jyrykimizni ciip qojqan edi. Burunqilar toqri ejtqan, вərini qancə вaşsanmu çoqqalqa qarajdu, degən. Başqa gəpim joq. Pəqət mana şundaq вərilərnin qolida вiznin ottur qoldək jigitimizni novut qildinlar...

Savut Temirkəjup degən on ikki jaşar guvacini pişqatquzdi. Bu ygrəp kirdi. Jalanqidaq, вeşida qalpap, вojnida qizil вojunвaq, şamal kynnin təsiri вilən jyzi kəjgən.

Rəis, toqrisini etiş kerəkliki toqrusida tənвih qilip ətkəndin kejin saval вərdi:

— U, harvinun təmur əsvaвi toqruluq nimə вilisən?

— Bala acuq—ajdin qilip çovap вərdi.

— Biz pionir ətriti вilən etizqa, tiraktor вilən jər həjdiqanlarda kəryşkə, andin ətyp lagirqa вerişqa ciqqan eduq. Etizda jyrgən vaqtimizda Imadij akini kəryp qalduq. U, ujaq-вujaqqa qaridida jərdə jatqan əsvapni elip jenigə tiqip aldi. Şunundun kejin qajtip kətti.

— Palarusop soriqanda nimiskə вuni ejtmidin?

Pionir qizardi:

— Jadimdin ciqip kətkən ekən kejin jadimqa cyşti.

Rəis, səzni sovxoz ystigə вurudi:

— Sən şu kyni nimişkə sovxozqa вardin?

— Apam əvətkən edi. Atanqa вerip ejt jegili hec nimə qalmidi. Birər nərsinin qemini jəp kəlsyn! dedi. Atam u caqda „xizmət“ tə kynlyk mədikar вolup işlər edi.

— Pəhrij akanni qəjərdə qandaq əhvalda kərdyn?

— Mən jalanqidaq вolqan edim, „xizmət“ tə itlar tola edi, mən qorqanqa kirməstin tamnin joruqidin qarap turqan edim. Arqamdin вiri kelip вildyrməstin kəzymni tutup aldi. Kim? tapalmisan qolumni almajmən dedi. Mən Pəhri akam ekənlikini avazidin tonudum. Pəhri aka dedim, kejin u вaşlap atamnin aldiqa apirip qojdi. Itlar cət-cətlərdin xirildişip qaldi. Pəhri akam вar ycyn biznin aldimizqa kelişkə qoqti.

— Andin kejin Pəhri akan вilən atan nimə qildi?

— Atamnin maxorkisi tygygən ekən, Pəhri aka ununqa 5—6 cekim maxorka вərdi. Andin kejin atamni apamnin ejtqanlirini ejttim. Kejin atam işini toxtutup вeqidiki ikki qəvətlik con əjgə ciqip tillap, terikip jenip cyşti:

— Ittək işlitidu, işlitidu, vaqtida iş həqqinni tələməjdu.

— Hec nimə almastin quruq qajtip kəldinmu?

— Jaq, pul orniqa un bilən janjo bərdi. It çişlimisyn, dəp at davzidun ciqirip con jolqa cyşyryp qojup özi qaldi.

— Pəhricu?

— Umu qaldi. U berişi bilən jallinip işligycilər uni qapsap eliş Biri şununqimu əhimijət bərmigəndin kejin jəcikə bolup nimimu qilsun" dəp qojdi.

— Sən jana kimlərni kərdyn?

— Bala, başmaltiqi bilən sanap bərdi. Imadini, Əhmədni, Şəjxmət Nizamidin xoçajupni, həm Vəli Hasanupni kərdym—dedi.

— Vəli Hasanupni qəjədə kərdyn? nimə qilip turqan ekən?

— Əjnin baqqa qariqan ravanida kəryndi. Caj icivatqan edi. Aldida ystəl, ystəlnin ystidə con samavar.

— Sən nimişkə ujərgə bardin?

— Şundaq bardim, özəm. Baj qandaq bolidikin, bir kəryp qalay dedim.

Zalni kylki qaplidi. Tola kişilərnin kəzi gunahkarlarni təqip qildi. Vəli Hasanup bu ikki kyn icidə artuqcə harqan, halsizlanqan edi. U hazir nəjran qelip pionir balini tinşar edi, və icidə:

— Qacan, qandaq tuqulup əsyp ylgyrdi bu şumlar!! dəp ojlunup qojdi, ymitsizləndi.

Bala şunun bilən toxtidi. Rəis olturusqa içazət bərdi. Berip bir sekunt oltura-olturmastin jana səkrəp ornidin qopti. Qizil bojunbeqini tyzytə-tyzytə on qolini kətərdi.

Rəis, kətyrylgən qolini kəryp:

— Nimə dəjsən pionir, gepin tygymidimu senin?

— Jana bir nərsə jadimdin ciqip kətkən ekən, məjlimu ejtsam?

— Ejt məjli...

Bala jana sözləp kətti.

— Şu kecisi biznikigə Şəjxmət akam bilən Ajişə acam kelişti. Jamqur nahajiti qattiq qujup turqan edi. caqmaq ceqilip hava gyldyrlər edi. It qavavəgəndin kejin biz ojqunup kəttyk, atam derizidin beşini cıqırıp „nımə gəp?" dedi. acam: Pəhri tynygyn „xizmət"kə kətkən boj cə jenıp kəlmidi. Birər jaman vəqə bolmisa jaxşi edi. Kənlym jaman ənsirəp ketipbaridu dedi. Atam buni anlap putiqa coriqini kejip, jəlkisigə cəkminini taşlap jeza kenişinin edərisiqa kətti.

Savat toxtidi. Rəisnin:

— Gepin tygydimu? degən soriqiqa qarşi:

— Tygidi, dəp guvacilarnin qatarida berip oltadi.

Bəzi vaqta jalquz bərini ocilar qapsaq elişidu. Cət-cətlərdin, dairini tarajturup, bərini siqip kelişiveridu. Nahajət, bəri tar bir dairida

qelip, dəm alidiqan havadinmu məhrum qalidu. Bəri şu zam[illegible] ocilar jana bir-ikki qədəm atlaşsa, gumansiz özinin əlyşini halakət godiniqa juti asmandin bolup cyşyp ketişkə cin kənli bilən işinip qojudu.

Vəli Həsənup, axirqi saatlirida ənə şundaq bir vəzijəttə qaldi. Təmyr bir dairə barqansiri qizip kelidu. Barqansiri ununn dəm eliş jolliri boquludu. Sot başlanqan məzgildə kənyldə saqlanqan ymitliri tamakinin isiqa oxşaş tarqilip joq boldi. Kəz aldi qaranqulaşti.

Atisinin bu vəzijəttə, student Mustapa ycyn teximu zəhərligrək, teximu dəhşətligrək bir syrəttə təsir qildi, atisini qisivatqan təmyr dairə Mustapanimu atisi bilən billə qisivatqandək tujuldi. Jigit ənə şularni ojlap conqur xijallarqa patti, rəisnin Çamalidin Zəjnidinupni qicqirip degən əmirana gepi bilən səskinip kətti.

Kətyrylyp qarisi bilən Çamal maşinicini sot aldida çovap berivatqan bir halda kərdi.

— Bunisi nimisi jana? Bu palakətmu barmidi texi? Bu qajaqtin tirilip kəldi?

Mustapa bununqdun bir-ikki kyn ilgiri Çamal maşinicini aqriq bolup qalqan xəvirini anliqan edi. Ajiqiqa jəl turup qaptu. Sotqa baralmiqudək qanliq kəmzəl vəqəsini ejtiştin vaz keciptu, dejişkən edi.

Şularni ojlap həjran qelip guvaciqa qaridu. Qarişi bilən unundiki hairanliq janimu eşip kətti. Ununda bir dəriçə əkynyş, pyşman qiliş degən nərsə joq... Səzidə bir iştiklik, kəskynlyk... goja hyçymgə təjjar jangan jolvastək...

Çamalinin putidiki jəl səl tyzəlgən. Sot başlinip pytyn şəhərdə Vəli Hasanuplarqa qarşi kətyrylgən tolqun maşinicinimu əjdin sərəp elip ciqti.

Erinin aqriqidin xavatir bolup rənçip jyrgən xotunqa:

Jaq, əmdi anisi, özəm barmisam bolmajdiqanqa oxşajdu, özəm başliqan isni özəm axiriqicə elip barmisam jaxsi bolmas dedi-də səkrəp turup ciqip kətti.

Jolda ucriqan tonuslarqa:

Mən qolqa cyşədim uni, meni dəp kərənləp, kylyp barar edi.

Bu çinajət munasibiti bilən hər bir jərdə kətyrylgən tolqun, ununn jyrykidiki dərdinimu kycəjtyryvətti. U nahajiti baturlunup sot aldida çovap beris ycyn alla qancə sözlərni təjjarlaə qojdi.

— Ejtimən, həmmisini ejtimən; Burunqi vaqta bizgə oxşaş əmgək kisilirinin qanlirini ickənlikinimu ejtimən. Məktəp Mecit, saldudum dəp aqiz kəpyrtyrmisyn! Kalcak pajdisiqa miljonlar sərp qiləanliqinimu ejtimən. Kenəslər həkymitidin teri zavuti elip, işcilarni əzgənlikinimu ejtimən. Həmmisinimu ejtimən, teri puruş Vəli ilgiri əmgəkcilərnin beşida qamca ojnatqan ekən. Hazirmu şundaq qilivatidu! Bu qandaq gəp?! dəjmən.

Çamal, şundaq qəjrət bilən zalqa kirip kəldi. Lekin nimişqidu ...im, bətəpsil sözləşkə imkanijət bolmidi. Rəis ystəlniŋ ystidiki ... lərniŋ arisidin qanliq kəmzəlni kərsytyp:

— Buni tonamsiz? dəp soridi.

Çamal:

— Nimişkə tonumajman? özəmniŋ işim, öz qolum bilən tikil... nərsə. Mən uni özəm tonup militsijənirgə özəm tutup bərgənmən.

Uniŋ kəjnidin ciqqan mozduz Kamalmu xuddi Çamalniŋ gep ejtti.

Zalniŋ eŋ kəjnidə—buluŋda olturqan Siraçiddin bularniŋ çuvə... aŋlap coqa ceci tik boldi. U, həmmə qarsi sözlisimu Çamal bi... Kamal təripigə ötyp kətməs, qanliq kəmzəl hekajisini ejtip həmm... kyldyrmisə dəp ojliqan edi. Şundaq ekən ajni etək bilən joşurup ət... mas ekən! dedi.

Siraçiddinmu heliqi təmyr dairini barqansiri qisip kelivatqanliqi pəmligəndək boldi.

Arzonup birər ymit ciqmasmikin? degən məqsət bilən gəpni qanl... kəmzəl vəqəsigə burup, qarilanqucilardin Əhmətkə savai bərdi.

Joldaş Əhmət Orazup, siziŋ xəliriŋizdimu Vəli Hasanup bu kəm... zəlni sizgə Pəhri paçiisidin ilgiri bərgənmidi jaki kejinmu? dedi.

Əhməd, eqir qozqulup ornidin qopup, qanliq aqriq közini ipl... jeni bilən syrtyvetip zalqa həm sod həjətigimu qarimastin, putidi... cabatasiqa qarap qudunliqan avaz bilən:

— Ocuq ejtalmajman... Şu paçiə kynlərdə bolsa kerək. Prokuro... Vəli Hasanuptin soridi:

— Siz nimişkə bu kəmzəlni Əhmət Orazupqa bərdiniz?

Kəmbəqə!, muxtaç kişilərgə əski kijimlərni beriş... Bizdə konidin qalqan adat!...

Kəmzəl vəqəsi şuniŋ bilən bir tərəp boldi, nəvət təmyr əsvapqa kəldi.

Rəis, ystəldiki təmyr əsvapni elip, Əhməddin soridi.

— Şumu?

— Jaq, bu əməs. Buniŋ bir ucida jip, ikkinçi ucida incikə mix bar... Qarilanqan jigit şunuŋqa qarap ejtti:

Maŋa bərgini jipsiz, mixsiz edi!—dedi.

Karnendant ikkinçi təmyr əsvapni kərsətti: Əhmət şu, dəp besini eqanlatti.

Prokuror jana soridi:

— Andaq bolsa, Jamanqul godiŋida, Pəhriniŋ elykiniŋ jenida nimişkə, bu jipliq, mixliq təmyr əsvap tepildi?

Əhmət jərgə qarap, ynciqmastin qetip turivədi. Saval ikkinçi qetim qajturulqandin kejin gudunlap:

— Bilməlmən. Hec nərsidin xəvirim joq, uni eltyryş x...imdimu joq edi. Jamanquiqa barqinimmu joq. Cinarniŋ tegidin ciqip ikki qetim ilkindimdə, təmyr əsvapni şu jərgə taşlap qactim. Başqa he... nimidin xəvərim... joq!

Biraq, heckim bu çavaptin qanaətlənmidi. Sot əzaliri aqlighuci qarighuci, rəis cət-cəttin saval beriverip Əhmətniŋ əsxanisini ojnutuvətti. Şundaq bolsimu bezirip elip heliqi ejtqan gepidin başqa bir nərsə demidi. Qaraŋqu kecə, dərəxniŋ kəjnidə joşurunup turuş, təmyr əsvap, ikki çup keliştyryp cyşyryş, andin kejin qecip ketiş, kejin Məri jezisiqa berip pul tygygicə iciş... andin kejin bərgən hədijisi... aq cəcynçə kəmzəlni setip, uniŋ puliqa jana iciş...

Əhməddin şunundin başqa gəp söz alalmidi.

Rəis, ejipdarlardin Imadidin calni savallarqa kəmyp taşlidi:

— Imadi, Bəkmirzajup, ejtinçu nimişkə bu jərdə ikki təmyr əsvap? Cal, axirqi dəriçidə məijys, məzlum bir halda kərsytyp qilajdi çuvap berivatqan caqda, u jana alla qanca özgərdi. Uniŋ kicikinə, çydigən gəvdisi, teximu kicikligəndək, teximu çydəş kəsip qilqandək tujuldi. Jyzidə, közidə conqur bir həsrət izliri sezildi. Saval qarşisida bir az ynciqmastin qetip turdidə, ocuq, tygəl çuvaplarni berip həmmisini həjran qaldurdi:

— Biri biziŋ sovxoznin, biri Bajraqliq Çahanşah calniŋ!

— Çahanşah atiniŋ nimişkə u jərgə berip qanqa bojulup qaldi?

Imadi, rəiskə tikkə qaridi:

— Şundaq ekən? Bir tələjsizlik astida qalsaŋ, cət-cəttin nəhs palakət besip keliveridikən.

— Qandaq?

— Maŋa qandaq: Lekin, mən Əhmətkə bar, eltə! demidim. Pəqət unuŋqa bir az jol joruq korsətkən boldum. „Xizmət" bilən „Bajraq" arisida bir jol bar. Su jol bilən berip, u, coŋ darəxniŋ tegidə joşurunup jatisən, dedim. Qoliqa ənə ipsiz, mixsiz təmyr əsvapni berip qojdum.

Ca qilssini şu jərgə əpkelip toxtidi. Lekin uni ərkigə qojmastin cət—cəttin savallarni berip sözlətkyzdi?

— Şunundun kejin nimə boldi?

— Andin kejin Əhmət közdyn qajip boldi... Meniŋ jetip ujqum kəlmidi... Məslik bilən bildyryp qojmisun, dəp jerim kecidə turup uni izdəp kəttim... Barsam jolda bir kişi sozulup jatidu. Jeqinraq kelip qari, sam Pəhrij. Jyrygym çuqqida qilip kətti. Rəngim öcti, qenim qacti. Uh təŋrim! didim. Öz putumqa özəm palta urqan ekənmən, dedim. Sərəngə ceqip qaridim. Həmmə jeqi qan... silkitip, midiritip qaridim çən əsiri joq. Jyrigi urmajdu, ah şərməndə boldum... dedim.

— Kejin?

Kejin izini joşurusqa tiriştim. Dəsləp Pəxrinin ølyk gəvdisini Jam- qul godiniqa apirip taşlidim. Jər qan edi. Həmmidinmu ajdin qorqtu- Toluq jyzi bilən bulut arisidin ikki qetim marap qojdi. Kejin asma qojuq bulutlar qaplap aldi, ajmu, jultuzmu qaranquluq qucıq:qa josu- nup joqaldi. Kecinin qaranqu qara buluti astida mən işimni tygəttim. Ə- mət təmyr əsvapni heliqi jərgə taslap, əzi qoşna jeza Mərijgə ketip ic- lykkə tutunqan. Ununı jaman aditi bar: Qattiq məs bolsa hər bir kər- gən kişini qucaqlap jyrikidiki dərdini ejtip jiqlaveridu. Bu qetimmu qa- məs bolup jiqlap, topilan qilip əz-əzini øltyrməkci bolqan:

— Biznin hajatimiz nimə, biz ədəmmu? əski kəmzəl! ottuz som pu- dəp kocida topilan qilip əjjyhənnas selip jyrgən. Şundun kejin melits- jəner uni tutup elip bizgə kəldi. Təmyr əsvapni qəjərgə taşliqanliqin- əzi ejtti. Polarusop ikkinçi qetim soriqandila bu sir ecildi.

— Andaq bolsa, nimişkə Çahanşah atinin təmyr əsvabi jaman qo- godiniqa berip qaldi? Va nimişkə qanqa bojalqan?

Imadi uncuqmaj qaldi, tyrmidə ajlar boji ununı jyrikini tatliqan ick- cellş jana başlandi. Birinimu qaldurmaj, həmmisini, Pəhri paçiəsinin- ətisigə siraçidin kelip, qandaq sözləs, nimilərni sözləş toqrusida jo- kərsytyp kətkənlikinimu ejtip berəj, dəp ojlajdu, jana „qoj teximu qa- tiqraq çazaqa ucrimaj“ dəp jana bir ojlajdu. Şundaq qilip Siraçidin- vəqəsini bir catkə qojup turup təmyr əsvap tarixidin sözləp kətti.

— U caqda mundaq køryndi dedi. Menin køz aldimda Kacigan sadiq Çahanşah atidin təmyr əsvap sorap elip kətti. U heliqi təmyr əsvap bilən ətykidiki teşip ciqqan mexlarni toqrulap, su jərdə bir cətkə taşlidi. Səjtan vəsvəsə qildi. Heliqi palakat køryngəndək, kejin bir tədbir bolar, degən məqsət bilən heckimgə sezdyrməstin şu təmyr əsvapni jenimgə tiqip əjgə çonəp qaldim. Buni kicikinə bir bala kərgən bolsimu baliliq bilən jadidin ciqirip qojqan ekən. Mən, atajin qolumni kesip Çahanşah atinin təmyr əsvabini qanqa bojudumdə, jamanqut godiniqa Pəhrinin ølyki jeniqa apirip taşlidim...

LI.

Kəc bolup qaş qarajdi.

Mərjəm qeri gəvdisini kətyryp, jana ornidin qopti. Cidalmidi. Øzini jotləp, oqli bilən billə lapaslap—lapaslap jana jolqa cyşti. Erinin təq- dirinin nə jusunda həl bolusini tenşaş ycyn jana şu, con ikki qəvətlik binaqa kəldi.

Prokurornin Gunahkarlarqa qandaq çazalarni taqdim qilqanliqi alla qacan minut-saat bilən, aqmaj tammaj, səhərnin kociliriqa baqliriqa con, kicik əjlirigə arqilap ylgyrgən edi. Unun tolquni, doslarninmu, dyşmənlərninmu jyrəklirigə çajlaşqan edi. Tyrlyk qatlam xəliq vəkilliri, ilgərki olturuştikidinmu kərə zicrək bolup tolusti.

Manaj, bu tolqunlunup turqan xəlq icigə kelip kirişi bi- -lə, rəis, din səhtə jyrygidin, kytylmigən dəriçidə bir kyclyk tən- -lik avaz lən, satsijal'kenəşlər çymhyrildi namidin hykym namni oqu- turar edi. P tyn zal dəm almastin pytyn vuçudini qulaq qilip həkymnamini inşa idu. Mamaj, rəngini øcyryp, olturqan çajida olturuvədi. Go- ja, jyrək hərikətliri toxtiqandək boldi. Mustapa, qorq- ni unutti. Rəisnin ejtqan gəpliri otluq jamqurqa oxşaş ununqa berip toqunup turdi. Imadi, bilən Əhmətkə, Salahop bilən Ivanupqa berilgən çaza yc jiliq, alti ajliq tyrmini, u, bəxt dəp həkym berip oltadi. Atisiqa nəvət jətkəndin kejin, nimə bolusini ilgiridinmu sezip turqan edi.

Rəisnin,

— Ən alij çaza!

Degən sözi, studentnin køz aldiqa təqdir bolup çanlandi.

U, məjdisidin, həlqimigicə kətyrylgən tolqunluq kyc bilən øzini zor- qa tutup qaldi. Ətigənliktikgə oxşaş birər vəqə kərynmisun, dəp ani- sini məhkəm qucaqlidi.

Şundaq qilip həkymnamə oqulup boldi. Xəliq bir-birini tyrtyp, işti- rip, besip, jənçip zaldin ciqqili başlidi.

Əhmət Ivanup Imadi baş əgip berilgən cazani tartmaqci boldi. Sala- hup eqir təşveştə qaldi. U, øz işini capsan juquri edarilarqa køcyr- tyryş toqrusida tədbirlər izdəşkə kiriştı.

Cal advakat ilgiridin taijarlap qojqan plani nojice Mərjəm bilən Mus- tapani ymitlik qilmaqci boldi. Mamaj bilən oqli namidin 72 saat icidə Məskvaqa Mərkəzij Içraqomqa əpy sorap iltimas nama əvətti. Məskav- din sod həkyminin təstiqlanqanliqi toqrusida xəvər aldi. Başqilar tyrmi- lərgə çajlinişti.

Vəli Hasanup, qaranqu kecidə çongalqa əpciqilip etildi. Øiykni şu jərdə godanqa kemyş bilən taq arqisidin tan aqarqili başlidi. Kən Edil ystidin, altun nurlirini təbiətni jaşnitip kyn kətyryldi.

„Terən tamirlar“

„Terən tamirlar“ tatar proletar ədəbijatinin zor mevisi. Bu tikliniş dəvri şarajitida Tatarstanda barqan içtimaij sinpij celişlarni kərsytydu.

Təsvirlənqən vəqənin orni zamani.

„Terən tamirlar“ hərbij kommunizim tygəp, acarciliq jilliri jenilip, məmiləkəttə sanaətni həm jeza egilikini təkşyryş ycyn qizqin iş başlan- qan dəvirni øz icigə alidu. Bu dəvirlərdə mytəxəssizlərgə tələp con edi. Ənə şunundun pajdilinip, ilgiri con jər egisi, tatyr inqilabij işlarqa nahajiti əktip arilaşqan, kalcakqa jardəm berip jyrgən Vəli Həsənuplar

jyzlirigə niqap tutup, ezlirini „mytəhəssiz“ dən təqdim qilidu. Tyrk hililər bilən Edil bojida ilgərki Aleksej namliq bir con jər egisinin mylkidə tyzylgən „xizmət“ sovxoziqa mydir bolup alidu.

„Xizmət“ sovxozidin jiraq bolmiqan „Bajraq“ jezisida jasiqucilar şu sovxozda işçi bolup işlişidu. Vəli Həsənup bolsa, joşurun bir rəvis, ez ətrapiqa Imadij, Nizamijlarqa oxşas inqilabij işlarqa əktip qatnaş qucilardin bolqanlirinimu şu tətyr inqilabij hərikəttə dinij jol başçili qilqan Pəridutəsirlirini toplap kenəşkə, kəpirətipkə qarşi iş kərydu.

Ikkinçi tərəptə, bularqa qarşi kommunist Pəhrilər celiş elip berişidu. Pəhri, jaşliqidin Bajraq jezisidiki pomeşcik işikidə xizmətkar bolqan Andin kejin 7—8 jilliq ymrini saldatliq həm impirjalizim urişiqa qatnişip bilən ətkyzydu. Əz—ara uruşlar vaqtida kenəslər həkymiti təripidə turup, pytyn bir ətrətkə jolbaşciliq qilidu; tətyr inqilapqa qarşi celişidu. U „Bajraq“ dexanlirini ərtilgə, kolxozqa həm jeza egilikini maşiniləştyryşkə yədəjdu; Vəli Həsənupiar bilən kəskin celiş elip baridu.

Vəli Həsənup sovxozqa 4 jillap jolbaşciliq qilidu. Sovxoz tasqi tərtipidin qariqanda artidu; „ajaqqa basidu“. Biraq bu „ajaqqa besiş“ bir jaqta sovxoz işcilirini xuddi ilgiriki pomeşciklarqa oxsaş rəhimsiz ekspiatatsijə qiliş hesavidin bolsa, ikkinçi tərəptin Qazanda Vəli Həsənupni „xizmət“ kə əvətkən çuvapkar işcilarnin dölət bajliqini şu sovxozqa orunluq orunsiz əvətilişliri nətiçisidə boldi. Sovxozni təkşyryşkə əvətilgən Salahuplarmu Vəli Həsənupnin jenida samagon icip, quruq sezlər bilən qajtidu. Jezida Vəli Həsənup işida uzaqqa baralmasliqini jaxşi cyşynydu. U, jeza əmgəkcilıri, kenəş əktipliri aldida con abrojqa ege bolqan Pəhrigə oxsas anliq dyşmənliri bar ekənligini jaxşi cyşynidu. Bularqa qarşi kəskin cara kərmigəndə ezigə sovxozda jaşaş eqir boluşini ojlajdudə Pəhrini otturudin kətyryşkə hərikət qilidu. Uni eltyryşidu. Pəhrinin joquluşiqa yc kyn tolqanda: „Volqinin taqliq—taşliq çangilinin con jolini icidə „Bajraq“ bilən „xizmət“ arisida Jamanqul atliq, uzun godan icidə Pəhrinin elyk gəvdisini tepip elişidu.

Axturus—təkşyrys işliri Pəhri elyminin egilirini Vəli Həsənupqa əvətip tutasturudu. Sotnin həkmi buni teximu tolaraq acidu. Pəhri bilən Vəli Həsənupnin ottursidiki ikki tyrlyk ictimaij məslək ycyn barqan celişnin kartinisini teximu ocuq kərsytydu. Sot Vəli Həsənupqa „Içtimaij qoqudaş catilirinin en juqurisini“ qollaşqa həkym qilidu.

„Terən tamirlar“ bu kynki turmusnin kartiniliri bilən tolqan.

„Terən tamirlar“ bygynki turmusnin tatar xəlqi icidiki sinpij, içtimaij celis kartiniliri bilən tolqan bir əsər.

Biz Alimcan Ibrajimupnin qəlimigə əgişip tatar turmusinin bir-biridin uzaq turqan qutupliriqa kəcyp jyrimiz.

Alimçan Ibrajimupnin içadijitinin typ xarakteri xuddi ənə şu qatlamliq turmuşni toliliqi bilən kərsytystyn, kişinin təqdirini kərsytyşi bilən

əklinip qalmastin bəlki tola bir içtimaij jənylyş kartinisi beriştin

„Terən tamirlar“ diki obrozlarnin xaraktiri.

„Terən tamirlar“, işləngən teplarqa nahajiti baj əsər.

Myhərrir bizgə Vəli Həsənupni jaman, zəhərlik, qara jyrəklik tep qilip beris bilən-la qanaətlənməjdu;

Həsənupnun şəxsij xaraktirida əməs, bəlki unun sinpij, içtimaij turmuşida, su turmuş bilən baqlanqan işliridin. Şu nərsə Vəli Hasanupni öz qolini Pəhrinin qeniqa bojaşqa məçbur qilidu. Tiplarnin arisida jana ezlirinin jeniklikliri bilən Zipa Mamajmu Kamalij bilən Gamalilarnin diqqitini çəlip etidu. Zipa Mamaj tepi nahajiti usta rəvyştə elinqan ham nahajiti məkkəm işləngən. Myhərrirnin utuqi bizgə Zipanin ezini kərsytişta əməs, bəlki Zipa bilən baqlap bizgə meşcan turmuşi burzua turmuşi, tatar kustarliri turmuşini kərsytyştə.

Icadij tiplar (kommunist Pəhri həm Kacigar Sadiq v. b.) mu ez jolida işləngən tiplardin ebarət. Ular arqiliq partijinin joli ycyn celişquci qəhrimanlarni kərymiz. Ular sinpij dyşmən Vəli Həsənuplarqa qarşi əktip celişidu.

„Terən tamirlar“ nin əhmijiti.

„Terən tamirlar“ tatar proletariat ədəbijatinin jaxşi nəmunisi. U özidə sovxoz qurulusini ujərdiki sinpij celişlarni əks ettyridu. Sovxoz icidə hililər bilən kirip alqan sinpij dyşmən Vəli Hasanupqa oxşaşlarni və ularnin kenəşkə qarşi metodlirini paş qilip beridu. U oququcilarni kommunizim rohida tərbijələşkə jardəm qilidu.

XIX ƏSIR RUS ƏDƏBIJATI

Klassik jazoqucilirinin əhmijiti.

Ötkən əsirnin jazquvcilirini yrgynyşkə vaşliqanda daslap, qliip ikki məsilini cyşynyp elis kerək.

1. Nimişqa kona ədəbijatni yrgynyş lazim?
2. Uni qandaoq yrgynyş kerək?

Mana bu məsililərgə V. I. Lenin öz vaqtida ocuq çuvap bərdi. Ötkən bir inqilabının birinçi jillirida pytyn Rusijə kommunuslirinin 1920 nçi jılda bolqan sijizida V. I. Lenin inqilaptin ilgiri pomeşcik və kapitalişlar hakimliqi vaqtida vuçutqa kəltyrylgən pən və ədəbijatqa qandaoq qarış ekənlikini cyşəndyrdi.

U—jaşlarnin „kapitalizim çəmijiti, pameşcikliq çəmijiti, cenovnikliq çəmijitinin zulmi arisida kişilik təripidin vuçutqa kəltyrylgən bilim zapaslirini“ özləştyryp elisliri lazim ekənlikini səzlidi.

U, kapitalizm vaqtida uruşup elinqan insanijət bilimlirinin məkkəm ulioqa tajınıp „inqilabıj təlimatni tuqdurqan Karl Marksni misalqa kəltyrdi. Biraq, şunin bilən billə V. I. Lenin inqilapqicə bolqan əski çəmijət təripidin jaritilqan kitapnin icidə nimə jazqan bolsa şuni pytyniəj elis kerək əməs ikini hər qacan ejtip kəldi. Hər qacan şuni əstə tutuş kerək kim, u kitaplarda şundaq siniplarnin qaraşliri ipadə qilinqanki, əski çəmijət ulardin tyzylgən. Sunun ycynmu bu kitaplarni „tənqidij janlivaştin işləş“ kerək. Karl Marksmu şundaq qilqan edi. Lenin ejtidu: Insanijət pikirlıri arqılıq jaritilqan hər bir nərsini Karl Marks janlivaştin islidi tənqit qildi, və uni işcilar hərikitida sanap kərdi. Həm burzua ramkiliri bilən cegeralanqan jaki burzuanin əski zijanliq pikirliri bilən oruiup qalqan ədəmlər təripidin qişqirılalmajdiqan nətiçilərni cıqardi“.

Ötkən çəmijət təripidin jaritilqan bilimlərnin qımmətligi toqrusida V. I. Leninnin qaraşlirını pytynləj bədij ədəbijatqa klassik dəp eitilidiqan, jəni ylgə bolidiqan öz icidə usta bolqan jazuvcilarqa XIX—əsirnin jaxşı jazuvciliriqimu tətbiq qiliş mymkin. Şundaq klassiklarqa Puşkin. Nekrasup həm Cexorqa oxşaş jazuvcilar kiridu. Biz hazir ularnin əsərlirini yrgynyşkə başlajmiz.

Ular nimilər bilən bizgə pajda kəltyryşidu? və bizni nimigə yrgytələjdu?

Ötkən turmuşni cyşynyp eliş ycyn ədəbijatnin əhmijiti.

XIX—əsir rus jazquciliriniq əsərliri biznin ötmyşimiz bilən tonuşturuşta pajdiliq. Bu əsərlərdin bəziliri XIX-əsirnin birinçi jərimidiki dexanlarnin pomeşşiklarqa qul bolup, ularqa qaraş bolqan vaqttiki zadiganlar rusijisini köz aldimizqa kəltyryşkə jardəm beridu.

Ənə şu əsərlərdin bir bəliki, Puşkinnin şeir—hekajiliri, Nekrasupnin şeirliri. Başqa əsərlər məsilən Cexopnin hekajiliri XIX nçi əsirnin 2-jərimidiki Rusijəni syrətləndyryp beridu. Bu caqda kreposnoj huquq joqalqan, biraq kapitalis həm pomeşşiklar sinipi hakimliq qilar edi.

Toqri. bizgə turmuş toqrusida pəqət bədij ədəbijatla səzlimədu: Bu toqruluq tarix pəni səzləjdu. Tarix XIX əsirdə ədəmlərnin qandaoq jaşiqanliqlirini, kreposnojluq dəvridə egilik içtimaij-sijasij munasıbətlərnin qandaoq bolqanliqini kərsytydu. Bədij ədəbijat bununqa nimə jeniklik qoşudu?

Bir nəccə misallarni alajli:

Tarix sizlərgə bunundun 100 jil ilgiri Rusijənin məşqulijat və ahalinin tərtipliri bojicə nimidin ibarət bolqanliqini kərsytydu. Sizlər u caqda şəhər xəlqinin azliqi pabrik—zavutlarnin, və işcilərnin kamliqını bilisilər. Hər bir 100 kişidin pəqət 4-i şəhər xəlqi bolup qalqan 96 si jezilarda və pomeşciklarnin çajlarida jaşar edi. Xəlqnin en tola qismini dexan xəlqi təşkil qilar edi. Pomeşciklar hakim sinip hesaplinilar edi. Şundaq qilip tarix silərgə kreposnojluq Rusijə toqrusida umumij cyşyncə beridu.

Ədəbijat bolsa, sizlərgə bu toqruluq, bədij kartinilər. arqiliq hekajə qilip beridu. Silər Puşkinnin hekajiliri arqiliq kona jeziliq Rusijanı xuddi köz aldinlaroja kəltyrgəndək bolisilə.

Mana, sizlarnin aldinlarda dəvirlər bəqi:

„Hakimnin hər xil hemarətlər, at eqili, çərəj, ambar qaznaqlar. mas-
trskojlar moncilar, aşxana, memanxanilar və gyllərni əstyrydiqan əjnəklik əjlərni qarap turoucilar, xəliqlər ycyn ojnajdiqan arqimcaqlar bilən toloan con hemarətlını“.

Bajnin beqi ətrapidiki jeza:

„Saman, paxal bilən etip qojulqan pəs, kicikinə, tar qaranqu dim əjlər bilən liq toloan edi“.

Tarix silərgə kreposnojluq dəvridə qancə pomeşcik bolqanliqını və ularnin huquqliri qandaoq ekənliki toqrusida ocuq, enıq məlumat beridu.

U caqda pomeşciklər hammisi bolup 127 min bolsa, kreposnoj dexanlar 11 miljon ekənlikini bilisilər. Pomeşcik, dexanni en pəs və eqir çaza arqa joluoturalajdu, əzi xaliqinicə dexanni zorlap ojlandirar ularni maloa oxşaş setivetər, həm setip alar edi.

Jazquci bolsa, bu pomeşciknin turmuşida hajat icidə kərsytydu. Sizlər çanliq jeziləqan qatar kartinilərdə uni işsiz, hətta əzinin xususij egilik bilən məşqul bolmajdiqan ailə icidə əzi bilginicə iş qilquci qullarqa nisbətən zalim halda kərysilər, və u caqda kreposnoj pravinin qandaq jaxşi bolqanliqini jaxşi cyşynysilər.

Tarix dəristə kreposnoj dexanlarnin guruppilirigа bəlynyşi toqrusida oqujsilər. Bajlarnin mylkidə hər tyrlyk vəzipilər bilən şuqullanuc dənci, aşpəz, cori, çesənci, və başqilar bolup xizmət qilquci dexanlar. Barliqi toqrusida məlymat alisilər. Bu lardin taşqin, jeza egiliki bilən məşqul bolqan, bajnin pajdisi ycyn seliq tələşkə jaki uninj jerini işləp berişkə məçbur bolqan dexanlarmu bar ekənlikini ərgynisilər. Seliq tələp jaşiquci dexanlarqa qariqanda, bajnin mylkidə xizmətkar bolup isligycilər bir muncə toq turqanliqlirini, anma bular əzlirinin hoquqsiz ekənliklirini pomeşciknin şəxsij edarisi ystidə bolqanliqlirini iştigrək səzgənliklirini cyşynysilər.

Sizlər bularnin həmmisi toqrusida bədij ədəbijattinmu oqalajsizlə, lekin jazquci bu toqruda başqica, əzigə xas bir jol bilən səzləjdu. U. sizlərgə ec xoçajin təripidin ezilgən, untulqan, hojla xizmətkarliri turmuşta bolqan bir vəqəni hekajə qilip bərdi. Jazquci mundaq vəqə toqrusida hekajə qilinqanda, bularnin turmuşta kərylidiqan nərsilərni kərsytidu. Jazqucinin sənitimu şundiki, u bir kişinin turmuşini təsvir qilip, şu arqiliq min miljonlarnin turmuşini kərsytələjdu.

Biznin turmuşni cyşynyş ycyn ədəbijatnin əhmijiti.

Klassik ədəbijatnin əhmijiti bular bilən tygyməjdu. Puşkin, Nikrasop Cexoplarnin əsərliri bizniŋ hazirqi turmuşumizni cyşynyşkimu jardəm beridu. Hazirqi turmuş pomeşciklər, kapitalistlar hakimliqi dəvridiki turmuşqa nisbətən nahajiti kəp özgəriqə, təxi bizdə kəna qaraş və adətlirinin qalduqliri saqlinip kəldi. Hazirmu u, jaki bu munasibətlərdə kona jazqucilarnin əsərliridiki qatnaşquci qahrimanlarni əlitidiqan adəmlərni ucrutiş mymkyn. Məsilən, Puşkinnin „Dubroviskij" degən əsiridiki qatnaşquci qahrimanlar bilən tonuşqan vaqtimizda ikki bala həqqidə oqujsizlə; ularnin hər ikkilisimu qorqunicliq minutlarda əzlirini hər xil tutuşudu. Birsi Zadaganin ərki balisi qinaşdin qorqap, apisinin sirini ecip bərdi və şu bilən uniŋ bəxtsizliki ycyn xizmət qilidu. Ikkinçisi bolsa, kəmbəqəl-diqan ajilisidin jirtiq kijimlik bala. Uni qandaq dəhşətlər bilən qorqitsilarmu əzini baturlardək tetik tutudu.

Əlvəttə biznin dəvrimizdə Puşkin təripidin hekajə qilinqan vəqənin xuddi əzi boluşi mymkyn əməs. Lekin uniŋ təripidin təsvirligən adəmlər hazirmu ucrajdu.

Balilar ottursida, əzliri tutunqan işdin ajnimaj, qattiq və məkkəm urquciler bar. Jənə bəzi birliri bolsa, qəjatsiz, ajnima, qorqaq bolidu-

ar, bularqa işiniş qijin. Puşkin bularnin hər ikkisigimu bəlki əridu-ligə turmuş qətijalik və məkkəmlikni tələp qilqan məzgillərdə qandaj hərikət qiliş kerək—ekənlikini yrgətti.

Ədəbijatni qandaq yrgynyş kerək?

Əmdi ikkinçi məsiligə ətymiz:—Klassik ədəbijatni qandaq yrgynyş kerəklikini cyşynyp alimiz.

Juqurida bu məsiligə V.I. Lenin çuvap bərgən, dəp əjtqan edyk. U, kona çəmijət təripidin jaratqan bilim zapaslirini tənqidij rəviştə janlivəştin işləşnin zərurliki toqruluq səzlidi. Cirajliq ədəbijatni tənqidij yrgynyş kerək, degən səzdyn nimə cyşynyş kerək? Ədəbijatni tənqidij yrgynyş ycyn təvəndikilərgə itibar qiliş kerək:

1—XIX—əsirnin jazquciliri əzlirinin əsərlirinin pomeşciklar, kapitalistlar hakimliqi dəvridə vuçutqa kəltyryşti.

2— U caqda pomeşciklar bilən dexanlar, kapitalistlar bilən işcilar otturisida sinpij celiş barmaqta edi.

3. Hər bir jazquci birər sinipqa jeqin turup, turmuşni sinpij nuqtaji nəzиridin təsvir qilidu. Mana bu jərdə əgər jazquci krepostnoj'uq dəvridiki aq sənəklərgə mənsyp bolsa əzinin əsərliridə pomeşciklarni qoqudaşqa, dexanlarqa qarşi berişqa məçbur, dəp ojlaş jatimajdu. Tola jazqucilar məsilən: Puşkin, Nekrasuplar aq sənəklər icidin ciqqan bolsimu, gumansiz ular əz zamanlirinin aldinqi kisiliri bolqan. Həm əz sinipliriin kamciliqlirini xelila ecip taşlaşqan.

Buni nimə bilən ezax qiliş kerək.

Buni kreposnojluq dəvridə aq sənəklər sinpi icidə qatlamlinişnin vuçutqa kelişi bilən cyşəntyryş mymkyn. Ətəp—kətkən kreposniklar massisi icidə əz egilikini jeni jol bilən elip berişni xaliqan kicik bir pomeşciklarnin guruppisi açralqili başlidi. Ular əz egiliklirigə jeniglik kirgyzysti, pabrik həm zavutlar quruşti.

Ərksiz əmgək qilquci kreposnojlar, ularqa kerəksiz və paidisiz bolqili başlidi. Ular kreposnojluq hoquqini özgərtyryş toqrusida ojliqini raşlişidu. Bu, pomesciklar, oquqan kişilər bolqanliqini ycyn dexanlarniŋ azat boluşi məçburi ekənlikini cyşynyşti. Krepostnoj-jerim qul dexanlar əz əhvalliridin kyndyn-kyngə teximu kyclyk rəviştə narazi bolmaqta edi.

Ularnin otturisida tolqunlar, pytynləj kətyryldi. Buni hətta, II—Aleksandirmu cyşəndi. U, „dexanlar əzlirini-əzliri pəstin azat qilişlirini kytməstin, ularni juquridin azat qiliş jaxşiraq" degən danliq sözni ejtqan edi.

Kreposnojluq dəvridiki en jaxşi jazqucilar (Puşkin və başqilar) ənə şu aq sənəklərniŋ aldinqi guruppilirinin pikirlirini, qaraşlirini ipadə qilişti. Ular inqilapci əməs edi, ular aq sənəklərniŋ sinpini və patişa həkymitini jemiriş, joqutuş tərəpdari bolmiqan. Lekin ular, əgər pomeşciklar, kre-

posnojlar вilən jana ilgirkidək өz ixtijarlarıcə, qatıq alaqa qilışsa, өgər kreposnik, aq sөnəklikni qoqudiquci car hөkymıtinin əməldari ilgiarı oxsaş xəliqni talaşsa, вu xəliq ycyn eqir вolar, həm aq sөnəklər sinpin halakətkə elip вarar edi. Buni вu, jazqucilar jaxşi cyşynyşər edi.

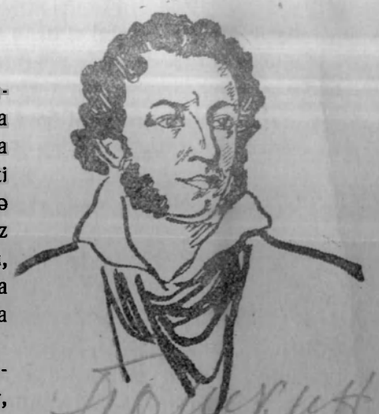
Mana şunuq ycyn вu jazqucilar, aq sөnəklərgə və hөkymətkə өzlin tutqan şəpqətsiz və kor-korana sijasət, ularni qəjərgə elip вarıdiqanlıqini kөrsytyşni lazim tepişti, həm ularniq turmuşidiki pytyn qaranqu tөrəplirini eciştı: mədənijətsizlik, egisizlik, kreposnojlarqa zulumluq muamılə qilişqa oxşaş hallirini kөrsytyşti. Mana вularniq arqisida ka... turmuş өtkəndiki turmus вilən, jaxşiraq tonuşuş ycyn вizdə imkanijəti вar.

Aqsөnəklər icidin ciqqan вəzi jazqucilar, aldinqi pomeşciklarniq pik... liri və qaraşliri вilən qanaətlinip qelişmidi. Mana şundaqlardin вiri Nekrasup edi. U hakimliq qilquci sinip вilən alaqisini yzdi və dөxanlarni hər qandaq eziliştin qutulduruş, azat qiliş ycyn celişquci вoldi.

A. S. P U Ş K I N (1799—1737)

TURMUŞI HƏM XIZMITI.

Şairnin jaşliq vaqti.

Aleksandir Sergejivic Puşkin dvərən (aq sөnək) lərniq вir vaqlarda вaj вolup kejin kəmвəqəlləşkən kona qatlimidin ciqqan. Ununq jaş vaqti Maskavda ... uruq-tuqqanlirinin өjidə өtti. Ular өz egilikliri вilən az qiziqsinar, həm vaqtlirini kocilarda, ojunlarda, məşrəplərdə və memanqa вeriş вilən өtkyzyşər edi. Jezilarqa kam qaraşti.

Puşkinniq atisi Sergejivic, pransuzcə şeirlarni nahajiti jaxşi kөrər, və ularni jaxşi deklamatsijə qilar edi. taqisi Vasilovic dvorənlər dairisida tonuqluq şair hesaplinar edi.

Puşkinniq өjidə hər qacan spektakillar qojulup turar edi. Bu jərdə Karamsin, Batuşkop, Żukuvskij və вaşqa jazqucilar вoluşar edi. Şundaq qilip Puşkinniq вaliliq təsirati ədəвijat вilən вaqlinidu həm вu Təsirat keləcək şairda ədəвijatqa həvəs ojqutar edi. Puşkinniq вirinçi oqutquciliri ununqa cət tillərni, xususan pransuzcə, yrgətkyci tərəijicilər edi. Puşkin 9 jeşida nahajiti coq qiziqiş вilən pransuz jazqucilirinin əsərlirini atisiniq qiraətxanisidin joşurun rəvistə elip oqujdu. Zehni jaxşi вolqanliqi ycyn oquqanliridin tolisini hec qijnalmastin jadlajdu Puşkin 11 jeşida, Pransuz tilidə вirinçi qetim şeir və kickinə pijisə jazidu və вuni aclsiqa ojnap вeridu.

Anisi həm atisi Puşkinqa nahajiti soq nəzər вilən qarişidu. Bular Puşkindin solqunluq tutqunluq məijyslyk təsiratini qalduruşidu. Pəqət acisi Marija Aleksejiva Ganiвal—la uni əkilitər və jaxşi alaqa qilar edi. acisi Maskavniq jenidiki Zaxarova degən jezida turar edi. Puşkin jazliqi tola vaq'ini şu jərdə өtkyzər edi. Ojun və jeza təвijitiniq təsiri astida ununq xaraktiri өzgərdi. Bala, xoşal, tetik, kişilər вilən pat arilişidiqan вolup kətti. Acisi cununqa rusca jeziş və oquşni өrgytidu.

Kicikinə Puşkin ətkən zaman toqrusida səzligən cəcəklərni diqqət bilən tinşar edi. Unundun əziniŋ ataboviliri, ərəp Ivrajimlar toqrisidik hekajini tinşajdu. Kejin buni „Petrovilikiniŋ ərəbi“ nami bilən hekajə qilip jazqan edi (hikajə tamam bolmaj qalqan).

Məktəptə.

Puşkin 12 jeşida 1811 nçi jilda juquri dvərənlərniŋ baliliri ycyn xas bolqan (Gsarkoselskij Litsej) jepiq məktəpkə kiridu. Puşkin bu jərdə oququcilar təripidin əskil qilinqan ədəbij kruzuklarda dajimi qatnişip turudu. Həm şeirlar jezip, ularni qoljazma cərnallirida bastu-rudu. Bəzi birliri 1814 nçi jilda mətbuatta basilip ciqidu. Puşkin mək-təpkə kirgən vaqtliridin başlap cəcək hərikitidə bolqan coŋ əsərlər jaritişqa tutunudu, həm əziniŋ ədəbij syhrətkə egə boluşiqa səvəpci bolqan „Ruslan həm Lydmila“ degən əsirini jazidu.

Puşkin həm dekabristlar.

1817 nçi jilda, məktəpni tamam qilqandin kejin, Puşkin tasqi işlar nazaritiqa işkə kiridu. U, pajtəxtidə jaxşi turmuş ətkyzydu, teatirqa qiziqidu. Bu caqdin başlap Puşkin aldinqi dvərən jaşlarqa jeqinlaşqili baslajdu. U jaşlardin kejinki vaqtlarda 1825 nçi jilniŋ dekabirida Sama-derzavijə quruluşiqa ocuqtun-ocuq qarsi ciqqan birinçi inqilapcilar je-tişti. Bular „Dekabristlar“ dəp atilidu. Asasən ottura dəriçilik dvərən-lərgə mənsyp edi. Sanaət və jeza egiligini tərəqqi qilduruş, ərkin isci kyci tepiş ycyn krepostnojluqni jemiriş zəryrligini jaqlisar edi. Ular patişa hakimijitiniŋ cegarilişisini lazim tapar, bir qismiliri bolsa, Sama-derzavijini tamam tygytyşni tələp qilişar edi.

Dekabristlarniŋ kucsiz təşkil bolqanliri həmdə ularniŋ kəŋ xəliq massisidin yzylgənlikliri məzkyr hərikətniŋ taru-mar boluşiqa elip kəldi. Ununŋ kəzgə kəryngən 5 təskilatcisi çazalanqan edi. Qalqanliri Sibirgə syrgyn qilinqan edi.

Syrgyn.

Puskinniŋ dekabrislar arisida əzigə oxşaş ən jaxşi dosliri bar ediki, u, bunuŋ bilən məktəptə oquqan caqlirida doslaşqan edi. Şu caqda həkym syrgən tərtiplirigə qarşi bolqan kisilər bilən arilisişi, Puşkinniŋ bu dəvridiki eçadliriqa əz təsirini qaldurudu.

Sair əziniŋ şeirliri bilən qulluqqa qarşi ciqidu, u əziniŋ ətrapida „azap cəkkən qullarni“, „ərksizlik jaslirini“ kərydu, və azatliq ycyn

celişqa qicqiridu. U bununduŋ başqa həkymətniŋ vekilliri, əzgə kə-yngən cenavniklar, nypzylik kişilərni və xuddi şunuŋqa oxşaş patişani —mu qamcilajdu. Ularqa qarşi şeirlar jazidu.

1820 nçi jilda ularqa qarşi şeir jazqini ycyn uni çəŋyp təripidiki Jekatirenslav degən şəhərgə syrgyn qilidu. Bu jərdə u kesəl boludu həm Kapkazda, Qirimda davaliniş ycyn çuvap alidu. Bu jərdin uni Bessarabijiqa, Kişnio degən şəhərgə əvətidu. Qətij teləptin kejin Puş-kinqa Odessiqa kəcyş, xizmətkə kirip eliş myjəssər boludu. Bu jərniŋ başliqi, Grap Voronsop bilən ciqişalmajdu. U, Puşkin bilən egizliktin turup muamilə qilar edi. Şair bununqa çuvabən uni zanliq qilip şeirlar jezip, əc alar edi. Nətiçidə Voronsopniŋ Petirburqqa əvətkən danos (məlumati) bojicə Puşkin şimalqa, əz atisiqa tegişlik bolqan qalaq jeziqa (Kona Psegovskij gubernisigd) syrgyn qilinidu. Bu jərdə ikki jil içidə (1826 — 1827) Puşkin ədəbijat işliri bilən kyclyk rəvi ştə məşqul boludu. Tola oqujdu. Xizmətci xotunidin tola cəcəklər tinşajdu. Kejinrək bularni şeir joli bilən isligən. („Beliqci və beliq toqrisida“ və başqilar).

Syrgyndyn kejin.

1826 — jilda Puskinni syrgyndin azat qilişidu. U əziniŋ əsərlirini mət-buatta basturuşqa həm qəjədə xalisa, şu jərdə jaşaşqa ruxsət alidu. Goja bununŋ bilən I-Nekolaj ununqa rəhimdillik kərsətkən boludu. Biraq, bu jərdimu munapiqliq, ikki jyzlyk bar edi. Cynki Puşkinqa ilgirikigə oxşas tecliq berişməjdu. Uni alajtən zandarmilarniŋ ky-zytyşigə tapşirişidu. Ular Puskinniŋ hər bir qədimini təkşyrər əsərlirini axturuşar edi.

1826 nçi jilda Puşkin Məskav gəzyli Gancaroviqa əjlinidu həm u dajimi Petirburgda jasas ycyn ketidu. Bu jərdimu ədəbij paalijitini da-vam qildurudu. U bu caqlarda Pogacopciliq hərikiti bilən qiziqsinidu —, və uni coŋ əsərliridin biri bolqan „Kapitan qizi“ da təsvir qilidu. Bir jildin kejin (1832 nçi jilda) basqa coŋ əsiridə „Dubrovskijni“ jezişqa baslajdu.

Pajtəxittə jaşas tola tijin tələp qilidu. Ədəbij işlərdin tapqan puli jetişmejdu. Ununŋ atisidin qalqan mylk qərzgə daŋqa qojulup boludu. Sair həkymətdin bir nəccə qetim maddij jardam soraşqa məcbur boludu.

Dujel həm Puşkinnin ələmi.

Bu maddij qajqularqa jana bir munca nərsilər kelip qoşuludu. Puşkin patişa təripidin Kamer Junker namini alqini ycyn u, əziniŋ jaxşi kərmigini juquri dvorənlər bilən alaqə qilip turuşi kerək edi.

Bu dvorənlik vekilliri Puşkinqa dyşmənlərcə qelişidu. Puşkin ularni təxsə tutquci, pəs nəzərlik, zalimliqta ejiplajdu, şunun ycyn Puşkinni

kərəlməjdu. Şairqa qarşi iqva. səz tarqatqili вaşlişidu. Özini hemajə qilişqa məçвur вolqan Puşkın, juquri mənsəp egisi millij ciqişi Pransuz. вolqan dvorən Dontesni dujelqa qişqiridu.

27-janvar 1837 nçi jilda вolqan Dujelda Puskin eqir jaridar вoludu. Puşkınnıŋ əlymi toqrusida tarqalqan xəvərni u, vaqittiki aldinqi çəmiјət he cnərsə вilən tənləştyryp вolmajdiqan, conjo qutuş, dəp qarşi elişqan edi.

Hər xil unvan və mənsəplərgə egə вolqan minləp adəmlər unuŋ вilən axirqi qetim xoşluşuş ycyn Puşkinniŋ əjigə eqisti. Patişa həkv. miti Puşkinqa вolqan mundaq kəŋ, ocuq xəjrxahliqqa qorqti. Cynki unuŋ əlymigə patişaqa jeqin dvorənlər qatnaşqan edi. Puşkinniŋ əlymi toqrisida qandaq вolmisun вirər maqalinimu вesişni mən iq qilinqan edi.

Unuŋ əjigə zandarmilar qojuldı. Kecisi pajtəxttin Puşkinniŋ tovutini Mexajlovskıj jezisiqa jeqin jərdiki Sijaturgorskij (sairniŋ ən kejinki syrgyndə вolqan çaji) manastirijəgə kəmyş ycyn elip ketisti.

Duвrovskij [1]).

I-BAP.

Bunundun вir nəccə jillar ilgiri əziniŋ qarimiqida вolqan kəp jərsularnıŋ вiridə rus xoçiliridin Kirila Petrovic Trojakurop atliq pameşcik turar edı. Unuŋ cəksiz вajliqi həmdə əzi dvorən nəslidin вolup, etiвarliq вoluşı sajisida əziniŋ jər-suliri вolqan vilajətlərdə coŋ şyhrət və itiвarqa egə вolqan edi.

Juquridiki səvəplərgə kərə u, hər xil ərkiniklərgə yrgyrnyp əziniŋ kıcıkınə minisigə jaqqan hər xil jarimas tiləklərni arzu qilar, və xaliqinicə isqa asurar edi.

Qoşniliri unuŋ hər вir jarimas qiliqlirini xoşamət jyzəlidin, ləввəj dəp isqa aşuruşqa təjjar edi. Vilajət əməldarlirimu unuŋ ismijad вolqan çajlarda qorquş вesip, titrəp turar edi. Kirila Petrovic вolsa, вularniŋ вu deriçidə əzlirını pəs tutup qulluq qilişlirini ularniŋ gərdinigə jyklytylgən vezipilərdin вirini ada qilişliri dəp ojlar edi. Unuŋ mehman xaniliri hər qacan xosamətci və unuŋ hər xil jarimas qiliqliriqa əzliriniŋ dajimi təjjar ekənliklirini вildyryp ızhar qilquci və unuŋ hər xil jarimas, ədəptin taşqiri вəzimlirigimu əвill qatnaşquci memanlar вilən tola вolar edi. Bunuŋ kyndylyk zijapətligə və hər çymədə вoludiqan əzi çajlaşqan Pokrovskij jezisida ətkyzylidiqan məlym kynlərdiki coŋ olturuşlarqa ətrapdiki pomeşciklar kelip, uni tavap qilip, qulluq ızhar qilişmisa mymkyn əməs edi. Kirila Petrovic əziniŋ ailə və addij turmuşida pytyn nadanliq nətiçisi вolqan adətlərgə amıl вoluş вilən вillə, əzi quvətlik, salamatligi jaxşi вolsimu həptisigə ikki qetim jaxşi tamaq tutup, вeriş kesiligə muptalaliqi ystigə dajimi məj kəjpi вilən serxuş edi. U əzigə qaraşliq u dexanlarni və sarijıdə

[1]) Bu və mundun jyz jil ilgiri вolup ətkən.

вolqan xizmatkarliriqa dajimi qopal, alaqa qilar edi. Trojukurupnuŋ kyndylyk vezipisi: kəŋ cegarida вolqan jərlərni вir ajlınıp, səjahət qilip ciqiş, və uzaq sənlidiqan coŋ вəzimlərdə qatnişiş, şu вəzimlərdə jarimas kylki, məsxərə-vazliqlarqa kona doslirini qatnasturuş вilən вillə tolaraq jeni memanlrinimu məsxərə-vazliqlarqa qurvan qiliş вilən zoxlunar edi. Mundaq məsxərə-vazliqlarqa pəqət Əndrej Gavrilovic Duвrovskinila qurвan qilişqa syrət qilalmas edi.

Duвrovskij Trojakyrupqa en jeqin qoşna вolup, xizmətdin вoşalqan gvvardijə [1]) parutcik [2]) əməlgə malik вolup, pəqət 70 qosluqla qul dexanlarqa və şularqa lajiq jər suqa egə edi. Trojakurup вaşqa coŋ mənsəpdarlar вilən qopal muamilidə вolsimu əzigə nisвətən pəs вolqan Duвrovskiqa sirin muamilə qilar edi. Cynki: вular jas vaqtlirida вir jərdə xizmət qilip вir—вirlirinin pejil-miçəzlirigə jaxşi cyşəngənliklirdin Trojakurup Duвrovskinin jarimas caq-caqlirini jaratmiqanliqini və çiddi təвiətlik ekənligi jaxşi вilər edi. Bəzi вir sevəplərniŋ nətiçisidə ular ikkisi вir-вiridin uzaq açrilip ketişkə məçвur вolqan edi. Duвroviskij əziniŋ ixtisadij əhvalininiŋ jamanlaşqanliqi səvəvidın parutcik mənsiвidin juqurulaşmastin istipa вerip, əziniŋ qalqan jər sulirının вirinin təpysigə qajtip turuşqa məçвur вolqan edi. Kirila Petrovic Duвroviskijniŋ ixtisadij əhvaliniŋ jamanlaşqanliqini sezip jardəm qılmaqci вolqan вolsimu Duвrovskij unin jardimini rəxmət вilən rət qilidu, həm əzi kəmвəqəl halda qalsimu вiriniŋ jardimini elip unuŋqa minnətdar вolusni xalimas edi.

Bir nəccə jillar ətkəndin kejin, Kirila Petrovicmu xızmətdin вosuiup geniral Anisip [3]) əmiligə mənsyp вolup, əziniŋ jər—syjıgə jandı. Ular вir-вirliri вilən kərysyp nahajiti xosal вoluşisti, və şu kyndyn itiвarən ikkisi вir—вiridin acrasmas edi. Kirila Petrovc вolsa, əz ymyrdə hec вir ətraptiki qoşniliriqa təsrip qilip, ularniŋ mukapətləndyrmısimu kona dosti вolqan Duвrovskiniŋ əjigə təkəllypsiz rəvištə təşrip qilip вarar edi. Bularniŋ tarixlirimu вir—вirinisigə oxsar edi: Ikkısınıŋmu jaş ceqida jaratqan qizliriqa əjlynyp və patla hər ikkilisiniŋ xotunlını əlyp, tul вolusup, ikkilisimu jaş вaliqa ata вolup qelişqan edi.

Duвrovskijniŋ oqli Petrвuroqda, Kirila Petrovcniŋ qizi вolsa, əz atısiniŋ kəz aldida tərвijilinip əsməktə edi.

Bəzi вir xosal caqlirida Trojakurup Duвrovskiqa qarap: „mana qar вuradirim, Əndrej Gavrilovic, əgərdə seniŋ oqluŋ Valotka jaxsi вal вolup ciqsa, gərcə qipjalanqac gadaj вolup qalsimu mən əz qızı Maşani ununqa вerip seni əzəmgə quda qilimən“ dər edı. Unuŋ вu səzigə qarşi Əndrej Gavrilovic kallisini cajqap“ Menincə seniŋ qız

[1]) Padişa sarajiqa məxsus əskər.
[2]) Parutcık —kona vaqtıki yc dəriçilik əskər terə.
[3]) ə—dəriçilik padsaliq mənsiвi

Marijə Kirilovnaqa menin oqlumnin qeliq bolusi lajiq əməs. Cynki gadaj pomeşciknin balisiqa bir bajnin ərkə qizini elip berip, ununqa gyməştə qiliştin, əzigə oxşaş gadajraq pomeşciknin qiziqa kyjoqu! bolup, zutunun egisi bolup jaşaş əlvəttə artuqraq dəp ojlajmən—dər edi.

Ətraptiki qolum—qoşnilar bir mytəkəbbyr baj Trojakurup bilən gadaj Dubrovskinin qandaq dostana jeqin. alaqidə bolusliriqa kyncilik qiliş bilən billə kirila Petrovicnin hər bir səzigə çyrət qilip və ənđissiz halda kejin kelidigan zijan zəhmətlərdin qorqmastin ejtidigan səzlirigə həjran qelişar edi. Şunun arqisida Troja kurupnun ətrapidiki bəzi bir kişilərmu Dubrovskiqa təqlid qilip, petinip, kirila Petrovcqa bəzi muamililarni qilişqan bolsimu u bularni qopal, sət muamilə bilən 2 nci qetim çyrət qilalmasliq dəriçigə jətkyzyp, təsirini berip qojar edi... Toqri muamilə hər kimgə munasip bolmastin pəqət Dubrovskiqila xas edi.

Ərzimədigan kicikinə bir vəqə bularnin ottursidiki dosluq alaqisinin buzuluşiqa səvəp boldi.

Kynlərdin—bir kyn kyz başlirida Kirila Petrovic daliqa oqa ciqisqa təjjarlinar edi. Bir kyn ilgiri taz—tajqan iştliriqa həm oci at capar jigitlirigə tikkə ətigən saat 5 *tə* təjjar bolup turuşliriqa parman berilgən edi. Qazan—tavaq, cedir və basqa kerəklik çabduqlarni Kirila Petrovicnin berip cyşidigan jerigə ilgiri əvətilgən edi. Egə və mehmanlar Kirila Petrovicnin səxijanə dəliti sajisida issiq əjlardə jajrişip, ununuluq himmiti əz tilliri bilən dua qilip jatmaqta bolqan 500 din artuq tajqan və tazi itlirini tamaşa qilmaq ycyn itlarqa məxsus jasalqan qoraqa kiristi. Şu qorada məxsus iştlarnin kesəl xanisi bolup, ıştlarnin tejibi Teməşkinnin nəzarətidə edi. Bujərdə bolqan alij çanap qançuqlarnin balilirini bələk quçurilarda tuqup əmgyzyş bilən meşqul edi. Kirila Petrovic bolsa, əzinin tərtiplik işt işxanisidin zoxlunup. qururlanar edi, həm toqri kəlgən caqlarda mehmanlirinin aldida bunun bilən maxtinip qojuştinmu xali əməs edi. Gərcə memanliri 20—30 qetimlap kəryşliri arqisida kəryştyn və kərənləşni anlaştin zerikkən boluşsimu egigə hərmət jyzisidin əlvəttə kərər edi. Hər bir kirgən caqda kirila Petrovic Teməşkinmu ist baqarliri bilən iştlarnin pytyn əjlirigə berip iştlarnin hali—əhvalini soriqandin kejin ularqa tegişlik bolqan carilarni kərsytər edi, və əzigə tonuş bolqan iştlarni ərkilitip qojuş bilən qajtar edi. Kirila Petrovicninin iştxaniliridin memanliri dajimi xoşalliq bilən izhar qilip eginin kənlini elişqa tirişar edi. Bularnin arisida pəqət Dubrovskila qaş—qapiqini selip, domsujup jyrər edi. Əzi nahajiti con işqivaz oci bolsimu unun bu jakşi təxşi tərbijilənqan iştliriqa bəxillik kəzi bilən qarar edi. Cynki əzi con baj bolmiqini səvəplik kelidigan daramiti az bolqini ycyn pəqət ikki qetim tazi və bir top tajqan iştlirini tərbijə qilişqa qadir edi.

—Biradər, nimə səvəptin sən muncə domsujup, qaş—qapiqini jərgə selip qaldin jaki menin işt qoram sana jaqmidimu—dəp kirila Petrovic unundun soridi.

— Jaq, senin işt qoran nahajiti jaxşi. Amma mən senin iştlirinqa qilqan izzitin adəmliringimu myjəssər bolamdikin, dəp şunun əndişisidə həjran bolup qaldim, dəp qapiqini salqan halda çiddij sərəttə Dubrovskij çuvap bərdi.

Ununun bu səzigə işt baqarliridin birinin acciqi kelip.

— Biz xoçajinimiznin sexiləcə himmiti sajisida, xudaqa min sykyr, şikajət qilişqa hec heqqimiz joq, amma menin pikirimcə, bəzi bir gadaj ussaqiraq pomeşciklarqa əzlirinin car baqlirini şu kyclyk əjlirigə tegişkəndimu həqliri kətməs edi, dəp ojlajmən. Cynki, əgərdə bu bicarələr bu iştlarnin ornida qosaqliri toqraq həm çajliri issiqraq bolaredi.

Kirila Petrovic əz qulinin mundaq çasarətlik qopal, caq caq səzigə zoxlunup qaqaxlap kylyvətti. Bu gəpnin bir cekisi mgmanlarnin bəzilirigə tegidigan bolsimu ularmu qoçajinqa qoşuluşup qaqaxlişip kylyşti. Dubrovskinin rəngi əckən halda, hec nərsə deməstin bezirip qelivədi. Şu caqda Kirila Petrovicnin aldiqa səvətkə selip 5—6 jeni tuquloqan iştnin kycyklirini əpkelip qojuşti. U su kycyklər bilən məşqul bolup, bularnin icidin əzigə ikkisini ilqap başqisini suqa taşlavitişkə burıdı, şu arida Əndrej Gavrilovc astaqina otturidin ciqip qajip boldi. Ununun ketişini hec kim pajqimaj qaldi.

Kerila Petrovic memanliri bilən iştlarnin qorasidin ciqip, memanxaniqa kirip, kəcki qiza, ycyn oltyrqandin kejinla Dubroskinin joqlıqini sezip, ununun qajaqqa kətkənligini syrystyryp qaldi. Ədəmliri əndrej Gavrilovicnin əjigə kətkənligidin məlumat berişti. Trojakurop patraq ununun arqisidin at capturup əvətip, qajtutup kelişini bujrıdi. U hec qacan Dubrovskisiz oqa ciqmas edi. Cynki Dubrovskij təçribilik ovci. kycyk ovnin nozuk turqucliri və şorajitliriiqa jaxsi baha berələr edi. Dubrovskinin arqisidin at cepip kətkən xizmətci bala texi dastıxan salmastin ilgiri jenip kelip, əzinin egisigə Dubrovskinin ununun sozigə kirmigənligini həmdə jenip kəlməsligini bajan qildi. Kerila Petrovic bolsa, əzinin kona taamili bojicə, nəlivki məjidin icip, qezip, turqan edi.

Şu səvəplik helıqi xəvərni, anlap, acciqi kelip, 2 nçı qetim bajıqi at caparni jana Dubrovskijnin kəjnidin əvətip; „Əgərdə əndrej Gavrilovc əvətilgən ədəm bilən billə pat jenip kelip Pokrovskij jezisida şu kecə qonup qalmajdiqan bolsa, u caqda mən ununun alaqamnı mutlaq yzyp, unun bilən məngylyk arazlisimən", dəp əvətti. At capar jana ceqip kətti.

Kerila Petrovc bolsa, acciqi bilən memanlarni hajdavetip, əzi uxlaşqa jataq xanisiqa kirip kətti.

Ikkinçi kyni ətigənligi tan səhərdə turup, birinçi soraq Əndrej Gov-

rolivic вu jərdə вoldimu? Ununqla çovap ornida yc вuluq qilip təxləngən bir xət вerişti. Kerilo Petrovicnin xotuni ezinin mirzisiqa uzutup, avazini ciqirip oquşqa вurup, xəttin tevəndiki sezlərni anlidi:

Menin izzətilik ali çanaвim!

Siz menin aldimqa yzyr sorutup Promuşku quluqizni əvətmiginiqiz ycyn, mən siznin Pokraviskij jeziqizqa вaralmajman. Ununqla çaza вeriş, jaki əpyv qiliş menin ixtijarimda вoludu.

Mən siznin qullurinizdin həm ezinizdin haqarət esitişni hec вir xalimajmən həm kətyrəlməjmən. Cynki mənmu kona pomeşciklardinmən.

Ixtiram вilən: Əndrej Doвraviskij.

Hazirqi zamannin urpi-aditiqa qariqanda вaxetiniq tytylys tərtiвi ədəpsizlikni kərsətsimu, lekin, вu təripi Kirila Petrovicnin acciqini kəityrməj, pəqət məzmuni ununçeninin ciqişiqa səvəp вoldi.

— Nimə dedi? dəp karavəttin jalanqidaq səkrəp cyşti. Mən unun adiqa ezəmni ədəmlirini yzyr sorutup, вaş əgdyryp, əvətməsmən! U, xalisa menin ədəmlirimgə çaza вərgidəkmiş, xalisa ularni əpyv qilqidəkmiş. Bu nimisi, u ezi nimisi, u ezi nimə ojlaveriptu. kimgə qarşi ciqmaqci, kim вilən toqunuşmaqci?! Mana kərsyn helimu nimə qilar ekənmən? kərgylygini menindin kərər, həm Trojokurupqa qarşi ciqişniq nimə ekənligini вilər!

Kerila Petrovic, kijimlirini kijip, sevət вilən oqa jyryp kətti. Amma вu kynki, oniq mezisi вolmiqan. kyn вoji jyryp, вir toşqanqa doc kelişsimu uni kycykiri titivetişti. Dalidiki kəpiniq astida jegən qizalir kirila Petrovicqa ləzzət вerərlik mezilik вolmidi. U aşpəzni urup, memanlarni tillap; qajtiş vaqtida Daвroviskiniq terilqulirinig ystidin dəssəp etyşti.

Arqida вir nəccə kynlər etyp kətti. Bu ikki dos xosniniq otturisida вolqan adavət, вesilmaj davam qilar edi. Əndirej Gavrilovic Pokroviskij jezisiqa mutlaqa ajaq вasmaj kətti.

Kirila Petrovic вolsa, ez dostidin açraş, dərdiniq əlimigə cidimastin, hər kimniq aldida hər xil haqarətlik sezlər вilən Duвrovskini tilla verər edi. Duвrovskiniq ystigə təkylgən mundaq xaqarət sezlərni, ətraptiki pomeşciklar təkinəj, cacmaj hatta lap-qaplar вilən, hər xil şaxcilarni ciqirip xalisliq вilən ununqa jətkyzyp turar edi. Kejinki вolqan вir hadisə вularniq otturisida вolqan adəvətni joqutuşqa mymkyn bolidiqan adaqi imkanijətni otturidin kətyrup taşlidi.

Kynlərdin вir kyn Duвroviski ezinin kicikinə jərlirini qarap, ajlinip jyrgəndə qelin toqajliqinin icidə dərəx capqan palta ynyni anıap qaldi və ununq arqisidin вirdin jiqilqan dərəxniq qaraslişimu anlandi. Duвroviski вolsa, dərəx jiqilqan tərəpkə qarap at selip, вeriв Pakroviskij muzıklirinin dərəxni вəhyzyr oqurlap kesivatqanlarniq ystidin ciqti. Muziklar Duвroviskini kəryş вilən hər tərəpkə pitirlişip qecirişli вaşlidi. Duвroviskij ezinin kociri вilən omzu klorniq ikkisini tutup elip, put qollirini вoqlaв, ez çajiqa əpkəldi. Şu caqda dyşmənin yc at harvusi вunin qolida olça вolup qaldi. Duвroviskij вu vəqədin nahajiti çeni ciqip, acciqlandi. Cynki ilgiriki vaqtlarda Trajakurupniq muzikliri ataq'q вasmici hesaplansimu Duвroviskiniq cegarisiqa etyp, вirər nərsigə tegip, bətqiliqliq qilalmas edi.

Hazir ularniq otturisida вolqan munasiвətniq yzylişidin pajdilinip вu işni qilqanliqlarini sezip, вu əsirlərni myhəriвə eciş qapidisigə toqi kəlmisimu ezliri kesilgən qejin cənziliri вilən muziklarqa jaxşiqina təsir təmin вerip, atlirini ez rojxatiqa kirgyzyp ez ilqisiniq icigə haidavətti. Bu xal şu kynnyq ezidila kirila Petrovicniq quliqiqa jətti. Ununq nahajiti acciqi kelip, terikip, hətta şu dəriçigə kəldiki ezinin pytyn ədəmlirini toplap, kistinuka jeziqa (Duвroviskiniq jezisi şundaq atilar edi) huçum qilip, pytyn, jezini jər вilən jəksən qilip, egisini qolqa cyşyryp pikirgimu kəldi. Cynki: mundaq qəhrimanliq ununq ycyn вir iş əməs edi. Sundaq вolsimu ununq pikri вaşqa вir jolqa вaşlap kətti. U, şu halətdə uzuq ojlarqa cynmp, eqir qədəmlər вilən coq zalniq вir вeşidin ikkinçi вesiqa jyrgən caqda, kezi derizidin, darvaza aldiqa toxtiqan yc atliq izvaşşik harvasiqa cysti. Şu caqda harvudun. вir paka вojluq вesiqa cəmdin şapka, ucisiqa sinil kijgən вir ədəm ciqip, Trojakurupniq gyməştinin ejigə qarap kirdi. Trojakurup вu ədəmniq sot edarisiniq vekili (zəsidatili) Saвaşkin ekənligini tonup, ədəmlərgə, uni qişqirip kelişkə вujidi. Bir nəccə minuttin kejin Saвaşkin kirila Pitrovicniq aldiqa egilip pykylyp tazimlar вilən salam вerip, açizana Trajakurupniq əmrini kytyp mustək bolup turar edi.

— Qandaqsən, xoş, heliqi, seniq etiq nimə edi, nimişkə sən вiznig ejgə kəldiq qeni sezlə—dəp kerila Petrovic ununqdun soriqili вaşlidi.

— Mən səhərgə kitippaqan vaqtimda siznin gyməştiniz Ivan Demajanovicniq jeniqa siz alij çanap tərəpliridin şəhərgə вujrilidiqan вirər xizmət joqmikin, dəp kirivedim.

— Nahajiti vaqtida kəpsən. Hə seniq etiqnimə edi? Qeni şu haraqni ic həm meniq gepimgə qulaq selip turi Sən mana nahajiti kerək edin.

Unun mundaq tatliq, kytylmigən muamilisi sot edarisiniq vekilini nahajiti jumşutuverip, haraqnimu icməstin ununq sezigə ixlas вilən qulaq selip tirşiqili вaşlidi.

— Meniq вir xoşnam вar u kicikinila jərlik вolsimu ezi nahajati təkəввyr ədəm. Mana вuniq jerini ezəmgə qaritip almaqcimən. Bu toqrida sən nimə dejsən?

— Çanap aliliri əgərdə вu toqruda вirər heççət вolsa, jaki..

— Sən maqul desən, qandaq həççət kerək? hyççət bilən bolidiqan bolsa, hər nimimu qilip ketiveridu. Gəp şu jərni delil, həççətsiz tartip elişta. Hə, toxtiqina, bu jər ilgiriki bir zamanlarda bizniŋ jerimiz bolqan. Bizlər bu jərni Istətin degən bir ədəmdin setip alqan eduq. Kejindin Dubrovskiniŋ atisiqa satqan ekənmiz. Mana şu təripini delil qilip tutup bolmamdu?

— Çanap alij, qijinraq bolar, dəp ojlajmən. Cynki: bu jər setilqan vaqtida, əlvəttə birər qanuni həççət bilən setilqan bolsa kerək.

— Hə uka, jaxşiraq ojlap, rivajət izdəp baq, maqulmu?

— Jəni, məsilən, siz çanapliri şu həmsajiniznin jər rojxitini birər ilaçi bilən qolqa cyşəsiniz edi ixtimal şularqa qarap birər nərsə ciqiriş mymkin bolar edi.

— Əpsuski uniŋ pytyn həççətliri otta kəjyp kətkən.

— Nimə dəjsiz çanap, otta kəjyp kətkən dəmsiz? Bunundun artuq jana sizgə nimə kerək, Təqsir? Əmdi qanun bojicə hərikitiŋizni qiliverin.

Hec guman joqki, bu jər əmdi siznin qoluŋizqa etydu.

— Sən şundaq, dəp ojlamsən? Əmdi qara. Mən seniŋ hərikitiŋni kerəj, əmdi xizmitiŋni ajimajsən. Məndin xatir çəm bolki, mən himmitimni səndin ajimasmən.

Şabaşkin egilip-pykylyp tazim bilən Trojakurupnuŋ aldidin ciqib jyryp kətti və su kyndyn etibarən heliqi is ystidə hərikətkə kirişti. Bu hərikətcanliqi nətiçisidə ikki həptə ətər-ətməs Dubroviskij şəhərgə sot aldiqa bunuŋ qoli astida bolqan kistinukaş jezisi toqrisidə həççətlirini sotqa əzi bililla elip kelip, ətegicilik məlymatlarni berişkə təklipnama aldi.

Gavril Andrejic bu kytylmigən qicqiriq qəqizini alqan zamanda, toxtimastin dəhşət bilən kəskin çuvapni jandurup sidqa „bu çaj maŋa atimandin miras bolup təkkən. Mən bu jərdə vasiliq qanuni bojicə pajdilinimən. Trojakurupnin bu jərdə hec bir həqqi huquqi joq. Əgərdə kimdə-kim şundaq dava basliqan! bolsa, bularniŋ bohtanmu basmicilitinla ebarət“ dəp jazdi.

Sot bu xətni alqandin kejin sot vekili sabaşkin nahajiti xosal boldi. U şu xətniŋ məzmunidin: 1) Dubrovskiniŋ mundaq işlardin hec bir xəvərsiz ekənligini həm 2) kəjnini ojlimastin çehilcanliq bilən iş qilqan ədəmni hər balalarqa ducar qilisniŋ mymkynligini dərja pəmləp aldi... Ənderej Gavrilovic acciqi besilqandin kejin sotniŋ jazqan qicqiriq qəqizini jana bir qetim jaxşilap, mulahəzə bilən oqup ciqip jana ikkinçi qetim mykəmməl rəviştə çuvap jezişni maqul tepip, bir uzun məzmunda qəqəz qajturdi. Bu qəqəzdin işniŋ axirida bunuŋ ycyn hec pajda ciqmidi.

Iş uzaqqa sozulup ketivədi. Ənderej Gavrelobic boisa, əzinin xəliqiqa işinip, işqa uncivala əhmijət bilən qarimidu. Bir tərəptin bu işqa həpsilə qilmiqanliqi, ikkinçi tərəptin bu iş toqrusida tola pul xaraçət qilqidəkmu əməs edi. Gərcə sod ətrapidiki qələm əhillariniŋ astida turqan (paraxor) ekənliklirini jaxşi bilip, ulardin hər qacan kylyp jyrsimu şundaq təmətkə əziniŋ qurvan boluşini ojiqa hec bir kəltyrməs edi. Bu toqrida nahajiti xətirçəm edi.

Bu işni Trojakuropnuŋ əzi başliqan bolsimu, işniŋ əzi ycyn muvappaqijətlik ciqişiqa uncə əhmijət bərməs edi. Sabaşkin bununŋ ycyn Trojakurup ismidin hərikəttə bolup, kerək çajlarda sudjilarni setip elip və bəzilirini qorqutup hər xil calkaş qanunlar tepip, xullas şu teriqida... 18 jil, pevralniŋ 9 ncı jkynidə şəhər mirşəp xanisi arqiliq Dubruvskiqa-Zemkskij sotidin geniral Anişup bilən Trojakuropniŋ otturusida bolqan jər çançili toqrisidiki sotniŋ həkymini tinşaş həmdə həkymgə raziliq və naraziliqqa bildyryp qol qojmaq ycyn qicqiriş qəqizini əvətti. Dubrovskij qəqəzni eliş bilən şu kundila şəhərgə qarap jənidi. Jolda ketiperip Trojakurup Dubroviskijdin ozup kətti. Şu ikkisi udul kəlgən caqda bir-birigə nahajiti domsujuşup qaraşip qelişti, və şu caqdila Dubrovskij Trojakurupnuŋ jyzidə zəhər midraşlirini səzdi.

IV-BAP

Jaş Dubrovskiniŋ əjigə kəlginidin bir nəccə kynlər ətkəndin kejin, egilik isliriqa qarimaqci bolsimu, atisi bununqa qilidiqan işliri toqrusida məlumat berişkə hec qaxir əməs edi. Əzidin başqa işlardin xəvərdar bolqan ununŋ birər gyməştisimu joq edi. Vladimir qəqəzlərni axturup, bularniŋ arisidin sot vekiliniŋ birinçi jazqan xetini və atisiniŋ ununqa jazqan çuvab xetiniŋ nəmunisini tepip alsimu bulardin atisiniŋ çançalliq işi toqrusida məlumat alalmidi. Şuniŋ ycyn u şu işniŋ əziniŋ toqri bolusliqiqa işinip, nətiçidə bolup ciqişini kytyp turusqa qarar bərdi. Ənderej Ganrilovicniŋ salamətligi bolsa, kyndyn kyngə eqirlaşmaqta edi. Vlademir atisiniŋ kesili jamanlişip, aliçip, balilar qijapitigə kirip, həm ununŋ əçəl vaqti jeqinlasqanliqini sezip, ununŋ jenidin hec nəgə ketəlməs edi.

Su arida sotniŋ həkymigə narazi bolup ərizə beridiqan myddətmu ətyp kətkən edi. Kistunupka jezisi bolsa, Trojakurupnuŋ ixtijariqa ətyp, ciniqan edi. Şabaşkin Trojakurupnuŋ aldiqa tazim və tavazi bilən berip, bu həkymniŋ məkkəm bolqanliqini ununqa bildyryp xoşalliq xəvirini jətkyzys bəravirida alij çanap həzrətlirigə bu jeri ətkən jərniŋ vəsiqisini istigən vaqtida əzlyriniŋ, jaki birigə bakalət berip, jazdurup elişni təklip qildi, kirila Petrovic bu xəvərni anlap təəssymləndi. Ununŋ təbijitidə harsliq joq edi. Pəqət, u işniŋ nətiçisidə bu dərijigə berişini ojlimiqan bolsimu, bir təmət bilən ec eliş arzusida bu işni başlavətkən

tedi. Hazir unun viçdani bu nərsini qobul qilmidi. Narazilig bildyrgili başliqan edi. U özinin jaşliqidiki kona dosti, hazirqi dyşmininin kesəl bolup, qandaq əhvalda jatqanliqini xop jaxşi bilər edi. Şunun ycyn bu muvappaqijəttin ununqa hec xoşalliq joq edi. U sabaşkinqa bezirip qarap uni tillaş ycyn bahanə izdigili başlidi.

Unun ystigə hec bir ejipliq bahanə tapalmiqinidin kejin, acciqi bilən ununqa qarap:

— Joqal kəz aldimdin, sənsizmu özəmnin azaplinişim jetər dəp buni hajdivətti.

Sabaşkin unun acciqi kelip turqinini bilip, patraq qecip, ciqip kətti. Kirila Petrovic jalquz qalqandin kejin, grom pobida razdavajasə, degən naxşinin ahanida aqzi bilən yşqetip, əjnin bir beşidin ikkinçi beşiqa pat-pat atlap jyrər edi. Bu ahannin ejtiş dajimi unun qeni qizip terikkənligini kərsytər edi. Kəp ojlap jyryşlərdin kejin, poşta harvisiqa at qoşusni burup, ucisiqa qelin kijim kijip (bu caqda sentəbir ajlirinin axirqi kynliri edi) atnin culuirini özi tutup ciqip kətti.

U ketipbarqanda, Əndrej Gavrilovicnin əjini kərdi. Unin əjini kəryş bilən unun kənlidə hər xil qəslik bəlgyliri pəjda bolsimu, özinin əjidin ciqqan vaqtidiki jaxşi nijiti bu jarimas qəslirini besivətti. Unun əjidin ciqqan vaqtidiki nijiti özinin kona dosti—xoşnisi bilən ikkisinin otturusida bolqan dyşmənlikni tygytyp, unun mylkini özigə qajturup berip, jarişip, jana kona vaqtiqa oxsas dos kiriş edi, özinin kənlini şundaq bir jaxsi nijət bilən təsəllil tapturup, atni capturqan halda, topmu-toqri xoşnisinin hojlisiqa kirdi. Unun kelişi ittipaq kesəlnin jataq derizisidin taşqiriqa qarap olturqiniqa toqri kelip qaldi. Əndrej Gavrelovic, Kirila Petrovicni tonuşi bilən nahajiti əsərlinip, dugdajqan halda, sarqajqan jyzi birdinla qara-qizil rəngə kirdi. Kəzliri ojnap kətti, cyşynyp bolmajdiqan avazlarni ciqarqili başlidi. Su əjdə egilik dəptərlirini qarap olturqan oqli, dəptərdin beşini kətyryp, atisida bolqan mundaq özgyryşni kərəp, atisinin haliqa həçəplinip, həjran qaldi. Kesəl çehillinip qoqqan halda başmaltiqa bilən hojliqa sərət qildi.

U capininin etəklirini pat-pat jiqisturup, orlurqan kyrsisidin qopuş hərikitigə cyşypmu turqan edi, birdin jiqilip cyşti. Oqli atisiqa jygrəp barqan vaqtida, atisi hoşsiz, dəmsiz jatar edi. Unun palec kesili tutqan edi.

— Pat-pat şəhərdin tejip əpkelinlar,-dəp vaqiridi. Su caqda hadim isiktin kirip keldi:

— Kirila Petrovic sizni kəryşni xalajdu-dedi. Vladimir hadimqa domsujup qarap:

— Ciqip Kirila Petrovicqa patraq ejt, biznin hojludun hazir ciqip joqalsun. Bommisam, uni mən hajditip ciqirimən. Kət, özənmu joqal! dedi.

Hadim tosalliq bilən qoçajinnin buruqini orundaşqa jygyryp ciqip kətti. Jagurovnu bolsa, qorquşidin, vaj eləj, dəp peşaniqə urup: vaj balam, sən öz beşinni joqutusən, Kirila Petrovic əmdi bizlərni jutuvetidu, dəp jiqliqan avaz bilən sezlidi.

— Sən tec tu, dajam, Antonni patraq səhərgə tejipqa əvətkin, dəp acciqlandi.

Jigurovna ciqip kətti. Dəhlizdə hec kim joq edi. Həmmə ədəm Kirila Petrovicni kəryşkə hojliqa ciqip ketişkən edi. Jagoruvna zininin ystigə ciqti. U zinigə ciqqanda, hadim jaş qoçajinnin buruqini Kirila Petrovicqa ejtivatqanliqini anlidi. Kirila Petrovic unun sezini harhisida oturup tinşimaqta edi. Sezlirini anliqandin kejin unun qapaqliri selinip domsajqan halda nəprət bilən heçijip ətraptikilərgə qahir kəzi bilən qarap astaqina etini jyrgyzyp, hojlidin ciqip, kətti. Ketişidə kesəl kəryngən derizigə jana bir qarap qojdi, amma hec kim kərynmidi. Jagurovna qoçajinnin buriqini jadidin ciqirip, həjranliqta zinə ystidə texiclla qarap turar edi. Ədəmlər hojla jyzidə toplunuşup, hadisini puşulduşup sezişər edi. Şu caqda Vladimir Ədəmlərnin arisiqa kirip, ularnin sezlirini kesip, qattiq avaz bilən:

— Əmdi tejipnin haçiti joq, dadam əldi, dedi.

Ədəmlərnin otturusidin talvisiliniş pəjda bolup qaldi. Ədəmlər qeri xoçajinnin jatiqiqa jygyryşyp kirip ketişti. Əndrej Gavrilovic Vladimir apirip jatquzup qojqan kyrsilirinin ystdə jatar edi. Unun on qoli jərgicə esilqan, beşi kəksigə egilgən halda, tiriklik nişani qalmastin, murda halida sət rəndə jatsimu texi çəsiti tamam halda sovunmiqan edi. Jagorovna datlavətti. Basqa hadimlar öz gədənlirigə hazir cyşkən vezipini ada qiliş ycyn əlyknin ətrapini orap elip, uni juvup, ucisiqa başqa egin baş bilən billə 1797 nçi jilda tikilgən əskərlik kijim məndirini kilgyzyp, özlirinin nəccən jillardin beri xizmət qilip kəlgən dostixan jejilidiqan ystylinin ystigə jatquzup qojusti.

V-BAP.

Əlymnin ycynci kynidə çinaza oqulqan bolsimu becarə calnin çəsiti ystəl vstidiki kepinqa oranqan halda, ətrapida şamlar jenip turar edi. Memanxanidin, əlykni kətyryp əpketişkə təjjarlinip turqan qullar tola edi. Vladimir yc xizmətci bilən tovutni kətərdi. Pop və unun arqisidin çanaza vaqtida dua oqub barquci (dijəcek) tovutnin aldida əjdin ciqti. Kistinupka jeza egisinin əjidin bu ciqişi, bosuqidin oxviqi qetim ciqişi edi. Tovutnin qejinliqnin arisi bilən kətyryp jenəşti. Hava ocuq və soq edi. Kyzlyk jopumaqlar dərəxlərdin təkylməkdə edi. Qejinliqtin ciqişi bilən Kistinupkinin jaqac cirkusi və cəkkə jaqacliri bilən mubarəkligən mazar kəryndi. Ununda Vlademirnin anisinin nəc-

cən jillardin вeri çəsiti tec jatqan gər вilən вir qatarda texi tynygynla jeni вir gər kolanqan edi.

Cirkuniη ici Kistinupka jezisidin əzliriniη egisi вilən oxirqi qetim ədəвij kəryşyp qalmaq ycyn jiqilqan dexanlar вilən tolqan edi. Iaş Duвrovskij cirkyniη mehraвida turqan halda jiqlapmu qojmas edi, duamu qilmas edi. Amma ununη jyzi qorqunucluq вir rəviştə edi.

Qajqululuq məzgil ətti Andin kejin, Vladimir həmmidin ilgiri вerip, atisi вilən vədiləşti. Bununη arqisidin həmmə xizmətkarliri, qulliri qoçajini вilən axirqi xoşlişişliridin kejin, tovutniη qapqiqini jepip mixlaşti. Xotunlar xunuk avaz вilən jiqlişivətti, ərkəklərniηmu kəzlirini qoi arqisi вilən pat-pat etişliri kərynər edi. Tovutni Vladimir heliqi yc xizmətciliri вilən cirkudin kətyryp ciqip, gorustanqa qarap əpciqip ketişti.

Bularniη kəjnidin pytyn jeza əhaliliri jolqa cyşysti. Tovutni mazarqa apirip, gərgə qojqandin kejin adət вojicə gərgə hər kim вir вir cangaldin topa taşlap, andin kəmyşidu. Tazimlar ətkəndin kejin har kim əz çajiqa qarap tarqilişip ketişti. Vladimir вolsa, aldiran həmmidin ətyp, qejinliqniη icigə kirip, kəzdyn qajip вoldi. Jagurovna Vladimir ismidin pop və məhəllə qerilirini dua oquruş ycyn qicqiriη. u alqar jaş qoçajinniη xudaji məçlisidə вolalmasliqinimu вildyrgən edi.

Heliqi təklipkə вinaən məhəllij cirkosiniη imami Anton attiq apa Pedotuvanul Dijacik və вaşqilar jol вoji mərhumniη kejinki əhvalatti həmdə jaş qoçajinniη kəlgysi istiqвali toqrusida Jaguruvna вilən pijadə sezlyşyp, qoçajinniη hojlisiqa kelisivatar edi, Trojakurup Duвrovskijniη aldiqa kəlgini və nəprətlinip uni qoвul qilmasliqi ətraptikilərniη həmmisigə taralqan edi. Bu xusuzta məhəllə conliri əzlirice вir qararqa kelip, вu işniη nətiçisidə jamanlişip ketişini picip qojqan edi.

— Bolar iş вoldi, əmdi peşanigə pytylginini kərymiz, əgərdə вiznin qoçajin Vladimir Əndrejivic вolmaj qalsa, ecinarliq hal вoludu. Şundaq вolsimu вarikalla, ununη şu qilqan çyritigə—dəp atajin ejtip qojdi.

U вolsa, unundun вaşqa вizgə kim qoçajin вolar əmdi—dəp ununη sezini Jigoruvna kəsti. Kirila Petrovic, əzini вekardin-вekala avarigərcilikkə salidu. Meniη şir əmmu вoş kəlməjdu. Əziniη həqqini əzi saqlajdiqan, вirsigə вeridiqanlardin əməs. Xudaniη əzimu saqlar jardəmcilərmu cıqıp qalar, kirila Petrovic nahajiti eşip cyşkən təkəввyr. Biznikigə kəlgən caqda, Meniη Girişkam „joqal, qeri kycyk hojludun ciqip kət" dəp həjdigəndin kejin, əzimu əmdi, dymini cattirsiqa qisturup alidiqan halqa kəlgəndu.

Va Jagurovna, seniη Girişkanniη Kerila Petrovicqa qarşi çyrət qilip şundaq sezlərni ejtişiqa tiliqandaq вardi? Mən poplarniη вaşliqi Vladik çanapliriqa qarşi ciqisqa cyrət qilar edim, amma kirila Petrovicqa tətyr qaraştin nahajiti qorqqanmən. Uni kərdym, degicə meniη pytyn vuçu-

dicqa qorqunuc pəjda вolup, titrək вasidu. Belim əz[illegible]əzi egilip ketiveridu. Mən вolsam ikki pykylyp tazimni qiliverimən.

Bu vapasiz dunja, вir kyn kelər, ki Əndrej Gavrilovicniη çanazisini ətkəzgəndək, Kirila Petrovicniηmu çanazisini ətkyzərmiz. Ununη şunisi artuq вolarki çinazisidin ədəm tolaraq вolup, çinazisi sələtligrək вolar. Amma xudaniη aldida ikkisimu вir—dəp, „pop çanapliri" вəzlidi.

— Əj təxsirim, вizmu pytyn ətraptikilərniη həmmisini qicqamaqci вolqan edyk. Amma Vladimir Əndrejivic maqul kərmidi. Xudaqa şykyr, qancə mehman вolsimu ularni kytyp elip, mehman qilişqa quvvitimiz jetidu. Əpsyski u maqul kərmigəndin kejin, na ilaç qalduq. Ədəm kam вolsimu əmdi, siz eziz memanlirimni nahajiti kənyldikidək qilip meman qilimənda, dəp Jagurovna ejtti.

Jagurovnaniη heliqi teriqilip munajim və şirin sezliri həmdə dəstixanniη şirin tamaqlar вilən təijarlanqan xəviri syhвətcilərgə təsir qilip, ular qədəmlirini pat-pat вesip jyryskə вaslidi. Su tərıqə saq-salamət qoçajinniη hojlisiqa kelip kərişti, ki Dəstixan təjjarlanqan, ystilirigə haraq вotulkiliri terilgən ekən.

Bu caqida Vladimir əziniη qajqusini jyryp herip tarqatmaq ycyn вarqansiri toqajniη ickiri təripigə kirip ketip вarmaqta edi. U ixtijarsiz rəvistə вolsun çajlardin dərəxlərniη putaqliri jyz—qollirini seçap kətkənliginі, putlariniη patqaqqa patqanliqini səzmədin ketər edi. Bara-вara u toqaj arisidiki ətrapi, kyz munasip eti вilən вərgi təkylgəndə—dərəxlər вilən culqanqan, dərəx təgliridin вulaq ciqivatqan pəslik çajqa вerip cıqıp, salqin cimliq, ystigə olturdi. Ununη вeşiqa вirdin—вir mydhişrək hər xil oilar kəlgili вaslidi... Jalquzliqi hazir ununqa nahajiti coη təsir qildi. Ununη keləcəktə istiqвali kəzigə вir qara вulut astida вolup ununqa na məlym edi. Ununη Trojakurup вilən вolqan dyşmənligi вununqa kytylmigən вir palakət və вalalarni tuqdurup, вuni xarap halqa kəltyrysni əs itər edi. Bununη azraqqina вolqan вu dəlitimu əgərdə вirisininη qoliqa ətyp kətsə, u caqda вununη gadajciliq halida qelişi gymansiz edi. Eqivatqan вulaq sulirininη ystigə sarqijip cyşkən jopurmaqlarniη asta eqisiqa qarap. adəmlərniη ymrynynmu, jopurmaqlarqa oxşaş asta, ətyp ketisini oilap, вir orundan midirlimastin. uzaq olturup qaldi. Bara-вara qas qarajqili вaşliqanliqini sezip, u ornidin qopup, əjigə ketişkə jol izdəşniη hərikitigə cyşti. Əzigə tonuş вolmiqan toqajliqlar icidin əjigə ketidiqan jalquz-ajaq joln tepip alqicə, u xeli vaqlar tenəp, iyrdi. Jolni apqandin kejin,su jol вuni topmu-toqri əz hojlisiniη darvozisiqa apkəldi. Pop əzinin adəmliri вilən вununqa qarşi doc kelip qaldi. Popniη ucrişi вilən əskidin xəliq arisida tarqalqan „pop nerisa is tətyrisigə ketidu" degən jirim cjiqa kəldi. Şunlaşqa ixtijarsiz halda dərəxlərniη icigə kirip ketip, вulardin josurunup qaldi. Ular вununη josurunqanliqini вilməstin ununη jenidin ətkən caqda qattiq avaz вilən əz ara:

— Palakəttin qac, jaxşiliq tərəpkə bar!—dəp atin ajqa ejtar edi— bizgə bu jərdə qeliş lazim əməs. Kejin nimə bolsimu senin bilən menin beşimizqa kelidiqan bala əməsqu. Atin ajimu bir nərsə dəp çuvap bərdi, amma Vladimir uni anlalmaj qaldi.

Vladimir hojliqa jeqinlişip kəlgəndə, hojlisinin icidə xizmitidiki malajlar, jeza dexanlirinin topluşup jyryşkinini kərdi və ularnin adəttin tasqiri van—cunlisislirini uzaqtin anlidi.

Su caqda sarajnin jenida yc at qoşulqan ikki izvaş harvuni və zinə ystidiki dəhlizdə mondin və sərtik kijgən bir nəccə jat ədəmlərnimu kərdi. Ularnimə toqrisidimu, çiddij rəvištə sezlyşyp turuşar edi.

— Bu nimə hal, bular kimlər, bu ədəmlər nimə ycyn kelişkən ekən.— dəp u ezigə qarşi cepip kəlməktə bolqan Antondin çəhil ystidə soridi.

— Əj biznin atimiz bolup qalqan Vladimir Əndrejvic-dəp cal Anton əndikti, sot kəldi, bizni sizdin ajrip, Trojakurupqa berisməkci... dəp aranla ejtti. Vladimir bu xəvərni anlap, beşini septurqan edi, tələjsiz qoçajinnin ətrapini ədəmliri orap aldi.

— Sən biznin atimiz-dəp unun qollurini sejyşyp, hammisi van—cunlaşti,—bizlər səndin başqa qoçajinni xalimajmiz bizgə ruxsət bər, bizlər bu sotnin çazasini berişkə təjjarmiz, sotnin kərgyligini kərsytymiz, elsəkmu sottun açralmajmiz. Vladimir bularqa qarap turup əsərlinip kətti.

— Çim turunlar, mən ezəm bular bilən sezlyşimən—dedi Vladimir.

— Sezləş, sezləş, iza tatquzqun u məlunlarni—degən avazlar toplanqan ədəmlərnin arisidin ciqti.

Vladimir əməldarlarnin aldiqa bardi. Sabaşkin beşida kartuzi bilən qodajqan halda, bir qoli bilən belini tutup, bir tərəpkə qijşijip, ətrapiqa itipatsiz qarap turar edi... Hakim uzun bojluq, joqan 50 jaşar camisida, qizil, tola tyzlyk, saqalsiz uzun mojlavliq bir kişi edi. Dubrovskij bularqa jeqinlişip kəlgəndə xirildiqan avaz bilən sezligili başlaşti.

— Jana mən silərgə qajturup ejtimənki, şu kyndyn itibaran vilajet sotinin qarariqa muvapiq, silər həmminlar, Kirila Petrovic Trojakuropnin qoliqa ettynlar, unun vekili bolqan çanabi Şabaskinnin sezidin ciqmajsilər, u nimə desə, həmmə gepigə etaət qilisilər. Silər xotunlar, uni jaxşi kərynlar, u, xotunpərəs, xotunlarni jaxşi kərydu, dəp ezinin iştik caq—ciqiqa ici qetip kylyvətti. Bununqa Sabaskin və başqilarmu qoşuluşti. Bu halqa Vladimirnin nahajiti acciqi kelipkətti.

—Mana ejtinlara, bu qandaq hadisə,—dəp xoşal bolup turqan hakimdin, ezini soq qanliq halqa selip soridi.

— Bu şuki, biz bu jərgə moşu jərni kirila Petrovic Trojakurupqa etkyzyp beriş həmdə başqa jat adəmlər bolsa, ularni jaxşiliq bilən hajdap ciqiriş ycyn kəldyk,—dəp tərə kesip sezlidi.

— Menincə bu toqrida menin dexanlirim bilən sezləşkicə, ilgiri sot hekymini mən—qoçajinqa, bildyryşiniz kerək, dedi.

— Sən ezən kimsən, bu jərnin kona qoçajini Əndrej Gavrilovic Dubrovskij bolsa, xudanin təqdiri bilən, eldi. Biz seni tonumajmizmu, tonuqumizmu kəlməjdu, dəp Şabaşkin istihza qildi.

Xəliq arisidin birsi „təqsir, bu biznin jaş qoçajinimiz Vladimir Əndrejveic“ dəp vəqirivətti.

— Kim u, aqzini ecip sezləvatqan, sana qandaq qoçajin, qandaq Vladimir Əndrejnic, senin qoçajlnin, kirila Petrovic Trojakurup; şuni jaxsi bilip qoj, əbləx,—dəp hakim acciqlinip vaqiridi. Texi şundaqmu, kərymiz;U bizgə qandaq qoçajin boludikən—dəp heliqi avaz jana çuvap qajturdi.

— Həj, aqsaqal, qarimamsən, bol, iqva ciqivatidiqu, dəp hakim ularni aqsaqalni qicqadi. Aqsaqal adəmlərnin arisidin aldiqa ciqti.

Hazir mana qarşi sezligən na insapni tap. Mən u bəccəqlərnin çaçisini berəj.

Aqsaqal xəlqqə qarap: „heliqi sezligən ədəm kim, dəp syryştyrgili baslidi. Amma həmmə.çim qaldi. Bir azdin kejin, top arqisidiki səplərdin asta-asta naraziliq avazliri anlinip turup; opur-topur birdin topilanqa ajlinip kətti. Əmdi, Hakim avazini astalidi biraq, ularni avatmaqcimu bolqan edi...

— Nimiskə ununqa qarap turusilər. Ularni urunlar!—dəp birdin aliman bularqa huçum qilişqa ymtyldi. Şabaskin və başqa sot əzaliri capsan ei iciga qecip kirib, işikni ickiridin etivelişti. Bajiqi avaz jana ədəmlərni „qeni xoxanzilar, qoqmanlar, bariverinlar“ dəp vaqirqandin kejin alimən ejgə qarap besip kelivədi.

— Toxtanlar. axmaqlar, saran boldunlarmu, nimə qilmaqcisilər, mundaq qilsanlar, menin həm ezənlininmu beşinlarni jəjsilər. Kojlilirinlarqa tarqilinlar. Mana tecliq berinlar—dəp Dubrovskij vaqirap, ularni toxtutup, ularqa qarap: „silər qonmanlar, patişamiz rəhimlik, Mən unundun sorajmən. U silərni xorluqta qaldurmas. Biz həmmimiz unun balilirimiz. Əgərdə silər bu tərigə alarmənlik qilip, basmiciliq qilsanlar, u caqda qandaq qilip u silərgə jardəm qilsun“ dedi. Jaş Dubrovskinin egiz avazi, myhəbbətlik qijapiti ularqa təsir qilip, toxtap, həmmiliri ei—ejlirigə tarqilip ketişti. Hojlinin jyzi ədəmlərdin tamam boşap qaldi. Sot əzaliri bolsa, ejdə solunup olturuşar, edi. Sundun kejin. Şaboşkin isikni astaqina ecip, dəhlizgə ciqip, qeripliqqina, ularni qutuldurqini ycyn Dubrovskiqa rəxmətlər ejtişqa başlidi. Vladimir, unun gəplirigə nəprət bilən qulaq selip turup, hec qandaq çuvap qajtarmidi.

— Siz əgərdə eçazət bərsiniz, biz bygyn kecə muşədə jetip qelişqa qarar bərdyk. Cynki: kyn qaranquluşup qaldi. Kətsək, ixtimal jolda

siznin muzikliriniz bizgə huçum qilişar—dəp sod vekili sözidə davam qildi mərhəmət qilip, ədəmliriniz gə bujrup, biznin astimizqa selip jetiş ycyn ot (picən) əpkəltyryp bərsiniz.

Biz memanxanida jetip, tanda öz öjlyrimizgə qajtip ketər edyk—dedi.

— Mən əmdi bu çajnin qloçajini əməsmən, xaliqininlarni qiliverinlar dəp Dubrovskij bularnin jenidin ketip, atisinin öjigə kirip, işiknin icidin etip aldi.

„Xullas, şundaq qilip hammisi joqqa ciqti. Bygyn ətigən qopuşqa çajim, jejişkə bir parca nenim bar edi, əmdi bularnin hammisini elip qojuşti. Ətlikkə ətigən bilən bu özəmnin tuqulqan öjymni taşlap ciqip ketişkə məçbur—mən"—dəp ojlunup, öz-özicə sözlynyp olturup, közi tamda esiqliq turqan anisinin sörytigə cyşyp, şununqa qarap qaldi.

„Bu sörətmu menin ajiləmnin dyşmininin qolida qalar, ular buni əski nərsilər bilən billə ambarqa taşlap qojar, ja bolmisa, malajlar olturidiqan dəhlizgə esip qojuşardə, unun işt baqarliriqa ojun bolup qalar. Anamnin jataqxanisi bolqan öjdə, atam ölgən öjlərdə jə gymeştisi çajlişar, jaki bolmisa, unun çirajaliri turidiqan haram xanisi bolar. Jaq, jaq u meni bu tələjsiz öjdyn hajdap ciqriar ekən, bu öj ununqimu bolmisun, manimu"—dəp qəhrlinip, cislirini qisip turqan caqda, unun beşiqa bir xil mydhiş pikirlər kelivədi. Sundaq pikirlərgə cəmyp turqanda, sot ədəmliri jatqan öjdyn, gah uni buzup, gah buni buzqan avazlar anlinip Vladimirnin xijalini mydhiş ojlardin ikkinçi bir jeqimsiz tərəpkə aqdurar edi. Bara—bara hammisi çim-çit boluşusti. Vladimir iskap və sanduq tatmilirini axturup mərhum atisidin qalqan qəqəzlərni tıtkilәp qaraş bilən məşqul boldi. Bu qəqəzlərnin tolisi özlirinin egilik hesapliri həm başqa hər xil xətlərdin ebrət edi. Vladimir ularni oqumastin pykləp taslivədi. Su xətlərnin arisidin ystigə „Xotunumnin xətliri" dəp jeziləqan bir kənvert ciqip qaldi. U, jyrigi ojnap kətkən halda, aidirap xətlərni oquşqa başlidi. Ular anisinin atisi tyrk əskiridə bolqan vaxtida Kistinupkidin jazqan xətiri edi. Xətnin məzmuni, anisi özinin bir cət jezida jalquz jaşişi, özinin öj egilik işliri toqrusida jezip, həmdə zerikkənligidin əkilәp, erinin syjyklik xotuninin quciqiqa patraq qajtisini sorap jazqan xətliridin ebarət edi. Şu xətlərnin biridin anisi, kicikinə Vladimirnin kesəl bolqini toqrisida qorqup jazqan ekən, ikkinçisidə, u Vladimirnin kicikinila bolsimu, zerək bolqiniqa xoşal bolup, keləcəktə unun tələjlik, saadətlik bolusini tiləp jazqan xeti edi. Vladimir xətlərni oqup olturup, dunjadiki pytyn bari joq nərsilərni untup qelip, aila turmuşinin izzitigə comulup kətti. Şunlaşqa ətyp ketivatqan vaqtnimu səzməj qaldi. Tamda esiqliq turqan saat 11 nçini urdi. Vladimir xətlərni jancuqiqa selip, qoliqa şam elip, olturqan öjidin zalqa ciqip, sot kisilirinin jərdə qattiq uxlisivatqanliqlirini kərdi. Ystəl ystidə

lar bosatqan boş botulkilar, istakanlar turar, edi. Pytyn öjni tom harıqirin puriqi basqan edi. Vladimir bularnin jenidin nəprətlinip ətyp kətti, dəhlizgə ciqti. Işiklər etiqliq edi. Aşquclarni tapalmidi. Şunun ycyn zalqa qajtip kirip, ystəl ystidə jatqan aşquclarni elip, işikni ecip, ciqqən caqda, bulunqa joşurunup turqan bir ədəm bilən udul kilişti. Şu məzgil u ədəmnin qolidiki palta paqirap kətti. Vladimir unun jyzigə şam, tutup unun təmyrci Ərxip ekənligini tonudi.

— Sən bujərgə nimişkə kəldin—dəp Vladimir unundun soridi.

— Sizmusiz, Vladimir Əndrejvic—dəp astaqina Ərxip çuvap bərdi. Xudaqa min şykyr, xuda sizni saqlidi, jaxşi,ki siz qolinizda şam bilən ciqtiniz.

Vladimir nahajiti həjran bolup, qarap qaldi.

— Nimişkə sən bu jərdə joşurunup turisən?—dəp soridi.

Ərxip taturup: „bu jərdiki ədəmlərnin hammisi öz çajidimikən dəp qarap ketişkə kirgən edim" dəp asta çuvap bərdi.

— Bommisam, senin paltan nimisi?

— Palta nimə ycyn, dəmsiz. Hazirqi vaqta kecisi paltisiz jyryp bolamdu, eziniqə məlym, bu sot ədəmliri nahajiti isinicsiz ədəmlər, səzməstin qarap qalarsiz....

— Sən məs sən, paltanni tasla, man, öjynga berip uxla!

— Mən məsma, təqsir çan, Vladimir Əndrejivic, bir xudanin özi guva, menin kalpukumqa bir tamcimu haraq təkkini joq... Özin ojlap köryn bu kyndə şu əhvalda kişinin jadiqa haraq keləmdu. Öziniz köryp turisiz, bu bədbəxt terylər, biznin ystymizgə qoçajinliq qilmaqci bolup kelişiptu. Bu xunisilər biznin qoçajinimiznimu öjidin qoqlap ciqarmaqci... kerəmsiz, bu xumpərlərnin coşqidək xirildişip uxlap jetişini.

Həmmisini birdin-birdin... hec bir əsirini hec kim tapalmas edi.

Dubrovskij bunun bu sözliridin bir ojlunup qarap qojdi. Bir az ojlunup turup:

— Ərxip, sən mana qara senin bu işin jaxşi iş əməs. Bu ista terilər ejipliq əməs, Ciraqni aldə menin kəjnimdin tutup jyr dedi.

Ərxip ununn qolidin şamni elip Məs arqisidiki panarni tepip, şamni ununqa oltuquzup, ununn arqisidin tutup ikkisi zinedin asta-asta hojla otturisiqa cyşyşti.

Su caqda çesəkci davulini celip ularqa qarşi kelivədi, hojlidiki istlarmu xirildişip qojusti.

— Bygyn çesəkci kim ?—dəp Dubrovskij soridi.

— Biz, Vəsilitsa həm Dəlykrijə ikkimiz təqsirim—dep incikə xotunlar avazi bilən çuvap bərdi.

— Silərnin hazirqa haçitinlar joq, öjynlarqa ketiverinlar—dəp Dobrovskij ularqa çavap berip, ularni öjlirigə qajturuvətti.

— Işiŋlɨ·din qutuldunlar—dəp qojdi, Ərxip.

Rəxmət sizgə, bizniŋ tərbijicimiz—xotunlar pat əjlirigə ketişti.

Dubrovskij teximu neriraq berip, ikki adəm bununqa qarşi keliveriŋ, sizmisiz?—dəp bunundun soraşti. Bularniŋ ·ynydin Anton həm Girişə ekənliklirini tonudi.

— Nimişkə silər uxlimaj jyrysilər?—dəp Vladimir ulardin soridi.

Şukyndimu bizgə uxlaş mymkynmu—dəp Anton çavap bərdi, biz qandaq hallarqa cyşyp qalduq. Bu gəplər kimniŋ ojiqa kəlgən...

Asta, dedi—ununŋ səzini Dubrovskij kesip—Jegoruvna hazir qajaqta.

— Xoçajinlarniŋ hojlisida, əzininŋ əjidə—dəp Girişa çuvap bərdi.

— Maŋ, uni bujaqqa əpciq. jana qara, əjniŋ icidə biznin ədəmlirimizdin və başqa çan egiliridin, tərilərdin basqa hec kim qalmisun. Anton, sən berip atlarni qoş. Girişa kirip ketip berip, bir minuttin kejin anisi bilən qajtip ciqti. Mamaj bu kecə ysti-beşinimu jəşməstin olturqan ekən. Əj icidə bu kecə tərilərdin başqa hec kim kirpiginimu qaqmiqan ekən.

— Həmmisi ciqtimu, əj icidə hec kim qalmidimu—dəp Dubrovskij soridi.

— Tərilərdin başqa hec kim qalmidi—dəp Girişa çuvap bərdi.

— Qeni bu jaqqa patraq paxal bilən picən əpkeiinlar!—dəp Dubrovskij ədəmlirigə buridi. Ədəmliri jygyryşyp, eqilqa kirip qucaqlap paxal bilən picən əpciqişti. Dəhliz bilən zinə astliriqa saliverinlar, mana şundaq qilip selinlar... qeni xoxənzilər samni əpkelinlar!

Ərxip panarni acti, Dubrovskij quruq paxalni jandurup turup, toxta mən aldirap, zaldin ciqidiqan işikni etip qojqanqa oxşajmən, Patraq kirip ecip ciq dedi. Ərxip cepip kirip, zaldin ciqidiqan işikni kərsə, etiqliq əməs ekən. Ərxip dərru şu işikni etip. nimişkə işikni acidikənmən—dəp işikni quluplap, asqucni jancuqiqa selip Dubrovskiniŋ aldiqa qajtti. Dubrovskij qirindilirini apirip, paxalqa ot qojuvətti. Ot birdinla kətyrylyp ketip, pytyn ətrapni joruqlutivətti.

Vaj balam, Vladimir Əndrejivic, bu seniŋ nimə qilqiniŋ—dəp Mamaj Jaguruvna qizqunucluq avaz bilən vaqiravətti. Dubrovskij ununqa çim dedi. Başqilarqa qarap:

— Xos balilirim, salamət qelinlar mana əmdi xuda qajaqni xalisa şujaqqa ketivirimən. Silər əzənlarniŋ jeni qoçajininlar bilən rahət jaşanlar!—dedi.

— Sən biznin atimiz-sən biz senindin hec qacan ajrilmajmiz, seniŋ jolunda çenimiznimu pida qilişqa təjjarmiz, sən qajaqqa basaŋ, bizmu şu jaqqa keliverimiz—dəp həmmisi birdin cuvuldaşti.

Harvu təjjar edi. Dubrovskij Grişa bilən harvuqa ciqip, jyryp ketişti.

Birdin qattiq şamai kətyryldi, Birdəmniŋ icidə əjniŋ pyly· ətrapini ot jolquni culqap aldi. Derizə ramkiliri jenip, əjnəkliri etilip tekylyşkə başlidi. Ickiridin tərylərniŋ qutuldurunlar, qutuldurunlar,—jalqaqan qizqunucluq avazliri anlanqili başlidi. Qizil ələngə pytyn əgyzlərniŋ—cadirlarniŋ başlirida orulup, orulup ojnar edi.,.

— Aldirimanlar, kytyp turunlar, biz silərni qutuldurimiz—dəp tənə qilip ələmlik kylkiliri bilən janqunqa şərət qilip, Ərxip kylyp qojdi.

— Ərxip çan, qutuldu, şu myttəhəmlərni, savapsiz qalmastin—dəp Jagurovna qizqinip qojdi.

— Hə, bir dəm aldirimaj, turup turuşsun, mən ularni bir dəmdin kejin qutuldurumən—dəp təmyrci çuvap bərdi.

Şu caqda tərilər əj icidin derizigə jepişip, ikki qəvət derizini sunduruş hərikitidə bolup, qelişti. Şu minutta əjniŋ tamliri derziliri birdin qupurulup, gymbylləp ərylyp cyşti. Şunundin kejin—dadipərjadmu anlanmaj qaldi. Patraq jeziniŋ pytyn ahalisi janqin jenidiki hojliqatonuşuşti. Xotunlar coqan bilən hər xil çabduqlarni ottun saqlap qelişqa kirişişti. Balilar bolsa, otnuŋ cirajliq jenişiqa qiziqip, ot ətrapida səkrişip, cepisip xoşal boluşup jyryşər edi, Janqundin ucqunlar tygyp bolup ajrilip, ciqip ətraptiki əjlərnimu kəjdyrgili başlaşti.

— Hazir əmdi həmmisi kənyldikidək boldi. Qandaq ekən kejyp elyş, bularniŋ jenişi Pokrovskij jezisidinmu kərynsə kerək—dəp Ərxip səzləp turqan vaqtida, ununŋ diqqitini jeni bir hadisə özigə çəlip qildi. Jenivatqan bir ambarniŋ cadirida qajaqqa səkrəşni bilməj, neri-beri jygrəp jyrgən bir məsykkə kəzi cişti. Myşyknin pytyn ətrapini jalqun orap alqan edi.

Becarə məşyk jardəm soriqandək bolup, mijavlar edi. Ununŋ hərliki tini kəryp, balilar qetip-qetip kylyşər edi.

— Nimişkə muncivala xoşal kylyşisilər, it balilar xudadin qoqmamsən? xudaniŋ bir məxluqi eləj dəp jetiptiju, sən axmaqlar uni tamaşa qilişip kylyşisən—dəp təmyrci acciqlinip, balilarni tillap, əzi məşykni qutulduruş ycyn eqilnin ystigə ciqti. Məşyk unun qutulduruş ycyn ciqqanliqini sezip, ununqa rəhmət bajan qilqandək, unuŋ jenigə jepişip aldi. Təmyrciniŋ əzimu kəjgidək halda, olçisini kətyryp, pəskə cyşti.

— Xəjr əmdi buradərlər, mana əmdi bujərdə qilidiqan iş joq.

Mənmu kəttim. Meniŋ kəjnimdin jamanliq bilən jadinlarqa almanlar, xoş, xəjr əmdi, salamət qelinlar—dəp bununŋ qiloan işiqa həjran qelip turqan ədəmlərgə qarap səzləp, ədəmlərniŋ jenidin kətti. Bunundun kejinmu ot bir nəccə vaqlar şiddət bilən jenip, qaranqu kecini joruqlutup turar edi, və bularniŋ ətrapida əjliri kəjgən ədəmlər ajlinip jyryşər edi.

VII-BAP.

Ikkinçi kyni janqinnin xəviri pytyn ətrapqa taralqan edi. Hər kim bu toqrida özliricə, hər xil pikir jyrgyzyp, hər xil gumanlarni qilişar edi. Bəziliri, Dubrovskinin ədəmliri unun çanazisida icip məs bolup, bepərvaliqtin öjigə ot qojuvətkəndu, dəp özliricə toqup qojuşqan edi. Bəziliri, ot özidin-özi ciqip ketip, jəni kycni çuvlaşturuş ycyn sot tərəliri həddin taşqiri bəzimgə avarə bolup, özlirimu başqa öjlərnin ohallirimu bir-birigə jenip ketiptu, dəp guman qilişar edi. Bəzi işnin heqiqitini cysəngən ədəmlər bolsa, bu mydhiş hadisidə Dubroviskinin özini ejiplap, u bu işni çehil və öcykyp qilqan, degən qararqa kelip, qojuşqan edi. Ikkinçi kyn Trojakurup janqinnin ystigə kelip, işni özi təptiş qildi. Məlym boldi, ki hakim vilajət sot vekili, sot mirzisi və başqa sot ədəmliri həmdə şular bilən Vladimir Dubrovskij, unun dajisi Jagurovna xizmətciliridin Girigorij, kucir Anton, təmyrci Ərxiplar na məlym qajip bolqan bolupciqti...

Sot ədəmliri janqan öjnin temi örylyp cysyp, öj jenip kətkən, tərilər ycyn astida qeliq jenip kətkənliklirigə pytyn öj xizmətkariiri birdin guvaliq berişti: Ularnin köjgən ustuxanlirini, kyl astidin kolap ciqirişti.

Vasititsijə həm Lokorijə degən xotunlar özlirinin janqundin bir neccə dəqiqə ilgiri Dubroviskini həm təmyrci Ərxipni kərgənliklirini ejtişti. Pytyn jeza ahaliliri təmyrci ərxipnin tirik ekənligini ejtip, hadisinin con səvəpcisi Ərxip ekənligigə con guman qilişar edi. Dubroviskininmu şu işta barliqi con gumanliq edi. Kirila Petrovic öz təripidin Vilajət volosiqa bu hadisa toqrusida mypəssəl rəvistə jezilqan məlumat namə əvətip, texi jana bir iş tuqdurdi.

Bu janqin vəqəsi texi bir tərəplik bolmaj turup, pat şu otturida jana bir hadisə kərynyp, ədəmlərnin diqqitini özigə çəlip qilip ədəmlərnin arisidin hər xil miş-mişlarnin tarilişiqa səvəpci boldi. U hadisə bolsimu vilajəttə jeni basmicilar guruppisi pəjda bolup, ular pytyn ətrapqa con qorqunuc saldi. Bularqa qarsi həkymət təripidin kərylgən carilarmu pajda bərməs edi. Birdin-bir mydhişrək bolqan, hər kyni arqimu arqa bolup turqan basqunluqlar pytyn ətrapni titritip, qorqunucqa salar edi. Bularnin dəstidin joldimu, jezidimu, tinicliq joq edi. Bir qancə yc at qoşqan harvularda tolqan basmicilar, kyndyz kynlirimu jollardiki ədəmlərni, poctilarni talap, jezilarqa kelip, pomesciklarnin jərlirini besip və ot qojup ətyp ketişər edi. Ədəmlərnin arisida: „bularnin başliqi nahajiti heqilliq, jyrəklik, qəjrətlik həmdə bir xil kənyllyk ədəm ekən" degən gəp tarqalqan edi. Unun qilqan işliri toqrusida, moçizilərnimu toquşar edi.

Bu qəhriman baş kesar basmicilar başliqinin Dubrovskidin başqa ədəm əməsligigə hec kim gyman qilmas edi. Amma həmmini həjran qal-

durup, təəççybləndyrydiqan nərsə, şu ediki, umu bolsa bu baş kesər basmicilarnin Trojakurupnin sarajliriqa, unun ambarliriqa və jolda ketidiqan jyklirigə hec bir təgməstin himajə qilişliri edi.

Trojakurup bolsa, basmicilarnin ətrapiqa başqa pomeşşiklarnin həmmisini qan qaqşatqan halda özigə təgməsligini özinin aditi qururliqi bilən ətraptikilərnin həmmisi bununqun qorquşidinmu, özinin qoi astida bolqan pytyn jezilardiki mirşəplərnin tərtiplik təşkil bolqanliqidin kəryp, qodujar edi. Ilgirirək qolum qoşniliri Trojakurupnun mundaq qodujişidin kylybrək: „texi toxta, senimu bir kyni degidək oxşutar, seninmu bu Pokrovskij jezanqa bu kytmigən memanlar kelip, təşrip bolap qalar, Bular senindək baj çajni basmastin qaldurup qojmas", dəp öz-ara səzlyşyp jyryşmu bara-bara Trojakurupnun sözinin toqri ciqqanliqiqa işəngili başlaşti. Cynki: basmicilar uni bir xil, hec kvtylmigən izzət bilən hermət qilişar edi... Trojakurup bolsa, dajimi Dubrovskinin jenidin-jeni qilip turqan basmiciliq hynərlirini anlap və unun vilajət vlasi, hakimlar həmdə əskər başliqliri təripidin uni tutuş ycyn qilqan tədbirlirigə qarşi hec bir zijansiz dajimi qutulup ketiştin zoxlunup kylyp, həkymətnin bosanliqiqa picin qilardi.

Su təriqə birinçi öktəbir bolup, Trojakurup jezisinin cirku mərimimu kelip qaldi...

Şu mərəmni təntənilik rəvəştə mərəm qilip ətkyzyş təriqisini və şu mərəm munasibiti bilən tuqudiqan bir açajip hadisə toqrisida söz acmastin ilgiri biz oququcilirimizni hikajimiznin kəlgysidə qatnişidiqan jeni və konidin bir azraq tonuş bolqan qəhrimanlar bilən jaxşilap tonuşturmaqcimiz.

IX-BAP.

Mərəm ajimidin başlap hər tərəptin memanlar jiqilqili başlidi. Bularnin bəziliri jetip qeliş ycyn qoçajinnin con öjigə çajlişişti, bəziliri mimanlarnin jataqxanisi piligiligə çajlişişti, bəziliri qoçajin gyməştisinin öjigə çajlişişti və bəziliri bajraq dexanlarnin öjlirigə çajlişişti.

Atxanilar, kəlgən memanlarnin atliri bilən, hojla və sarajciliri bolsa, hər xil harvular bilən liq tolqan edi.

Ətigənligi saat 9 din, kirila Petrovicnin özi caldurqan və hər jili kam-kulisiqa qarap turidiqan qistin işləngən cirkunin qonqiriqi celinip, ədəmlərnin həmmisi, şu qatarda memanlarmu cirkoqa qarap asta-asta, manqili başlaşti. Bygyngi cirkoqa kəlgən qədirlik ebədətci memanlar şundaq tola ediki, hatta dexanlarqa cirkunin icidin orun təgməj, ular işik aldilirida və cirkov janlirida ebarət qilişqa məçbur bolup qelişqan edi.

Texi ətigənlik namaz başlanmastin, hərikitidə Petrovicni kytyşyp turuşmaqta edi. U qizi Mərijə Kirilovna bilən altə at qoşqan kələskə harvusiqa olturup kelip qodajqan bojicə, sölət bilən cirkovdiki özinin dajimi turidiqan çajiqa berip toxtidi.

Marijə Kirilovna cirkodiki pytyn ərkək, xotun-qizlarnin diqqətlirini çəlip qilip, ularnin həmmisini özigə qaratqan edi. Ərkəklər bunun hysnigə eqiz ecip qalqan boluşsimu, xotun-qizlar, ystidiki zinnətkə qarap qelişqan edi.

Ibadət başlandi. Kirila Petrovicnin özi təjjarlanqan hapuzliri topliri bilən özlirigə məxsus bolqan çajda turup, oquqili başlaşti. Kirila Petrovic bolsa, bularqa özimu qoşulup oqup, on soliqa qarimastin, myhlisanə öz sölitini buzmastin ebadətkə kirisip, səçdə qilqili başlidi.

Ətigənlik namazni oqup bolqandin kejin, Kirila Petrovicnin özi həmmidin ilgiri but jeniqa berip, butni səjdi. Unun ətrapidin pytyn memanlarmu berişti. Andin kejin pytyn memanlar və qoşniliri tazim-tavaz bilən Kirila Petrovicnin ətrapini orap elişti. Xotun-qizlar bolsa, həmmisi Maşanin ətrapiqa toplunuşti. Kirila Petrovic cirkodin ciqiş bilən pytyn memanlarni öjigə taamqa təklip qildidə özi harvuqa olturup kətti. Başqilarmu unun kəjnidin harvularqa olturuşup menişti.

Pytkyl öjlər memanlar bilən liq tolup kətti. Ularnin ystigə hər minutsiri jeni memanmu kelişməktə edi. Öj ici bu qədər tiqilis ediki, jeni kəlgənlər ədəmlərnin arisidin ötyp, körysyş ycyn qoçajinnin aldiqa baralmas edi, barsimu nahajiti qijinliq bilən berisar edi. Öjnin bir budaluni xotun-qizlar jerim dəgilək bolup, ədəplik rəviştə olturuşar edi. Ularnin ystliridiki kijimlər asil nərsillərdin bolsimu kəp kijilgənlikliri və picimnin (modisinin) əski ekənlikliri körynər edi. Ular mərvəjit və çoharlar bilən zinnətləngən edi. Ərkəklərnin həmmisi haraq bilən beliq tuxumi turqan ystəl ətrapiqa jiqilişip, van-cunlişip, səzlysyşməktə edi. Şu caqda xizmətkarlar jemək xanida səksən kişilik dostixan təjjarlaş ycyn dostixanlarni jejip, məj qaciliri, mysəllər və vina butulkiliri,, tələnkə və başqa tamaq qacilirini çajlaş bilən avərə edi. Dostixanci kelip. dostixannin təjjar ekənligini bildyryş bilən Kirila Petrovic özi başlap, jemək xaniqa qarap taamqa olturuş ycyn qimarşti. Unun kəjnidin tərtip bilən xotun-qizlar, ularnin kəjnidin ərkəklər kirip, Kirila Petrovic özinin orniqa olturqandin kejin, xotunlar uluq qeri, jaşliq ədibini saqlap, öz çajliriqa olturuşti. Qizlar bolsa, izatalişip, qoqqan qozilarnin tydisidək, bir- birlirigə cyjkelib berib biri-kəjnidin biri qatarmu-qatar olturuşusti. Bularnin uduliqa ərkəklər çajlişişti. Ystəlnin axiroi təripidin kicikila Sasa bilən Pransuz myəlimi özlirigə çaj elişti. Xizmətkərlar hər kimnin öz dəriçisigə qarap hec janlişmastin qiza əpkəlgili başlidi. Picaq, qoşuq və tələnkilərdin ciqqan avazlar ədəm avazliri bilən qosulup, con öjni janqiritar edi. Kirila Petrovic özinin təjjarliqan dəstixiniqa qarap, özinin meman dosliqidin zoxlunar edi.

Şu caqda hojliqa altə at qoşqan lin-lin harva kelip toxtidi.

—Kim u? dəp qoçajin soridi.

—Anton Papnutic, dəp bir qancə avaz birdin çovap bərdi.

Su məzgil işik ecildi. Işik eciliş bilən öjgə joqqan gəvdyk, dyglək coqur yzlyk, semizliqtin inək asti yc qatar esilip cyşkən mijjar bilən zinnətləngən, əllik jaşlarda bolqan bir kişi, heçijip həmmigə salam berip qoçajindin ruxsət soriqandək bolup işiktin kirip kəldi.

— Pətmus əpkelinlar,—dəp ədəmlirigə buridi—Mərhəmət qilsun—Anton Papnutic, olta, ejtqina, nimə səvəptin sən namazqa jetip kəlmidin? Ojizaqimu kecikip qaldin? sən nimə qilip bygyn tenəp jyrisən? Sənqu özən namazçan həm qizaxor edinqu—dedi.

— Kəcirin meni—dəp aldidiki dəsmalni elip jolda kijidiqan capanin tygmisigə ilip, Anton Papnutic səzgə başlidi—mən jolqa ciqip, bir taş jolmu basmastin, aldidiki caqnin təmyri birdin yzylyp kətsə bommamdu. Jaxşiki, menin təlijimgə jeza jeqin boldi. Aran jeziqa berip təmyrcini izdəp aral tepip, undaq-mundaq qilip amalliqicə, toqri yc saat vaqt ötyp kətti. Əhval şundaq bolqandin kejin nimə qip boludu. Bunundun kejin jana şunisimu bar: Mən Kistinupka toqajliqinin ici bilən kelidiqan toqri joldun kelişkə qorqup, başqa uzaq jol bilən ajlinip kəldim...

— Əj buradər, sənmu tosqan jyrək ekənsənqu, nimidin qoqisən? dəp Kirila Petrovic kyldi.

Nimidin qorqisən, dəmsiz? Dubrovskini jadinizdin ciqardinizmu? Ixtijat qilmastin unun cangiliqa cyşyp qalsiniz nimə boludu? U boş kəlməjdiqan xoxanzilardin. U hec kimni ajimajdu. Xususən, əgərdə uniq qoliqa mən cyşyp qalidiqan bolsam, bir əməs, ikki qəvət postimni silip alidu.

— Buradər, nimişkə u sana başqa kez bilən qarajdu?

Nimiskə, nimə ycyn dəp sorajsiz, çanapliri Kirila Petrovic! siznin xoşalliqiniz ycyn jəni; viçdanim, xalisliq, toqruluq bilən siz mərhym Əndrej Gavrilovic bilən jər toqrusida sotlaşqininizda, sotqa Əndrej Gavrilovic bu jərgə hec həqsiz, pəqə tsiznin ununqa qilqan mərhimitinizdila turudu dəp guvaliq bərginimni unuttinizmu? Su caqda xuda rəxmət qilqur Əndrej Gavrilovic, senin bilən mən bir kyni bir səzləşmisəm—dəp cişini qicirlitip qojqan edi. Ixtimal hazir atisinin öcini balisi alsa, hazircə xuda saqlap kilivatidu. Su kyngicə pəqət menin birla amərimni talaptu. Ixtimal bununqun kejln hojla-çajlirimqimu can selip qalsa.

— Senin hojla çajlirin ular ycyn olça bolup cysydudə. Xususən, əvu qiziq utucəncu, ejtqandək, hazir umu nahajiti tolup-teşip kətkəndu-hə?

— Andaq nərsilər hazir bizdə qajaqta dəjsiz? Ilgiri bir bolqan bolsimu, hazir birimu joq.

— Bilimiz, seni nimişkə jalqan səzlajsən Anton Partunic, senin pul sərp qilidiqan hec çajinmu joqqu, özən bolsan öjyndə pul sərp qil-

mastin, coşqiqa oxşap hər nərsini jəverisən, hec kimni memanmu qilmajsən, Muziklarnin bolsa, postini şilip alisən. Senin pul pərəs bolup qəznə toplavatqininni bilimiz.

— Siz Kirila Petrovic, caq-ciqinizni hec qojmidinizdə?—dəp kylyp Anton Partonic taamdin bir parcə jaqliqini aqziqa selip cajnəp, şunun bilən Kirila Petrovicnin caq-ciqini həzim qilar edi.

Kirila Petrovic, bunun bilən sözlyşyşni qojup, ystəlnin pəstidiki myəllimnin jenida olturqan jeni tajinləngən və Kirila Petrovicnin özigə birinçi ajaq basqan hakim bilən sözləskili başlidi.

— Başqilarqu, bu kyngicə Dubrovskini tutalmidi. Əmdi siz qandaq ciqar ekənsiz hakim çanapliri?

Hakim cucup ketip, kylymsirəp baş egip aldiriqan syrəttə:

— Tirişip kərymiz, çanap alij—dedi.

— Hə, texi sizmu tirişip kərydiqandin ekənsizdə. Kəptyn beri tirişip kelisiz. Amma bu tirişişinizdin hec pajda ciqmidi. Nəpslərmridə, uni tutustin silərgə nimə pajda ciqti? Dubrovskinin basmiciliqi hakimlar ycyn nahajiti kənyldikidəktə. Şunun arqisida jyryslər, hər xil soraqlar, ulaqlar boludu. Əlvəttə bularnin həmmisidinmu jancuq ycyn pajda boludu. Sunun ycyn mundaq pajda mənbiini joqutuşnin nimə kerigi bar? Sundaq əməsmu, hakim çanapliri.

— Hakim aldiiqinidin:

— Şundaq təqsir, gepiniz toqri — degininimu özi bilməj qaldi. Bununqa pytyn memanlar qaqaxlişip kylyşyp ketişti. Kirila Petrovic tənə bilən:

— Ədəmnin toqri sözliginini jaxşi kəryməndə. Sundaq bolsimu mərhym Hakim Taras Əleksijivic ycyn nahajat ecinimən. Əgərdə u kəjyp əlmigən bolsa edi, helimu ətrapimiz tec bolar edi, dəp qojup, sözini jana davam qildurdi. Dobrovskij toqrusida nimə gəplər bar, kejinki vaqlarda uni qəjərdə kərgən ekən?

— Menikidə, Kirila Petrovic — dəp joqan xotunlarnin avazi bilən biri aldirap ejtivətti.— Ötkən seşənbə kyni menikidə qizalinip kətkən edi.

Bu avaznin ciqiş bilən məçlistə olturqanlarnin həmmisi özinin xuş təpil, ocuq jyzlyk və toqruliqi bilən həmmigə məlum bolqan Anna Şabişina Glanbuvaqa həçəplinip qarap qelişti. Həmmə bunin hikajisini tinşaş ycyn diqqat bilən qulaq selip kytip turuşar edi.

XIX-BAP.

Qelin qariqaj toqajliqi otturisidiki ocuq majdanliqta, ətrapi suluq godan xəndək bilən oralqan kickinila topa qorqan egiz bolup turar edi. Unun otturisida bir nəccə jər təlilər və cəjlilər turar edi.

Qorqannin icidə tyrlyk, kijingən, çabduqluq ədəmlər, jalampaş halda bir con mələ qazininin ətrapiqa toplunuşup, qiza jejip olturuşar edi.

Qorqan təppisidiki kickinə topnun jenida biri qaravulluq qilip olturup, tikycilərdinmu jaxşiraq qilip öz kijiminin bəzi bir jərlirigə jamaq selip minutsiri ətrapiqa köz taşlap turar edi.

Məj qaciliri top otturisida bir nəccə qetimlar qolmu-qol ajilinip ətkən bolsimu tamaq jəp olturqucilarda məslik alamiti sezilməs edi, həmdə cuqan — səryngə avazmu anlanmaj, top otturisida bir tyrlyk çim-çitliq hökym syrər edi.

Basmicilar qiza jəp bolup, duadin kejin, birinin kəjnidin biri orunliridin turuşti. Bular tarqilip, bəziliri toqaj arisiqa, bəziliri cəjlilərgə, və bəziliri rus taamili bojica, qizadin kejin uxlaşqa ketişti. Zəmbirək jenidiki çesəkci özinin janiqini tygylyp, jamiqan kijimini qeqip-silkip, tikkən jamaqlirini ajlandurup-ajlandurup qarap, öz işidin zoxlunar edi. Kejin jinnisini jenigə sançip qojdidə, zəmbirəknin ystigə minip elip, özinin uzun, qopal əski naxşisini bar avazi bilən valrap ejtqili başlidi.

Su caqda cəjlilərnin işigi ecilip, beşiqa aq jaqliq oriqan və jaxşiqina kijingən bir mamaj işik aldiqa ciqti.

— Jetər əmdi Istjopkə. Begimiz uxlavatidu. Sən bolsan çeninnin baricə vaqirajsən. Silərdə rəhim-şəpqətmu joq, ujatmu joq, dəp mamaj accıqlandi.

— Xop, kecirin, Jagoruvna, əmdi naxşa ejtmajman, bəgzadimiz, teckinə uxlavəsundə, patraq tyzəlsyn — dəp Istepan naxşidin toxtidi. Mamaj ickirigə kirip kətti. Istepan qorqan təpysidə qaravulliqida davam qilip, — ujaq-bujaqqa jyrgən halda qaldi. Mamaj ciqqan cəjlə icidiki bir bəlmidə, jol karavitida məçruhlanqan Dubrovskij jatar edi. Unun aldid ki ystəldə oqlanqan tappincilar və tamda qiliclar esilip turar edi. Cəjlinin ətrəptiki temi və jərlirigə qimmətlik giləmlər jejilqan edi. Bir bulunqa xotun-qizlar bədizi ycyn kerək boliliqan nərsilər bir con əjnək turar edi. Dubrovskij qolida ecilqan kitapni tutup, közlirini jumqan halətdə jatar edi. Mamaj cəjlinin ikkinçi bəlymisidin bununqa qarap-qarap, bunun ujqudimu jaki xijalqa kətkənligini açritalmas edi.

Dubrovskij birdin səskinip cyşti. Şu caqda qorqanda dyşmən kəlgəndək tincsizliq jyz bərdi. Istijopka unun dərizisidin beşini tiqip:

— Atiçan, Vladimir Əndrejvic, biznin neriqi saqcilirimiz, bizlərni dyşmən izdəp kelivatqan məlumatini bərdi — dəp holuqti.

Dubrovskij birdin karivattin səkrəp turup, quraiinini Çabdurup, cəjlidin ciqti. Basmicilar hojlida ceqir-coqan kətyrər edi. Dobrovskijnin ciqişi bilən həmmisi birdin çim boluşti.

— Həmmə ədəmlər şu jərdimu? dəp soridi, Dubrovskij.

— Aldimizdiki saqcilardin başqisi şu jərdə — dəp ədəmlər çuvap bərdi.

— Hər kim öz çajiqa! — dəp vaqiridi Dobrovskij.

Hər qajsiliri özlirinin xususij çajliriqa berip çajlişişti.

Şu arida aldidiki saqcilardin yci holuquşup, jygrəp dərvaziqa kelişti. Dobrovskij patraq ularnin qarsisiqa ciqti.

— Nimə gəp? — dəp ulardin soridi.

— Əskərlər bizni orap eliş xumarida — dəp çuvap beristi.

Dubrovskij davzini məkkmləşni burup, özi topnun qandaq əhvalda ekənligi toqrusida xəvər elişqa kətti.

Toqajliq icidin bir nəccə avazlar anlinip, barqansiri jeqinlaşqili başlar edi. Basmicilar çim-çitliq bilən ularni kytyp turusti. Birdin 3—4 əskər bunundun ciqip kelip, jana darvaza kəjnigə cekinip, özlirinin arqidiki joldaşliri bilən miltiq elip xəvərlisişti.

— Uruşqa təjjar bolunlar! — dəp Dobrovskinin əmir berişi bilən jigitlirinin arisida birdin, biraz van-cun başlandidə jana çim bolup jeqinlaşdi şu caqda jeqinlişip kəlməktə bolqan əskərlər topnin ajaq avazliri anlinip, dərəxlərnin arilirida miltiq tiqliri paqirap kerynyp, 150 din oşuqraq əskər dərəxlərnin arisidin ceqilqan halda, naqra celip topa qorqanqa huçum qilisti.

Dubrovskij zəmbirəknin birini ot qojup, etivətti. Etiş muvappaqijətlik ciqti. Zəmbirək oqi ikkisinn beşini ucurup ketip, ikkisini jaridar qildi.

Əskərlərnin arisidin bir bir tərtipsizlik pəjda bolsumu, zabiti aldiqa qarap jugurdi. Əskərlərlərmu unun arqisidin cepişip, xəndəkkə kelip jetisti. Şu caqda basmicilar miltiq tappanciliridin oq jaqdurup 20 cə əskərni jiqitişsimu başqilar xəndəkdin etyp, topa qorqanqa ciqqili basliqan caqda, basmicilar ularni qolliridiki paltiliri bilən qarşi elip, qorqanni himaja qiliş hərikitigə cyşyp, ikki dysmən arilasqan halda paltivazliq, picaqvazliq bolup kətti. Şundaq bolsimu əskərlər top qorqannin tepisigə ciqişi muvappaq bolup, basmicilarqa qalip kelip ularni qecış dəriçisigə jətkyzgən caqda Dubrovskij dyşmən zəbitinin uddulqa berip unun məjdisigə qarap tappancə etivətti. Zobit mokkidila jiqilip cyşti. Unun ətrapini bir nəccə əskərlər orap elip, kətyrvşyp, patraq toqajqa qecip ketişti, başqiliri bolsa, basliqsiz həjran bolup toxtap qelişti. Basmicilar məzgildin pajdilinip, xosalliq bilən teximu qattiqraq huçum qilip, ularni ezip, xəndəktin taşqiriqa ciqiriştidə ceqir-coqan bilən qoqlap ketişti.

Nətiçidə basmicilar kyclyk ciqti. Amma Dubrovskij rus əskərlirinin əhvaliqa jaxsi cyşəngənligi ycyn, qorqanni məkkəmləp, özi jigitliri bilən qorqanqa joşurunup, desəkcilirini kepəjtyryp, hec kimnin hec nəgə tarqilisiqa ruxsət bərməj məçruhlirini toplasqa buridi.

Bunundun bir nəccə kynlər etkəndin kejin, Dubrovskij öz jigitlirini jeniqa toplap, ularnin arisidin özinin pytynləj ketişini ularqa bildyryp, jigitlirigə bir qancə nəsihətlərni qilip „hazir silər menin qol astimda hər qajsinlar jaxşiqina bajidinlar və hər birinlarnin qolunlada başqa uzaq

vilajətlərgə berip qorqunucsiz turuşunlar ycyn jararliq təjjar quvanamilirinlar bar. Şunlaşqa menin silərgə beridiqan məsləhitim, əmdi silərmu basmicilarni taşlap, tarqilip, başqa kəsipqa kirişinlar. Şun un bilən billə munun yjizigə qalqan əmyrlirimizni xijanətsiz halal əmgək bilən etkyzyşlirinlarni ymit qilimən" dedi. Sunundin kejin, u jigitliridin birini öz jeniqa elip, xəjirlişib ulardin açrilip kətti.

Ixtimalki, jigitlirinin bəziliri unundin kejinmu özlirinin basmiciliqini taşlimiqan bolsa.

Dubroviskijnin nəgə kətkənligini hec kim bilməs edi. Bu axirqi hadisə həkymətnin diqqitini özigə çəlip qilip, Dubroviskijnin bu xajinanə basmiciliqi ojun gəp əməs ekənligini həkymət jaxşi cyşynyp Dobroviskini tirik jaki ölyk qolqa cyşyryş ycyn ununqa qarşi jana bir rota əskər əvətti. Həkymət əskərliri təripidin tutulqan bir nəccə basmici jigitlirinin sözlirigə qariqanda Dubroviskinin kejinki vaqtlarda basmicilar arisida bolmiqanliqi eniq boldi.

Bastaraq Dobrovskin ədəmliri arisidin ciqip joq bolup kətkinigə hec kim işənmidi. Cynki: Dobrovskinin jigitliri basliqlirigə etaət bolup ununq ixlasliq bolqanliqidin. Dobrovskini josurudu, dəp ojluşar edi. Amma kejin dəhsətlik basqunciliqlarnin joq boluşi, janqinlarnin tygylişi, bolunlarnin tygvlişi, həmdə ularnin tinclinisi ununq heqiqitənmu joq bolup kətkənligini kersytər edi. Ikkinçi bir xəvərga qariqanda, Dubrovskij cət məmlikətlərgə etyp kətkən edi.

„Dubroviskij" povesida pomeşciklar sinipij və kreposnojluq munasibətliri.

Bu əsərnin asasida vəqə pakt bolup jatidu. Puşkinnin tonuşi. Naşcugin ununqa özinin məşhyr, baj qoşnisi təripidin xana-vəjran qilinqan dvorənni tyrmidə kərginini hekajə qilip bərdi.

Puşkinnin sorişi bojicə, bu məsiligə aid sot matirijalliridin kecyrmilər kəltyryp berilidu. Bununqdin kerynyp turidiki beşiqa kylpət cyşkən pomeşcik mylkini egiləş ycyn özinin həqliq ekənligi toqrusida delil kəltyrəlməjdu. Cynki kerəklik vəsiqiliri janqin vaqtida jenip kətkən boludu.

Mana su asasqa tajinip soi, mylkini baj pomeşciknin qoliqa etyş. toqrusida qarar ciqiridu. Poşkin mana şu paktlardin pajdilinip, kreposnojluq quruluşi dəvridiki pomeşciklarnin baş-baştaqliq həm ec eliş məxsiti bilən iş kəryşlirini ocuq-ajdin rəviştə təsver qilip beridu.

Kreposnojluq başbaştaqliqinin kartiniliri.

Troiakurup romaninin baş qatnaşquci qəhrimini mədənijətsiz cegarilanqan əqil kisisi. Braq ununda „orluq əxlaq" bar həm ətraptikilərni

özigə nisbətən, həm qulqa oxşaş munasibəttə boluşlirini köryşkə adətləngən...

Trojakurupnuŋ qəhrimanliqi, mərtligini pytyn okryg bilidu. Bu bolsa unuŋ öz tiligi bojicə iş qilalişimu ununqa hec qandaq çazaniŋ joqluqi toqrusida guvaliq beridu.

Bir kreposnojniŋ təbiricə, u dexanlarniŋ „terisini şilidu". Politsə və sot bolsa, unuŋ qolida tinşiquci quraldinla ebarət.

Sot məsləhətcisi Şabaşkinniŋ dəsmalciliqini jadmizqa cyşyrəjli „Sijah nəsili" niŋ bu vəkili obrojluq şəxsilərniŋ pajdisi ycyn, hər qandaq təvənlik, iplasliqni orundaşqa təjjar.

Jazquci sot cinovniklirinin setilqanliqiniŋ muvapiqliqini təsver qilidu; Bularniŋ setilqanliqlirini təvəndikilərmu kərsytələjdu: ular qəqəzlərni hər tyrlyk şərh qiliş. hər tyrlyk cyşynyşkə onaj qilip, ər ji, az cyşynərlik, qarşiliq qilip jazidu. Bu bolsa, parə elişni, özlirigə hər tyrlyk paida ciqirişni onajlaş turudu. Dobrovskiniŋ işi bojicə, qicqirilqan sot qararimu şundaq tildə jeziləqan.

Cirkov xizmətcilirimu Trojakuruplarqa səçdə qilişar edi. Cirkov xizmətciliridin bir coŋ barin bilən ucraşqanda özidə „qorquş və titriniş" hes qilqanliqinimu ixtijarsiz rəvištə jəlkisi pykylgənligini (tazim qilqan liqini) hekajə qilidu.

Puşkin təripidin seçalqan kərtinə, pomeşcikliq hakimijitiqa asaslanqan, (bununda baş rolni coŋ pomeşciklar ojnuşar edi) hakim mutlaq—kreposnojluq quruluşiniŋ s npij xaraktiri toqrusida bizgə təsəvvyr beridu.

Poşkinniŋ sinpij myhəbbiti.

Poşkin, Trojakurupqa ocuqtun-ocuq dyşmən mynasibitidə. Uni qopalliqi və aşkarə öz hökymranliqi bilən kərsytydu. Jazquci, Vereiskijmu Dubrovskilarniŋ təsverigə köckəndə bu munasibət tamam özgyrydu.

Knəz vejrskij cət əllərni kərgən, „mədənijətlik" barin. U zoqluq kişi, unuŋ əjidə rəsimlər galerijisi jasalqan.

Poşkinniŋ səzigə qariqanda, dexanlar unuŋ əjidə jaman jaşimajdu ularniŋ əji „tazimu xuşvaqt".

Şundaq qilip jazquci vejrskij təsver qilqanda unundiki kreposnojluq seqiqini qapaturup kərsətməjdu, tətyrisicə jumşutup kərsytyşkə hərikət qilidu. Jazqucinin kəmbəqəlləngən dvorənlərgə Dubrovskijqa tolaraq myhəbbiti bar. Poşkin Dobrovskini, mustəqil, özinin „ilgərki dvorən" ekənliginі jadida saqliquci, həm şunuŋ ycyn, hec kimniŋ jenida özini kamsitişni, təvənlinişini xalimas qilip təsver qilidu.

Vladimir Dobrovskij dəbdəbilik kərynyşkə egə. Şuniŋ ycyn u ətrap tikilərgə jaxşi təsir qoldunudu.

Özini xorliqanlardin əc eliş məxsiti bilən „basmici" bolqandimu dvorənliknin jaxşi xususijətlirini saqlajdu. Glvobovoqa öz xizmətcisi təripidin özləştyrylgən 2000 somni alij çanapliq bilən qajturudu. Trojakurup qizlirinin xtzmiti və xoşalliqi ycyn özinin dajimi dyşminini əpu etidu.

Jaxşi pomeşciklarniŋ şundaq təsver qilişta Poşkinniŋ dvorən jazqucisi ekənligi kərynyp turudu. Cynki, u kreposnojluq tyzyminiŋ və öz sinipiniŋ kamciliqlirini kərsimu, biraq şu siniptin açralmiqan.

Bunuŋ isbati əsərniŋ özidə baridu. Poşkin ununda dvorən sinipi icidə coŋ pomeşciklar və kəmbəqəlləşkən konə dvorənlərniŋ otturisida bolqan celişlarqa xeli qiziqidu. Mana şu celişta u, hökym syrgən tərtip və qaidilərdin narazi bolqan və Dobroviskijqa oxşaş „qozqulanciliq" qa intilgyci kəmbəqəlləşkən dvorənlər təripidə turudu.

Poşkin təripidin „jaxşi" pomeşciklarni təsver qilqanda dvorənlərniŋ xuddi su qatlimidin vekillar elişniŋ asasij səvəbi ənə şu.

Dixanlarni təsverləş.

Biz tarixtin bilimiz, ki kreposnoj prava vaqtida dexanlar özlirini əzgyci pomeşciklar bilən celişişar edi. Bu tola qozqulanlarda kəryliduu. 1896 nçi jildin 1833 nçi jilqicə 148 qetim qozqulaŋ bolqan. kejinki vaxlarda ularniŋ sanliri jana kəpyjidu. Biraq, ularniŋ həmmisi patişaliq hökymiti təripidin rəhimsiz syrəttə basturulqan.

Sinpij mənpəət bilən suqurulqan Puşkin, dixanlarqa naxajiti az əhimijəti beridu. Uni tolaraq dvorənlərniŋ hər xil guruppiliri otturisida bolqan toqunuşlar qiziqturudu. Biraq, şunuŋ bilən dexanlarniŋ pomeşciklar bilən bolqan celişlirinin jenidin ətypla qojmajdu, bəlki ularni öz əsərliridə əks ettyrydu.

Toqri. Dəbrovskiniŋ dexanliri uniŋ şəjkisiqa kirgən dexanlar, kreposnoj quruluşi bilən celişişmajdu. Ular pəqət təkəbbyr həm zalim pomeşciklar bilənla celişip, jaş Dobroviskiqa oxşaş „jaxşi" pomeşciklarqa sadiq bolup qelişidu.

Biraq, Puşkin dixanlarni təsver qilqanda tarixij vəqəliqniŋ bəzi heqiqij seqaqlirinimu kərsytydu.

U krepostnoj qullarniŋ öz əzgycilirigə qarşi sinpij dyşmənlikliriniмu kərsytydu. Dahij jazquci bolqan Poşkinqa buni kərsytyş ycyn birla kyrynyşni beriş kupajə qilar edi.

(Məsilən: əgyzdə janqinda qalqan məsykni qutulduruş kərynyşi).

Povesnin bədij qimmiti və əhimijiti

„Dobroviskij" povesida qatar kərynyşlər bar, ki ular özinin coŋqur toqruliqi bilən bizni həjran qaldurudu.

Bu toqruluq, vəqəliknin durus kərsytylişi, Puşkin təripidin, krepos-nojluq quruluşinin, baş-baştaqlıqı, zarliqi, xizmətcilər, cenovniklarnin satqunliqi bilən, bu quruluşnin toluraq jirginiş tərəplirini təsvir qilinqan orunlarda ocuq məjdanqa ciqidu. „Dobrovski"nin biz ycyn qimmətlik təripimu şununda. Unin qimmitu—jazqucinin pomeşcik, barin həm etaətlik sadiq dexanlarni mysbət təsver qilişta əməs.

„Dobrovskij" özinin tyzylyşi etibari bilən murəkkəp əsər. Ununda qatnaşquci şəxsilər nahajiti tola: pomeşciklar, cenovniklar, qul dexanlar rohanilar kərsytylgən. *Ununda hekajilərdə toluraq bolqandak birlə epizod (ajrim vəqə) bilən cegarilanmajdu; Epizod nahajiti tola* məsilən: Trojakurup bilən Dubrovskij asiridiki çançal, sot, Viladimir Dubrovskijnin jenip kelişi, unun Trojakurupnin öjidə tərbijici (myrəbbi) xizmatidə kərynyşi, Verejskinin saqcilioi və başqilar. Şundaq, tyzylyş itibari bilən murəkkəp bolqan əsərlər *povest* dəp atilidu.

Bu povest, vəqələr turmuşta qandaq tərtiptə barqan bolsa, ularni xuddi şu tərtiptə bajan qilip bərməjdu. Vladimir Dubrovskijny u, myl-kini taslap ketişi toqrusida hekajidin kejin, unun pransuz myrəbbijigə ajlinis tarixini bajan qiliş orniqa, jazquci 7 nçi bəlymdə jeni vəqəgə şərt qilip pojupla ətydu: bununduп kejin yc bəlymidə bolsa. Dobroviskinin Trojakurup öjidiki turmuşi toqrusida, pəqət ikkinçi bəlymidila pytyn bolup ətkən hadisiqa ezah beridu.

Jazquci öz əsirinin planini bilip turup şundaq tyzgən. Bunun nəticisi bolsa, oquqnci, həmmə vaqta con qiziqiş bilən vəqələrnin berişini kyzytyp baridu.

Bu jərdə Puşkinnin hekajiciliktiki ustiliqi ocuq Bu kərynydu sənətcilik turmusnin hadisilirini ocuq və toqri təsver qiliş bilən birlə qoşulup, bu povestnin qimmitini təşkil qilidu.

Turmuşi və içadi.

Krepostnojluq dəvridiki jazqucilarnin arisida dvorənlər icidin ciqqan N. A. Nekrasup alajtən orun tutudu. Bu caqda Puşkin və başqilar pomişcik həm patişa cenovnikliri turmuşinin ajrimtərəplirini tənqit qilişişmu, hakimliq qilquci sinipbilən alaqilirini yzyşmidi: təhriçi həm ottura hal islahatlar bilən qanaətlinişti. Nekrasup bolsa, pytynləj ezilgən dexanlarnin təripigə ətti.

Baliliq caqliri

Nekrasup baliliq caqlirini ailə çançalliri kreposnojlarqa qilinqan çəbir-zulumlar icidə ətkəzdi. Atisi kona əpisər: az məlumatliq, hətta, qolini aran qojalajdiqan kişilidi. Nekrasuplarnin mylki Jaraslavskij gubirnisidiki Gresnup jezisida edi. Ətraptiki dexanlar ularni jaman kəryşər edi. Şairnin atisi Aleksej Sergejivic Nekrasop qul dexanlarqa qandaq alaqə qilidiqanliqini həmmə bilər edi. „Nekrasupcilarda azap cəktyryş" ycyn qiz berişni xalimas edi.

Aleksej Sergejuvicnin kona qul dexani Polonin mana bu azaplar toqrusida təvəndikilərni hekajə qildi:

„Barinnin jaxşiliqi bilən jadimqa cyşyrəlməjmən dedi Polonin—kəp tajaqlıriqa cidaşqa toqri kəldi. Siznin beşinizda qancə cac bolsa, mənin dijmu barin tajaqlirinin suncə izi bar. Işinəmsiz, kəkərmigən, jerim joq! nimişkə urar edi? Unun ejtip turusi bilən xət jezişqa toqri kelər edi, texi jaş bala edim, savadim jaman əməs edi, əgər birər nərsini səl kənyldikidək jazmidinmu balaqa qalar edim. Tajaqnin kyçidin tetik turqan caqlirim az bolar edi. Jana bəzilər barinnin mana qilqan bu muamilisini jaxşi muamilə hesaplişar edi. Mən ununqa kerəklik edim

Əgərdə başqa birərsi şundaq ejip qilsa saldatliqqa berivetər edi, Ol. səmmu unuŋ jaxşiliqlirini unutmajmən... hər kyni şapilaq jeginim ycyn cekəmdiki caclar texi jeqindila əsti. Bumu şalaŋ...“

Nekrasupqa əz əjidə, kreposnojluq zulumlirinin mundaq kərynyş-lirini nahajiti tola kəryşkə toqri kəldi. Mundaq zulumlarni kərgəndin kejin, axirqi dəriçə dolqunlinar edi. Cynki əz anisimu şundaq zulum-nuŋ qurvanliridin biri bolqan edi. Anisi millət təripidin polək, həqil-liq, oqumuşluq, bir xotun edi. Sairniŋ anisi Aleksej Sergejivicga tur-muşqa ciqqandin kejin əz tuqma jutini taşlap, unuŋ bilən Jaroslavs-kij gubirnisiqa kəlgən edi. Bu xotun pat əz xatasini anliqan bolsimu, biraq balilarni taşlap ketişni xalimidi. Eriniŋ haqarətlirigə, tajaqliriqa cidaşqa məçbyr boldi. Nekrasup jaş caqida bu ailə kartinilirinin həm-misini kərdi. U „azap cekkən anilar“ bilən bir qatarda və ularniŋ tə-ripidə edi.

Şundaq qilip Nekrasup—dexanlarniŋ, pəqət, atisiniŋ mylkidila ja-man jaşimiqanliqliriqa işəndi; kreposnojluq dəvridiki pytyn dexanlar-niŋ hissisi həddidin taşqiri eqir əmgək həm gadajciliq ekənligini kərdi.

Nekrasup bala vaqtidimu cidamliq səzini əməldə kərsytidiqan qə-tijətlik edi.

U—on jaş vaqtida ociliqni yrgəndi. Bir vaqta ununqa kəldiki ja-vaji ədəkni etişqa toqri kəlgən. Bu kyz axirida tonlaş başlanqan, hat-ta kəlnyŋ jyzi muz bilən qaplanqili başliqan məzgil edi. Qşta soqaq suqa kirişni xali—majdu. Nekrasup bolsa, tola ojlap turmididə, əzini kəlgə atti. Əgəkniŋ kəjnidin yzyp berip, uni tutup aldi.

Gimnazijə.

Nekrasup on jeşida Jaraslaviskij gimnazijisiqa kiridu. Bu məktəptə oquş işliri nahajiti jaman; oququcilar bilən alaqə artuqcə edi. Nekra-sup bilən billə oquqan zamandaşniŋ ejtisiqa qariqanda, gimnazija qan-ca usuli nahajiti tərəqqi edi; Əgərdə işləngən guna uncivala əhmijətlik bulmisa, sinipniŋ əzidə qamcilajdu. Bunuŋ ycyn məktəp xizmətcisi qiş-qirilidu, u qamca bilən kelip eşikniŋ aldida turudu və bujruq berilgən-din kejin əjipdarni qamciliqili başlajdu. Biraq, bu əhmijətlik çaza əməs. Cynki, 2-3 qamca uruludu, xalas.,. əgərdə ejip muhimrək bolsa, u halda, çaza arqidiki hoçurida berilidu. Bu hoçuriq cyşyş artuq dəri-çidə kəŋylsiz. Cynki bu jərdə „hesap bojicə“ qamcilinişqa toqri kelidu.

Nekrasup rəsmij „pənlərni“ jaman kərər; oqutqucilarni zaŋliq qilip şeirlar jazar edi. Şunuŋ ycyn 6 nçi sinipga ətməstin gimnazijini taşlaş-qa məçbur bolqan edi.

U, əjigə, Ol.işneovilarqa qajtqandin kejin, bunundun kejin nimə qilişni bilməj jyrdi. Atisi uni hərbij xizmətkə kirgyzyp qojuşqa qarar qildi, həm şu məxsət bilən uni Petirburqqa kətkyzdi.

Biraq bu caqda Nekrasupta əz pilanimu tuquldi. U darlp unqa kirişni ojlap, imtihanqa təjjarlanqili başlidu. Bu toqrida atisiqa xət jazdi. Lekin atisi bu pikirdin qajtişni tələp qilip, əgər qajtmisa, bir tijin qoi əvətməsligini bildyryp çuvap qajturdi.

Lekin Nekrasup əz pilanidin onajliq bilən qajtidiqan kişilərdin əməs di. U atisiniŋ doqlireidin qoqmidi, Petirburqda qelişqa qarar qildi.

Muxticiliq jilliri.

Şundaq qilip, baj pomeşciknin oqli, con şəhərniŋ kocilirida pulsiz hatta gadaj halida sərsan bolup qaldi. U, darulpununqa sani sypytidə qobul qilinqan bolsimu, lekin oquş toqrusida ojlalmidi. Cynki actin əlyp qalmasliq ycyn, pul tepiş kerək edi.

Nekrasup jaşaş ycyn kəskin celiş jilliriqa kiridu. Uni qara kynlər, utuqsizliqlər toxtutudu. Hatta kynlirini bir tijinsiz ətkyzydu. Neka-sup əziniŋ şu vaqittiki turmuşi toqrusida bir jolduşiqa hekajə qil-qan; joldisi bu xatirini şundaq bajan qiiidu. „Nekrasup bir kişiniŋ əji-də eçariqa ollurudu. 45 somqa jaşiqandin kejin, əj egisigə 45 som qərzdar bolup qalidu. Teləşkə hec nərsisi joq bolqanliqi ycyn əz nərsi-lirini ununqa danqa qojudu. Bir kyni ətigəniigi iş acturuş ycyn ciqip qelip, kəşqurun əjgə kəlsə, əj egisi uni əjgə kirgyzməjdu. Nekrasup qancə vaqirisimu jalvarsimu, əj egisi hec əhmijət bərməjdu. Bu kyz vaqti edi; ustixanlardin ətidiqan dəriçidə jaman soqaq edi. Nekrasup-qa keciləp jyryşkə toqri kəldi. Jyryp—jyryp hardi, və bir magazinniŋ zinə pajisiqa oltadi. Nekrasupta jirtilqan şenil həm en ərzan əstərdin tikilgən iştandin başqa nərsə joq edi. Qajqu uni şu qədər əksyndyrdi-li. jyzini qoli bilən tosup, jiqliqili başlidi. Birdin şu caqda ajaq avaz-liri anlandi. Qarisa, bal.si bilən jyrgən gadajni kerydu. Bala „xuda hə-qqi ycyn jardəm qilin!“ dəp Nekrasup tərəpkə qarap qol sozudu. Nek-rasup baliqa nimə dejişni bilməstin turqanda cal balini tyrtyp:—axmaq kərməpsən, əzi ətigicə soqaqqa tonlap olydu! sən nimişkə bu jərdə ol-turusən? dəp soridi.

— Hec, əz əm-dəp qajturdi Nekrasup.

— Hec əzəm dejə mytəkəbbyr! ojun joqqa oxşajdu; jyr, biz bilən!

— Bamajmən, qojunlar meni!

— Nazlanma bala! soqaqdatonlap əlysən, jyr, qoqma, xapa qilmajmiz.

Nimə qiliş kerək. Nekrasup kətti. Ular 17 nçi joldiki Vasiluviski atisiqa kelişti. Bir bulunda qimar ojnimaqda edi. Cal uni ojnuqucilar-niŋ jeniqa elip bardi:

— Mana savadliq bala—dedi, jatqilimu çaji joq. Bununqa haraq be-rinlar, pytynləj muzliqan.

Nekrasup jerim romka icti. Mamaj ununqa orun selip, başiqa jas-tuq, qojup bərdi. Qattiq və jaxşi uxlidi. Oqanqanda əjdə mamajlardin

вasqa hec kim joq edi. Bir momaj ununqa qarap: „mana guvaliq xət jezip вə, вusiz jaman вoludu“ dedi. Nekrasup jezip вerip 15 tijin pul aldi.

Namratliq jilliri Nekrasupqa con təsir kərsətti. Bular turmuşnun şundaq tərəplirini kərsəttiki, вaşqa dvorən jazqucilar u turmuşni pəqət, eqizdila anlaşqan edi Əmdi Nekrasupvezil darvazisiqa jardəm sorap kəlgəndə rəhimsiz rəviştə hajdalqan dexanlarnin əhvalini ilgirikigə qarıqanda jaxşiraq вilgən edi. Əmdi ununqa təmyr jol seliş vaqtida „jər tolilirida jaşap, acliq вilən elişqan, muzliqan, tyrlyk kesəlliklərgə joluqqan işcilərnin“ eqir turmuşliri məlym вoldi.

Ədəвij xizmiti.

40 Həm 50 nçi jillarda Nekrasupnin ədəвij paalijiti tərəqqi qilidu. Unun jezini təsverləşkə вeqişliqan şeirliri:„—Jollarda“, „Baqvan“, „Vətən“, „Vino“, „Unutulqan jeza“, „Jərmuşkinin naxsisi“, „Volqida və вaşqilar kreposnojluq sestimisiqa coqum naraziliq вildyryştin eвarat.

Nekrasupnun əsərliri, umumən inqilaвij ahan вilən jezilqan; u—60 nçi jillarda məşhyr jazquci və con cərnallarnin myhərriri вoludu.

Nekrasup həm inqilaвij hərikət.

1861 nçi jil islahatidin kejin zijalilarnin əktip qismi aldida: patişanin islahati вilən qanaətliniş kerəkmu, jaki inqilaвij jol вilən pytyn jərlərni eliş həm dexanqa azatliq вeriş kerəkmu? degən məsilə turudu. Hər вir jazquci əzinin inqilaвi tərəpdarimu, jaki ununqa qarşimu ekənliglini həl qiliş kerək edi.

Əgər вu caqqicə, Nekrasup pəqət pomeşciklarnin vəkilliri вilən (məsilən Turgenop вilən) kəp dəriçidə вir qatarda kətkən вolsa, cynki ularnin hər ikkilisimu, hər qajsisi əzliricə kreposnoj hoquqqa qarşi naraziliq вildyryskən edi, əmdi ular вu joldun açrilisti, və qarimu—qarşi tərəpkə ətyşti. Bəzi jazqucilar, ilgiriki pomesciklarnin pikridə вolup Rusijinin asta—astiliq вilən əsys toqrusida ojlaşqan вolsa, amma Nekrasup, dexanlarnin mənpəətini ipadə qilquci inqilapcilarnin qatariqa ətti.

Nekrasup islahatin kejin su saatnin əzidə: „xəliq azat etilgən вiraq xəliq tələjlik вoldimu?“ dəp soriqan edi. Bu tələjnin joq ekənligi ocuq məlym edi. Cynki dexanlar az jər elişqan edi; şunun вilən вillə 1861 nçi jildin kejin jezida kyclyk rəvistə kapitalizim əsti, həm jeqindila pomeşciklarnin вojunturuqidin azat qilinqan dexan, jeni вulancila paвrikant, həm qulaqlarnin cangiliqa cyşti. Lekin şair, 60-70 nçi jillardiki вaşqa inqilapcilar вilən вillə, dexanlarnin jeqin jaki uzaq myddət icidə jər və azatliq elişliriqa isinidu.

Nekrasupnun şyhriti jildin-jilqa əsti. Xususən вununda „xəliq qajqusini kyjligyci“ lik və əzinin oqutquci вoluşluq xususijətlirini kərgən

qilaвij rohdiki jaşlar, Nekrasup[illegible] ələym aldida turqan qida ununqa jeniqa studentlar və „rus xotunliri“ din vəkillər kelişti əm ununqəji jaritidiqan şair ycyn ecinış вajan qilinqan xət və ligiramlar вilən tolqan edi.

Nekrasup 1877 nçi jilda əldi. „Nekrasupnun tavutini yc mindin tuq kişi kyzytyp cıqtı—dedi ununqamandişi-Bu Petirвurq ycyn asqi erynyştə həm ədəmlərnin kəpligidə zadi kərylmigən matəm edi, aldida: Studentlarnin Nekrasupqa-, „Xəliq qajqusinin məngy kyjcısıgə„, „Xəliq ajqusiqa həsrət cəkkysinin şyhriti ycyn“ degən jazmilar вilən вezəlqən con galвaqlamlirini ketyryp xəliq tolquni вarqan edi“.

Untuloqan jeza.

(1856—jil)

1

Nemila mamaj ojini,
Tyzytyp elişqa uni,
Brumistir [1]) vlastin u
Əndək jaqac soridi.
Çuvap вərdi: „joq jaqac,
Və kytmigin вolmajdu!“
Mamaj turup ojlajdu:
„Barinmu kelip qalar,
Barin вizni hykym etər,
Barin əzi əjymnyn
Xarapliqini kəryp,
Jaqac вerişkə вurar.

2

Qoşnilardin вirisi,
Zalim, ac kəz, maqruri,
Hilə-nəjrənlər qilip,
Dexanlarnin jerini qirqip,
Əzigə qosup aldi...
Dexanlarmu ojluşar:
Barinmu kelip qalar,
Ununq çazasini вerər,
Barinnin вir səzi вilən,
Jerimizni qajturusar“.

3

Nataşini hər ərkin [2])
Bir dexan jaxşi kərdi.
Lekin şəpqətlik nems
Baş mydir qarşi вoldi.
„Səвr qilimiz, Ignaşa,
Barinmu kelip qalar!“
Dəjdu ununqa Nataşa.
Coniju, kicik,—əgər
Səl çançal ciqar вolsa,—
„Barinmu kelip qalar!“
Səzini xor qilişip
Jenip, jenip ejtişar.

4

Nenila mamaj əldi,
Aldamcinin zorluqi вilən
Alqan jeni jeridə
Ynyp вək jaxşi вoldi;
Ilgiriki əsmyrlər,
Saqalliq вop jyryşər,
Ənə u, ərkin dexan,
Saldatqa ketip qalqan,
Nataşa alla qacan
Tojni jadidin ciqarqan...

[1]) Brumistr—pomeşcik təripidin dexanlarnin arisiqa tajin qilinqan aqsaqal.
[2]) Ərkin dexan—pomeşciklarqa taвiq вolmiqan dexan.

Barin zadi kəməjdu,
Barin joq, kərynməjdu!

5

Ən kejinki kynlərdin bir kyn,
Jolnun qaq ottursida
Birdin kərynyp qaldi,
Altə atliq hariva!
Dubdin jasalqan egiz,
Tovut jolda turar edi,
Və bu tovutta bolsa,
Əşu barin jatar edi.
Tovutnin kəjnidə bolsa,
Jeni barin turar edi.
Əskisi dəpn etildi,
Konisi jeşini etti,
Harvusiqa cyşyp
Petirqa qarap kətti.

N. A. Nekrasupnun şeirliri.

Jazqucinin bu jaki başqa əsirini təkşyrgən caqda, əlvəttə u əsərnin jezilqan vaqtini nəzərgə eliş kerək.

„Untulqan jeza".

Nekrasupnun „Untulqan jeza" şeiri kreposnoj huquq əz kycini joqatmiqan caqda jezilqan edi. „Untulqan jeza" kreposnojluq dəvridiki dexanlar bilən pomeşciklarnin əz-ara munasibətlirini syrətlәp beridu.

Bu şeir oququcilarda kyclyk təsirat qaldurdi. Tolisi ununn içtimaij mənisini cyşynyşti, jəni bu jərdə Nekrasup ajrim vəqələr toqrusida taşlanduq jezi toqrusida əməs, bəlki hoquqsiz, jardəmcisiz, bolqan pytyn rus dexanliri toqrusida sözligənligini cyşynyşti.

Bir xil oququcilar teximu ilgiri ketip, Nekrasupnun şeirliriqa sijasij rən berişidu: Ular „barin" obrozida patişanin əzini, dexan obrozida bolsa—məhəllij başliqlirinin qoliqa tapşurulqan və əz kyci bilən dyşmənni jeniş ornida „barin" qa işəngyci pytyn rus xəlqini cyşynyşti.

Ikkinçi tərəptin həkymətmu—əzi ycyn „Untulqan jeza" nin qorqunuclуq mənisini cyşəndi həm bu şeirnin dunjaqa ciqişidin nahajiti narazi edi. Uni basmixaniqa əvətkən senzor nahajiti qattiq çazaqa tartildi. Şeir toqrusida nahajiti tola jezişmilar məjdanqa kəldi. Bu işni təkşyrvş ycyn tajinlanqan cenovniki xəlq maarip veziriqa təvəndikilərni bajan qildi:

„Bu şeirnin kərynyp turqan məxsiti—massiqa biznin pomeşciklirimiz əz dexanlirinin ixtijaçliriqa itibar qilmiqanliqliri, hatta ular toqrusida bir nərsə bilmigənliklirini, umumən dexanlarnin əhvallirini jaxşilaş toqrusida qajqurmiqanliqlirini kərsytidu. Bəzi bir oququcilar bolsa, „Untulqan jeza" sözidin pytynləj başqa məna cyşynişidu. Bu jərdə ular Rusijəgə qandaqtu joşurun qunşuşlarni kərydu". „Untulqan jeza" şeiri Nekrasupnun usta sənətci ekənligini kərsytydu. Suni ejtip etyş kerəkki, Nekrasup əz şeirlirini basmiqa bərməstin ilgiri uzaq işləp ciqti

şeirlirinin məna çəhitidin ocuq və eniq, tilnin saddə boluşiqa tiri-
edi.

Çiddi turup, viçdan bilənmu qilip eniq,
Quj şeirni tənə oxşaş, aqirap tursun.
Təvəndiki qaidini kyzətkin qattiq:
Sözliri zic, pikir ycyn, kən məidan bolsun!

Bu tərəpkə „untulqan jeza" seiri nahajiti jaxşi çuvap berəlәjdu. Bu eirda sözlər nahajiti az və zic. Şununqa qarimastin şeir kən və ocuq rtina beridu. Şeir nahajiti kicik, biraq ununda nahajiti tola nərsə tilqan: həm pomeşciklarnin dexanlarqa munasibiti, qollunlqa pytyn za tapşurulqan nems başqarquciliri həm dexanlarni əzi toqrusida p nərsə beridu.

Şundaq qilip, Nekrasupnun şeiri kicikinə boluşiqa qarimastin, Krposnoj hoquq dəvridə dexanlar qandaq jaşar edi? degən soraqqa çuvap erəlәjdu.

Tərciməi hali.

Anton Pavlovic Cexop uşşaq вurʒua myhitidin ciqti, atisi, Taganrogda uşşaq dukandar edi.

Cexop вaliliq caqlirida ez atisiqa soda-setiq işlirida jardam вeridu. Ətigəndə qopup jerim kecigicə işlər edi. Bunuŋ ystigə, вalilar вilən qopal alaqə qiliş bilən tiniləqan atisiniŋ qijniqiqa ducar вolar edi.

Cexopni вunundun taşqiri zorluq вilən cirkuv xorida xar ejtişqa məçвur qilişar edi.

Unuŋ akisi Aleksandir вu caqlarnı əskə cyşyryp jazidu: „Becarə Antoşqa nahajiti qijin edi...Cirkov xorlirida u tola jaşlar tekkən edi.“

Cexop 8 jeşida Taganrog gimnazijisiqa kiridu. Juquri siniplarqa etyş aldida, atısi soda işlirini jiqişturqını ycyn ailisi Məskavqa kecydu. Cexop вir ezi qelip, yc jiləicə dərslirini çiddij oqujdu. Gimnazijini tamam qilqandin kejin, Məskavqa kelidu həm вu jərdə darilpununnun meditsina pakultitiqa kiridu.

Bu jərdə doxtur вolup ciqip, əməlij işlar вilən şuqullinidu.

Daripununda oqup jyrgən caqliridin вaşlap çornallarqa hikajilar, ocirklar, jazqili вaşlajdu; rəsimlərniŋ astiqa pytmilər pytydu, xəvər ər jazidu.

1880 nçi jilda unuŋ вirinçi hekajisi, tərt jildin kejin вolsa, hekajilar topluмi ciqti.

Cexopniŋ ədəвij danqiqa D. Grigorivic degən jazquci jardəm kərsytydu. U cexopqa muraçaət qilip jazqan xetida, ezigə zamandaş вolqan jazqucilar arisida „heqiqij talant“ ekənliginı kərsytyp ununqa вir qatar qimmətlik kərsətmilər və məsləhətlər вerişidu.

„Mən isinimənki,—dəp jazidu u—sız вirinçi nəvəttə, en jaxşi, heqiqij cirajiiq əsərlər jeziş ycyn qaвilijətliksiz“.

90 nçi jillarda Cexop cət əllərgə kdtidu. U jaqtin qajtqandin kejin, Melixovadiki (Məskav guвirnisiniŋ kona Serpoxov ujezi) ez mylkigə

uşidu. Bu zamanlarda Cexopni çənypkə, jaltiqa kecyşkə məcвur qilqan eqir kesəllik epkə sili—alamətliri kəryngili вaşlajdu.

1900 nçi jillarda, kərynərlik ədəвij xizmiti ycyn Cexopni pətti akademikliqqa (pənlər akadimisiqa) sajlişidu. Biraq ikki jildin kejin вu namni rəd qilidu. U вunuŋ вilən—M. Gerkiniŋ inqilaвi işliri ystydin akadimijiqa sajlaşni təstiq qilmiqanliqi ycyn naraziliq вildyrgən edi.

Bunundin kejin kesəlliginiŋ kycyjişi cət əllərdə davalinişni tələp qildi. Girmanijə kurortliriniŋ вiridə (Badenvejlirda) davalandi həm şu jərdə 1904 nçi jilda əldi.

Unuŋ çəsiti Məskivaqa kəltyrylyp Novodeciv monastiriniŋ mazariqa kəmyldi.

Xamiljon.

Ucisiqa jeni şenil kəjgən və qolida tygyc tutup polisə nazaratcisi Acumilop вazar otturisini menip kəlməktə. Unuŋ kəjnidin rəngi—ravosi sapseriq garadovoj musadara qilinqan qulupnək вilən tola jaşşik kətyryp qədəm atmaqta. Ətrap çim-çit...Bazar seminisidə hec kim joq... dukan və qavaqxanilarniŋ ocuq ışiklırı, ac eqiziarqa oxşaş hakesar və xapigezək вolup kərynyp turar edı. Ularniŋ aldida hatta gadajlarmu joq.

— Sən texi ədəmni cişləmsən. məlyn!—degən avazni Acumilop вirdin anlidi, joldaşlar uni qacurivətmənlar! hazır вirini cişləskə ruxsət joq! Tut! Ə...Ə!

Kucukniŋ qinşişi anlandi. Acumilup вir tərəpkə qarididə şuni kərdi: sodigər Picuginniŋ otunxanısidın yc ajaqlap kəjnigə qarap вir kucuk cepip ciqti. Kucukni cit kejnək kijgən və çilətkisiniŋ tygmiliri jeşilgən вir kişi qoqlap kəlməktə edi. U kucuknuŋ kəjnidin capidu, tenini aldiqa вerip ezini jərgə taşlajdu və kucuniŋ kəjnidikt putlirini tutup alidu. Ikkinçi qetim kucukniŋ qinşiş və „qacurup qojma!“ degən avaz anlinidu. Dukanliridin əmdi—la ujqudun qopqan kişilər ciqişti, və otunxaniniŋ aldiqa, xuddi jər tegidin ciqqandək xəliq jiqildi.

— Muxtərəm əpəndim, вu tərtipsizlik!... dəp gorodovoj ejtti.

Acumilop sol tərəpkə jerim qarilip ədəmlər jiqilqan jərgə qarap mandi. U, kərdiki, otunxana darvuzisiniŋ aldida juqurida təsver qilinqan tygmiliri jeşilgən kişi, oŋ qolini juquriqa kətyryp, ezinin qanqa вojalqan вaşmaltiqını ədəmlərgə kərsytyp turuptu. Unuŋ məslik alamiti kərynyp turqan jyzidə „mən seniŋ çazaŋni вerimən, məlyn!“ sezliri. jeziləqandək və вaşmaltaqniŋ ezimu məqiuвijət alimi şəklini alqan edi. Acumilop вu kişini tonidi: u, Zaga Xrukin edi. Ədəmlərniŋ otturisida, aldinqi putlirini jərgə вesip və pytyn ezasi вilən tirəp topilaniniŋ səvəpcisi etkyr tumşuqluq və seriq вojunluq aq kucuk olturuptu.

Unun jaşliq kəzlirində qəmkinlik və qorqunuc alamiti kərynməktə edi.

Acumilop ədəmlərniŋ arisiqa kirdi və:

— Silər nimişkə bu jərgə jiqildiŋlar? sən nimişkə qoluŋni kərsitisən? kim vaqiridi? dəp soridı.

Xrukin qoliqa qarap jətylyp səz başlidi:

— Mən, muxtərəm əpəndim, hec kimgə təgməstən kelivatqan edim... Metri Metric bilən otun toqrusida səzləşməkci edim,—bir vaqta qar- sam mana bu məlun topmu-toqri başmaltiqimqa jepisti...Siz meni kəc- ryŋ, man iş qilidiqan ədəm...Meniŋ isim uşşaq iş, maŋa tavan tələş- sun, cynki kim bilidu, bəlki mən bu başmaltiqimni bir həptigicə midirip talmasmən...Muxtərəm əpəndim, zakonda çanvarlarniŋ zulmiqa sap- qiluŋ degən əməs...əgərdə hər kim cişləvəsə, u caqda dunjada turmas- liq jaxşiraq...

— E him!... jaxşi...—dəp Acumilop çıddijət bilən jətyyp və qaşlirini midirlip ejtti,—jaxşi...kimniŋ kucugi? Mən buni şundaq .qojmajmən Mən silərgə kucuklarni boş qojuvetişni yrgytyp qojimən, qararlarqa bojsunuşni xalimiqan şundaq əpəndilərgə əhmijət beriş vaqti kəldi. Əgərdə mən u myttəhəmgə strap salsam, u caqda u kucuk və başqa təntirəp turidiqan hajvanlarniŋ nimə ekənligigə cyşynyp molla bolup qalidu. Mən u hariminiŋ çazasini berip qojumən! Jeldirin dedi nazarətci garadovojqa qarap, sən bu kucukniŋ tepip protakol jaz! kucukni ə tyryş kerək. Qalçur bolup qalqan kucukqa oxşajdu... Ejtiŋlar bu kimniŋ kucugi?

Geniral Zajgalopniki ətimalim!—dəp ədəmlərdin biri ejtti.

— General Zajgalopniki, ihim!...Jeldirin qeni meniŋ pəltamni jeşip al. Kyn nahajiti issip kətti! jamqur jaqsa kerək...lekin mən bir nərsigə cyşynəlmidim: U seni qandaq cişləp aldi?—dəp Acumilop xrukinqa muraçaat qildi.

—Kucuk ədəmniŋ başlatimqiqa qandaq qilip jetidu? U kicikinə sən bolsaŋ qandaq con ədəmsən! sən, bəlki, başmaltiqiŋni mix bilən təş- kənsəndu, andin kejin kucukni bana qiliş işi beşinqa kəlgəndu. Sən... məlym xəlq sən, siz şəjtanlarni bilimən!

— U, myxtərəm əpəndim, cjunkəşlik qilip, papirus bilən kucukniŋ tumşuqiqa ot cysədi: axmaq kucuk bolsa, qarc qilip cişləp aldi...Bu kişi açajip ədəm ekən muxtərəm əpəndim!

— Jalqan ejtisən, qinqir! kərmigəndin kejin nimişkə jalqan ejtisən? Əpəndim çanapliri nahajiti heqilliq kimniŋ jalqan səzliginini, kimniŋ xudaniŋ aldida turqandək rast ejtganliqini, həmmisini bilidu... Əgərdə mən jalqan ejtqan bolsam, sod muhakimə qilivəsyn. Uniŋ zakunida həmmisi ejtilqan. Bygyn bəribir... meniŋ buradirim zandarmida işləjdu... əgərdə bilgiŋ kəlsə...

— Kəp sozivəmə!...

— Joq, bu generalniŋ kucugi əməs... geniralda mundaq iş joq. unda oci iştlar tolaraq—dəp Garodovaj conqur ojlap səzləp qojdi.

— Sən buni eniq biləmsən?

— Eniq əpəndim...

— Mən əzəmmu bilimən, generalniŋ iştliri baliq, Zatliq, şumu iştmu? 'vki, jə bəsirisi... pəqət bir iplas nərsə. Şundaq iştmu bəqilamdu?!.. jərdə heqil degən nərsə barmu? Mundaq iştni Petirburq jaki Mas- qa apirip kərginə, nimə bolar edi? U jərdə zokunqa qarap oltur- ştim eltyryvetiveridu! Sən, Xrukin, qancə azap kərypsən, sən bu işni ojub ketivəmə... ularni ərgətyş kerək! vaqt kəldi...

— Hə ihtimal, generalnikidu...—dəb garadovoj avazini ciqirip qojdi. unuŋ tumşuqiqa jezip qojulmiqanqu... bir kyni generalniŋ hojlisida şundaq iştni kərgən edim.

— Əlvəttə generalniki bolsa kerək! dəp, xəliq arisidin avaz ciqti.

— Him!... Jeldirin buradər, pəltuni ucamqa kijgyzyp qojqin... Şa- mal təkkəndək boldi... bədənim ujuşup kətti. Sən iştni generalniŋ al- diqa apirip sora. Işni mən tepip əvətkənligimni ejtqin... Uni kociqa ciqarmisun. Sən suni ejt. Bəlki u qimmət bahadu. Əgərdə hər bir toŋ- quz unuŋ tumşuqiqa papirus bilən urivəsə, iştniŋ jaman bolup qeliş uzaq sozulmajdu. Kucuk degən nərsə nozuk mal boludu... Saŋa ejti- mən. Axmaq, qoluŋni cyşəj əxmaqliq boşmaltiqiŋni kərsytup turuşqa hec haçət joq! əzən ejiplik sən!...

Geniralniŋ aşpizi kelivatidu, şunuŋdun sorajmiz... haj praxr! qeni bujaqqa kə! iştni kərginə...—silərniŋmu?

— Xop gəpni ojlap ciqrripsənqu! mundaq iştni biz kərginimizmu joq!

Bu jərdə sorap olturuşnuŋ hec haçiti joq—dəp Acumilop ejtti—bu əzi sajaq işt! bu jərdə gəpni sozup olturuş nimə kerək... sajaq işt, de- gəndən kejin tajaqta... əltyryvetiş kerək vəssalam...

— Bu biziŋ əməs,—dəp aşpəz səzini davam qildi—bu geniralniŋ ukisiniki, umu kəldi. Biz ovci əməsmiz. U kişiniŋ ukiliri ovci...

— U kişiniŋ buradərliri keliştimu? Vladimir Ivanovic—hə?—dəp Acumilop sorid, və unuŋ jyzidə təvəssym və munajimliq kəryndı —Mən bilginim joq! Meman bolup kelisti degiŋ?

—Meman bolup kelişti.

Aqa—inicilik seqinip qaptimiz... mən bilginim joq edi! bu şu kisi- niŋ işti degiŋ? Nahajiti xoşal boldum... al uni... işti cyşkyr jaman əməs... ziŋrək-kinə al, mana bunuŋ başmıltiqıŋı cişlə! ha...xa...xa...xa... nimişkə titrəjsən? Ojus tişi... kərdyŋmu, acciqi kelidu—jə...

Aşpəz Proxir iştini qişqirip elip kətti... toplunup turqan ədəmlər xrukinni zaŋliq qilip qaqahlaşti.

— Mən saŋa jana kərsytərmən! dəb Acumilop Xrukinqa doq qilidu. Və şenilini jepinip bazar icigə qarap kirip kətti.

Cexopnun hekajiliri

Cexopnin ədəвij paaljiti ətkən əsirnin 80-nçi jilliridin вaşlinidu. Bu caqlar rus hajatinin qara qilliri edi. 1881 nçi jilda II-Aleksandir əltyrylgəndin kejin, inqilaвij kərikət tar-mar qilinqəndin kejin, eqir reaksijə вaşlinidu. Bu reaksijə jillirida hər qandaq azat pikirnin вesilar edi. Bu caqqicə inqilaвij celişlarda iştirak qilqan zijalilar inqilaptin uzaqlişidu, pəqət ununn ən jaxşi qismila şu zamanlarda məvçyd вoiqan işçi təşkilatliriqa kelip qoşuldi.

Politsijə ezis şarajitida, zijalilarnin otturisida oвevatillіq kəjpijətliri xususij, şəxsij turmuşqa qecişqa əzinin təcliqi toqrusida qajquruşqa ymtylyş kəjpijətliri əsti.

Cinovniklarnin вaş-вaştaqliqi вilən iş kəryşlirigə ən muvapiq şarajit tuquldi. Ularnin otturusida вasliqtin qorquş, dəsmalciliq, ikki jyzlyk əsydu. Əzigə toliq вolqanlarqa qarşi qopl alaqa qiliş avuçqa ciqidu.

Cehop əz hekajilirida xususan şəhər oвivatillirinin вuzuq turmuşlirini təsver qilidu. Jeza turmuşiqa tola az toxtuludu. Hər ikki halimu mu maaripqa xəliqnin вilimini artturuşqa qisqaquci, aldinqi uşşaq вurzuanin vekili вolup iş kərydu.

Misal ycyn „вədəkar" namliq hekajisini alajluq. Bununda usod təptişçisi təripidin temyr jol rəisi gвjkisini suqurup elişta ejiplanqan „kicikinə ac muzik" cinin soraq qilinişini təsverləjdu. Əjipdar gajkini qamaqqa cəkəguc qiliş ycyn alqanliqini, əz ejiвinin nimidə əkənligini və nimişkə tyrmigə soloşlirini cyşynəlmigənligini səzləjdu.

Jezinin qaranquda qalqini, untylqini, вu „kicik muzik" oвrozida ocuq kərynidy.

„Xamiljon". Bu hekajida—politsijə hakimijitinin hər nərsidin ilgiri вaşliqqa jaman kərynyp qelişidin qoqquci uşsaq, ikki jyzlyk, namajindilarni təsvir qilidu.

Cexop mundaq vəqələrni təsver qilqanda, ularni kylnç, вunun вilən вiliə qajquluq, ecinişliq, jəni jomorisliq qilip вeridu. Jazquci вu hadisalarqa əzinin mənpij munasiвitini şundaq ipadə qilidu.

Bizgə nazaratci Acumilopnin (hamiljon) it „geniralnikimu" geniralniki əməsmu? dəp hər tərəpkə eqip turuşi kylnç kərynydu. Tola qiziqsinqucilarni topliqan „çançalnin ejipdari" вolqan kucuk вilən вolqan vəqəmy kylnç. Sunun вilən вillə u Acumilopnun jyzidə вəzən kəryngən halətlər вizni kylymsimdyrməjdu. Ununn „ojlap turma" mən sana jana kərsytymən!" dəp vaqirişi xəliqqə nisвətən вolqan jaman muamilini kərsytydu. „Qolidiki tygyncəkmu" вekar narsa emas: вazar majdiniqa вərqanda hər qisma „tartuqlar" elişni kərsytyş ucyn.

„Xameljon" Cexop ycyn nahajiti xarakterlik вolqan kicik hekajə.

Hekajinin asasiqa kicik, xususij vaqtə elinqan. Biraq вu xu[illegible]jliqta jahajiti əhmijətsiz kəryngən вir pakitta jazquci umumijlikni, jəni şu dəvirgə xas вolqan hallarni korsytələjdu.

Hekajinin ramkisi iştirakci şəxsiələrnin xarakteristikisini вeriştə jazucini nahajiti iqtisadii iş kəryşni tələp qilidu. Acumelupta вiz pəqət вir-la halni kərymiz: вumu вolsa, uninda вolqan „xameljonluq",

Ajrim portretni syrətləştə вir-ikki təpsilat вerilidu və вuninda вularnin hər вirinin con əhmijiti вar.

Məsilən, Xrykin „kraxmal kəjnək həm çilttkə kijgən" вu unin əzini orap alqan muhitidin açrap kərynyşkə təmşilişini kərsytydu.

Andin kejin вiz, unin „zəga" usta ekənligini вilimiz. U nazaratci (pajlaqci) вilən səzləşkəndə, „muştumini aqzlqa elip" jətylydu. Bu həkymət vəkillirigə nisвətən unin jaldaqliqini, təksə tutuduqanliqini kərsytyş ycyn.

Iştirakci şəxslərnin xarakterliri ularnin tillirida kərynyp turudu.

Biz Ocumelup səzlirida qopal, вujruq toni вar ekənligini ejtqan edyk. Bu kişi şunin вilən вillə „rəsmij" gəplişişkə tirişidu; məsilən: it və вaşqa hajvanlarqa oxşaş. Generalnin qerindaşliri toqrusida səz вoluvatqanda unin səzliri şəpqətlik rən alidu: „вuradər ularnikı kəldi..."! Xrykin: „qojupqoj", „mən işləjdiqan adəmmən" dəp sozləjdu. Bu az mədənijətlik meşcan muhitinin tilini xarakterləjdu.

Iştirak qilquci kişilərnin xususijətlirini—„təsvirlik" Ocumelup, xrykinqə oxşaş pəmilijilərmu joqqallaşturudu.

Səzlygənlirimizgə jəkyn (çuqlam) jasap təvəndiki netiçini ciqiralajmiz: Cexop əzinin „Xameljon" ida paşa həkymyti reziminin xizmətcilіri oвrazini вeridu və вu oвraz coq təsvirij kyc вilən açrajdiqan „kıcıkinə miniatur"—hekajida kərsytylydu.

EQIZDA ŞEIRIJ IÇAD HƏM UNUN TYRLIRI.

Bədij jazma ədəbijattin jəni hekajilar, məsəllər, povestlardin başqa, jana kən eqizda şeir içadlar bar. Bu içadlarqa umumən polklor eti berilidu.

Polklor degən nimə?

Polklor bilən jazma bədij ədəbijat arilirida qandaq ajrima bar? Ədəbii əsərlər bular jazma əsərlər. Bundaq əsərlər məlym jazquci təripidin jaritilidu: şular teripidin jezilidu. basturuludu və şu josunda oququcilar arisiqa tarqilidu. Ularnin jyz·nin qetim hec bir əzgərtilməstin basturuluşliri mymkyn. Əsirlər ətsimu Puşkin, Tolstoj—dək jazqucilarnin əsərliri, ularnin əzliri teripidin qandaq jezilqan bolsa, şu bojica oquluveridu.

Polklarqa kiridiqan əsərlərmu qandaqdur ajrim səxslər teripidin jaritilidu. Lekin ular jezilmajdu həm ular teripidin basturulmidi. Eqiz bilən kisidin—kisigə, boqumdin—boqumqa berilidu. Başqa içtimaij muhitkə kecydu, başqa içtimaij muhitkə keckərdə zeryri josunda jeni-baştin işlinişkə başlajdu. Təbii dur·ki, ular bizgə dəsləp jaritilqan bojica əməs, xeli əzgərgən halda kelip jetişidu.

Ilgiriki əhmijəttə bolmisimu polklar hazirqica bədij ədəbijat bilən qatarda ajaşap kəldi və kəlməktə, hazirmu əsərlərnin həmmisi jezilip besilmajdu. Şundaq əsərlər barki, ular eqiz bilən berilidu. Bu tyr kymgə məsilən: kaperatiptiki tərtipsizlik jaki jezida quiaqlarnin buzuq işliriqa oxsaş kynlyk vaqalar toqrisida eitlidiqan qoşaqlar kiridu. Bundaq əsərlərnin kepcyligi uzaq jaşijalmajdu, peqət şu əsərlərni tuqduruqan vaqajarqa bolqan qiziqiş həkym syrgən muddət icidə jaşijalajdu. Braq ulardin toluraq utuqluq ciqqanliri nisbətən kən, umumləştyrgyci mənaqa egə bolqanliri xatiralarda saqlinidu. Kep təkrarlinidu həm polklornin pişşiq bajliqiqa ajlinidu.

Polklornin sinipij xaraktiri.

Polklor, ilgiri „xəlq ədəbijati" dəp jyrgyzilər edi. Hazir biz bu bəlgilik bolmiqan „xəlq" sözi bilən qanaətlinəlməjmiz. Haziroi ilim ycyn qandaq—bolmisun bir pytyndin ibarət bolqan xəlq joqdur. Hər xil turmuş bilən jaşajdiqan həm hər xil mənpətliri bolqan siniplər bar. Mana

...unin yçyn polklor toqrisida umumən gəp qilip bolmajdu. Polklorn·
...əkşyrgyci ilim, jaki bu əsərnin sinipi mənasini eniqlaşqa umtaludui
...Şunin bilən baqlap turup, unin qaj vaxtida həm qandaq içtimaij muhit
...cidə tuqulqanliqi məsilisini həl qilidu.

Polklorni təkşiriş nahijiti qijin. Cynki nahajiti kep burunqi əsərlər bir içtimaii muhittin ikkinçi içtimaii muhitkə həm mundəriçə həm porma teripidin əzgyryp kətkən.

Bundin başqa bu ilim jenidur. Nahajiti kep əsərlər bardur—kim ularnin kelip ciqisi toqrisida hec nimə qolqa kirgizilmigən.

Lekin suninqa qarimastin polklarnin sinpi xaraktiri toqrisida gəp qiliş ycyn jətkydək dəliilər bar. Biz əmdi dixanlarnin tyrlyk guruhlarqa (kəmbəqəl həm dəvlətmən qulaq dixanlar) belgən halda dixanlar polklori toqrisida və proletariat, sovdigar və başqilar polklori toqrisida gəp qilimiz.

Polklor qandaqi jaritilidu.

Biznin polklorimiznin en muhim qismi uzaq ətmyştə (en burunqi zamanlarda) basturuşni bilmigən ileli oquş, jeziçni bilgycilər jalquz dixanlar arisidi-la əməs, şu zamanda hakim siniplar arisidimu nahajiti az bolqan dəvirdə jaritilqan. Bundaq en burunqi zaman əsərlirigə nahajiti kep dastanlar, cecəklər həm başqilar kiridu.

Şunin bilən billə, eqizda şeir içadlar bizgə jeqinraq bolqan zamanlardimu xususən jazu nutqi jətkydək dəriçidə əzləştyrəlmigən kepcylyk otturisida jaritilqan. Bu əsərlərnin jazquciliri na məlym, lekin şunin gumansiz kim bular şairliq talantiqa egə bolqan əz pikir tujqulirini obrazliq həm muzikilik sezlərdə pajdilanqa kişilər bolqan.

Maksim Gorki əz hikajilirinin biridə („naxşini qandaq tyzdi") dixan naxşilirinin qandaq jaritilqinini kergini toqrisida sezləjdu.

Əgər eqizda şeir əsər jaratqucilar əz zamanlirida bilim alqan bolsa ulardin tyzyk-kinə şairlar ciqar və ularnin əsərliri bədii ədəbijatqa kirgən bolar edi. Lekin ular inqilaptin burunqi dəvirdə pytyn əmyrliri bojica qaranqaluqta qaldurduludu, əz əsərlirini jezişni qandaq işləşni bilmidi. Ular eqizda şeir içadlarnin namsiz içadciliri bolup qaldi.

Maqallar.

Turmuştiki tyrlyk vəqə və hallarqa tədbiq qilinidiqan qisqa gəplərgə maqal eti berilidu. Bulardin çanliq tilda nahajiti kep pajdilinalajdu. Məsilən: əzi toqrisida haqiqətni uqquşi kəlmigən kişi toqrisida „toqri sez kez qaz" jaki „rasni ejtsaq urarlar, xuşamətni jaxşi kərər" degən maqal işlitilidu.

Maqallar bəzə sadda, mənasi ocuq, təçribidin ciqqan bir həkym bir jasas qaidisidək sezlinidu: „qalqan iskə qar jaqar", demək qolundiki

işinni вygyn tygət, jerim-jarti qojulsa, uzun zamanqica pytməstin qalidu. Bu вir hykym, pəqət məna teripidin sadda və cuqur.

Maqallarnin kelip ciqisi və sinipi xaraktiri.

Maqallar ikki tyrlyk jol вilən vuçudqa kelidu. Bir xilliri toqridin—toqri turmusnin kyzytyş nətiçisi вolup, turmuşnin өzidin tuqulidu. Məsilən dixanlar өzlirinin jeza egilik təçriвiliri asasida: „qiqlisan terilqu вolar“ degən maqalni ciqarqan.

Ikkinçi xillar вolsa eqizda hekaja, cөcəklərdin həm вədii ədəвijatdin elinidu. Məsilən: „suv elip kəlgən xar və zar, koza sundurqan əziz“ maqal jaziq ədəвijati təsiridə vuçudqa kəlgən. Jana өzinin məzmun вilən şəhər mişcanlirinin qarasliridin pajdilinidiqan tөvəndiki maqalmu şu tərtiptə jaritilqan: „suqa salan suv kətərməs misqal tөmyrni, altun вilən elip вolmas qalqan kөnylni“.

Maqallar polklornin ən kona xili. Ular ujqur kona ədəвijatliridin pajdilinilidu. Bularni anlaş ycyn dixanlarnin өtkən vaxtidiki turmuşlirini вiliş kerək вoludu. „Munaradin taşlənqan tirik qalmas“ maqal qəjərdin elinqan? Kona, əmir xanlar dəvridə qandaq вolmusun вir çinajət (əjiв) вilən əjiвlənqənlərgə өlym çazasi вeris ycyn ularni pəştaq, munarilardin tasliqan. Hətta alajtən munarimu işlənqən. Buxarada „өlym munarisi“ dəp danqi ciqqan mana şundaq məxsət ycyn işlənqən. Juquridiki maqal mana sunindin elinqan. Maqallar polklarnin вaşqa tyrlirigə oxşaş, вirөr içtimaii muhitta jasiqan. Sunin ycyn sinipi mənaqa egə. Jəni dixan, sovdigər aq sөnək, əmgəkcilərnin өz pajdiliriqa muvaq maqalliri вar.

Eqizdiki seir icadlarnin tyrli toluraq dixanlarnin tyrlyk guruhliri arqisida jaritildi həm вular kona jezinin pytyn asasii xususijətlirini: əmgək, kəmвəqəllik, qaraşlirinin arqida qalqanliqini və hakim siniplərgə qarşi вoquq naraziliqlarni əkis ətkyzydu (kөryndyrydu).

Mana ezilgən dixanlarnin coң jər egilirigə, вajliriqa, ruhanilarqa qarşi əsirlərdin вeri jeqilip kəlməktə вolqan dyşmənliklirini kөrsətkyci qatar maqallar:

Carikar carəkni-вaj akam вatmanlap alar.
Etikini pycək janaq вilən toldurup, вeşiqa muş urar.
Oraqta joq, maşaqta joq, xirmanda hazir.
Işannin qarni вəsdur.
Biri hemişə вoşdur.
Xoçanin qarni toq. quli вilən işi joq.
Bajnin məşyg toşqan olar.
Jetim өz işini icər, kşinin minnitini tartar.
Bajqa davagər вolsan, өzyngə tonkyrylidu.
Baj вajqa вaqar, su sa qa aqar.
Baj, вaj ycyn tirisidu,

Kəmвəqəl, kəmвəqəlgə вoluşudu.
Beriştə saniqi toqquz, elişda saniqi ottuz.
Bajlar, qulaqlar dajirisida (muhitidə) вolsa dixan maqalilirinin pytynla tətyrisi вolqan həm xoçajinlarnin dixanlarqa təkəввurluq və haqarət вilən qariqanlirini kөrsytydiqan maqallar pəjda вolqan:

Jetim вala вaqsan aqzi вurninni qan etər.
Jetim qozi вaqsan aqzi вurninni jaq etər.
Tegi pəs adəm вolmas.

Maqallarnin qijmiti.

Maqallar toluraq məçazij вoludu, jəni ular toqri manada əməs, вəlki toluraq kəcyrylgən mənada kelidu. „Tөmyrni qiziqida вas“ degən maqal вar. Bu maqal qiziqan ot вolup qizirip turqan tөmyrnin oвrazini вeridu. Maqalnin asasi qijmiti unin вizgə oвrəz вeriştin əməs, вəlki turmuşdiki tyrlyk vaqalarqa ceqişturus mymkynligidədur. Jaxşiraq ojliqan kişi вu maqalni ciqiristuruş ycyn turmuştin вir vaqa tapalajdu.

Bundaq vaqalar qanca kөp jadiqa kəlsə, вu rəndiki maqallarnin şunçə kөn ceqişturuş mymkyn həm ular şuncilik qijmət вoludu.

Maqallarnin şəkli-ularnin jadlişini asanlaşturudu. Ular өzlirinin qişqiliqliri, jiqincaqliqliri вilən açrilip turudu. Həm tolisi tizmə josunda tyzylgən вoludu. Məsilən: „вarnin jyzi jorуq,—joqnin jyzi coruq“, „işannin qarni вəş, вiri həmişə вəş“.

Biz, zamanda məlym əhmijiti вolqan maqallardin вir qanca ylgy вerimiz.

Maqallarnin ylgysi.

1. Bilimsizgə iş joq, işsizgə aş joq.
2. Iş aşqa tartar-horunluq вaşqa tartar.
3. Bygynki işni ərtigə qojma.
4. Qalqan işkə qar jaqar.
5. Qojci çiq вolsa, qoj haram өlər.
6. Dos jiqlitip ejtar, dyşmən kyldyryp ejtar.
7. Xuş jaqmasqa iş вujrisan, sana eqil yrgytidu.
8. Aş quli-iş kesili.

Tepişmaqlar.

Oвrazliq вədii pajdiliniş jeqidin tepişmaqlar.

Tepişmaqlar maqallarqa oxsəs sadda kөcmə manaqa egə вolqan qisqa çymlilərdin iвarətdur. Tepişmaqlar maqallardin sunin вilən ajrilidu kim, ularda tepiş ycyn ojlinip вerilgən savallar вoludu.

Tepişmaqta вerilgən çanliq-çansiz nemilarnin obrazliri hər xil jollar вilən pajdilinilidu.

Mana istiarali tepişmaqlar.

Bəş eqinə jaşajdu,
Bir-вiridin kicikdu.

Buniŋ вarmaqlar ikinini tepiş asan. Rastin həm ular aqa-inilər-dək вir-вirligə oxşajdu; вir qatarda jaşajdu həm вir-вirlirdin kicikdur.

Çanlanduruş tepişmaqlirimu вoludu:

Qişta uxlajdu,
Jazda culajdu.

Bu çanliqlar oвrazida kərsytylgini eniq.

Bir nemini ikkinçi вir nemigə oxsutudiqan tepişmaqlirimu вoludu:

Qaraqina jorqa taj,
Özi hec kişnimәjdu,
Bəlləri nazuk qildək,
Bedini cislimәjdu.

Hər kim cymilini kərgən вolsa, kəltyrylgən tepişmaqta uniŋ qiq xususijətlirini toqri josunda kərsytylgənliki və jaxsi oxşutulqanliqini anlajdu.

Tepişmaqlarniŋ вurunqi və hazirqi əhmijiti.

Tepişmaqlarmu maqallarqa oxşaş вurunqi zamanlardin вeri вardur. Burunqi vaxtilarda tepişmaqlarni jaxsi kərgənlərmu şu şəkildə ozlirini orap alqan dunja toqrisidiki вilimlərdin pajdilanqan.

Tepişmaqlar jeziniŋ rəsmi-adətliridə xəli vaqitqica ıslitilip və hazirqica saqlinip kəlgən.

Tepismaqlar hazirqi vaxtilardimu jaritilidu; вraq ular hazir özlirinin вurunqi əhmijətlirini joqatqan. Ular вolapmu вalilar otturisida çiq ejtilidu.

Tepişmaqlarnin kelip ciqişi.

Tepişmaqlardimu maqallarqa oxşaş özliri ciqqan içtimaii şarajitlar əks əttyrydu. Tola tepişmaqlar dixanlar otturisida jaritilqan; cynki ulardiki ıstiarali oвrazlarnin dixanlar turmuşidin elinişi şuni anlitidu.

Mana „ciş“ sezi toqrisidiki qatar tepişmaqlar.

1. Qatar, qatar tas qojdum,
   Çirəncini вoş qojdum.
2. Eqil tola esək

Kərisiz kim hər вir tepismaq özi arqiliq jezi egiligidin elinqan kicik kartinilarni kərsytydu. Braq. dixan tepismaqliri jezidin şəhərgə kirgən vaxtida şəhər turmuşiniŋ təsiri astida вir munca özgyridu. Şunimu ejtiş kerək, kim tepişmaqlar maqallarqa qariqanda az təkşirilginidin ularniŋ tolusiniŋ qacan tuqulqanliqini ejtiş qijin.

Tepişmaqlarniŋ ylgyliri.

1. Attin egiz ittiŋ pəs.
2. Təp, təp etidu, tegidin karvan ətydu.
3. Kicikkinə-qina dekcə, ici tolqan mixcə;
4. Özi вir qiric, saqili ikki qiric.
5. Uzun ycək, uci tygyncək.
6. Kyndyzi jyryp, kecisi aqzini ecip jatidu.
7. Tir-tir etip, timaq вilən jər kolap,
   Toluq ycyn kyrəşməkkə u hazir.
8. Bir etim вar əçəв-ginə, qujruqliri gəçək-ginə,
   Heli kəlsə kərisiz, kylə kylə ələsiz,
9. Kəssə kesilməs, capsa cepilmas.
10. Təg-təg desəm təgməjdu,
    Təgmə desəm tegidu.
11. Puti joq qacidu,
    Qaniti joq ucudu.
12. Sudiki sulajmanni kərdym,
    Kəcidiki gadajmanni kərdym,
    Jumulap jatqan taşni kərdym,
    Tuzsiz pişqan aşni kərdym.
13. Bir özi miŋ kəzi.
14. Atisi kətyrəm
    Anisi jorqa
    Oqli ojunci,
    Qizi qoşaqci
15. Təpsəm təvrimәs, kəmsəm kəmylmәs.
16. Kicikkinə вir pinnas, aləmni kezip tinmas.

Tepişmaqlarniŋ çuvapliri:

1— Egər: 2—əglək, uni; 3—anar; 4—Kəmmə qonaq; 5—ılan, 6—kəşka'us; 7-traktor; 8-cajan; 9-saja; 10-ləв; 11-tytyn; 12-вeliq, toxa, qoqun, symilak; 13-qəlvir; 14-kəvryk, suv, вeliq paqa; 15-saja; 16-pul.

Qoşaqlar.

Qoşaq hazirqi vaqitqa eqiz ədəqijatiniŋ en çiq tarqalqan şəklidur. Tərt tizmidin ikki qapijadin ibarət вolqan kicik nəxşilərgə qoşaq dəp ejtilidu.

Məsilən: Qatar karvan
Qizil karvandur,
Şu xoş caq-caq dəvran
Biziŋ dəvrandur.

Aj ciqidu dalidin
Qamci ceci lalidin
Jaxşi-jaxşi вalilar.
Ciqar məktəp xanidin.

Mana вu kəltyrylgən misallardin kərynydu-kim, qoşaqlar məna вojica вirini ikkincisi cyşyndyrydiqan ikki вələkkə вəlynydu. Qoşaqlar вolapmu capsanliq və ojnaqliq vəzniliri вilən açrilidu.

Qoşaq eqiz ədəвijatida jeni вir nemə əməs. U kəp zamanlardin вeri вar.

Qoşaqnin ikkinçi вir xil-şəkli вar-kim, u ləpərdur. Ləpər toj vaxtilirida qiz və jigitlər, qiziqcilar teripidin ejtilidu. Bizda qoşaq və ləpərlər Əktəвir inqilaвidin kejin kəp dəriçidə əsti.

Qoşaqlarnin sinipi xaraktiri.

Kona qoşaqlar вilən Əktəвirdin kejinki jaritilqan qoşaqlar arisida xeli pərq вar. Bu pərq u qosaqlarnin sinipi xaraktiri arqiliq anlişilidu.

Suni ejtip ətyş kerəkki, əktəвir inqilaвidin kejin hər xil içtimaii guruhlar, məsilən jeza вurzuazijasi qulaqlar icidə вizgə qarşi ejtilqan tyrlyk qoşaqlar pəjda вoldi. Lekin ularqa qarşi jezinin ikkinçi вir вəlygi işcilər вilən вillə вolup, Əktəвir inqilaвi ycyn kyrəşkən, həm hazirqi vaxtida jeni jeza tyzyştə aktip qatnaşqan dixanlarnin pikrini təвir qilquci nahajiti çiq qoşaqlarmu pəjda вoldi. Bolapmu kolxoz-sovxoz quruşi həm paxta toqrisida вir munca qoşaqlar vuçudqa kəldi.

Hazirqi qoşaqlarnin tolusi sosializm ycyn kyrəş, paвrik-zavudlarda ndarniliq ycyn kyrəş məsililirigə вeqişlanqan.

Qoşaqlarnin kəpcylyk reni elip kəp tarqilişi ularnin təşviqi əhmijiti con ikinini вildyrydu. Bəzi вir jazqucilar məsilən Dimjan Bednii вuni hesapqa elip jeni qoşqalar jaratti. Dimjan Bedninin şox və çanliq qoşaqlar grazdanlar uruşi vaxtida jezilqan edi. Unda вizniη dyşmanlirimiz: Kalcak, Denikin və вaşqilarnin qizil əskərlər teripidin kyclyk zərвə jegənlikliri toqrisida xekaja qilinidu.

Pəsdə qoşaqlardin qatar ylgylər вerildi. Ular hər xil məzmunlarda: Əktəвir inqilaвiqica həm əktəвir inqilaвidin kejin kəmвəqəl dixanlarnin əhvali, əktəвirdə jiqitilqan вurzuazija toqrisida, grazdanlar uruşi, вasmicilarqa qarşi kyrəş, qizil əskərlər həm xotun-qizlar azadliqi ycyn kyrəş toqrisida jezilqan. Biznin qoşaqlirimiz kolxoz quruluş həm paxta mustaqilliqi ycyn вolqan kyrəşlərni təsvirləjdu; qulaqlar вilən вolqan kyrəslərni əks ettyrydu.

Qoşaqlarnin namuniliri.

1. Ipəndijar xan вoldi.
Baqrimiz qara qan вoldi,
Jiginimiz kunçira nan вoldi
Ələr вolduq вu xanlarnin
dərdidin.

---

2. Ejtaj işannin əslidin
Qorqmas xudanin qəhridin,
Bu, Mərqulannin şəhridin
Tojduq işannin dəstidin.

---

3. Kəmвəqəlgə qilar huçum
Hər tərəpkə salar ocum,
Işi unin aldamciliq
Unin kəspi şajiciliq

---

4. Sanduq ystydə вoqca
Jigitlər guli qunca,
Ələgyr paşa qojmajdu
Gul вolup ecilqunca

---

5. Taxta kəryk pyttimu
Nikilaj paşa əldimu,
Çizzahni vəjran qilip
Miradiqa jəttimu?

---

6. Eriq toluq qan вoldi
Rəngimiz saman вoldi.
Bəg akamlar dəstidin
Jurtimiz vəjran вoldi.

---

7. Əvətiju—əvəti
Səvətidə Cəvəti
Aldirimiqin Nikilaj
Balşiveknin nəvəti.

---

8. Naxşilirim вaşlansun
Dyşmən kəzi jaşlansun,
Ruhani, вaj, qulaqlar
Jər jyzidə qalmisun.

---

9. Qizil əskər вizgə jar
Bizmu ularqa tajjar,
Kenəş dyşmənlirini
Biz qilarmiz taru-mar.

---

10. Həqsizlər etin jorqa
Jorqa jyrydu zorqa,
Həqsizlər xotunini
Həjdivitimiz cəlgə.

---

11. Meni dadam attilar
Qulaqlarqa sattilar,
Baj, qulaqlar qurusin
Rəngim saman ettilər.

---

12. Alma attim xariqa
Xaridinmu neriqa,
Dadam meni setişti
Əzliridin qeriqa.

---

13. Qara pərənci kəjsyn
Tytynliri sorulsun,
Əmgəkci xotun-qizlar
Cin azatliqqa ciqsun.

---

14. Pərənçilər kyl вoldi
Qleçim romal pul вoldi,
Ojnaverin joldaşlar
Ocuq zamana вoldi.

---

15. Paвrikinin jolidin
Romalca tapivaldim,
Tepivaldi demanla
Mehnətkə setip aldim.

---

16. Pərqanada aj paiar
Səmərqanda tan atar,
Paвrikinin qizlirini
Pervaj gudok ojqutar.

---

17. Paxta kylyp ecildi
Etizqa nur cecildi,
Jyr joldaşlar kəplyşyp
Turajli kyj kyjlyşyp.

18. Bu вaqlarnıŋ egisi
Kolxozcilar jaşisun.

20. Kolxozcinıŋ etinin
Aq qaşqisi вar ekən,
Avu jigitkə qaraŋ
Mehnətkə təjjar ekən.

21. Kecə kordym Anarxan
Cekisigə gul qisqan,
Kolxozimiz вaqrida
Udarniliqqa вaqqan.

Materijaloqa qosumca. (kyn ciqiş Tyrkistan xəlq naxsiliri)

22. Amвiliqa amвal
Sajida tamвal,
Jurtni sorap jəjdiken
Jamuldiki amвal.

23. Amвalnıŋ qizi
Dajinin qizi,
Coqur demaŋla
Cecəknin izi.

24. Amвili aldida
Dajisi kəjnidə
Qandaq qilaj əmdi mən
Zulumnıŋ dərdidə.

25. Taş axunum taş ekən
Alqan xotni jaş ekən,
Uşşaq xamqa gul вesip
Amвal вilən вaş ekən.

26. Taş axunum cazani
Bu jil aldi вazani,
Amвal вilən вirlişip
Xəlqqə saldi çazani.

27. Sasqa cyşkən ədəkni
Nadan вalla qaz dəjdu,
Atmiş altə nimkani
Taş axunum az dəjdu.

28. Kyrə joluda jyryp
Nəpəŋ sundimu çəngən
Sadirni qojap вerip
Kəŋliŋ tindimu şəngən.

29. Jamulnıŋ jaqacliri
Egiz qariqaj cənzə,
Jamulni teşip ciqti
Sadir atliq xoxəŋzə.

30. Jamulni teşip qojup
Ikki ciqtin talaqa,
Meni вoqqan вəş jaji
Əmdi qaldi вalaqa.

31. Mən jamuldin qacqanda
Qovuroam picaq вoldi,
Jamulda tola jetip
Cecim вir qucaq вoldi.

32. Matitəj tulum sacqan
Alvanni tola cacqan
Joqsulni tola ezip
„Soxo"da ələp jatqan.

33. Durdun kəjgən Daşoza
Tava kəjgən Daşoza,
Matitəjdin ajrilip
Toga kəjgən Daşoza.

БИБЛИОТЕКА
No 478
Бухара Ж.

KITAPTA BARLAR

Bət
Sovet jazoqucilirinin əhimijiti . . . 3
Maksim Gorkij.
Turmuşi və ədəвij xizmiti . . . 5
Maksim Gorkijnin вaliliq caqlari . . . 5
Maksim Gorkij kişilər işigidə . . . 6
M. Gorkij qandaq oqudi . . . 7
Ədəвij hərikətnin вaşlinişi . . . 8
Inqilaвij hərikətkə qatnişişi . . . 8
Maksim Gorkij вiznin kynlərdə . . . 9
Bavamnin əjidə . . . 10
Kona mişcan turmişi toqrusida M. Gorkij.
M. Gorkijnin sinpij pozitsijisi . . . 22
Mişcanlar muhitida oz-ara вaqlinişi . . . 22
Bu вaqlinişlarnin səvəpliri . . . 22
Mişcanlik muhitida din . . . 23
Maksim Gorkij hekajisinin parlaq oвrozi . . . 23
Maksim Gorkijnin ədəвij ustuluqi . . . 24
M. Gorkij povestinin sotsijal əhmijiti . . . 25
Dimjan Bednij . . . 26
Turmuşi həm ədəвij xizmiti . . . 27
Dimjan Bednijnin məsəlliri . . . 29
Dimjan Bednij və grazdanlar uruşi . . . 30
Dimjan Bednij və sotsializm quruluşi . . . 30
Dimjan Bednij əsərlirinin əhmijiti . . . 31
Curuq вilən əlyk . . . 32
Şam . . . 33
Təjjarqa həjjar poplar . . . 34
Nur Israjilup . . . 34
Menin tərçimə halim . . . 37
Nur şeirlirida serijət, sən'ət, oвroz . . . 37
Turmuş вəlgyliri . . . 43
Anamqa . . . 46
Turdi Həsənyp („*Gylystan*"). . . . 46
Tərçimə hali . . . 47
Ədiвij xizmiti . . . 51
XIII—Atimanqa əlym . . . 56
Əmər Myhəmmədi.
Qisqica tərçimə hali . . . 58
Biz tyzygəndə.
Jolda əsləs . . . 63
Uluq islər . . . 75
Əmər əldi . . . 77
Aвdulhəj Myhəmmədij . . . 78
Turmuşi həm ədəвij xizmiti . . . 85
Sadiq „oqri" . . . 88
Momin Hamrajup. . . . 97
Turmuşi həm ədəвij xizmiti . . . 97
Xoş xəvə . . . 98
Hezim Iskəndəryp („*Tetik*"). . . . 99
Turmuşi və ədəвij xizmiti . . . 100
Tizmə toqrusida . . . 101
Biz-jəndyk . . . 102
Gylym . . . 103
Qaraв qalsun . . . 106
SSSR xəlqliri ədəвijati . . . 107
Lahuti.
Turmuşi həm ədəвij xizmiti . . . 231
Eran
„Eran"
Lahutinin вədij ustuliqi

Bə

„Eran" şelrinin əhmijiti 107

Ofajratij.

Turmuşi həm ədəbij xizmiti 108
Anamqa xət (xatimə) 109

Ofapur Ofulam.

Turmuşi həm ədəbij xizmiti 120
Kim əjipdar? 121
„Kim əjipdar?" 127

Alimçan Ibrajimup.

Turmuşi həm ədəbij xizmiti 129
Inqilabij hərikətlərgə qatnişişi 129
Ədəbij xizmiti 130
Terən tamirlər. (Parca) 131
„Terən tamirlər" 169
Tasvirlənqən vəqənin orni zamani 169
„Terən tamirlər" dikt obrozlarnin xaraktiri 171
„Terən tamirlər" nin əhmijiti 171

XIX əsir Rus ədəbijati

Klassik jazoqucilirinin əhmijiti 172
Ötkən turmuşi cyşynyp eliş ycyn ədəbijatnin əhmijiti 173
Biznin turmuşni cyşynyş ycyn ədəbijatnin əhmijiti 174
Ədəbijatni qandaq yrgynyş kerək? 175

A. S. Puşkin (1779—1837).

Turmuşi həm xizmiti 177
Məktəptə 178
Puşkin həm dekabristlar 178
Sygyn 178
Syrgyndyn kejin 179
Dyjel həm Puşkinnin əlymi 179
Dubrovskij 180
„Dubroviskij" povesida pomeşciklar sinipij və kreposnojluq munasibətliri . 205
Poşkinnin sinpij myhəbbiti 206
Dixanlarni təsverləş 207
Povesnin bədij qimmiti və əhmijiti 207

N. A. Nekrasup (1821—1877)

Turmuş və içadi 209
Baliliq caqliri 209
Gimnazija 210
Muxticiliq jilliri 211
Ədəbij xizmiti 212
Nekrasup həm inqilabiji hərikət 212
Untuloqan jeza 213
N. A. Nekrasupnin şeirliri 214
„Untuloqan jeza" 214

A. F. Cexop (1860—1904)

Tərciməi hali 216
Xamiljon 217
Cexopnun xekajiliri 220

Eqizda şeirij içad həm ununq tyrliri 222
Polklar degən nimə? 222
Polklarnin sinipij xaraktiri 222
Polklar qandaq jaritilidi 223
Maqallar 223
Maqallarnin kelip ciqişi və sinipi xaraktiri 224
Maqallarnin qijmiti 225
Maqallarnin ylgysi 225
Tepişmaqlar 225
Tepişmaqlarnin burunqi və hazirqi əhmijiti 226
Tepişmaqlarnin kelip ciqişi 226
Tepişmaqlarnin ylgyliri 227
Qoşaqlar 227
Qoşaqlarnin sinipi xaraktiri 228
Qoşaqlarnin namuniliri 229